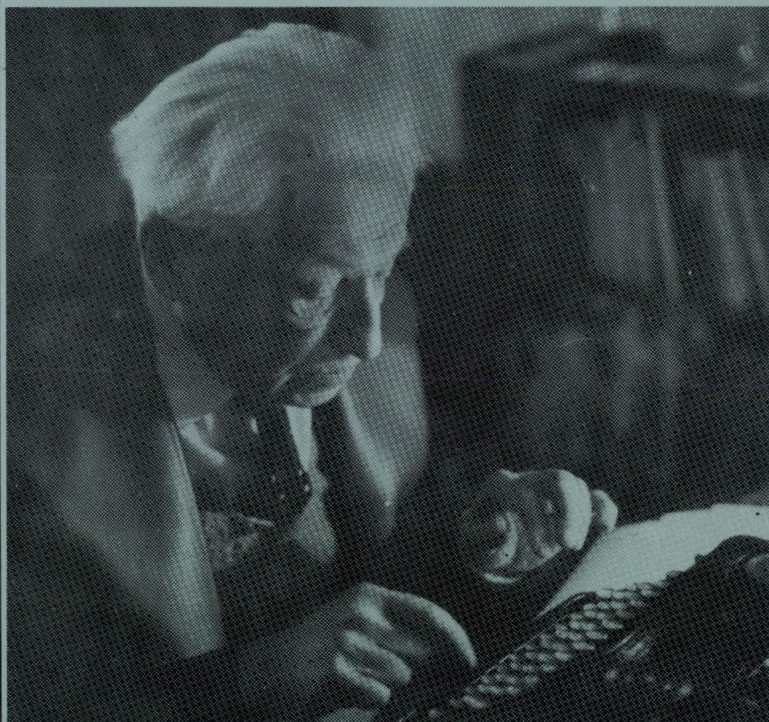

Fe 060

Demény Pál
„A PÁRT FOGLYA
VOLTAM”

Medvetánc

könyvek

TARTALOM

Bevezető	
I. „...minden nemzedéknek kell egy március” (1918-1924)	
Életút, család, proletárközösség	5
<i>A Demény-fivérek és a család</i>	10
<i>Háborús élmények</i>	12
<i>A kommün tizenkilenc hete</i>	16
<i>„Örök Forradalom”</i>	22
<i>Börtönnász</i>	25
<i>Kőhidán és a „proletár Golgotán”</i>	27
<i>A szabadító Mikes püspök</i>	
II. „A harcunkat megharcoltuk...” (1925-1944)	
A mozgalom első tíz éve: 1925-1934	29
„Az emigrációban pártot építeni nem lehet”	33
<i>Börtöntelen évek</i>	37
<i>Az Alkoholelles Munkásszövetségben</i>	40
<i>Írásaim</i>	45
<i>Landler halála után</i>	51
<i>A senki földjén</i>	56
<i>Az eszperantista munkások között</i>	
Legális keretek nélkül: 1935-1940	65
<i>A frakciózás dilemmája</i>	69
<i>„Hajolnak már felém a rácsozott ablakok”</i>	78
<i>„A cseh nép nem ellenségünk!”</i>	94
<i>A Csillag börtönben</i>	
A végkifejlet felé: Mozgalmi üzemeink 1940-1945.	107
<i>Szlovákiai magyarok a kommunista párt élén</i>	111
<i>Keresztények és zsidók: üzemeink</i>	117
<i>A Deák-Mayer csoport</i>	123
<i>Álláspontunk</i>	131
<i>A Rajk-Demény egyezmény</i>	140
<i>A baloldali somérok</i>	143
<i>„Csepel ismét az élen!”</i>	145
<i>Első stáciánk Zugló, második Pestújhely</i>	
III. „A párt foglya voltam” (1945-1956)	
Az új korszak hajnalán	151
<i>A harmadik stáció: Az Andrássy út 60-ban</i>	166
<i>A per</i>	171
<i>„Nézzük a tényeket”</i>	191
<i>Summum ius, summa iniuria</i>	202
<i>A második „két nullás” per</i>	211
<i>Négyezer-kétszázhatvankét nap után</i>	
IV. „És ha mégis ártatlan?”	
<i>Jogi rehabilitáció</i>	217
<i>Függelék</i>	220

Medvetánc

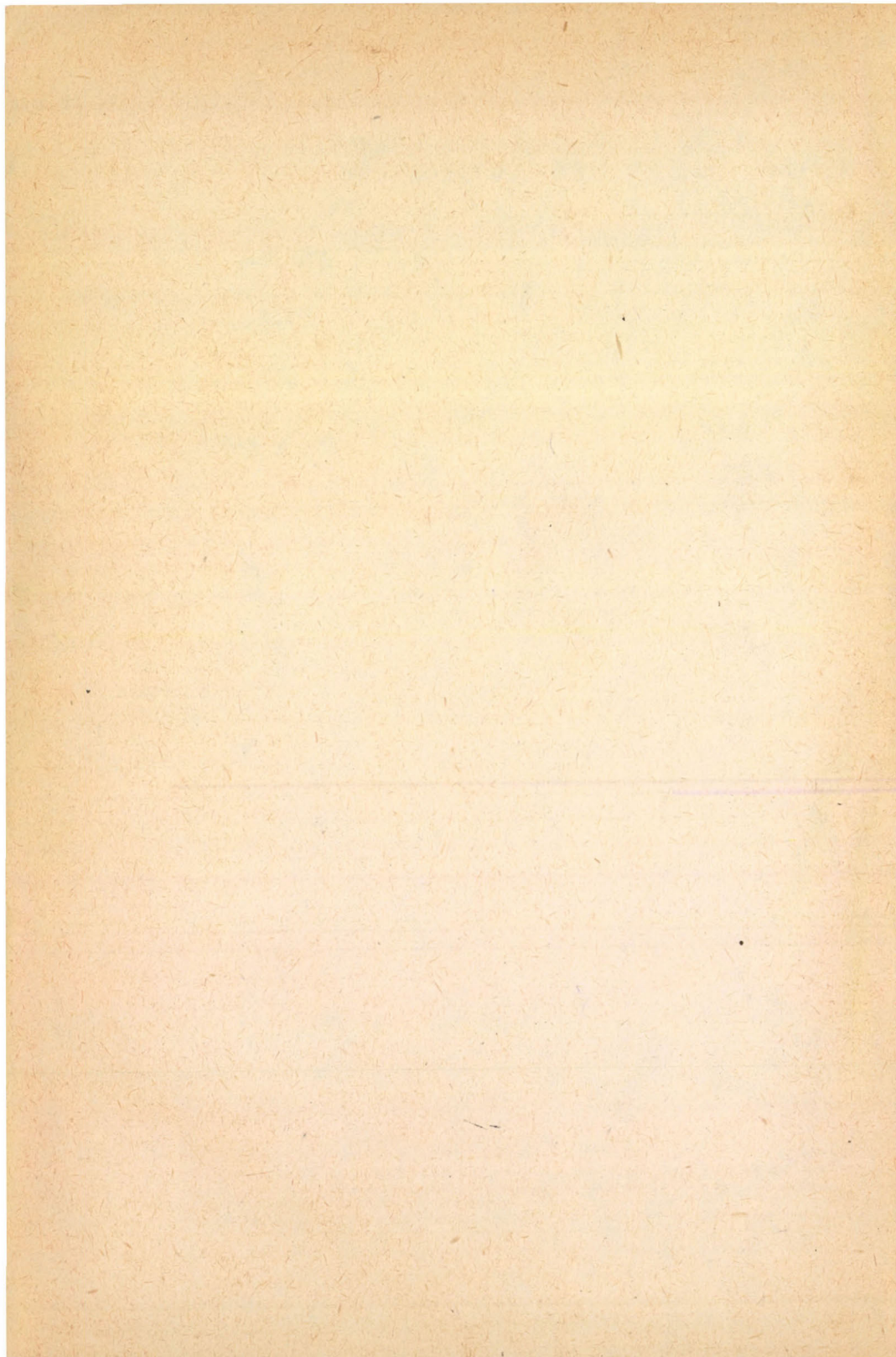
AZ ELTE ÉS AZ MKKE
TÁRSADALOMELMÉLETI FOLYÓIRATÁNAK MELLÉKLETE

„A PÁRT FOGLYA VOLTAM”

Demény Pál élete

*Az interjút készítette, a szöveget szerkesztette és a dokumentumokat válogatta
Kiss József*

BUDAPEST, 1988

BEVEZETŐ

Ez a könyv Demény Pál oklatan, semmivel sem magyarázható mártíriumát dokumentálja, máig tartó politikai-erkölcsi megbélyegzettségét a nyilvánosság erejével kívánja oldani. Mielőtt nyilvános és valódi vita tárgyává tennénk a Demény- és a WeissHaus-féle mozgalmak politikai tevékenységét, ideológiáját, igazságot kell szolgáltatnunk neki és másoknak, akiket vélt vagy valós nézeteikért kegyetlenül meghurcoltak, egzisztenciálisan tönkretettek, emigrációba kényszerítettek. Amíg ez nyilvánosan nem történik meg, egyszerűen lehetetlen a tárgyilagos történetírás igényével még csak fellépni is.

Demény Pál a KMP-től független kommunista mozgalom megalapítója, aki az 1919 utáni legkiterjedtebb kommunista szervezetet hozta létre, s akinek a II. világháború végén például jelentős szerepe volt Csepel kiűrtésének megakadályozásában, szökött, üldözött emberek százainak mentésében, miután hat és fél évet töltött Horthy börtöneiben, s miután a hivatalos kommunista párttal 1944-ben a háború utáni egyesülésben egyeztek meg – Budapest felszabadulásának napján került újra letartóztatásba. 1944 februárjától 1956 októberéig, 12 évig raboskodott ezután. Árulással, frakciózással vádolták.

Már az 1957-ben megfogalmazott törvényességi óvás és az ezt követő rehabilitációs ítélet sem volt következetes. Amennyiben csak az 1953-1954-ben hozott két törvénytelen ítéletet semmisítették meg, az 1946-os első koncepció serről, a per mögöttes lényegéről, a pártfrakciók és a hivatalos kommunista párt 1945 előtti és utáni súlyos belső konfliktusairól nem szóltak, vagyis a korábbi vádpontok alól ekkor sem mentesítették.

Ami pedig a politikai-erkölcsi rehabilitálást illeti, az még ellentmondásosabb, vagy egyszerűen meg sem történt. Mind a mai napig föllobbannak az indulatok, különösen a volt illegális kommunista mozgalom még élő tagjaiban, amikor az egykori moszkvai irányítású párt mellett valóságosan létezett autonóm pártmozgalmak, frakciók politikája, szerepe, létszáma, és az egykori munkásvezérek, Demény Pál és WeissHaus Aladár börtön-sorsa szóba kerül.

Az 1901-ben született Demény Pál a két háború határolta időszak legvitatottabb szerepű munkásvezére, az „örök” vesztes, aki mind a mai napig pártonkívüli kommunistának vallja magát, és aki hisz a szocializmus modernizálásának lehetőségében – három visszaemlékezést is írt. Az első „Évek” címen még 1975-ben. A másodikat „Börtöneim” címmel 1981-1982-ben, a harmadikat „Én, Baruch Spinoza” címmel 1983-1984-ben. Tudomásom szerint kettőt ezek közül az Akadémiai Kiadó, illetve a Magvető Könyvkiadó tervez megjelentetni. Most, nyolcvanhetedik évét betöltve „Találkozásaim” című negyedik visszaemlékezésén dolgozik. Önmagában is elemzésre érdemes közéleti-politikai kapcsolatrendszerben él.

Pedig 1978-ig még a nevét sem igen lehetett leírni: ő volt a „névtelen ember”. Vállalta, hogy egyedül töri meg a személye és egykori mozgalmak köré vont hallgatás-kordont. Páratlanul gazdag dokumentumanyagát rendezgette, egy mozgalomtörténeti és életrajzi gyűjteményt állított össze, amely történeti-szociológiai elemzések kiindulópontja lehet.

Tíz év telt el első visszaemlékezésének megjelenése óta, de a Demény-moz-

galom még életben maradt tagjainak a láthatatlan blokádot nem sikerült áttörniök.

Az itt olvasható nagyon erősen válogatott, és időrendbe szerkesztett szövegek egyik forrását Demény Pál visszaemlékezései adják. Fölhasználtam más visszaemlékezéseket is. Bors Frigyesét, Gimes Endréét, Kraici Kálmánét, Hegedűs Andrásét, Feri Sándorét, Péntes Gézáét, Vas Zoltánét, Varannai Aurélét stb. Fontos volt – elsősorban módszer tekintetében – Csalog Zsolt 1982-ben készített interjújának Chicagóban megjelentetett szövege, a kötet címe is innen származik. Az utóbbi években látható és tapasztalható visszaemlékezés-áradat csak növelte a fenntartásokat az elbeszélt történelem, mint történeti műfaj iránt. Tudomásul kell vennünk azonban, hogy a mindenkori ellenzéki és sok esetben illegális csoportok, mozgalmak története bővelkedik olyan eseményekben, történetekben, amelyeket az irattermelő intézmények nem érnek el és nem regisztrálhatnak.

A közölt szövegek másik forrásául mintegy hatvan – mégiscsak megmaradt – dokumentum szolgált.

Az eltelt egy év alatt negyven-ötven alkalommal folytattunk hol kötött, hol kötetlen beszélgetéseket.

Ezek harmadik forrásként beépültek az itt olvasható szövegbe, amelyet 1988 augusztus legelején zártunk le.

Kiss József

I. „...MINDEN NEMZEDÉKNEK KELL EGY MÁRCIUS”

Életút, család, háttér és a proletárközösség

– A Demény fivérek és a család – Háborús élmények – A kom-mün tizenkilenc hete – „Örök Forradalom” – Börtönnász – Kő-hidán és a „proletár Golgotán” – A szabadító Mikes püspök

A Demény fivérek és a család

Apám okos liberális polgár volt, szerette Goethét és Schillert, utálta a Habsburgokat, számárságnak tartotta a vallási hiedelmeket. A háborút is elítélte, és segítette Ottó bátyámat, hogy megszökjön előle. Azt még eltúrte, hogy fia Iványi-Grünwald és Kernstok tanítványa legyen, de Adyt már nem szerette, Kassákot, Jancsót sem, és fantasztáknak mondta a galileistákat.

Bátyám, Demény Ottó plántálta a forradalmi eszméket családukba. Sírja nincsen Magyarországon, mert huszonhárom évesen lengyel fegyérgárdisták ölték meg Moszkva felé vett útjában.

Anyámnak sincs sírja erre, éhség–betegség végzett vele Budapest ostromakor, a temetők még nem nyitották meg utcáikat akkor.

Nagyanyám már régen porlad, a dátumot nem, de a napját tudom, akkor semmisítettem meg egy antimilitarista röplap kliséjét, nem mehettem el a temetésre.

Öcsém, Demény Imre korai halálakor még csak húsz éves volt.

Nem könnyű a feladatom, mert szüleimet, rokonaimat annyira megtagadtam – két fivérem szintűgy –, hogy őseimre alig-alig tudok ráakadni.

Mindháromunkat középiskoláztattak, és mind a hárman megtagadtuk a család-dot. Szülőket, bármely ágú rokonokat egyaránt. Testvérként szerettük egymást, erősen, de nem a vér, az eszme kötözött össze bennünket. Kamasz éveimben a család már eljelentéktelenedett szememben, kiterjedtebb közösségre vágyakoztam. Goriot apó, a Karamazovok, Swift magánya, Tolsztoj menekülése elijesztett a család-élettől. És hogy miként gondolkodtam ezekben az években a családról? Úgy, ahogyan Landler a *Proletárban* tanítgatja: „Szebb a családom az elnyomott osztály családjában. Szüleim, apám, anyám, asszonyom, gyermekem, barátom csak ezen a családon belül az enyém. Meg kell ölnöm a kispolgárt magamban, gondolkodásomban, cselekedetemben, ha kommunista akarok lenni.”

Felfogásom már hasonelvű volt Landleréhez igaz, akkor még nem olvastam ezt a cikket.

Otthonunkban keveset beszéltek őseinkről, így alig-alig tudok rájuk akadni, papírjaink elkallódtak. Ezek egyike anyám holmijai között mégis megmaradt. A díszes rajzú okiratból az derül ki, hogy anyai nagyapám Goldschmidt Zsigmond m. kir. honvéd, aki a Veszprém vármegyei Palota községben született,

összesen tizenkét évet, kilenc hónapot és húsz napot szolgált a magyar királyi honvédségnél mint közhonvéd, és az, hogy az 1866. évi olasz hadjáratban is részt vett... Bár a hadjáratnak részese, hosszú évekig katonáskodott, mégis honvédként szerelt le.

Nagyapámat személyesen nem ismertem, korai volt halála. Annyit hallottam felőle, hogy az egyik biztosító intézetnél tisztviselősködött, feleségül vette Jászi Ferenc familiájának egyik nőtagját. Innen hát a rokonságom a Jászi, a Liebermann és a Menczer családokkal. Számomra ez ifjú koromban keveset jelentett, néha levelet vittem bátyámtól Jászi Oszkár Pasaréti úti lakására, máskor meg anyámtól üzenetet Liebermann Rózához a Vadász utcai házukba; a nagyasszony temetésére elmentem 1931-ben. Csakhogy akkoriban én már más ösvényen jártam, mint neves rokonságom.

Ha már megemlítettem, akkor néhány dolgot földézek rokonságomról. Aminthogy a 18. század közepétől, a 19. elejétől a nyugat-európai, valamivel később a kelet-európai izraeliták otthagyták zsidó közösségeiket, sokuk a vallásukat, európaizálódott polgárokká lettek, nálunk ez a változás gyorsan és sajátágosan történt. Mivel a szülők a társadalmi hierarchia magasabb fokára kívánták gyermekeiket, szabad értelmiségi pályákra küldték azokat. Így esett, hogy országunkban az ügyvédek, orvosok, mérnökök, színházaskok, újságírók, egyetemi- és középiskolai tanárok tetemes arányban az izraelita felekezetű vagy a tőlük kikeresztelkedett polgárok köréből kerültek a közéletbe. Az izraelita felekezet egyre sűrűsödő számbeliségükkel, fokozódó aktivitásukkal új polgárságunk törzsökösítésében jelentős, némely szakmai ágazatában egyenesen domináns szerepet vitt. Nem felejtendő azonban, hogy a vidéki zsidó hitközségekbe a határainkon túlról áramló izraeliták, tovább költözve nagyobb városainkba és a fővárosba, azokban csakhamar asszimilálódtak környezetükhöz, hagyományos vallásukból kiléptek, rituáléik legtöbbjét elhagyták, akik csak tehettek, azok a felsőbb társadalmi rétegekbe olvadtak. Ugyanakkor az egyetemekre küldött fiataljaik a radikális ifjúsággal lépnek kapcsolatba, kisiparosaik, munkásaik a szakszervezetekben a szociáldemokratákkal találkoztak. Ahelyett, hogy az izraelita felekezetű polgárok beolvadási folyamatát úgy általánosságban jellemezném, helyesebbnek vélem, ha azt konkretizálva, egyetlen – hozzám is közel álló család – vázlatos történetén mutatom be.

A Nagykirályban megtelepedett Liebermann kereskedő Adolf fiát taníttatja ki orvosnak. Liebermann Adolf csakhamar a város tisztí főorvosa, megnősül, felesége az odavalósi Gottlieb Lujza könyvelő. Két gyermekük születik, egyikük, Leó, már Budapestre költözik. Budapesten az orvosegyetem biológiai tanszékének professzora. Liebermann Leó családjában három fiú nevelkedik: Leó, Tódor és Pál, mindegyikük orvos. Az ifjabb Liebermann Leó az 1940-es évek zsidóellenes törvényei hatására öngyilkos lesz.

A nagykirályi főorvos másik gyermeke, Róza, elmegy feleségnek Debrecenbe, Jászi Ferenc orvoshoz. Az orvos szülei, a Jakubovicsok Litvániából származtak hazánkba. Jásziék elhagyják az izraelita felekezetet, evangélikusokká keresztelkedtek. Két gyermekük, Oszkár és Aliz számára ez a vallás is semmitmondó, ők már egészen más irányokba tájékozódnak.

Jászi Oszkár felesége – az első – kiváló tehetségű asszony. Moskovitz Géza-nak, a körtvélyesi földbérlónek a lánya ő, Amália, aki a felvilágosult polgári

körökben és az irodalomban Lesznai Anna néven ismert. Jászi Aliz, a testvér, a nagykárolyi postamester fiát, Madzsar József fogorvost választja férjének. Amint az közismert, Madzsar a szabadkőművességtől a szociáldemokráciáig, és tovább, a kommunistaságig fejlődik.

Megemlíteném ennek a szétágazó családnak egy másik ágát is. A nagykárolyi Gottlieb Lujza húga, Karolina, Menczer Ignác tiszafüredi orvossal házasodott. Nekik négy gyermekük született, kettő fiú, kettő leány. Közülük a Béla fiút és annak Berta nővérét jegyzem le részletesebben. Bertát a tiszafüredi Szigeti Sándor vette el feleségül, több gyermekük közül Gabriella Budapestre költözött, itt Szabó Ervinnek lett a munkatársa a Fővárosi Könyvtárban. Szigeti Gabriella már a Károlyi-kormány idején csatlakozott a kommunista párthoz.

Menczer Béla a zürichi és a bécsi műegyetemen végzett mérnök. Polgári jólétét és családja feljebb emelkedését a háború és a két forradalom megtörte. Béla fia radikalizálódott, a baloldali diákmozgalomhoz kapcsolódott.

Jászi Oszkár anyja és Menczer Béla apja első fokú unokatesvérek, de a köztük lévő különbség igen nagy. A Menczer rokonsághoz tartoztak nagyon sokan a bécsi császári adminisztráció köréből... Jászi Aliz az ifjabb Menczer Béla másodunokatestvére, és egyben keresztanyja is.

Jászi elismerte a rokonságot a Menczer családdal is. Ezt írta Oberlinből 1933. október 15-dikén Csécsy Imréhez: „A Giustizia e Liberta emberei, mint hallok, egy világorganizációt akarnak kifejleszteni, a Mazzini Europa Giovane eszméjének folytatását. A derék, és hőiesen koplaló Menczer öcsém velük szoros összeköttetésben van. Írhatnál neki, az ifjú gyönyörűen fejlődött az utóbbi években. Címe: Béla Menczer, 18 Rue Gusarde, Paris VI.”

Menczerrel már a börtönben találkoztam. Tanuként idéztek át a Pestvidéki Fogházból, így találkoztunk a Markó utcai fogház II. emeleti 28-as cellájában. (Ez egy érdekes cella volt. Mielőttünk a Tisza-korban már ott raboskodott Fényes László, később Beniczky Ödön, a volt belügyminiszter, majd Windischgraetz Lajos herceg, a frankhamisító. 1923-ban pedig, ha jól tudom, ugyanitt volt Stromfeld Aurél.)

Ezeknek a családoknak, pontosabban az egymást követő nemzedékeiknek van egy érdekes társadalomtörténeti vonala. Az éppen csak polgárosodott zsidó felekezetű kereskedők, pénztőkések, gyárosok értelmiségi gyermekei gyorsan asszimilálódtak a más vallásúak társadalmi rétegibe. Megtehették, mert az I. világháború előtti két-három évtizedben a városainkban uralkodó liberális és demokratikus viszonyok ezt segítették. Csakhogy az újabb nemzedék már szembefordult apáikkal. Az apák túl sokat adtak föl polgár mivoltukból, nem szegültek szembe a háborúval. Ez a nemzedék lázadt tehát akkori jelene ellenében, kívánta a forradalmakat, jó néhányan közülük bolsevizálódtak, viszonylag korán eljutottak a kommunista párthoz.

Már az előbb megemlített családi kapcsolatokkal is ezt akartam igazolni. De minek is beszélek én más családok történetéről, amikor a magaméről is van mit mondanom. Hadd térjek ide vissza.

Gyermekkorom távoli emlékei abba a körüti házba vezetnek vissza, ahol születtem és éltem iskoláztatásomig. A többemeletes ház utcai oldalán laktunk, és ha ágaskodva lenéztem ablakunkból, köcsögkalapokat, napernyőket, konflisokat és inasoktól húzott kocsikat láttam. Élesen csengettek a villamosok, és

dübörögtek a kövér lovaktól vontatott kocsik. Néha éljenző tömegek vonultak ablakunk alatt, férfiak, kalapjuk mellett vörös meg fehér-zöld toll, és Vázsonyit éltették. Volt, hogy a munkások még az úttesteket is ellepték, rendőrök lépdeltek mellettük, ők az általános titkos választójogot ordították.

A dátumát akkoriban nem jegyeztem meg – azt később rögzítettem –, de az emlékeim felejthetetlenek. Egy borús őszi reggelen, 1909 októberében, szüleim kora reggel ébresztettek. Anyám kabátot adott rám, apám kézen fogott és a Teréz körútról, ahol laktunk, villamoson a Keleti pályaudvarig utaztunk, onnan már gyalog, sok ezer ember kíséretében a Thököly úton végig a Rákos mezejére trappoltunk. (Az valamerre a mai Őrs-vezér tér mögött volt.)

A kopár réten néhány fából ácsolt hangár álldogált, egyikéből éppen megérkezésünkkor egy vászonszárnyas masinát toltak ki. Akkor láttam először repülőgépet. Sisakos ember ült abban, intett, és a gép előtt álló férfi megpergette a nagy légsavart, azon minutában a földre hasalt, a gép nekiszaladt a mezőnek, majd lassan emelkedni kezdett, talán száz méterre is feljutott; pilótája barátságosan integetett lefelé.

Köröttem kalapjukat lengetve kurjantották az emberek: Blériot! Blériot! Közvetlen mellettünk markáns arcú fiatalember nekihevülten együtt ordította a többiekkel. Apám mondta: ő Karinthy, oda járt a Markóba, ahol a bátyád tanul, de ő már újságíró.

Hazamentünk, az ebédnél Imre öcsém eldúdolta, amit aznap az óvodában tanultak. Valami ilyesmit:

*Repülni tudni jó,
megtanít arra a Blériot
szelni a léget és látni
szemünkkel a végtelenséget...*

Tavasztól bátyámmal gyakran kijártunk a Rákosmezőre, nézni a repülőket. Én ilyenkor üres gyufásdobozokat is vittem magammal, azokba gyűjtöttem az ott folydogáló patakból kihalászott csíkbogarakat. Repülőgépet is fabrikáltam: teste hurkapálcikából készült, légsavarját boltban vásároltam, a motorja csúzlígiából volt, a légsavarral sodortam szorosra, hirtelen elengedtem, elrepült néhány méterre.

Osztálytársaimmal csak-csak kijártunk Rákosra, barátkoztunk a montőrökkel, pilótákkal; a leghíresebb repülőknél Prodam Guidót és Wittmann Viktort mondtuk. És egyszer, akkor már nagy fiú voltam, úgy tizenkét éves lehettem, a hangároknál megpillantottam Karinthyt. Azidőben már gyakran láttam az Andrassy úton, ment valamelyik kedvenc kávéházába vagy talán szerkesztőségbe; kezében bot, kalapja levéve, a haja homlokába bukott, a járókelők megfordultak utána, és mondták: ez Karinthy. Nemsokára én is jókat nevettem a Frölich meg a Schwicker tanárokon, Karinthy minden figuráján.

Egyszer, visszafelé jövet a homokbuckáktól, az Iparcsarnoknál rémítően nagy tömegbe ütköztünk. Kiabáltak énekeltek, köcsögalapjuk szalagjában vagy kabátjuk gomblyukából piros szekfűk virítottak. A lépcsőről valaki szónokolt, hangját igen, de szavát nem értettem. Mellettem testes asszony állt, elsírta magát, és amikor csodálkozóan felnéztem rá, kezét fejemre tette, és azt mondta:

„Ha megnősz fiam, te is olyan légy, mint ő” – s a szónokra mutatott. Suttogva kérdeztem, ki ő? Hát Bokányi... – szólt a válasz. Meghúztam bátyám kabátját, és átfurakodva a tömegen eliszkoltunk.

Középiskoláimat a Kertész utcai polgáriban kezdtem, mindvégig osztályelső voltam, bár voltak nálam szorgalmasabbak, jobban felelők is. Tanáraink rendes emberek, köztük a történelem tanáromat, Polgár Gézát szerettem. Akkor kaptam jelest, amikor Kollonichot idéztem: „Magyarországot először koldussá, másodszor katolikká, végül németté kell tenni”. Megszervezte azt a cserkész-csapatot, ahol a serdülő gyerekeket nem csak természeti szépségekre, hanem az emberi szabadságra is oktatta. Az iskolát elhagyva visszajártam közbük, s amikor Hasek-i katona vált belőle, átvettem a csapat vezetését. Azt hiszem, hogy az ifjómunkás-mozgalomba átvittem az akkor elsajátított szervezési és oktatási módszereket. Néhány barátomat és iskolatársamat – Fohn Tibort, Dallos Lászlót, Hölzel Györgyöt, Kálmán Istvánt és Györgyöt – beszerveztem a IV. kerületi ifjómunkásokhoz. Róluk még többször lesz szó a továbbiakban.

Iskolai kirándulásokon ismertem meg Erdélyt és az Al-Dunát, a Magas Tátrát, szüleimmel az Adriát. E tájak még Magyarországot jelentették, és persze gazdasága, jóval nagyobb, kultúrája színesebb, politikája élénkebb, mint az azt követő évtizedekben. A magyar munkásmozgalmat sem Pest jelentette, hanem Kolozsvár, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Munkács, Kassa, Korompa, Selmecbánya, Pozsony, Szabadka, Zágráb, Fiume, a szénbányák, sóbányák, fűrésztelepek és az ezerholdasok cselédházai.

Gyermekekéssel, tíz éves koromtól naponként olvastam az újságokat. Apámék a liberális *Az Újság*ot járatták, Polgár tanárnál a radikálisok *Világját* láttam, bátyámtól a *Népszavát* kaptam.

Amikor a háború előtti évben szüleimmel és öcsémmel Fiuméba érkeztünk, már fel-felnyíló szemmel tekintettem fel a szűk sikátorok felett köteleken száradó fehérneműkre, a mezítlábas kikötőmunkásokra. Az abbáziai Palace Szállóból elcsavarogtam a szomszédos községek szegénynegyedeibe. Miért érdekelték, ezt még nem tudtam.

A háború kitörésekor tizenhárom éves voltam... A Zugligetben játszottunk, egy huszárszázados fia odahajolt hozzám, és suttogta: Nemsokára leszámolunk a szerbekkel, apám mondta. Néhány nap múlva hirdetést olvasok: „Schmidt fényképésznél, Baross utca, kapható Ferenc Ferdinánd és felesége fényképe, ára 2 korona, gyászkeretben 6 korona”...

Családom tagjai nem meneteltek a háborút éljenzőkkel, a plakátokat és az újságokat olvastuk, a napilapok kiadóhivatalainál kifüggesztett „legújabb híreket” lestük. Ebből megtudtuk, hogy Belgrád már a miénk, azután, hogy nem a miénk. A németek áttörték a marne-i frontot, de mégsem törték át, és a világháború legelején már el is veszítették azt.

A badarságok, a hazugságok piszkos mocsarába süllyesztették a közéletet, az újságok csak az eredményekről, a győzelmekről írhattak...

Akadtt azonban, aki másként írt, másként gondolkozott, igaz, csak az iskolai dolgozatban. A Kereskedelmi Akadémia alsó tagozatába jártam. Az egyik nap a tornaterembe iskolagyűlést hívtak össze, és azon az igazgató, Suppán Vilmos udvari tanácsos felháborodottan, megcsukló hangon jelentette be, hogy az egyik felsős diák, Lékai János, a fölséges urunk halálakor írt dolgozatát azzal kezdte:

„Végre megtörtént, amit a magyarok olyan régen vártak.” A megtorlás nem maradt el.

Vigasztalódhattunk azonban, készültünk az új király és királyasszony megkoronázására. Ekkor már papírrjegyek ellenében mérték a cukrot, a lisztet, a zsiradékot...

Ottó bátyám is ott volt a várban, újságírójegyet kapott az *Érdekes Újságtól*. Ottó akkor már a reáliskolát otthagyta, egy műasztalosnál terveket készített, majd az Iparművészeti Főiskola hallgatója, 1917 nyarán Kecskeméten, Iványi-Grünwald művésztelepén tanult. Meglátogattam ott, két-három hetet töltöttem vele. Megismertem a mestert, és Perlrott Csabát, Gráber Margitot és másokat. Eperfák vették körül a kis házakat, érett a cseresznye, a barack, a kertben mezíten cigánylányok álltak a rajztömbök előtt, tizenöt évesen szégyenkeztem.

1917 nyara után a Bécsi utcai lakásunkba tértem vissza, ahol családunk szerény udvari lakást bérelt, de azért azt is négyszobást, gőzfűtéssel, melegvízzel. Természetesnek találtuk, hogy érkezünkkor a cseléd kezicsókolommal köszönt, és az asztalnál ülve csengettyűszóra a szakácsnő tálcán hozza az ebédet. E polgári jólétből, amely szüleim számára a beérkezettséget, a nyugalmat jelentette, mi hárman – Ottó bátyám, én és Imre öcsém – elvagyódtunk. Ottó kezdte, én folytattam, öcsém követett. Mindhármunk előtt a jó családi indulással sikeres jövő mutatkozott. Azonban más útra tértünk.

Gyerekszemmel sok mindent láttunk, szobánkban éjfélig vitatkoztunk. Mosolyogtunk Jókain, Mikszáthon, butaságnak mondtuk a detektívhistóriákat. Szüleink színházba, a Nagy Endre kabaréjéba jártak, mi már a *Pártütő Angyalokat*, a *Zöld Henriket*, *Gullivert* olvastuk, a *Háború és békét*, a *Bűn és bűnhődést*. Ottó hordta a könyveket, ő tette asztalunkra Kropotkint, nemcsak a *Kölcsönös segítségét*, hanem az *Egy forradalmár emlékiratait* is éppúgy, mint Deutschtól a *Bilincs és kancsukát*... Majd jött Freud és Ferenczi, sőt Nietzsche meg a Weininger. A magyaroktól Móricz Zsigmond és Szabó Dezső járta, megcsodáltuk Babits húsvéti versét, szeretni csak Adyt tudtuk.

Pedig akkoriban más vers is járta. Kassák Ady trónját akarta ledönteni, és körötte a fiatalok mind. Ehhez kellettek az új formák, a szabadversek meg a nyakatekertek. Ekkor már nem volt megállás, a Kerenszkij és a bolsevik forradalom minden kaput kitárt, végtelen lehetőségeket mutatott, a régieket félretolni, a tegnap forradalmárjain túllépni. A *Mába* írt versekkel, novellákkal indultak kommunista útjukra Révai József, Lengyel József, Lékai János. Furcsa, mert egyikük sem költő; érthető, mert leggyorsabban, legélesebben, versben tagadhatták a családot, az iskolát, a háborút, a polgári világot, és így igényelheték a mindezeket elsöprő forradalmat, hogy „kiteljesedhessék” az ember. Ez nem Nietzsche individualista hőroza lenne, hanem a szerető, szabad és alkotó ember. Ebben egyek voltak mindazok, akik Berlin és Bécs helyett Párizsra és Moszkvára tekintettek, szabadkőművesek, szociáldemokraták, radikálisok, a *Nyugat*, a *Husadik Század*, a *Szabadgondolat*, a *Világ* és a *Népszava* hívei. A „hogyan” kérdésében már erősen különböztek.

Háborús élmények

Polgár tanár úr is beöltözött, a Nyugatról vagonírozták, csapatostul kikísértük

az állomásra. Minden szembejövő postásnak szalutált, mégis kilődözött Doberdó kavernáiból, amikor hazajött, borzongva mesélte a szörnyű órákat. A kommun ideje alatt felelős állást vállalt, elveszejtésekor tanári állását vesztette. 1919 karácsonyának táján kerestem Fény utcai szobájában. Mondtam, hogy nyomozók szaglásznak utánam, néhány napi menedéket kérek. Leültetett, diósze me alatt mélyült vonásokkal nézett, rám szólt: rosszul feleltetek történelemből. Visszafeleltem: javítóvizsgát teszünk. De mikor? Kora reggel a szomszédos fogházból harangoztak, Korvinékat akasztották.

Hogyan is találkoztam az orosz forradalmakkal? 1917 egyik novemberi napján ronda volt körülöttem minden, a kopár utcák, a fal mentén lopakodó szökevények, ócska ringyók, tömött kocsmalebujok, meg az ázotttruha – karbolszag. Megálltam a Vilmos császár úti *Pesti Hírlap* kiadóhivatala előtt, hol a legújabb híreket piroscímes, otromba betűs plakátokon közzölték a járőkelőkkel. Egyiken hadiesemények, a másikon olvasom: „Pétervárott újból tombol a forradalom. Fellázadt tengerészek lövik a várost, a bolsevikok elfoglalták a Téli Palotát.” A plakát alján apró betűs megjegyzés: „Bolsevikok azok a szociáldemokraták, akiknek egy Lenin nevű terrorista újságíró a vezetőjük.” Rohantam haza megtudni, mit jelent ez a hír. Ottó tudta ezt. Az oroszok forradalma számomra Ottó által vált élménnyé, majd tetté. Az ő élete 1917 novembere után mindössze két esztendő, de tipikus kifejezője a Nyugattól Keletre forduló, a polgári világból a szocializmust igenlő pesti és a Pestre gyűlt vidéki fiataloknak, a háborús összeomlásból és a rothadásból kitörő fiatal forradalmároknak.

Ottó bátyám forradalmárportréja több könyvben fönnmaradt. Ottóról, aki gyakran eljárt a Fészek kávéházi ifjak irodalmi asztalához, Kassák az *Egy ember élete* című munkájában oldalakon át emlékezik. Néha lekicsinylően, szerintem kissé felületesen. Bátyám azért olyan titokzatos, azért változtatott nevet, és növesztett szakállt, mert katonaszökevény volt, az életét védte. Bécsi utcai lakásunk a forradalmakat előkészítő egyik találkozóhely volt. Itt időnként „két nemzedék” találkozott. A Kertész utcaiak: Fohn Tibor, Dallos László, Hölzel György, Fohn Imre, Kálmán István és én. Mi voltunk a húsz éven inneniek társasága. Én ekkor tizenhat, öcsém, Imre tizenhárom éves. A másik, idősebb nemzedék Ottóék társasága. Ide tartozott Korda Vince festő, Radovics Bojána szerb diáklány, Víg Jakab műegytemi hallgató, Mosolygó Antal mátyásföldi munkás, Lengyel József író és mások.

Kassák írja Demény Ottóról: „Festőnek kegyetlenül gyenge, de mint politikai hírhordó, mint örökké nyughatatlan konspirátor, használhatóvá válik közöttünk. Alig tizennyolc éves [valójában huszonkettő volt már], s máris mintha egy sötét, titokzatos emberöltő lenne mögötte. Bizonyosan sohasem tudható, hol járt, merre tart, de mindig vannak olyan mondanivalói, olyan titkos értesülései, amikhez csak rajta keresztül juthat hozzá az ember.

...Jól mintázott utóda a múlt századbeli anarchista diákoknak. Sokat foglalkozik a freudizmussal, minden problémát ennek az új pszichológiai irányzatnak a szempontjából állít be. Bejáratos volt Szabó Ervinhez, összeköttetésben van Korvin Ottóval, Sallai Imrével, az antimilitarista mozgalom többi vezetőjével. A bolsevizmus érdekében agitál, de ugyanakkor ott látni a szociáldemokrata vezetők árnyékában, bejáratos a zsidó diákok menzájára, csakúgy, mint a keresztények titkos gyűléseire.

...A fronton át ki akar jutni Oroszországba. Látni szeretné Lenint személyesen, mert őt tartja most a világ legnagyobb emberének.”

Első alkalommal csak Ukrajnáig jut, Dávid Schiermeister álnéven. Másodszor 1918 januárjában indul Iván Kolarov útlevelével, s találkozik Rudnyánszki funkcionáriussal.

A kommün bukásának napján Bécsbe távozott a menekülők vonatán. Utolsó levelében, már Bécsből, azt írja: „mire megkapjátok levelem, én már Moszkvában leszek”. Harmadszor is elindult oda, akkor, 1919 októberében, utoljára. Innen már nem tért vissza. A volt hadifoglyokat szállító vonaton próbált kijutni Oroszországba. A vele együtt utazó Kaganovics később azt állította, hogy a szovjet határ közelében „nacionalista banditák” támadtak rájuk, ő idejében kiugrott a vonatból, Ottó tűzharcban esett el. Élt 1896-tól 1919-ig, huszonhárom éves sem volt még akkor.

Ottó tudott a Tisza István elleni első merényletről, sőt részt vett benne. Mivel bátyám árnyékában éltem, én is tudtam mindenről. Engem küldtek Friedrich gyároshoz a merénylethez szükséges pisztolyért. El is hoztam, odaadtam Ottónak. Ő meg hogy kipróbáljon, vagy komolyan is gondolta, ma sem tudom, de azt közölte, hogy nekem kell megölnöm a miniszterelnököt. Én összezavarodtam, vörös lettem, hebegtem...

– Jó, akkor majd megteszi más – mondta. Elvette a pisztolyt tőlem.

Ismert, hogy a súlyos tüdőbajban szenvedő, a fegyverhasználatban teljesen járatlan Lékai János próbálta végrehajtani az „ítéletet”. Sikertelenül.

A kommün tizenkilenc hete

A kommün heteiben a VII. kerületi ifjómunkások elfoglalták a Rákóczi úti Erzsébetvárosi Kaszinó helyiségeit, és ott tanyát ütöttek. Nem sokáig, mert a csoportosulás hamarosan áttelepedett a Semmelweis utcai Országos Kaszinóba, ahol a IV. kerületi munkástanács székel, és ennek egyik vezetője, egy ideig elnöke, Ottó volt, aki még akkor is Schiermeister néven szerepelt. Ő bízott meg engem a kerület ifjúsági mozgalmának a megszervezésével. Így a Bécsi utcai lakásunkból indult baráti társaságunk a Semmelweis utcába, majd hamarosan a Ferencesek házába, a Magyar Építőmesterek Egyesülete helyiségébe telepedett át.

A KMP tagjainak sorába csak 1919 februárjában, Kun lefogatása után léptem. Akkor is a IV. kerületi szervezet katonacsoportjába, ahol Komlós Béláné írta alá tagkönyvemet. Akkor még nem gondoltam, hogy a 13. sorszámmal ellátott tagkönyvemnek még kellemetlen következményei lehetnek. Más csoportokban párhuzamosan folyt a szervezés, így akadhattak mások is 13-as számú tagok. (A következményekről később még bővebben fogok beszélni.)

Az Erzsébetvárosi Kaszinóba – ahol korábban a Rákóczi úti és a Király utcai ékszerészek, a divatkereskedők, ingatlanügynökök kártyáztak, és Vázsonyi Vilmosra szavaztak –, 1919. március 22-ének kora reggelén kerültem. Az ifjómunkás-mozgalomból ismerős fiúk egy csoportjával foglaltuk el a kaszinót. Írásos dokumentum nem, csak egy *Ifjú Proletár*-cikk bizonyítja apró megbízatásomat, de ami ennél fontosabb, KIMSZ-tagságomat. A VII. kerületi sportbizott-

ságba választottak be. Politikai szűzbeszédemet a József körüti kaszinóban mondtam el egy március végi estén. Váry Albert királyi főügyészt utánoztam, aki nem sokkal korábban a kőbányai Gyűjtőfogházban Kun Béláék azzal bocsájtotta útjukra, hogy felkelt a vörös nap... Én is valamiképpen a felkelt vörös napról, a számunkra már soha le nem nyugvóról hebegtem néhány percig, aztán a folytatásban egyszerűsítettem: minden jelenlévőt meghívtam a vasárnapi túránkra. De arra már nem is mehettem el, mert aznap alakítottuk belvárosi csoportunkat, annak meg én lettem az elnöke. Bátyám szólított ide, az akkor igen furcsa képet mutató Országos Kaszinóba. Az egykor nagyon előkelő kaszinó bőrpamlagjain csizmás matrózok nyújtózkodtak, kezük ügyében Manlicher puskával, a lépcsőkön tányérsapkás katonák, futárok rohángáltak, az emeleti szobákban a munkástanács tagjai üléseztek, proklamációkat fogalmaztak, a sarkokban kattogtak az írógépek. Bátyám, aki szakállát leborotvtálta, de Schiermeister nevét megtartotta, egyike a tanács leglelkesebb és legagilisabb tagjainak. A IV. kerületi tanács küldöttei az országos tanácsba: Bolgár Elek, Kun Béla, Münnich Ferenc, Spányi Adél, Ládai István, Rákos Ferenc... Schiermeister János. Bátyám az ötszázas országos tanácskozáson is hozzászólt Kun külpolitikai referátumához. Ahogy a korabeli *Pesti Hírlap* írta: „...Kun Béla nagy lelkesedéssel fogadott beszéde után... Eisenhut Ferenc, Schiermeister János, Gábor Károly, Nagy Béla, Czabán Samu szólaltak fel. Mindnyájan rövid, lelkes szavakban jelentették ki helyeslésüket...” Bátyám azonban nem mindenben helyeselte az akkori kormánypolitikát – néhány hétre el is utazott Békés Megyébe valamilyen termelési biztosnak –, visszatérte után szomorúan mondta: a tanácsok rendelkeznek, de az utasításaikat nem hajtják végre, a közigazgatás nincsen a kezünkben. Úgy látszik, elhamarkodottan létesítettük a munkástanácsokat, sok az oda nem való ember. Azt sem tudják, mit kell tenniük. A polgárok, a parasztok idegenkednek tőlük. Még a földosztást sem kívánják, hiába hirdetem, hogy azt az aratás után kezdjük, nem hisznek abban... Mert nem hisznek a kommün fennmaradásában. Túl sok nálunk a kisparaszt, féltik saját földjeiket, és irigykednek a nincstelenekre. Kérdezték tőlem: hogyhogy ingyen kapjanak földet azok, akiknek nincsenek eszközeik, akkor mivel művelik majd meg?

A késő estéken kerestem fel a lakását, amelyet a lelkes, a forradalmi terror szükségességét hirdető Schön Gáborral osztott meg. A „tárgyalók és paktálók” ellenében Szamuely és Korvin irányzatát képviselték.

A kommün tizenkilenc hete bőséges társadalmi, politikai, ideológiai különbségeket, ellentéteket villantott elem. Ezekkel akkor nem törődtem, a magunk táplálta forradalmi hangulattól, a tüzes jelszavaktól átforrósodott fejemmel csak a jobbulást, a szépet, a testvériesülést éreztem – és szavaltam. Új otthonunkban voltunk vagy négyszázan, felesben fiúk és lányok. Belvárosi tanoncok, masamódok, varrónők, eladók, könyvkötők, szabók, pinceműhelyek asztalos-meg lakatosinasai, kávéházak pikolói. Néhány középiskolás is akadt közöttünk, odacsaltam a rövidnadrágos tizennégy éves Imre öcsémet is, szüleim nemtetszésére. Ha már szüleimet említem, nem felejtethem ki, hogy a kommün hónapjaiban, a kaszányaidőket nem számítva, náluk laktam, náluk étkeztem, nem voltam „függetlenített”, azaz a KIMSZ pénzéből élő. A sokezeres szervezet egyetlen vezető embere sem húzott fizetést. A központban, a lapkiadónál és a propagandaosztályon együttesen nyolcan-tízen kaptak csekély javadalmazást.

Ifjúmunkásaink a napi hat óra munka után jöttek fel csőstül az egyesületükbe. Társasjátékoztak, olvastak, előadásokat hallgattak, a jobban öltözöttek leruccantak a közeli Centrál kávéházba. Persze, soha nem voltak még kávéházban, esetlenül viselkedtek, a pincérek mégis barátságosan vitték asztalukhoz a cikóriakávé, némelykor zsemle is kaptak. A kávéház régi közönsége – egyetemisták, katonatisztek, kereskedők – elhúzódtak tőlük, egyre szaporodtak körülöttük az üres székek. Kávéház-város volt Budapest. Haragudtak a polgárok a tejfölösszájú jövevényekre, hiányolták kapucinerüket, szidták az alkoholtilalmat.

Mi azonban jól éreztük magunkat megteremtett közösségeinkben. Olyasféléképp élhattünk, mint az 1945 utáni népi kollégisták. A kommünben ifjúsági vezető, kongresszusi küldött voltam, de marxista olvasottságom és képzettségem igen gyengécske volt. Néhány hónappal korábban olvastam Lenin brosúráját, az *Állam és forradalmat*, Buharin *Kommunista ABC*-je volt a tankönyvünk. Nagyított fényképük is ott függött előadótermünk falán, Trockijé társaságában. Hozzájuk közel Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg arcása... Kérdezték is a fiataljaink: kik azok? Én meg csak hebegtem... Az összes marxista ismereteim nem haladták meg akkoriban a négyszáz-ötszáz lapnyit... A magyarok közül Szabó Ervint egyikük sem ismerte meg, Ady Endréről már sokuk hallott.

Olvastam volna a frissen nyomtatott marxista irodalmat – kötegszám érkezett helyiségünkbe a könyv, a füzet –, időm azonban nem volt ezek elolvasására. Kínnal szerveztük kerületünk ifjúmunkásait, sokat veszekedtünk mestereikkel, szüntelenül tanácskoztunk, gyűléseztünk, felvonultunk. Az MTI április 20-diki jelentése ki is emelte a védekező háború melletti tüntetések közül azt, hogy „valamennyi tüntetés közül a negyedik kerületi ifjúmunkásoké volt a legimpozánsabb”. Vad antimilitaristából néhány hét alatt háborúpártivá váltam. Olyannyira komolyan vettem ezt, hogy az újabb felvonulásunk, május elseje után elmentem a Frankel Leó laktanyába a 29-es vörös tüzerekhez. Vonultunk mi máskor is, emlékezetes az ifjúmunkás-kongresszus második napján tartott felvonulás, mert ez egybeesett az akkor kirobbantott ellenforradalmi lázadással. Azon a júniusi délutánon szomszédságunkban a Ferencesek temploma előtt úri népek, katonatisztek gyülekeztek, őket szétkergették, de loholva jött a csoportunkhoz az egyik nyolcadik kerületi fiú a hírrel: a ludovikások lövöldöznek, és elfoglalták a telefonközpontot. Mi mást tehettünk mi, belvárosi „ifjúmunkások”, mint azt, hogy előszedtük a meggyiszínú zászlóinkat, riasztottuk a közeli műhelyek inasait, és háborogva nekiindultunk az Üllői útnak. Messzire nem jutottunk, a Körútnál visszafordítottak bennünket a vörösőrök.

Amikor Horthy a Fehérvári útról fehér lován belovagolt az általa bűnösnek mondott Budapestre, én már börtönviselt voltam. Rabságba kerülésem előzménye az, hogy a tizennyolcadik születésnapomon, 1919. augusztus 29-dikén bujkálásom egyik – Móríc Zsigmond Ida lányától lajánlott – lakásában letartóztattak. Nem engem, sem az ott meghúzódó Wágner Bélát, hanem a lakást bérlő Dr. Rajcsi Rezsőt, a kommün egyik kisebb funkcionáriusát keresték. A detektívek ajtószörgetésekor az írógépből kirántottam a fehérterror ellen írt röplapfogalmazványomat, azt nem találták meg a nyomozók, elvitték helyette Rajcsi néhány szép nyakkendőjét, meg pár üveg befőttet, kettőnket pedig bekísértek a főkapitányságra. Féltem.

1. dokumentum: Feljelentés: kelt, 1919. szeptember 1.

„Budapest, 1919. szeptember 1.

Budapesti Rendőrfőkapitányságnak, helyben.

Tisztelettel kérem, hogy a Kommunista Ifjú munkások Országos Szövetsége, IV. ker. csoportja vezetőit, akik a IV. ker. Ferenciek tere 7. II. lépcső 6. voltak, betöréses lopás, idegen ingóságok rongálása, életveszélyes fenyegetés, stb. bűntettel tisztelettel letartóztatni tessék.

1. Demény Pál elnök, IV. Bécsi utca 5. IV. 3.

2. Demény Imre vezetőségi tag u.o.

3. Fohn Tibor titkár, lakását nem tudom

4. Jakab (Sándor) József főtanító

5. Lékai (János)

6. Strém Miklós vezetőségi tag

7. Spitzer József vezetőségi tag

8. Kőszegi Aranka vezetőségi tag

Kérem az illető bűnösöket a helyiségbe helyszíni szemlére felhozni.

Tisztelettel Stibler Gábor
egyes.gond.

Megjegyzés: előbb azért nem tettem meg a feljelentést, mert csak augusztus 30-án érkeztem vidékről, üdülésről.”

Amikor ez a feljelentés megérkezett, én már lakat alatt voltam. De akkor iratomra ráírták: „őrizet letartóztatom. 1919. IX. 1. nyomozásvezető.”

A főkapitányságon alaposan megverték, majd egy földszinti hodályba kísérték, ott találkoztam Uitz Bélával, aki egyfolytában a képeiről beszélt. A megfestettekről és a tervezettekről. A ludditákról beszélt sokat, bizonyos, hogy akkor, és nem később tervezte sorozatának legalább hat lapját. A reménytelenség rácsaiból kiugró Ludd, senki más, mint ő maga, a páncélkemény Uitz.

Szerencsénkre a nyomozás nem sokat tudott ránk bizonyítani.

2. dokumentum: Jelentés...

„Jelentjük, hogy 4128 számú ügyiratban jelzett Rajczy Rezső munkástanács-tag Budafoki út 81. sz. alatti lakásán megjelentünk és ott találtuk Wagner Béla szolnoki születésű 28 éves nőtnel, jogszigorló orvostanhallgatót, és Demény Pál 18 éves nőtl. tanulót, nevezetteket igazoltatás alkalmával abban a helyzetben találtuk, amidőn csupa szocialisztikus és kommunista könyvek és iratok olvasásánál a jelzett lakást áttekintve csupa bűnbarlang fészek stb. stb.”

Uitz Béla mellett együtt raboskodom az itt is Jézus-szavú Wagner Bélával, az orvostanhallgató Jutkoviccsal, és a vasas Friedrichhel, akik a Vörös Hadsereg politikai biztosai voltak. A Gyűjtőfogházban állandóan arról vitatkoztunk, mi okozta bukásunkat. Hamarosan szabadultam az alábbi határozat nyomán.

3. dokumentum: Határozat...

„A budapesti államügyészség 1919. X. 28. 33927/1919. sz. alatti határozata: a Wagner Béla, dr. Rajczy Rezső, Demény Pál és Hodeczki Lajos ellen

folyamatba tett nyomozást a Bp., 101. §-nak 3. pontja alapján megszüntetem, mert bűnösségük nem bizonyítható. Czobor kir. ügyész s.k.”

Szabadulásom napja vasárnapra esett, 1919. október 29-ikét írtak akkor. Szabadulásom után rőttem a Rákóczi utat, a Kígyó téren megálltam, mert nem tudtam eldönteni, hova is menjek. Haza a Bécsi utcába apámhoz, anyámhoz, vagy egyenesen Budára, a Vérmezőre, ahol a volt IV. kerületi fiatalok találkoznak, de biztosan lesznek ott mások is, hozta hírül még a börtönbe Imre öcsém. Otthon vár a három udvari szoba; gőzfűtés és telefon, valamelyik Böcklin a falon, Kossuth mellszobra bronzban, műmárvány Napóleon állva. Anyám jól érti a konyhát, apám szorgalmas, esténként aranyozott szegélyű albumból eredeti nyelven Goethét és Schillert olvassa. Nyár: Zugliget, Nagymaros, jobb években talán Abbázia... Az elgazosodott Vérmezőre indulok...

„Örök Forradalom”

Újraindulásunk a Vérmezőről – ahol jakobinusok feje hullott –, szimbolikus. Azóta vallom, mindenki, akit politikai hatalomféltésből gyilkolnak le: az ártatlan. Ifjú barátaim, voltak úgy huszonöten-harmincan, tudták vagy érezték, hogy a kivégzések igazságtalanok, mert szemben állnak a társadalmilag kialakított és elfogadott jogfelfogással. Minden vérmezőről tovább indulnak a fiatalok. Akkor már tudtuk, el kell készülnünk Horthyék „tiszogató” akciójára. Jó lesz tehát vigyázni. 1919 októbertől-novembere után mi, néhányan fiatalok, a forradalmárok korvini útját jártuk.

1919 decemberétől elhelyezkedtem a Richter vegyészeti gyárban. A laboratóriumban dolgoztam, a gyógyszerek savtartalmát vizsgáltam. 1920-ban tovább tanultam. A bécsi Technische Hochschulében levelezőn tanultam két évet. Kétszer voltam így hosszabb ideig Bécsben. Egyszer néhány hétig, egyszer két hónapig. Gyakran írják, hogy vegyészmérnök vagyok, valójában nem végeztem el az iskolát, de nem is érdekelt. Amikor 1921. augusztus 25-dikén újra lefogtak, a börtönbe még kértem vegyészeti könyveket, de azután végleg abbahagytam...

Első szabadulásom után alakultak ki újabb szervezkedésünk keretei. Az ellenforradalmi hadsereg bevonulása után (1919. november 16.) a famunkások Népszínház utcai szakszervezetében, valamint a szabómunkások Almássy téri szakszervezetében indítottuk újra az életet. Megemlékeztünk a mártírokról, azután minden évben a kommün leverésének napján virágot vittünk eldugott sirjaira a keresztúri temetőbe. A kommün kikiáltásának napjáról is megemlékeztünk minden évben. 1920 tavaszától világos volt: az ifjúnunkások jelentik a második nemzedéket a magyar kommunista mozgalomban.

A KIMSZ és a párt újjáépítése volt a feladat. A fehérterror negyedik hónapjában újra illegális lapot, *Értesítőt* adtunk ki. Ki kellett alakítani az öt-hat fős sejtek kapcsolattartásának, találkozásainak rendjét. Az előbb említett értesítő második és harmadik számát nem akármilyen körülmények között adtuk ki. A Markó utcában raboskodó Boross F. László a fogházban szerkesztette és sokszorosította a lap két számát. A fások, szabók, vasasok mellé szerveztük a lakatosokat, a fényképészeket, egyetemi hallgatókat és néhány kishivatalnokot.

1919 decemberére már volt kapcsolatunk Béccsel. A mi bécsi kapcsolatunk Lékai János volt. A júniusi ifjúmunkás-kongresszus után tűnt el előlünk. Ifjúsági internacionálét ment szervezni Bécsbe, már nagybeteg tébécés testével. Éppen Budapestre akarta az első kongresszust megszervezni, de tervét a katonai intervenció elsöpörte. Az ifjúmunkáscsoportok és Bécs között én voltam az összekötő kapocs. A csoportok irányításába később Rudas Béla orvostanhallgató is bekapcsolódott.

Értesítőnk mindössze ötven példányban „jelent meg”, de abban igen élesen írtunk a kurzus rémtetteiről. Reménységünket a világforradalomra – közelebb-ről a német és olasz kommunisták felülkerekedésére és az orosz hadsereg előretörésére – alapoztuk. Nálunk erőteljesebben csak a bécsi emigráció és a kommunista ifjúsági internacionálé hitt abban. Ebből hamarosan vitáink is származtak. 1920 májusában Komor Imre személyében futárt küldtek értem, és sürgősen Bécsbe hívtak. Fiktív útlevéllal odahajóztam. A kommunista ifjúmunkás internacionálé altitkársága 1920. május 16-17-ikén rendezte meg a délkelet-európai ifjúsági szervezetek első konferenciáját. A konferencia fő feladata az Oroszország iránti szolidaritás kifejezése. A konferencián Magyarországot Lékai János és én képviseltük. A konferencián már megmutatkozott az emigráns Lékai és az én véleményem közötti különbség. Lékai már az év decemberére jelezte az emigráció hazajövetelét, és azért az eddiginél sokkalta erőteljesebb szervezkedésre, nyílt propagandára, a szociáldemokrata szervezetek gyorsabb bomlasztására szólított fel. Én a nagy fordulatot túl korainak véltem, figyelmeztettem a konszolidáció tényeire, semmiképpen sem helyeseltem egyetlen legális bázisunknak, a szociáldemokrata szervezeteknek gyengítését. Lékai referált a magyarországi helyzetről. A tőlem szerzett információkat keverte a saját véleményével.

3. dokumentum: Lékai beszédének részlete

„A mozgalom hihetetlen nehézségekbe ütközik, a vezetők elmenekültek, legális mozgalomról szó sem lehet. Számunkra az volt a legfontosabb, hogy a tömegekkel továbbra is kapcsolatban maradjunk... Kilenc közleményt és három rölapotadtunk ki és terjesztettünk a szociáldemokraták ellen. A legjobb agitációt kirándulásokon végezhetjük. A szabad természet egyik barlangjában találkozunk a fiatalok, ahol ők zavartalanul kinyilváníthatják lázadó gondolataikat. A barlangban nyomtatják rölapjaikat és éneklélkesen az internacionálét. Ott élnek ők egymást kölcsönösen segítve, és ott nőnek fel tiszta emberekké. Ők garantálják a mozgalom tisztaságát és az eljövendő diktatura tisztaságát. Ők a kommunizmust egymás közt már a jelenben megvalósítják... A szociáldemokrata ifjúsági szervezetek tagszámát pontosan nem állapíthatjuk meg. Az nagyjában amúgy 900-1000 között lehet. Az iskolákból kikerült értelmiségiek mozgalma a harmadik. Belőlük válik a kommunista oktatók élcsapata, számuk 120-150 között lehet...”

Lékai fellengzős, lelkendező, naív és néhol hibás felszólalása azért érdemel figyelmet, mert ezt a nézetét osztották a konferencia küldöttei, sőt azok a volt népbiztosaink is, akiket vele együtt meglátogattunk: Landler Jenő, Lukács György, Varga Jenő. A konferencia után – amely egy vendéglő különszobájában zajlott, Willi Münzenberg elnökletével – hazatértem, ha nem is teljességében, mégis követtem utasításait. Kevésbé ügyeltem a megváltozott környezetre, a konszolidációra. Sietve duzzasztottam szervezetünket, fokoztam propagandán-

kat. Az *Értető* után jellemző címmel adtuk ki lapot: az *Örök Forradalom* volt második illegális újságunk. Vágyainkat írtuk benne nagy lendülettel és naív történelmi horizonttal. Cikkeink – nemsokára a vádirataink – tévesen ítélték meg az újabb forradalmak esélyeit.

4. dokumentum: Egy cikk az *Örök Forradalomból*

Föl a zászlókkal! Föl a szívekkel!

Munkával és harccal bizonyította be a nemzetközi szocialista ifjómunkás szövetség sokaktól kétségbevonat életjogosultságát. Munka és harc között született, növekedett és erősödött, külsőleg is, meg belsőleg is. Akadályoknak és ellenségeknek egész világával szemben.

Ellensége volt az eltompultság és korlátozottság, a pince és udvari lakások nap és levegő nélküli proletár élete, a mindennapi nyomor bilincs szürkése, amelyik béklyóba veri a testet és megtöri a lélek szárnyát (...)

A *Rákos Vidéke* című helyi lapocskára 1921. szeptember 18-i számában írta: „Kommunista fészek Rákosszentmihályon. 18 munkást letartóztattak röpiratterjesztés és sokszorosítás miatt. Köztük volt Demény Pál, Nagy Rezső, Lakatos Miklós, Liska Teréz. A csoportot Landler Jenő irányította Bécsből.”

Igaz: 1920 január első napjától Lékai és Landler ajánlásával és jóváhagyásával a KIMSZ titkára lettem. Valóban az ifjúsági internacionálé megbízásából a Landler-frakcióval álltam kapcsolatban. Vágykonferenciánk befejeztével Hiro-sik társaságában látogattam meg az „Öreget”, Landler Jenőt. Barátibban figyelt és társalgott velünk az előző napinál. Beszél a készülő lapról, a *Proletárról*. Elmondta, hogy kiméretlenül fogjuk támadni a Horthy-féle börtönországot, leválasztjuk munkásainkat a csődöt mondott szociáldemokráciáról, újjászervezzük a pártot. Hiro-sikkal megállapodtunk a lapcsomagok határon belül juttatásának módjaiban. És mint aki jól végezte dolgát, felültem a pozsonyi villamosra, apróbb koccanásokkal eljutottam az Ipolyig, kocsin átalvittek, Szobnál szétléptem hamis útlevelem, és már döcögött vonatom börtönországba...

Lefogatásunk úgy esett, hogy elsőként közölünk Brauner Béla könyvkötőt, a kommünbeli IV. kerületi ifjómunkások vezetőségi tagját a politikai rendőrség letartóztatta. Ő Frommer álnéven – az okmányait Frommer fegyvergyáros velünk együttérző fia kölcsönözte – élt kicsiny albérleti szobájában Pestszenterzsébeten. Feladata lett, hogy a rákosszentmihályi lakásomon készített *Örök Forradalom* című lapunkat, röplapjainkat és a bécsi szerkesztésű *Proletárt* a sejtvezetőknek széthordja. Címét a bécsi titkárságnak megadtam, hogy oda időnként rejtjelezett leveleket írhasanak. Amikor lapterjesztőnk Békéscsabára utazott, éppen akkor érkezett címére több kilós csomag Bécsből. Kíváncsi háziasszonya felbontotta azt, kihullottak abból a sohasem kért röplapok számai. A rendőrség már várta a hazatérő Braunert, aki néhány napig nem vallott, de tudóvérvérzést kapott, akkor bement a címemet és még néhány másikat is.

A *Proletárt* Bécsből többféle úton hoztuk be: az egyik veszélyes megoldás a Mohács nevű vontatóhajóval végrehajtott becsempészés volt. Ezt az újpesti sejttagunk, Forró István végezte, aki a lapokat Bécsben a Türkenstrasse 17. sz. alatti párthelyiségben Sallai Imrétől vette át, és Budapesten az akkori Károly körút 6. szám alatti házban adta le Tóth Istvánnak, a házmasternek. A további

szétosztást én végeztem, a „technikai sejt” segítségével. A bécsi központ itt is követett el utóbb komolynak bizonyult hibát. Leider Frigyes is azok között volt, akiknek címét időszakos levelezésre adtam le a bécsi titkárságnak. Ők felbuzdulnak, egymás után érkeztek a könyv-, a brosúra- és újságsomagok, rejtjeles levelek. Ennek csak lebukás lehetett a vége. Leidert 1921 májusában tartóztatták le, engem 1921. augusztus 25-ikén. Leidert egyévi fogházra ítélték, szabadulása után kitoloncolták az országból, Bécsbe ment, és Sallai munkatársa lett. Az első lefogatásomkor tizennyolcadik születésnapomat „ünnepeltem”, most éppen négy nap híján a huszadikat. A Kruspér utcából elköltöztem Rákosszentmihályra, egy kertes családi házba. Ott sokszorosítottuk lapjainkat és röplapjainkat. Szegi Pál néven béreltem a lakás egyik szobáját, a másikat „Iréh húgom”, Liska Teréz, későbbi feleségem használta. Néha ellátogatott hozzánk Rudas Béla, aki Virág József néven élt Újpesten. Rendszeresen járt hozzánk Brauner Béla könyvkötő, társam a kommünből.

Az augusztus végi lebukásunkkor hármasban fogtak el bennünket. Kassák-Nagy Rezső, Liska Teréz és én buktunk le Rákosszentmihályon. További tizenhét társamat szintén akkor gyűjtötték be. Három hét faggatás és vallatás a Zrínyi utcában, onnan a Markó utcába kerültünk. A börtön sohasem győzött. Most sem, rajtam sem. Azért eszembe jutott: akasztófakötéllel játszunk, alig húsz esztendősen. Rögtönítélő bírósággal fenyegettek, de csak közönséges itélkezés lett belőle. Szaporodtak korábbi kérdéseim újabbakkal: megérté-e sejteket tervezni és szervezni család, lakás és pozíció helyett? Értelmes volt-e, reális volt-e, amit tettünk az alig több mint tizenöt hónap alatt? Számunkra tiszta víz volt a mozgalom, nagy kedvvel és elszántsággal vettünk részt benne. Nem riasztott bennünket az egyik vidéki csoportunk előző évi lefogatása sem.

5. dokumentum: *Bp. magy. kir. csendőrkerület
Aszódi őrs*

*Tárgy: kommunisták elfogatása
(1920.) Jelentés.*

„Állami Rendőr Főkapitányságnak, Budapest.
Aszód, 1920. évi okt. hó 11.

Jelentem, hogy Kovács Pál, Malosik József és Lakatos Miklós budapesti lakosok folyó évi szept. hó 2-án Sámuel Lajos aszódi lakos közvetítése folytán az este 9-kor érkező vonattal Aszódra jöttek és itt Horváth József vendéglőjében... részvételével titkos összejövetelt tartottak, amelyen Kovács /Demény/ Pál ifjúmunkás szövetség megalakításának szükségességét hangoztatta, beszélt a fehér terrorról, annak áldozatairól és értetlenül szenvedő politikai foglyokról, általában a rendszer ellen izgatott... Kovács Pál lakását a gyanúsítottak közül csak Malosik tudja, így előbbi elfogása csak az utóbbi elfogatása után lehetséges...

Forró I. oszt. őrsnök.”

A rendőrség nem tudta meg, hogy a Kovács Pál nevet én használtam, mi azonban a letartóztatottaktól hamar értesültünk arról, ki is valójában Sámuel Lajos. Az első pofonokra vallott: akit csak ismert, azt mind megnevezte. Az én nyomomba akkor még hiába eredtek. Sámuel futni hagyták, az Ipoly gázlóján

eljutott Lévára, onnan Kassára. Már ekkor kiszerkesztettük az értesítőkbe az árulót. Lapunkat megküldtük Bécsbe is. Sámuel mégis részt vehetett a KMP I. kongresszusán (1925. augusztus 18-21.) Bécsben, majd alig egy hónappal utána besugása nyomán tartóztatta le a rendőrség Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt. Egyre nőtt a haragom az emigrációból irányítók felületessége és figyelmetlensége miatt. A bécsi értekezleten Rákosi leszamarazta Szekér Nándort, aki Sámuel ellen felszólalt, és azonmód hathónapos oktatásra expedálta Moszkvába. Harminc év lett belőle, szibériai kőfejtéssel megtoldva, 1954-ben engedték haza. Visszatérek a lefogatásunkat követő eseményekre, s közvetlenül a statáriális tárgyalásunkra.

6. dokumentum: Vádirat, 1921. október

„Demény Pál és Rudas Béla a bécsi kommunista párt megbízásából, ennek jelentékeny anyagi támogatása mellett és útmutatása alapján Budapesten és környékén abból a célból, hogy a proletárdiktatúrát fegyveres felkelés útján visszaállítsák, folyó év január kezdetétől fogva, egészen lefogatásukig terjedően az ifjúmunkások körében az úgynevezett sejtrendszer szerint földalatti mozgalmat szerveztek és az erre a célra megnyert egyéneket rendszeresen oktatták a kommunizmus eszméire, azokat kommunista nyomtatványokkal és az általuk előállított „Örök Forradalom” című lappal állandóan ellátták és anyagilag támogatták. Ekként az állam és törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló mozgalmat, illetve szervezkedést kezdeményeztek és vezettek...”

Meszner Tivadar ügyész úr nem elégedett meg ennyivel az 1921 októberi vádiratban. Így folytatta:

„Demény Pál a fogházban összeköttetést létesített vádlott társaival és szabadon lévő társaival... A legépelt levél 16 oldalból áll, vérlúgkő oldattal írta, gállickő oldattal lehet előhívni. A vádlottnak társaihoz írt leveleit, és a számokkal /sifre/ írt leveleinek tartalmát nem ismerem.”

A nyomozati anyagban a két vad detektív, Hajdó és Sohár jelentésükben ezt írták főkapitányuknak: „Demény Pál négy héten át érintkezett az összeesküvés szabadlábban lévő tagjaival oly módon, hogy a fogházba könyveket kapott, amelyekbe levelek voltak bekötve... Demény Pál utasítást adott egyeseknek, hogy utazzanak külföldre, Bécsből Singer Ernő fog lejönni és veszi át a vezetést.” Ki gondolhatta akkor még, hogy Singer /Gerő/ Ernő egyike lesz börtönbe juttatóimnak.

Tárgyalásunk napján likvidálták IV. Károly második puccskísérletét. A bírói pulpituson Korpády tanácselnök négy bírójával, oldalt védőink, Hébelt Ede, Kis Jenő, Nagyiványi Zoltán és még vagy heten. Íróasztalánál Meszner ügyész, az örök között mi vádlottak. A vádlottak névsora ma már a holtak enciklopédiája. Körünkben a legidősebb Rudas Béla, közel huszonnégy éves, legfiatalabb Kassák Lajos nevelt fia, ő tizenhat éves. Nyolcan a csepeli Weiss Manfréd gyárból kerültek a vádlottak padjára; hárman az újpesti Egyesült Izzóból, ketten a fegyvergyárból, a többiek is gépek mellől kerültek oda. Hárman voltunk amolyan értelmiségi félek.

7. dokumentum: A Népszava 1921. október 26-i számából

Ifjúmunkások a rögtönítélő bíróság előtt

„A budapesti törvényszék rögtönítélő bírósága kedden kezdte meg a tárgyalást Demény Pál és 33 ifjúmunkás ügyében. A fiatalembereket azon a címen állították a rögtönítélő bíróság elé, hogy azok Rákosszentmihályon és környékén állítólag a kommunizmus érdekében mozgalmat indítottak. A keddi tárgyaláson először a vádlottakat hallgatták ki, akiknek a legnagyobb része iparos tanonc. Valamennyien tagadták, hogy ők a proletárdiktatúra visszaállítása érdekében dolgoztak volna. Azt vallották, hogy az egyesületet kizárólag tudományos továbbképzés céljából alakították és politikával nem foglalkoztak. A rendőrség előtt tett vallomásukat visszavonták és arra hivatkoztak, hogy a beismerő vallomást a rendőrségen erőszakkal kényszerítették ki tőlük. A tárgyalást szerdán folytatják.”

A rögtönítélő bíróság, az Esküdt-féle panama és a király letartóztatása után megzavarodva kimondta, hogy az ügy nem tartozik a rögtönítélő bíróság elé, és ezért a gyorsított tanácshoz utalta át. Ítélet csak 1922. június 12-13-dikán lett: a budapesti büntető törvényszék Rudas Bélát és engem egy év és három hónapi fogházra ítélt. Dallos László, Weisinger Mihályt hat hónapi, Brauner Bélát kilenc hónapi fogházra, a többieket két-három hónapi fogházra ítélték. A pestvidéki fogház 433. számú cellájában együtt voltam Rudas Bélával, Weisinger Mihállyal, Dallos Lászlóval, Obernyik Istvánnal, Lakatos Miklóssal és másokkal. Itt most két dologról érdemes beszélnem: a börtönélményekről, az akkor kezdődött börtönbarátságokról, érzelmeimről... Valamint arról, amit abban a zárkában megtudtam a politikai emigráció két csoportjának kíméletlen és áldatlan harcáról.

Mi, fiatal kommunisták nem torzsalkodtunk, kívül álltunk az emigráció frakcióharcain. Két cellatársam – egyébként egyéniségükben derék emberek – elszörnyítettek és megszorítottak az egymásra szórt vádaskodásaikkal. Lipschitz Ernő és Kiss Ernő késhegyre menő vitáját szájtafra hallgattuk. Mi a fenének eszi egymást a maroknyi emigráns – kérdezte tőlem Lakatos Miklós, és én nem tudtam válaszolni. Zárvatársam az okos Pollacsek László csitíttgatta az élesebbnél élesebb vitákat. A hallottakat megerősítette a szomszéd zárka két lakójának története. Weisz Nándor és Müller Ernő hebehurgya hazaérkezése és azonnali lefogatása megerősítette bennem azt, hogy el kell fordulni az emigrációs irányítóktól és irányítottjaitól. Nem a Párttól, éppen a Pártért, nem a nemzetköziségtől, csak annak egymást elemészto frakcióitól, emigránsainkkal teli szervezetektől, de semmiképpen sem Szovjet-Oroszországtól.

Singer /Gerő/ Ernő nyolchónapos tevékenysége gyors lebukással végződött, mert dr. Vogel rendőrfőkapitány beépült közéjük. Weisz Nándor és Müller Ernő lebukásának oka: berlini értekezletükön a Ganz gyár „küldötte” Hain Péter volt, hazaérkezésük első órájától fotografálták őket. Lischitz Ernő és Kiss Ernő hiába tartozott a két rivalizáló frakció tagjai közé, állítólag ugyanaz a Huber nevű besúgó buktatta le őket.

Arra jutottunk 1922 augusztusában, ott a 433-as zárkában, hogy az emigrációhoz vezető közlési vonalakat el kell vágni a hazánkbeli kommunista mozgalom jobbítására, megszilárdítására. Sokat beszélgettem erről Rudas Bélával, aki az Ausztriába menekült kommün vezetők karlsteini fogságában a KMP egyik

újjaalapítója. Az emigrációs frakciózásra ma sem találok egyértelmű feleletet marxista ábécében. Talán Freud vagy Adler elmagyarázná, vagy kiolvashatnánk a bécsi konyhák hússzegény étlapjáról, a távoli Lux Szálló sívárságából, pénzszűkéből, asszonyhiányból, az elveszített ügyvédi irodák, szerkesztőségek, a biztosítópénztári, a szakszervezeti íróasztalok utáni vágyakozásból – tudja az ördög. Az bizonyos, hogy legtöbbjük talajtvesztett, elkeseredett emberré vált, közeli ellenség híján egymást marták. Békés óráikban, kávéházak mélyén délibábót láttak, futottak nyomába, szalajtották arra híveiket, és persze felbukva, maguk mentésére a másikat hibáztatták. Rudas, akit hozzánk nemrég az internacionálénk balkáni bizottsága ajánlott be, hozzám hasonlóan vélekedett.

1922. augusztus 21. születésnapom: bízva abban, hogy a büntetésemnek a végén járok, már terveztem... Tévedtem: papiros érkezett a fogházirodáról, büntetésemnek a végére járok ugyan, mégsem szabadíthatnak a Kúria döntéséig, ez a főügyész utasítása. Hiába súgja oda Gacsál őrmester, amikor a kézbesítési könyvet aláírom: nemsokára szabadul, az urak eszik egymást, és a menyasszonya csókoltatja, aki az ebédet hozza, az a barna szemű... Teri hozott még két félbőrkötéses Ady-kötetet is. A cenzort elkerült könyvekből lámpaoltásig deklamáltunk.

Az irodán töltöttem fogságom egy részét. A tömegzárkából kikerültem és a rabirodán körmöltem, amolyan félszabaddá válva. Egy szál rendőr kísért el a Mosonyi utcai toloncházba (1922 november-1923 február). Dante ide oskolába járhatott volna, Vergilius helyett Rudas a kísérőm... Ha a Fő utcai Pestvidéki Fogház miniatűr Magyarország, Horthy legitimista főúri foglyaival, akkor a toloncház a másik Magyarország. Szent Istvánkor, karácsonykor ide separték be a nyilvántartott zsebtolvajokat, franka ribancokat, hétköznapiakon hidak alól, terek padjairól, a fektetendő csövekből meg a koldusokat, csavargókat. Május elsejére, a tervezett tüntetések napjára baloldali fiatalokat ültettek kapuja mögé: „preventíve”.

Murgó fogalmazó hamarosan közölte: – Büntetése lejártával az illetékes hatóság szabadlábra helyezte, de én magát őrizetbe veszem a jogerős ítélete beérkeztéig. Valószínűleg súlyosbítani fogják. Akkor átszállíttatom kijelölt börtönébe. Ha nem emelik fel a büntetését, akkor én internálni fogom. És ha onnan is szabadulna, akkor házi őrizetbe veszem. Nálunk a kommunisták nem fognak grasszálni. Megértette? Rábólintottam. Akkor írja alá a határozatot! Aláírtam.

Börtönnász

Tragikomédia több jelenetben, két főszereplővel, számos statisztával. Helyszín: a toloncház és a belvárosi anyakönyvi hivatal. Időpont: 1922 decemberének harmadik vasárnapja és 1923. január 16. Egy kép: beszélő 1922 decemberében. Novincki, a vadbarom fogházgondnok, drabális testére vetett köpönyeggel az udvar közepén áll, onnan ordítja: kurvák balra! Stricik jobbra! Helycsere, és mellém lépnek: anyám, öcsém és Teri. Édesanyám arcát esztendeje nem láttam, bőre még szép, így közel az ötvenhez, haja ápolt, de a szeme szomorú és ijedt. Már tudja elsőszülöttének halálát, a legifjabb néhány napja holtbetegen szaba-

dult a börtönkórházból, s én, a középső e szennyes környezetben, újabb börtönövekre várva.

Imre soványan, sápadtan méreget, én meg vissza őt, magasra ívelt homlokát, okos fekete szemét... talán mégis életben marad, hiszen csak tizennyolc éves. Még ő bátorít, üdvözléseket sorol a szabadult társaktól, még Bécsből is, Székértől, Sallaitól.

Terit sem láttam régtől, egy éve sincsen, hogy a Szerb utcai fogházból szabadult, azóta Kassák Lajos édesanyjánál él a Szigony utcában. Jól megvannak. Ponyvákat varr egy nagy pinceműhelyben, estére Hébeltnek segít a jogvédő irodán. Halkan megkérdezi: szeretsz még?

A beszélő befejeztét ordítja Novincki, egy rendőr Terihez lép és közli: Murgó fogalmazó úr hivatja.

Másik kép: vacsoraasztáskor a rabszakács cédulát sodor kezembe, és mondja, az emeletről küldték... A papíron Teri írásával: Murgó letartóztatott, Romániába toloncoltat, mert én Oravicsbányán születtem. Mi lesz velem? Palikám segíts! Még fésűm sincs. Rudas is olvassa haragosan, rám szól, siess a válasszal!

Harmadik kép: Murgó irodája. Ő sötét arccal íróasztalánál, Kis Jenő ügyvéd az egyik széken. Int, leülök. Elneveti magát, jókedvűen szól hozzám: – Hébelt képviselő úrral megtanácskoztuk Liska Teréz letartóztatását, és bár azt törvénytelennek tartjuk, a határozatot megfellebbeztem. Gyors kiszabadítása érdekében azt tanácsoljuk, vegye el feleségül, ezzel magyar állampolgárrá válik, kénytelenek szabadlábra helyezni.

Murgó felkapja fejét, mérgesen mormolja: – hogy maguk mit ki nem fundálnak!

A jogvédő ügyvéd folytatja: – Ha elfogadja tanácsunkat, aláírja a házasságot kérő beadványt. Elhoztam magammal. Maga még nincsen huszonnégy éves, mellékelni fogjuk ahhoz a szülői beleegyezést, öccse megígérte, hogy beszerzi. No?

Persze, igen, hogyne, természetesen – rebegtem zavartan, talán el is vörösödtem. Kis Jenő felkacagott, aktatáskájából előkotorta a papirost, nyújtja nekem. A tollat Murgótól kéri el.

A melodráma végkifejlete csak karácsony után következik be, és ugyancsak prózai. A januári estében Rudassal beszélgettünk Luxemburg és Liebknecht négy esztendő előtti legyilkolásáról. Reggel a piros ház egyik detektívje kiáltja nevem és utasít, hogy nagykabátban, fejjedővel kövessem. Ő sötét öltönyben, kemény gallérban, virágdús sárga nyakkendővel feszít, pörge kalapban. A kampós bot most nincs nála. Végigmustrálja negyedik hónapja gyűrt öltönyömet és kérdezi: tudja-e hova megyünk, hát egyenest az anyakönyvvezetőhöz.

A kapunál egy másik házi rendőrrel Teri várakozik. Rajta vasalt kék szoknya, fehér blúz, hajfonatában rózsaszín szalag. A negyvennégyes villamosra lépünk, szabadon beszélgetünk, a rendnek őrei inkognitóban mögöttünk. Leszállunk az Eskü téren, besétálunk a Váci utcai előljárárságra. A hivatal előszobájában az altiszttel beszélget Hébelt, a nyurga Kis Jenő öcsémnek magyarázgat, Kassiné az egyik padról ránk mosolyog és már csomagolja is ki a kerek, lekváros linzert... És már kínál is.

A háttér félhomályában szikár, kendős asszony álldogál, Teri meglátja és felkiált: Mami! Hozzászalad, átöleli, odalépek, megsimogatom érdes kezét.

Táru! az ajtó, most mi... A széles nemzetiszín szalaggal díszített tekintély hitetlenkedve bámul minket, ádámcsutkája fel-le szalad. Felismeri mögöttünk Hébeltet, aki Sopronban legyőzte Andrássy grófot, fejünk felett annak köszön, és a ceremóniát három percben elvégzi. Engedélyezett csók, a legközelebbi másfél év múltán. Nászutunk a villamoson, a peronon Imre a két jogással. A kaput újra becsukják mögöttünk, ám egy óra sem telik el, Teri előtt ki is nyílik. A legjobbkor. A vész elől szabadult, másnap ott a tífusz.

1923 egyik tavaszt előző vasárnapján beszélőre nyitják zárkaajtómat. Már előttem Teri és Imre. Bebörtönözöttségem idején terjesztették el szakítási szándékomat az emigrációs vezetőkkel. Éppen egy senkiházi, Vadnai „Csibi” feljelentgetésével. Gerőék lebukása után Vadnait küldték haza az elárvult ifjúmunkás-mozgalom szervezésére Bécsből. Már a Gyűjtőfogházban hallottam hazaérkeztéről. Imre öcsém számolt be róla a beszélőn. Óvtam tőle ifjú barátaimat. Balfogásait takargatni Bécsbe szaladt, majd Moszkváig meg sem állt. (Később meg külföldi követségeken panaszkodott a szovjet hatóságokra, úgy 1923-ban. Kapott pár esztendőt, valahol északon egy csillagvizsgálóban segédkezett, megkegyelmezték neki, útlevéllal hazaengedték. Itt azután Szovjet-országot szidta, szentképeket árusított a budakeszi sváboknak, később munkakerülő csavargóvá lett.) Sohasem említeném meg a nevét sem, ha vádaskodásaira nem figyel fel legfelsőbb szervezetünk, az ifjúmunkás internacionálé titkársága.

1923 júniusában az internacionálé titkársága levélben kérdezősködik álláspontomról bécsi vezetőinknél. Sallai 1923. június 6-diki válaszában egyebek mellett ezt írta: „Feladat az illegális szervezet kiépítése, majd megragadni ezt a vezetést, párhuzamosan kiépíteni a KIMSZ illegális szervezetét. Ezen a ponton van Deményekkel nézeteltérés, az illegális szervezet kiépítésének kérdésében...”

Sallai maga is bizonytalan az „eltérésben” és éppen ezért az internacionálénk végrehajtó bizottságának küldött 1923. augusztus 8-diki jelentésében okosan írja: „Demény álláspontjáról, amíg börtönben van, nem szerezhetünk részletes ismeretet.”

Azt pedig, hogy a végrehajtó bizottság jelentősnek tartotta Rudas és az én felfogásomat, és hogy nem tekintett bennünket frakciósnak vagy likvidátornak, azt tanúsítja egy korábbi keltezésű „levél”. Persze, ezt a levelet nem kézbesíthették akkor nekünk Sopronkőhida rideg börtönébe, ahol Rudassal magánzárkában fegyenceskedtünk. Sallai véleményéről sem tudtam akkor természetesen.

8. dokumentum: Levél Rudas Bélának és Demény Pálnak

„Moszkva, 1923. május 18.

Demény Pál és Rudas Béla elvtársaknak!

Nagy meglepetést okozott nekünk az a hír, hogy ti a fehérterror börtönében... a fejlődés mai stádiumában az illegális kommunista ifjúsági mozgalom szükségességét tagadjátok... a veletek érintkező ifjúmunkás elvtársakat nem kívánjátok a földalatti munka rendelkezésére bocsátani... Elvárjuk, hogy felismeritek a követelményeket, és fegyelmezzeten a KIMSZ-tagságotokhoz méltóan fogtok működni, hogy felépíthessük az illegális KIMSZ-et. Fogadjátok testvéri, kommunista harcos üdvözlétünket

A Kommunista Ifjúmunkás Internacionálé Végrehajtó Bizottsága.”

Az is látszik a levél szövegéből, hogy meghallván a hamis információt, korholtak ugyan, de barátságosan és elvtársian. Mégis, ennek az 1923-as évnek egy márciusi vasárnapi beszélőjén fordítottam el végleg a fejemet az emigrációs pártvezetéstől. Nem a legalitás és illegitás okából, hiszen józan ésszel senki emberfia nem valószínűsíthette, hogy Horthy-országban törvényesítetten, szabadon szervezhető és propagálható a kommunista párt. Más okok miatt. Már túlestünk a fehérterroron, a legitimista puccson, Bethlen István konszolidált és szanált a nyugati tőke segítségével, bársonyszéke alá új parlamentet választott. Ennek erős tíz százaléka szociáldemokrata. A szocialista szakszervezetek taglétszáma túlhaladta a százezret, a fiatal munkások szíves örömet szórakoztak a munkásotthonok sport- és kultúregyesületeiben.

Minden külső hírt beszippantottam a frissiben érkezett börtönlakóktól, beszédes fegyőröktől, legtöbbször a házimunkásoktól élelemért és szappanért, akik újságokhoz juthattak. Magányos zárkámban százszor is megkérdeztem önmagamtól: reális célkitűzés-e napjainkban a II. tanácsköztársaság? Vajon okos propaganda-e folyvást a szociáldemokratákat ócsárolni, amikor a reakciónk maximum az ő tömegszervezeteiket tűri el? Azokat is a legitimisták ellensúlyozására, meg a külföldi pénzkölcsönök felvételének megkönnyítésére.

Helyes-e a mostanság egymást követően felderített sejtszervezet formátumának fenntartása? Hiszen ez a magyar munkásmozgalomban eddig ismeretlen volt. Éppen csak kísérleteztünk alkalmazásával, máris rátalált a politikai rendőrség – hamarabb, mint a munkásság.

Kőhidán és a „proletár Golgotán”

Sopronkőhida: ez volt a legnehezebb fegyháza Magyarországnak. Börtönbarát-ságaim itt is szaporodtak, Hujber Ignáccal ismerkedtem meg, akivel egy év híján egyidős voltam. Hujber győri vasmunkás, a konnün idején az ellenforradalmi lázadás leverésére szervezett karhatalom egyik helyettes parancsnoka. Elfogták, tizenkét évi fegyházra ítélték, 1922-ben került Kőhidára. Tőlünk tudta meg, hogy kicserélik, rajta lesz a listán. Ami meg is történt, 1925 augusztusában. A Szovjetunióban előbb esztergályosként, majd egy autógyár igazgatójaként és mérnökeként élt és dolgozott. 1952-ben jött haza.

Mi meg Teritől tudtuk meg, örömmel közölte, hogy [Rudas] Bélát és engem a feltétlenül kicserélendőők listájára felvettek, ő is jön velem a Szovjetunióba. Szájtátva hallgatta válaszomat: sem én, sem Béla nem megyünk, néhány hónap múlva szabadulunk, helyettünk nagy idősöket vegyenek jegyzékbe. Teri riasztására Hébelt Ede is megjelent Kőhidán, az ügyvédi beszélőn már neveket is mondtam magunk helyett. Így sikerült a fogolycsere-akció fáradhatatlan szervezőjének, Ágoston Péternének a segedelmével itthon maradni, és Hujber Ignácot, Linzel Nándort a Szovjetunióba utaztatni.

Kilencedik börtönhelyemen történt, úgy 1923 húsvét táján. Halk kopogás az ajtómon, odalépek, az őr megszólal: sztrájkolnak Pesten a cipészek. Továbbadom azonnal. Május első szombat délutánján ismétlődik a dolog, most azt tutogja az őr: nagy tüntetés volt Bécsben, követelték a magyar politikai foglyok és internáltak szabadon engedését. A cirkli csukódik, csend. Nem tudom, ki ő,

hiába figyelem... Később még bemondja a malommunkások sztrájkját, a fogolycsere újabb transzportját és a bulgáriai lázadást. Amikor szabadultam, egy nyulánk barna képű őr kísért lefele, s akkor mondja, hogy ő volt a hírközlő. A lépcsőfordulónál mutatja az osztrák kommunisták jelvényét a hajtókája alatt. – Burgenlandi vagyok, párttag, ismeri Koritschonert?

Koritschnerrel Lékai ismertetett meg az osztrák pártközpontban, ennek már három esztendeje. Okos homlokú, nevető szemű fiatal funkcionárius, testvérszavakkal kérdezősködött a magyar ifjúmunkás-mozgalomról, bízott, vállamra ütött. Mondtam Lékainak az utcán: ilyen a kommunista ember. (Nemrég olvastam Franz Koritschnernek, a nemzetközi szolidaritás szervezőjének további sorsáról. 1892-ben született Bécsben. Már fiatalon a bécsi ifjúmunkás-szövetség tagja, később egyik vezetője azoknak a háborúellenes baloldali csoportoknak, amelyek Leninnel állottak kapcsolatban. A zimmerwaldiak lapjába, a *Vorbotéba* írt cikket. 1916 októberében személyesen találkozott Leninnel. Lenin Buharinnak írott levelében „nagy reményeket ébresztő” emberként jellemzi a fiatal forradalmárt. Koritschner az OKP megalapítása után néhány hónappal csoportjával belép a pártba, 1919 májusában már a vezetőség tagja. 1926-tól Moszkvában a vörös szakszervezeti internacionálé munkatársa, erőteljes az irodalmi munkássága, Lozovszkijjal dolgozik szorosan együtt. A Komintern kongresszusain és tanácskozásain aktív közreműködő. 1937-ben letartóztatják, 1940-ig különböző börtönökben és táborokban fogva tartják. 1941 április elején a szovjet hatóságok Koritschonert Lublinnál, a német-szovjet határon átadják a Gestapónak. Ez őt, különleges fogolyként a bécsi rendőrségi börtönbe szállítja, időnként kórházba kerül. 1941. június 3-án az auschwitzi táborba szállítják, ahol néhány nap múlva megölik. A huszadik kongresszus után posztumusz rehabilitálták.)

Kőhidán 1923 augusztusában megint hiába vártuk a szabadulást. Kedélyes utazás Rudassal kettesben, néha velünk a minket kísérő rendőr is... A Keletből egyenest a Mosonyiba mentünk, Murgó fogalmazó vigyorgva fogadott: tartom a szavam, egy kis időre Zalaegerszre internálom magukat.

Árnyalattal tisztább most a börtönhodály, konszolidálódott, akárcsak a kinti élet. A lakóstatus mit sem változott: koldusok, zsebtolvajok, stricik, csövezők, utcákon kujtorgó féleszűek.

Egyik napon azonban egész másmilyen férfi sétál be ajtónkon. Keménykalapos, szürke felöltös. A helyet ismerő nyugalommal – jó napot köszönve mindannyiunknak – foglalt helyet. Érdeklődve figyelem e harmincon alig túli embernek a magabiztosságát. Nem sokáig nézhettem, mert felállt és odajött hozzám megkérdezni: maga Sopronból jött? Igen – válaszoltam. Mindjárt visszakérdeztem, és maga honnan jött? Én nem jöttem, engem hoztak a lakásomról, mert nem hasaltam a rendőrségi illemszabályoknak. Így indult egy újabb börtönismeretség, az addig előttem ismeretlen emberrel, Weissshaus Aladárral.

Patakozott a szó belőle ülve, állva, járkálva, két nap hosszában, amíg el nem szólítottak bennünket fogságunk újabb helyére, Zalaegerszre. Mielőtt Rudassal meg egy rendőrrel újra vonatra szálltunk volna, mondom: tetszett nekem Weissshaus magatartása, vitatkozó kedélye, világos szemének okos fénylése.

Weissshaus elmondta nekünk, hogy ő eredetileg vasutas, a Déliben dolgozott, a forradalmakban a vasutas szakszervezet titkára. Akkor barátkozott Landler

Jenővel, most is becsüli. A vörös vasutasezred szervezéséért másfél évi börtönre ítélték, majd refet kapott, azt megszegte, azért van most itt a toloncban.

Beszéde menetéből érzékelttem, hogy a marxi gazdaságtant jól ismeri, érti, a belpolitikában a reakciós erőket hibás optimizmussal lebecsüli, és ugyanakkor munkásságunk forradalmi lendületét fékezhetetlennek vélte. Vitatkoztunk, barátsággal elváltunk. A mozgalmi életben ritkábban találkoztunk, többször a börtönökben. Kétszer a Horthyében, kétszer a Rákosiében.

1923 ősze már a „drótvárosnak”, „magyar kikötőnek”, „proletár Golgotának” keresztelt internálótáborban ért. 1923 őszén már felére fogyott az itt fogva tartottak száma, de mindenki ítélet nélkül..., nem tudta, hogy mikor szabadul.

Megérkezésünkkor a tizes barakkban ismerősek az arcok: itt vannak a pestvidéki 433-as zárka lakói. Meg indulatos fiatal értelmiségiek, akik később is megmaradtak vitatkozó partnernek. Kollektív ifjúsági csoportban élt a többség, de minket, akik tanultak és tanítottak, elkülönítve őriztek. Rudas, Lakatos és én tartottuk az előadásokat. Megjelenésünkkel átrendeztük a csoporton belül az addig kialakult viszonyokat.

A történelmi és gazdasági kiselőadások hamarosan abbamaradtak, Rudast a kórházba vezényelték raborvosnak, engem nagy-nagy örömmre könyvtárosnak a családi barakkba. Feladatom volt naponként ötven könyvet cserére a barakkokba széthordani, így szabadon kószáltam a „drótvárosban”... Este olvastam és rendezgettem a „könyveim”.

Nagy felfedezés volt, amikor eldugva, hátulsó sorban hamis címlappal álcázva megtaláltam vagy tizenöt könyvet. Három volt Marxtól, azután Engels akkoriban megjelent *Anti-Dühringje*, Mehring *Lessingje* németül, meg Kautsky, Bebel, Beer munkái. Igazi fedőlappal találtam Balzac, France, Tolsztoj köteteket, aranyásó sem nyúlt boldogabban a rögért, mint én e kötetek után... Megtaláltam még Ágoston Péter: *A világi nagybirtok története* és Grünwald Béla: *Régi Magyarország* című könyveit. Megvallom, e két utóbbit olvastam el elsőül.

A szabadító Mikes püspök

Szabadulásom 1924 húsvét másnapjára esett. Szabadíttóm Mikes gróf, Szombathely püspöke.

Ez úgy esett, hogy Mikes püspök, mint minden évben, a nagy ünnep másnapján végigjárta a tábor. Az én cseppnyi barakkszobám falát reprodukciókkal díszítettem. Volt már ott egy Brueghel- meg Velasquez reprodukció, és éppen húsvét vasárnap vágtam ki egy kámszás Dante-portrét. Föltettem.

Engem a vallás soha nem érdekelt, templomot bévülről tizenéves koromban láttam utoljára. A vad ellenforradalom ekkor már keresztény kurzussá konzerválódott, a napi politikát, a sajtót, a parlamenti és a városházi választásokat a vallási ideológia mögé bújtatták. Emiatt kezdett el érdekelni a vallás, elolvastam mindazt, amit itt lehetett...

Mikes püspök a másnapon misét celebrált, majd kegyúri jogával élve néhány internáltat szabadított. Gondolni sem merem, hogy köztük leszek. Mégis ez történt: nyitja az ajtót az aranygalléros táborparancsnok, a Bokor, én a félfához pattanva jelentem az egy főt... Bokor már csukná is rám az ajtót, de

Mikes püspök megállítja, és kérdi tőlem: Tudja, kit ábrázol az a kép? Igenis, Dante Alighierit. Szereti maga Dantét? Igenis, nagyra becsülöm. A püspök Bokorhoz fordul: bocsássák szabadon! Bokor elképedve válaszolt: – Méltóságos uram, ez bolsevik. Nem baj, akkor is, én már kimondtam.

Ajtómat nem csukták rám többé, itt legalábbis nem. Rögvest az irodára hívatnak, leszámoltatnak, csomagolok, barátaimtól röptében búcsúzom, s már zárják mögöttem a kaput. Vissza nem nézek, néhány más szabadítottal indulunk az állomás felé.

II. „A HARCUNKAT MEGHARCOLTUK...” (1925-1944)

A mozgalom első tíz éve: 1925-1934

– „Az emigrációban pártot építeni nem lehet...” – Börtöntelen évek – Az alkoholelles munkásszövetségben – Írásaim – Landler halála után – A senki földjén – Az eszperantista munkások között

„Az emigrációban pártot építeni nem lehet...”

9. dokumentum: *Válasz az Internacionálénak.*
1923. augusztus

„A Kommunista Ifjómunkás Internacionálé Végrehajtó Bizottságának,
Moszkva

Kedves Elvtársak!

Megkaptam leveletek – szóbeli közléssel – arra késéssel és egyes számban felelek. És felelek gondolataimért, azoknak netáni valóságáért. Minden mondanivalómat előzve jelentem, hogy nem vagyok oly balgata, hogy a fehér terror börtönében az illegális mozgalom szükségességét tagadnám. Nyilvánvaló, hogy a terrort még jó ideig üzik uraink, majd azt a csendesültebb reakcióba hajlítják. Csak számár ábránd lenne, ha tőlük megkívnám, hogy az imént letiport kommunista pártot, annak ifjósági szervezetét ők legalizálják. Mivelhogy kommunista vagyok, és az maradok életem kilobbanásáig, törekvésem a pártot szervezni, erősíteni, s éppen ezért az illegális mozgalmat sem támadom. Azt se képzeljétek, hogy a börtön megtört, elgyengültem, mostani fogságom vígjáték ahhoz képest, hogy mindössze kettő esztendeje annak, hogy kedves ügyésem kötelei ordított nyakamra. Most meg már szabadulok.

Ezért kell sietnem, s így áristozásom minden éber óráján, a kőkockákon hátraparancsolt kezekkel járva, szalmazsákomról a meszelt falakra hunyorítva, higgyétek el nekem, hogy csak azon töröm a fejem, mi módon okosítsunk stratégiánkon, ügyeskedjük taktikánkat, nehogy azok az alaposan megváltozott magyarországi és nemzetközi politikai viszonyok közepette alul maradjanak.

Kedves Legfőbb Kapcsolatom! A felőlemi badarságokat felelőtlenül egy éretlen törtető közölte Veletek és titeket megtévesztett. A tévedésekből eredő véleményezéseket még lenyeltem, azt azonban sehogy sem, miszerint én a velem érintkező ifjómunkásokat nem akarom a földalatti munka rendelkezésére bocsátani. Arról csak annyit, hogy börtöneink nem rózsalugasok, ide, a határra dobott, az első kisvárostól több kilométeres távolságú, őrtornyokkal vigyázott fegyházba a madár sem jár, hogyan beszélhetném le őket az illegális tevékenységről?

Nem is az elzártágomban a hiba, hanem abban, hogy ti lebecsültek a magyar munkást. Csak nem gondoljátok, hogy az újpesti famunkás vagy a csepeli vasmunkás hallgat szavamra, ha nem érti, ha igaznak nem találja

azt? Nálunk nem bálványozzák a vezetőt, társnak, barátnek tartják őt. Nem én szabom meg munkásaink legális vagy illegális útját, sem áldozatvállalási készségüket, hanem ők maguk. Ha innen újból közibük kerülők, akkor figyelek szavaikra, egyesítem azokat saját véleményemmel. Eképp közös erővel törtetünk előre a szomszédos meg a hajnalos célok felé. Írjátok és elvárjátok, hogy a KIMSZ tagságomhoz méltóan fogok dolgozni. Azt megígérem és azzal fogom bizonyítani, hogy az eddig volt nál alkalmasabb illegális szervezetet próbálok teremteni mind a fiataloknál – lassan idősülők –, mind a felnőtteknél. Az bizonyos, hogy annak alaptevése: a forradalmi internacionalizmus, Szovjetország eszmei védelme, a mindennapos küzdelem a reakciónk gyengítésére. Segítjük végső megsemmisítését, amikor a Vörös Hadsereg ide érkezik és segítségükkel újból megvalósítjuk a proletárdiktatúrát.

Fogadjátok testvéri harcos üdvözetem, D. P.”

A börtönben írt és megbeszélt fogalmazványaim alapján, már kikerülve onnan írtam válaszom. Az elképzelt feleletemről széljegyzeteket készítettem, és azokat az irodalmi füzeteim közé keverten a Szekeres őrmester jóvoltából Terinek postáztam. Válaszlevelemből megismerhették volna álláspontomat, ha azt a bécsi útvonalon elküldhettem volna számukra. Az egykori császárvárost, az idő tájt az emigráció feldúlt fészket, elkerülve próbálkoztam levelem Moszkvába juttatásával, azonban sikertelenül. Mind a mai napig nem tudom, mi lett a válaszlevelem sorsa. A válasz nélkül maradt levelem legjobb esetben akkori fellengzősen Messiás-váró álláspontomról, elismert szervezeti függőségemről, egy kissé vágyott függetlenségemről tanuskodik. Moszkvában ilyesmi, ez a fajta magatartás megengedhetetlen volt: vagy a szekciójuk vezetője vagyok, vagy sem.

1924 áprilisában szabadultam, körülnéztem, és azt láttam, amit a börtönben is gondoltam. Társadalmunk baloldali erőbázisait szétverték, emigrációs részlegei felbomlottak, és a nemzetközi politika változása is szembeötlő. Hosszan beszéltem a börtönviselt munkatársaim okosabbjaival, egyöntetű véleményünk összefoglalója: a horthysta rezsimmel szemben kommunista módra tovább szervezkedünk, agitálunk, propagandázunk. Az apró illegális csoportjainkat ezentúl nem sejtnek, hanem tanuló köröknek nevezzük, illegális újságot nem adunk ki, külföldről pénzt nem fogadunk el. Cselekvéseinkre maximálisan felhasználjuk, építően is, a szocialista politikai, gazdasági és kultúrszervezeteket. A bécsi emigrációval, amely lefogatásunk elindítója volt, és azután több más csoporté is, amelyben amúgy is ádáz frakcióharcok dühöngenek, a mozgalmi kapcsolatot megszakítjuk. Elfogadjuk a III. Internacionálé ideológiáját, azonban határozatait, utasításait csak akkor, ha azok a magyarországi belpolitikai helyzetben reálisan érvényesíthetők.

Világos: ezzel gyakorlatilag már nem, és az elkövetkező években sem tevékenykedett kicsiny csoportunk a nemzetközi szervezet magyarországi szekciójaként.

Frakció azonban nem voltunk, még kommunista frakció sem, ahogyan a dogmatikus párttörténeszek egykori organizációnkat jelölik. Az általam irányított csoportosulás nem vált ki sehonnan, sohasem támadott másik baloldali szervezetet. Nem igaz az sem, amit az 1945 utáni Demény-perekben „állítottak”, hogy a KMP-nek 1919-1922-ig voltam a tagja. Soha nem volt, mint ahogyan ma

sincs semmilyen olyan dokumentum, amely a pártból való formális kiválásunkat vagy kizárásunkat bizonyítaná.

Ha tehát nem voltunk frakció, akkor meg kicsodák lehettünk? Talán így válaszolhatok: a kommün utáni években a fiatal munkások körében kifejlődött sejtecskéék, szervezett, enyhén marxista és majd valamennyire leninista eszmékkel átitatott néhány fős organizáció. Valóban bensőséges emberi életet éltünk. Beleavatózkodtunk egymás magánéletébe: iszákos, kártyás, megvagyonosodott nem lehetett társaságunkban. A szájjártatókat, a könyöklőket, a haszonlesőket, a szexuálisan túltengőket kivetettük sorainkból. Tagjaink gyakorta házasodtak egymás közt, elválásukról ritkán hallottam. Történelmi, közgazdasági, világpolitikai ismeretek alapos elsajátítására köteleztük szervezetünk minden tagját. Azt szívesen is vállalták, mert szemináriumainkon pótolták iskolázatlanságukat. Legtöbbjük négy-hat elemi osztályt járt. A szemináriumok zártkörűek voltak, és a titkosság növelte a kiemelt résztvevők érdeklődését. Munkahelyeinken ismertük egymást, jelszavas találkozóink nem voltak, költött nevekkel csak az ellenállás utolsó éveiben éltünk, némelykor. Mozgalmunkban huszonöt év alatt áruló nem akadt, a kései dezertőröket Rákosiék megtévesztő pressziója formálta megalkuvóvá.

A pártkiadványok „csak” 1924-re teszik eltávolodásomat a párttól. Lényeges kérdés ez, hadd próbáljak valamit bizonyítani. Idézek – kiváltképp dátumért – egy visszaemlékezésből. Révész Géza, aki a Gerő-csoportnak volt a tagja, ezt írta:

„Bementünk a méltóságos úr szobájába, ahol előttünk felolvasott egy okmányt, melyben az állt, hogy 1924 októberében Berlinben a magyar kormány és a Szovjetunió megbízottai között létrejött egy megállapodás, a rigai egyezmény kiegészítése – politikai foglyok kicseréléséről. Bennünket... kicserélnek magyar tisztékért... A kicserélésre nagyon sokáig vártunk. Az utolsó héten mindennap volt látogatás, és akkor be is jött hozzám Demény Pál, Lakatos Miklós és Liska (Csepeli) Teri... a zsembembe csúsztattak 10 dollárt és 100 darab cigarettát.”

Révészen kívül többször látogattuk és segélyeztük Komor Imrét, Obernyik Istvánt, Cselló Nándort... Társaimnak és nekem akkoriban nem a marxi, a lenini értelmezésű **párttal** volt a bajunk, hanem azokkal a kicsinyes harmad-negyedértékű garnitúrákkal, amelyek letartóztatásunk után vezetőkké avansáltak. Ne felejtjük tehát: a felsoroltak mind a „hivatalos vonal” elismert tagjai, és már 1925-öt írtunk...

Obernyik Istvánról meg különben is fontos dolgot kell még elmondanom. Obernyik – ez a zömök, ravaszdí szemű, kemény kezű újpesti szerszámlakatos, a csavargár bizalmija, szervezett munkás, orosz hadifogoly, majd hazakerülése után nem sokkal már politikai fogoly – akár jelképe lehet a magyar vasmunkásnak. 1919-től 1924-ig a KMP, 1925 februárjától SZK(b)P tagja. Obernyik a Szovjetunióban a szakmájában dolgozik, a magyar emigráció frakciós harcaiban nem vesz részt, s így a személyi barbarizmus bőrét sem horzsolja. 1936-ban Spanyolországban harcol, megsebesül, hazatér, ismét subler a kezében, idősebb éveiben a Lumumba Egyetem szakoktatója. 1973-ban már csak a feleségét találta életben. Ő írja az egyik hozzám intézett levelében: „Demény Pállal és Weisinger Mihállyal... a levélbeni összeköttetést sok éven át folytatta. Az általuk küldött információkat illetékes helyre juttatta, részükre ő küldött ismertetést az

íteni helyzetről, a bolsevik párt irányvonaláról... Levelezésük mindaddig tartott, amíg férjem Spanyolországba távozott... a háború után nemcsak levélben, de személyesen is felvették a kapcsolatot..."

Az Obernyik-levelezés olyan „híd” volt, amelyet mi építettünk magunknak. Ha a Spinoza korabeli máskéntgondolkodókkal állítanám párhuzamba szerveztünket, akkor talán a pápaság szupremáciáját tagadó egykori vallásos szektákhoz lehetne hasonlítani azt. Mi is proponáltuk az észtlől irányított erkölcsös életet, úgy hittük, ami igaz, az jó is. Hasonlatosak voltunk az elnyomatás, a kizsákmányolás ellen protestálókhoz, a politikai gondolat és a szólásszabadságot hirdetőkhez, ezért lettünk szocialisták... Szívesen idézném a történelmi párhuzam kedvéért Simon de Vries barátjához, Spinozához írott egyik levelének részletét, ebből talán látható lenne a politikában, az ideológiában együttérző kollégianus szervezetek és a mi háromszáz évvel későbbi tanulókörünk, szemináriumaink közötti nagyfokú hasonlóság. Elvégre Európa középkorából és újkorának első századaiból, a Spinozát megelőző és a kortársi időkből már ismeretesek a bátor szavú újhitű eretnekek...

1924 őszén meghalt Imre öcsém is... A *Népszava* 1924. szeptember 28-i rövid kis hírből jelentette.

„Demény Imre meghalt. Emlékezetes még az úgynevezett kommunista bűnpör, amelyben a bíróság azért ítélkezett enyhébben a kiskorú vádlottak fölött, mert azok a rendőrség kínzásai következtében már úgyis elszenvedték büntetésüket. Ennek a pörnek volt vádlottja a 17 esztendőes Demény Imre is. A detektívek olyan súlyosan verték meg, hogy a különben sem nagyon erős fiú hálálos betegen került ki a Gyűjtőfogház kórházából. Tüdőbajt kapott és szombaton a Korányi-klinikán meghalt... A kurzus szelleme örvendhet, áldozatainak száma e tehetséges, reményteljes fiatalemberrel megszorodott.”

Jól emlékszem egy április végi napra, amikor Imrével lassú léptekkel sétáltunk a napsütötte Múzeum-kertben. Imre tagadta állapotát, végső erejével néhány hónapig még dolgozott az Engel-féle elektromos gyárban, hamarosan összeropant és ágyba dőlt. Már nem a korábbi szép, belvárosi polgári házukban laktak szüleink, hanem a Lónyay utca 26-os számú kofaházban, a második udvar mélyén adtak egy primitív, sötét lakást, ahova panzióban élő szüleim már nem költöztek, mert mind a három fiú kommunista lett. Ott, a Lónyay utcában élte utolsó napjait Imre, Teri ápolta.

Utolsó, Múzeum-kerti sétánkon Imrét egy padon hagytam napozni, én meg beugrottam a régi képviselőházba. Ott ülésezett a soron lévő szociáldemokrata pártkongresszus. Már kialakult az ellenzéki csoport Stromfeld Aurél, Kiss Jenő, Halász Alfréd és Blaskó Artúr körül, tőlük balrább meg Hámán Katóval, Weisshaus Aladárral, Vági Istvánnal. Végighallgattam az utóbbi által felolvasott ellenzéki nyilatkozatot, siettem vissza Imréhez. A napba nézett, mint a vakok, és talán utoljára.

Nem élhattünk csupa gyászban, gyermekünk született. Lány lett, Vera, mint Zaszulics. Vera keresztapja az utánam szabadult Rudas Béla, keresztanyja Vidéky Aliz.

Börtöntelen évek

Lakásunkra egyre több érdekes ember járt ezekben az években. A kiváló magyar humanista, Hébelt Ede, akit „magyar Gandhinak” is nevezni mernék, a szociáldemokrata pártot képviselte, bár annak politikájával nem értett egyet. Akkoriban negyvenöt évesen már és még Sopron képviselője, a következő nyíltá tett választáson már kibuktatták. Becsületes, igazságos és puritán életű. A jogakadémiai tanárnak, cikkek szerzőjének, az országgyűlés jegyzőjének, párt-funkcionáriusnak nem kellett

volna ennyire szerényen élnie, mégis ezt tette. A nemzetközi munkás segély magyarországi vezetője, a segélyezés magyarországi szervezője. Ő irányította Vidéky Aliz, Ágoston Péterné, Vámos Ilona, Martos Flóra segítségével az adományok, segélyek elosztását. Hébelt csaknem mindennapos látogató volt nálunk. A Ferencváros peremén álló kettős udvarú kofaházban nagy volt a sürgés-forgás, ezért Hébelt Ede, a munkássegélyezés irányítója alkalmasnak találta a hátsó udvari lakásunkat az akciók lebonyolítására. A környéken, a Bakáts téren lakott Vidéky Aliz és lefogatásáig szintén a közelben Hámán Kató, feleségem barátnője. Lakásomról jó néhány évig vittek csomagokat a Markó utcai Fogházba és a kőbányai Gyűjtőfogházba. Ezekben a csomaghordásokban néhány alkalommal József Attila is részt vett. A csomagküldeményekből, egyebek között Weinberger (Vas) Zoltán és leendő főnöke is kapott, mert ezekben az években még pesti börtönökben ültek.

Többször járt nálunk József Attila, párizsi útja előtt és után is. Nem sokkal a zalaegerszegi internálótáborból való hazatértem után Bánócziné Balogh Vilma mutatta be nekem. (Balogh Vilma jó tollú újságíró volt, a *Kék Madár* folyóiratot szerkesztette, szintársulatot szervezett, abban gyakran Kassák feleségét, Simon Jolánt szerepeltette. Balogh Vilma búcsúztatta az idézett *Népszava*-cikkben öcsémet, Imrét.)

Egy alkalommal az újságíró, Simon Jolán és József Attila együtt jöttek el a Lónyay utcai lakásunkba. Meglepetten hallgattam a tizenkilenc éves ifjú bőséges és okos beszédét. József előbb vidékre, utána külföldre távozott, majd újból megjelent lakásunkon.

Többször délidőben jött, amikor munkámból hazaértem, együtt ebédeltünk a konyhában. Közelünkben, a Ráday utcában lakott a nővére, Makai ügyvéddel együtt, de a költő nem szívelte sógorát, ha ebédre jött, előtte átszaladt hozzánk beszélgetni. Feleségem kézimunkázott, ő számolty húzott melléje és beszélt, beszélt.

Egyik napon nagy dírral dúrral rontott be a konyhánkba.

– Jolán nem akart ebédet adni, amíg Makai ügyvéd haza nem jön. – Én várjak őrá, azt már nem!

Lehuppant közibénk, az alig egy éves Vera lányom Teri ölében ült. A költő haragja nem csökkent, már a levest kanalaztuk, amikor hirtelen fölugrott, és minden különösebb bevezető nélkül szegedi tanáraitól ítékezett.

– Horger azt mondta, hogy nem tudok magyarul. És még egyszer jó hangosan elismételte: – Én nem tudok magyarul?

És akkor Vera, aki addig értelmes szót ki sem ejtett, megszólalt: nem! A költő meghökkent, komoran nézett Verára, mi meg nevetve vigasztaltuk, hogy

kislányunk csak az ő kemény szavát visszhangozta.

József arról is beszélt, hogy Hatvany báró támogatásával kimegy Párizsba, ott egyetemre fog járni, francia nyelven ír majd verseket. Hamarosan visszajött, akkor ismét felkeresett. Elméletileg jóval érettebb volt, mint kiutazása előtt. Elcsodálkoztam jártasságán a hegeli, a bergsoni filozófiában, párhuzamba állította a marxi elméletet a blanquizmussal, a sorelizmussal. Arra emlékszem beszélgetéseinkből, hogy ebben az időben meglepő gyorsasággal tanulta a marxizmust. Elővette és olvasta Feuerbachot, Hegelt... Ha nem a lakásomon találkoztunk, akkor vagy az utcán, vagy a kávéházból őt kiszólítva kezdtünk el beszélgetni. Elég gyakran kint az Andrássy úton sétáltunk... vagy a Duna-parton, az akkori Ferenc József- és az Erzsébet-híd között.

Volt, hogy kirándulásainkra József Attila is velünk tartott, ám néha furcsán viselkedett. Egyszer az egyik kirándulásunkra is eljött, amit a csepeli alkoholel-lenések és eszperantisták rendeztek Visegrádra. Jól emlékszem, ült magányosan, mosolyogva a fiatalokra, majd a Duna hőmpölygésére nézett, de szót senkivel sem váltott. Ha megszólították, barátságosan és szűkszavúan válaszolt, a kérdezőtől hamar elfordult.

A huszas évek utolsó esztendeitől már ritkán találkoztam József Attilával. Ő Ignótus Pál, Vágó Márta társaságába járt, én családommal Kispestre költöztem. 1930-ban, vagy később lehetett, amikor egy utcai találkozás után meghívott Pál Judit lakására a Dálnok utca (Székely Bertalan utca) utolsó házainak egyikébe. Judit teával kínált, sürgött-forgott, József a kopottas díványon heverészett, zsörtölődő szavakat tőlük nem hallottam.

Juditot egyébként régtől ismertem, még Szántó Gyula (Hidas Antal) hozta el közibénk, a szabómunkásoknál, a famunkásoknál, majd a nagyobb munkásotthoni rendezvényeinken verseket szavalt. Hidas külföldre tünése után Fenyő László költő társaságában láttam gyakran. Azt követően, hogy 1928-ban Kun Béla iratait megtalálták egy taxiban, és azoknak másolatát a budapesti politikai rendőrség megkapta, néhány napig együtt éjjeleztünk a Főkapitányság fogdájában, sokadmagunkkal. Mivelhogy Kun listáján Pál Judit és az én nevem is szerepelt. Konkrét bizonyítékokat nem találtak ellenünk, másokkal együtt gyorsan szabadultunk. Azonban a rendőrségi tájékoztató összeállítói nem feledkeztek meg rólunk, ha hibásan is, de számba vettek bennünket. Az ún. 15. Vörös Könyvben ezeket írták: „Pál Judit a több ízben szerepelt Szántó Gyula felesége, minden kommunista mozgalomban szerepelt, a Vági-pártban vezetőségi tag is volt.” A 9. sorszám alatt: „Fenyő László, a Demény-féle sejtmozgalom tagja volt, a Nyugatba, írt kritikai munkákat. Pál Judit mostani barátja, a Vági-párt kommunistáihoz tartozik.” A 36. sorszám alatt: „Demény Pál a róla elnevezett sejtmozgalom vezetője volt. (...) A MOSZ (Magántisztviselők Országos Szövetsége) kommunista frakciójához tartozik.

A valóság az, hogy Fenyő Lászlóval és Pál Judittal laza barátságban állottam, azonban velük közös organizációban soha nem működtem. Ahogyan József Attilával sem, jóllehet ő sokkalta közelebb került hozzám, mint élettársa, Judit asszony. Néhány alkalommal eljött Rudas Béla vagy az én szemináriumaimra, de sohasem akartam a költőt kommunista szervezetünkbe vonni. Úgy gondoltam, más a feladata a költőnek és más a feladata a politikusnak. Igaza van Zilahynak, amikor azt írta:

„Minden politikába mártott író annyit veszít súlyából, mint az általa beszívott pártfegyelem súlya.”

Jól emlékszem, amikor az a szektás társaság elkezdte pocskondiázni a költőt. Azt, hogy mi az „osztályharcos pöcegödör”, máig sem értem, azonban kétségtelen hogy Pákozdy Ferenc, Téglás Ferenc, Garai János, no meg a 100 %, a *Társadalmi Szemle*, a *Gondolat*, az *Új Harcos* szerkesztőinek, tehetségtelen munkatársainak neve – József Attiláéval szemben – a feledés homályába tűnt.

Maradjunk azonban a kronologikus sorrendnél. A hivatalos, a József Attilát kisajátító verzió szerint ő 1930 nyarán lépett be a vonalat képviselő pártba. Igyekszem ezt elhinni, lehet, hogy a költő is hitte. Ám akkor mivel magyarázható az 1931. áprilisi moszkvai platformtervezet durva és közönséges támadása? Az ő igazi mellőzése korábbi eredetű valójában, és én igazán nem értem, miért erőszakolják – kiváló irodalomtörténészek is – József Attila párttagságát. A KMP legális folyóiratának tekintett 100 % című folyóirat tőle egyetlen verset sem közölt. Szerkesztője még az egyik reprint kiadásban is azt írta, hogy lapja kiadása időszakában József még nem mutogatta oroszlánkörmeit. Ez nem igaz! A 100 % folyóirat, amelynek külföldi irányítottsága közismert, 1927 szeptemberétől 1930 augusztusáig jelent meg, összesen huszonnyolc füzettel. Én akkor teljesen helytelenül a 100 % oldalán állottam e nagyon éles vitában.

József Attilától a *Szépség koldusa* 1922-ben, a *Nem én kiáltok* 1924-ben, a *Nincsen apám se anyám* 1929-ben jelent meg. Vak vagy ostoba volt, aki e kötetek költeményeiben nem látta meg a közlésre érdemeset. Szerényi Sándor kéziratos önéletrajzában írta: „1929-ben vagy 1930-31-ben sohasem merült fel József Attila neve.” Ő csak tudja..., hiszen ő ebben az időben a párt külföldi bizottságának tagja volt. Vagy a költő annyira jelentéktelen volt, hogy párttagfelvétéléről és állítólagos kizárásáról mit sem tudtak? Még azt is megkérdezem, hogy melyik sejtnék, alapszervezetnek volt tagja a költő? Nem csak a jubileumi évben, már jóval előtte, 1945 után azonnal jelentkeztek volna a párttagtársak, a vele felsőbb kapcsolatot tartók. Kik voltak azok?

Bizalmatlanul fogadom több más kíváló szocialista, kommunista szimpatizáns párttagságának meghatározását is. A munkásmozgalom történeti lexikon Madzsar József párttagságát 1927-től „ismeri el”. A derék Oravec bádigos által Bécsben kiadott *Új Március* című pártlap 1929. április-májusi száma Madzsart (és a szociáldemokrata baloldali ellenzék egészét) a „nacionalista szociálfasiszták” közé sorolta. Madzsart mint párttagot?

Ugyanez a lexikon Stromfeld Aurélról azt írja, hogy már 1925-ben az illegális KMP tagja. Közéről és jól ismertem Stromfeldet, a rendezőgárdájába tartoztam. Szívesen társalgott, néha tárgyalt is a kommunistákkal, ám gyakori ausztriai utazásainál Julius Deutschsal, Böhm Vilmoossal találkozott; de találkozott némelyik kommunistával is. Itthoni baráti köre: Arató Emil, Blaskó Artúr, Madzsar József, Ágoston Péterné, Hébelt Ede, Kis Jenő, mindannyian baloldali szociáldemokraták. Posztumusz könyvecskéjét, a *Készül az új háborút* Kis Jenő szerkesztette nyomdakészre. Felesége, a derék osztrák arisztokrata származású asszony férje halála után senki másához, mint Gömbös Gyulához – Stromfeld egykori tanítványához – fordult anyagi segítségért. Meg is kapta az évjáradékot. Mégsem ezek az objektív tények döntik el számomra Stromfeld párttagságát, hanem az ő tényleges magatartása. Ez a keménykötésű, sajátságos fantáziával

tervező, vezérszerepre hivatott katonaeMBER ugyan kitől fogadott volna el pártutasítást? És felőle is megkérdezem: a KMP melyik sejtjében tevékenykedett, ki irányította pártmunkáját?

Madzsar és Stromfeld „párttagságával” nagyon hasonlónak vélem tehát József párttagságát is. A Fábry Zoltánhoz írt levelét nem látom dokumentum erősségűnek; a Sallai-Fürst per statáriális tárgyalása elleni tiltakozását, aláírását ezeken az íveken, személyes gyűjtését a tiltakozó listákra, azt igen... De ez forradalmi humánusát, bátorságát, tiszta erkölcsét jellemzi, hogy ezt éppen a statárium idején, és azok után tette, hogy a pártsajtó őt fasisztának bélyegezte.

Egyelőre hagyjuk el a „vonal” irodalmi támadásait, a nagyon éles és mélyen igaztalan vitákat. Hozzátevé: az „irodalmi” viták valójában politikai viták, akkor is, később is.

Számunkra, a hazai munkásmozgalomra a baj, az igen nagy baj, akkor kezdődött, amikor 1924-ben megalakították a kommunista párt külföldi bizottságát. Mint mondtam, a politikai emigrációban dúló frakciós harcnak jó oka volt. Az ilyen típusú politikai harcok ismertek bármely más kommunista párt történetében is, de ismertek szinte valamennyi politikai emigráció sorsában is. Mégis fel kellett tennem a kérdést: miért kelljen nekem az eredménytelen rosszat követnem?

Döntésemet kétségtelenül megkönnyítette az, hogy a párt első kongresszusára (Bécs, 1925. augusztus 18-21.) meg sem hívtak, és így arról tudomásom sem volt. Nem tudtam arról sem, hogy éppen szabadulásom idején, az internacionálé kezdeményezésére a két legjelentősebb frakció, a bécsi Landler-frakció és a moszkvai Kun-frakció közös bizottságot létesített, s ez számos közvetlen kapcsolatot teremtett hazai kommunistákkal. Mint az előbbiekből kiderül, velem nem. Nekem közvetett kapcsolataim voltak Székér Nándor, Poll Sándor, Krieszel János révén; ők mindkét csoporttal kapcsolatot tartottak.

Nem léptem be az 1925 áprilisában megalakult Vági-pártba. Képtelenségnek tartottam az emigrációs vezetőktől megkívánt „nyílt sisakos” kommunista párttevékenységet, úgyszintén az ezt ideig-óráig burkoló fedőpártot. A belpolitikai erőviszonyokat ismerő baloldali politikusok, akik hosszabb időre akartak a munkásmozgalomban berendezkedni, szintén kívül maradtak. Nem lépett be Stromfeld, Madzsar, Arató, Hébelt, Halász, Kis, Blaskó, de nem lépett be a baloldali szakszervezeti vezetők legtöbbje sem. Mozgalmi társaim közül azonban többen aktívan vettek részt az MSZMP munkájában. Jól kimutatható és dokumentálható kapcsolatok alakultak ki 1925 közepétől, jó három éven át a Vági-párt – ahogy a korabeli polgári sajtó nevezte az MSZMP-t – és a Demény-csoport között.

10. dokumentum: Rendőri jelentés (1934)

„....A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesülete tulajdonképpen 1920-ban indult fejlődésnek. 1924-ben már csoportjaik vannak 8-10 helyen... Az egyesület által megtúrt kommunista propaganda gyakorlati eredménye mutatkozott abban is, hogy az ugyanakkor indult Vági-féle kommunista mozgalom tagjai között is számtalan esetben szerepeltek munkás eszperantisták. A bolsevik propaganda karöltve járt a Természetbarátok Turista

Egyesülete és az Alkoholelles Munkásszövetség hasonló tevékenységével...”

Az Alkoholelles Munkásszövetségben

A volt KIMSZ-szervezetünk vezetőinek tanácsát megfogadva, és mert kemény, esztendőig tartó rendőri felügyelet is nyomott, beiratkoztam a szociáldemokrata pártba, meg az Alkoholelles Munkásszövetségbe. SZDP-tagságom 1925-től 1932-ig, kizárásomig tartott.

11. dokumentum: A Munkáskultúra c. időszakos újság 1926. áprilisi száma

„Az Alkoholelles Munkásszövetség hivatalos közleményei. Az V. rendes közgyűlésünkön megválasztott vezetőség névsora: tiszteletbeli elnök: dr. Donáth Gyula egyetemi tanár, orvos; tiszteletbeli ügyész: dr. Korányi Dezső ügyvéd; elnök: dr. Grünberger Emil orvos; alelnökök: Gondos József nyomdász és Fleischmann Árpád szabó; titkár: Kovács Mihály magántisztviselő; pénztáros: Havrán Ferenc nyomdász (...) választmányi tagok: Boros Jenő magántisztviselő, Demény Pál magántisztviselő, Tajti János villamosalkalmazott...”

Az AMSZ jellegzetesen népfreget szervezet – mai szóhasználattal élve. A főntebbi névsor azért is érdekes, mert bizonyítja azt a szakmai sokszínűséget, ami valójában is jellemezte ezt a munkás-kultúr-egyesületet. Volt ebben egyetemi tanár, orvos, ügyvéd, jó egynéhány magántisztviselő, volt közöttük szakszervezeti funkcionárius is, itt voltak a munkáslitből a nyomdászok, de ott voltak a vasmunkások is.

Az Alkoholelles Munkásszövetséget 1921 őszén szervezték egyesületté. 1922 végétől Grünberger /Arató/ Emil orvos elnökölt, és a külvárosokban szervezkedtek elsősorban. A mozgalom magja Csepel volt. Az AMSZ létszáma alakulásakor harminc fő, öt évvel később: ezerszázötveneg fő, míg 1928-ban már ezerhatszáznyolcvan fő. Ebben az utolsó évben a tagok közül, kerekítve, háromszáz szorgalmas hallgatói többhónapos politikai szemináriumainknak. Az AMSZ keretében folyt szervezett oktatás egyik, nem is eredeti formája a „munkaiskola” volt. Ezt a német „Arbeiterschule” mintájára szerveztük meg. A munkaiskolába csak a legaktívabb tagjainkat vettük fel elméleti továbbképzésre és politikai aktivitásuk további növelésére.

Az idegen fülektől elzárt, nyílt hangú, csekély létszámú, nyolc-tizenöt hallgató iskoláztatását többnyire a szakszervezetek által adott kisebb helyiségekben végeztük. A bázist először Újpest és Csepel adta, valamint azok a szakszervezetek (csoportok), amelyek egyesületünk pártoló tagjai voltak. Az 1930-as években taktikai okokból lemondunk Újpestről. Az 1920-as években erősen kezdünk ott is, de szándékosan visszavonultunk. Egy kiskereskedő és kisiparos túlsúlyú mozgalom alakult ki ott, nem akartunk polemizálni, és összeütközni a vonallal. Ha összeütközünk és konfliktusaink támadnak, arra a rendőrség figyel fel először. Kőbányán is hasonló a helyzet, ott Weissghausék voltak erősek. A vasmunkások csepeli csoportjai, ugyanonnan a famunkások, a magán-köztisztviselők központja, a kereskedelmi alkalmazottaké, a festőmunkások, szabók,

könyvkötők, sőt még a borbélyok szakszervezete is. A munkaiskola tizennégy évig működött folyamatosan, minden belső ellentét nélkül...

Hangsúlyozom: lapidáris számárság ezt az egyesületet egyszerűen valamilyen „fedőszervezetté” lefokozni.

Sok minden mást is csináltunk, illetve csináltak mások is az egyesület legális keretei között. Csak néhány példát: lapot alapítottak, amely 1924-ben indult a nyomdászok segítségével és támogatásával. Címe 1924-ben *Munkássport és Egészségügy* volt, utóbb, egy év múlva változott *Munkáskultúra*-ra. Évenkénti hat-nyolc számával tanulságos és kedvelt olvasmánnyá vált, nemcsak az alkoholleneseknek, hanem az eszperantistáknak és a természetbarátoknak is.

Szervezetünk szavalókórusokat, színjátszó köröket, kultúrpropaganda csoportokat: vagyis valóságos kultúrszocialista mozgalmat teremtettünk a szociáldemokrata pártvezetéstől csak lazán függő kultúregyesületekben. A szövetség lapjából csak Csepelen közel kilencszáz darabot adtunk el.

12. dokumentum: AMSZ jegyzőkönyv, 1927. január hó 8.

„Felvétellett az AMSZ 1927. január hó 8-án tartott választmányi ülésről. Jelen vannak Fleischmann, Ascher, Barna, Boros, Demény, Ihriczky, Dr. Korányi, Kovács, Tóth Lajos, Zachár Kálmán, a csepeli csoport részéről Mihala Gyula... Fleischmann bejelenti szövetségünk működvelő gárdájának újraalakítását. Az első összejevetel folyó hó 7-én volt. 17-én jelentek meg, három tagú bizottság lett kiküldve, névszerint Tamás Aladár, Hornyák Lipót és Ihratoczky István. Kéri, hogy a szövetség delegáljon valakit a vigalmi bizottságba. Mihala Gyula a Demény elvtársat javasolja. Korányi Fleischmann elvtársat választja. Demény üdvözlí a megalakulást...”

Az 1920-as évek második harmadára kezdett kialakulni mozgalmunk szervezeti rendszere, területi és üzemi struktúrája, jellege, ideológiája, egyáltalában vett mozgástere. Volt ilyen csoportosulás, ha nem is frakció – bár az sem lenne éppen bűnünk, hiszen a bolsevikok is frakcióból fejlődtek párttá –, hanem a magyar munkásmozgalomnak ama szépszámu, jó tudású kommunista szervezete, amelyik valószínűleg az életmódjából eredően különbözött el más, hasonló szellemű szervezetektől.

Mozgalmunk vezetői és aktivistái abból a munkásrétegből emelkedtek ki, akik tizenöt-tizennyolc órai munkabérükből megfizethették a bécsi hajóutat, rendesen öltözködtek, sohasem éheztek, többnyire tisztán tartott szoba-konyhás lakásokban éltek, nem is kevesüknek saját háza volt. Röviden: társaim többsége jól képzett szakmunkás, akkord bérezésük sem alacsony. Ha elbocsájtották őket, nem maradtak sokáig munka nélkül, hamarosan elhelyezkedtek másik üzemnél szakmai ismereteik és szakszervezeteik révén; természetesen mindahányan szervezett munkások. Néha természetesen nehéz helyzetbe kerültek, de akkor egymást segítették.

Kialakult a felső kör gárdája is 1925-ben: Rudas Béla, Weisinger Mihály, Mihala Gyula, Lakatos Miklós, Skorec József meg én. A felsoroltak valamenyenien kommunista szervezkedésért már voltak büntetve.

Szervezetünk egyik erős bázisa a csepeli volt. A csepeli körök tagjainak többségét a két nagy gyár, a W. M. és a Magyar Posztó adta. Az ottani belső körben tevékenykedett: Klement Károly kőfaragó, Szabad Imre és Szigeti

Sándor textilmunkások, Hornyák Lipót lakatos, Magyar János lakatos és vezetőik: Mihala Gyula idomszerész, Skorec József lakatos. A tanulókörökbe körülbelül tizenhatan tartoztak, mind gyári munkások.

A peštszenterzsébetiek jobbára középüzemekből és a kisiparból kerültek ki, bár a többségük Csepelre járt dolgozni. Mások a Fegyvergyárban és a Hazai Fésűsfonóban dolgoztak. A belső körben ekkor a következő aktivisták voltak: Győre János géplakatos, Koós Kálmán lakatos, Bíró /Bergsmann/ Károly cipész, Gimes /Gischitz/ Endre és Sipos /Stumpf/ János ugyancsak cipészek. Az irányító: Weisinger Mihály lakatos.

A tanulókörök közül a peštszenterzsébeti a legszámosabb: huszonöten tartoznak ide. Egy személyt kell innen megneveznem, aki országos híre vergődött: az okos és nagyszájú Ratkó Anna textilmunkást, aki 1945 után a textilmunkások szakszervezetének elnöke, majd Rákosi minisztere lett. A tanulókörökből két-három évi fegyelmezett munka után lehetett előlépni a belső körökbe, vagy éppen új belső kört szervezni.

Az első kispesti belső kört a máshonnan odatelepültek mint eszperantisták alakították ki a famunkás szakszervezetekben. Nacsa János, a Makóról Pestre hívott és Berbuch János, az isaszegi asztalos szervezte az első kört Kispesten. Mindketten az én kérésemre költöztek oda, ahol együtt laktak Jahn Ferencsel.

Nem sorolom tovább a neveket, mert ez igen fárasztó olvasmány. Megírtam ezt egy könyvben: *Ezer magyar szocialista* címmel. Ha majd egyszer át- és megírják a magyar munkásság mozgalmainak valódi történetét, biztosan lesz érdeklődés erre az egyszerű életrajzgyűjteményre is.

Azért az még ide tartozik, hogy felsoroljam, hol mindenütt működtek köreink. Kisebb-nagyobb létszámú belső- vagy tanulóköreink voltak a Terézvárosban, Erzsébetvárosban, Óbudán, Zuglóban, Pestújhelyen. Gyengébbek Kőbányán és Újpesten. Erősebbek az esztergomiak, az isaszegiei, kiválóak a dorogi, a makói, orosházi és a békéscsabai köreink.

A tízmillió magyar népben első lépéseink idején, 1924-ben, még hatan voltunk, egy-két esztendő múltán ötvenen, a harmincas évek derekán vagy kétszázötven a mozgalmunkhoz illegálisan szervezettek száma. Az elkövetkező években megközelítette a hatszázat, majd a háborús években elérte a nyolcszázat.

Ugyanekkor a „vonalnak”, a hivatalos kommunista pártnak, amint azt az I. (bécsi) konferencia hivatalos jegyzőkönyve is hitelesíti, százhatvan tagja volt. Ez a szám a huszas évek végére talán ötszörösére is felduzzadt, a harmincas évek közepére viszont száz alá süllyedt; az 1936. évi és a későbbi pártfelosztások még tovább rombolták a szervezett kapcsolatokat számát.

A számszerű és szervezeti növekedés az első tíz év eredményeinek volt egyenes következménye. Ezért tudtuk átvenni az Alkoholelleses Munkásszövetség irányítását, megosztottan a természetbarátokét, nem is sokára az eszperantisták egyesületének központi vezetését; a szociáldemokrata pártifjúság legtöbb csoportjának és felső szervezetének (OIB) irányítását. Erőnkől futotta arra is, hogy az MSZMP-ben, Stromfeld rendezőgárdájában, a jelentősebb szakszervezetekben, az üzemi sztrájkharcokban aktívan tevékenykedjünk. Mozgalmi pozícióinkhoz az utánpótlást a tanulókörök adták, a helyi irányítást a belső körök végezték el.

Tanulóköraink szűróállomások voltak, a harcra nevelés eszközei. A marxista tanítást fontosnak véltük, de oktató munkánkat azért helyeztük ennyire előre, hogy ezzel is félrevezessük ellenfeleinket. Ez hol sikerült, hol nem.

Téves állítás az is, hogy az általam irányított kommunista szervezet legfontosabb bázisai: Csepel, Erzsébet, Kispest, a peremkerületek. Nem, hanem a W. M. gyár, a Magyar Posztógyár, a Fegyvergyár, a Hazai Fésűsfonógyár, a Hoffherr-Schranz, a Jacquard, és éppenannyira a Ganz Villany, a Telefongyár, az Egyesült Izzó, a BESZKÁRT és az autóbuszgarázsok... mozgalmunk: mindenekelőtt gyári mozgalom.

Az első tíz évben mozgalmunk egyik ideológiai irányítója Rudas Béla. De az ideológiai oktatásunkban erőteljesen Hébelt Ede, Ágoston Péterné is részt vett. Rudas Béláról viszonylag sokat írok könyveimben, mert teljesen elfelejtették. Szervezői és oktatói tevékenységénél jelentősebb volt publicisztikai, tudományos közírói munkássága. Rudas gondolkodása visszatükrözi mozgalmunk ideológiáját. Az első tíz évben számtalan cikke jelent meg az MSZMP időszaki lapjaiban, kivált a vasmunkások szaklapjában, a kultúregyesületek közös lapjában, a *Magántisztviselőben*, a *Népszavában*, a legszínvonalasabb szocialista lexikonban és a *Szocializmusban*. Négy-öt kisebb-nagyobb könyvet is kiadott. Könyveiből tanítottunk, előadásait szívesen hallgattuk.

A történeti hűség kedvéért világosan meg kell mondanom: kommunista csoportunk a Szovjetunió politikáját elfogadta, helyeselte. 1920-tól folyamatosan minden évben, legutoljára 1944. november 8-dikán, megemlékeztünk az oroszok nagy forradalmáról. Lényegében mindent tudtunk, ami Szovjetországban történt: az áldozatokat, a pereket és az eltűnéseket, de vagy nem hittük el, vagy taktikának, a külföldnek szóló megtévesztésnek gondoltuk ezeket a híreket. Igaza volt Weisshausnak, amikor 1946-ban azt írta: személyemben egy szovjet-rajongót ismert meg.

Bánó Magda, hosszú időn át mozgalmunk tagja, egy levelében fölidézte egykori „tanításomat”, ami jól mutatja hitünket, fanatizmusunkat: „Ha elpusztulunk, akkor is a forradalom termőtalajához leszünk trágya.

Írásaim

Azokban az években, amikor az alkoholelленeseknél működtem és az eszperantista fiatalokkal barátkoztam, valamelyest irodalmárkodtam is. A Madzsar József által szerkesztett *Társadalmi Lexikon*ba soronként öt fillérért sok cikket írtam. Ilyeneket: forradalmak története, háborúk, Magyarország története azután, India, Japán meg Kína történetét és munkásmozgalmait, a legtöbb európai ország történetét és több más cikket. Oroszországot nem én írtam, azt nem vállaltam.

Egyik cikkem a Tamás Aladártól és Remenyik Zsigmondtól szerkesztett *Új Föld* című folyóirat kezdő számában jelent meg, Keleti Pál álnévvel. Ekkor kezdett el foglalkoztatni Kína és a keleti társadalmi fejlődés, mert az nem marad hatás nélkül „az imperialista Pán-Európa” népeinek forradalmi felszabadítására nézve sem.

Szomorúbb írásom volt 1928 februárjában a Landler Jenő halálára írt emlé-

kezésem. Az írást tanulókörünkben és az ún. belső körünkben olvasták fel. Nagyobb közönség előtt pedig az AMSZ központ és az eszperantisták által közösen rendezett emlékestén, a József körüti helyiségünkben.

Úgy tűnik nekem, hogy Landjér halála után a bécsi emigráció tagjai élezték ki velem szembeni véleményüket. 1928 tavaszán sajtóvitába keveredtem a bécsi emigráció tagjaival. A vita a személyes vonatkozásokon túl azért is érdekes, mert világosan megmutatkozik benne a magyarországi munkás-kultúregyesületek szervezésének, irányításának emigrációbeli doktrínér felfogása. Vitáikomban kifejtettem saját véleményünket a hazai viszonyok részletekbe menő ismerete alapján. Érdekessége a sajtóvitának, hogy az első cikket, amelyre Keleti Pál álnéven válaszoltam, Lukács György írta Németh Lajos álnevet használva. A „vonal” bírálata ugyanazon névvel érkezett, de azt már nem Lukács, hanem Révai írta.

13. dokumentum: Részletek Demény (Keleti) Pál: Kultúra és politika című írásából

Megjelent: 100 %, 1928 május

„(...) Németh Lajos cikkének iránya és az általános problémákat érintő megállapításai határozottan helyesek, a cikk írója is jó marxistának mutatkozik, mint azt idézetei és a tartalom dialektikus felépítése mutatják. Mégis, a cikkben foglaltak súlyos tévedésekre vezethetnek, ha azokat gyakorlatilag a magyarországi kultúregyesületekre alkalmazzuk, mert felfogása a kultúregyesületekről és azok munkájáról téves meglátáson alapszik.

A tévedések eredője: a) a megállapítások vagy nagy általánosságban mozognak, vagy pedig ahol határozottabbak, ottan teljesen helytelenek; b) a cikk szól a kultúrmozgalmakról, egyesületekről, azonban ezeknek kifejlődését, szerves összetételét nem ismerteti; c) hirdeti a marxi elméletet, miközben annak gyakorlati alkalmazásáról, a mozgalomról, ennek lehetőségeiről és szükséges rugalmasságáról teljességgel megfeledkezik. (...)”

Az előbb említett vita előtt az AMSZ-beli tevékenységünk, lehetőségeink már amúgy is veszélybe kerültek. Igaz, a vita azóta tartott, mindenekelőtt a szociáldemokrata pártvezetéssel, amióta átvettük a kultúregyesületek irányítását. A pártvezetés folyamatosan kifogásolta azt, hogy: 1. egyesületeinkben szép számmal vannak az ún. Vágiisták; 2. szövetségünk tagjainak egy része nem szakszervezeti tag és nem párttag; 3. túlságosan önállóak vagyunk. A szociáldemokrata pártközpont sem nyughatott, mindenképpen ellenőrizni kívánták tevékenységünket. A pártvezetőség álláspontját a választmányi üléseken csak dr. Kormányi ügyvéd képviselte, a többiek együttérző szocialisták, azaz a híveink.

14. dokumentum: AMSZ választmányi jegyzőkönyv, 1926. május

Jegyzőkönyv. Felvétel az AMSZ 1926. május hó 18-án tartott választmányi üléséről. Jelen vannak dr. Grünberger, Fleischmann, Boros, Frisch, Szerén, Demény, Harsán, Kobulcanics, dr. Korányi, Kovács, Ihratecky, Tajti, Tóth, Skorec, a pesterzsébeti csoport részéről Biczó elvtársak. Fleischmann alelnök az ülést 7 h 55-kor megnyitja. Felkéri Demény elvtársat a jegyzőkönyv hitelesítésére. Kovács titkár felolvassa a pesterzsébeti vas-munkásoktól levelét, melyben megtagadják csoportjuk részére a helyiség átengedését avval az indoklással, hogy csoportunk tagjai között az MSZMP-

hez tartozó tagok is vannak... Tajti visszautasítja ezt az indoklást... Továbbiakban jelentik, hogy a pesterzsébeti vasasotthon gondnoka, Mráz nem túl alkoholelleses propagandát...

A pártközpont részéről Schramm Gyula, Mónus Illés és végül Peyer Károly is beavatkozott a vitába. Mi védjük a függetlenségünket, sőt 1928 januárjában újabb expanziót terveztünk. Még az AMSZ küldöttjeiként ott voltunk a KAOSZ (Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége) központjában összehívott közgyűlésen, ahol a Munkás Kultúrszövetséget kívántuk megteremteni. Évek óta hirdettük ugyanis a szükségességét. A Szakszervezeti Tanács nekünk is, a szociáldemokrata vezetőknek is odaírgerte a támogatását. A pártvezetésnek nyilván a túlságosan független szövetségek megrendszabályozását ígérték. Az értekezleten Peyer Károly elnökölt rutinosan. Amikor a győztes listán engem választottak meg a leendő szövetség titkárának, csendesesen megjegyezte: ezt nem lehet, mert ő büntetett előéletű. Objektíve igaza volt, mégis illetlenül hangzott ez, az oda kivezényelt rendőrtiszt füle hallatára. A választás pillanatában lemondtam, a zajongó választók helyettem az eszperantisták küldöttét, Bleier Vilmost választották titkárnak. A „választásnak” egyéb következménye is lett: a soros választmányi ülésen két társammal együtt kiléptünk, met az egyesületet segélyező főváros hivatalos képviselője kifogásolta, hogy a választmányban büntetettek is tevékenykednek... Föl kellett számolni a jól indult könyvkiadói és terjesztői vállalkozásunkat, amelytől a *Népszava* könyvkereskedés és a *Világosság* nyomda hirtelenjében elvonta a hitelezést. Új terepet kellett keresni és találni: ez lett hamarosan az OIB.

Írói tevékenységem egybeesett mozgalmi tevékenységgel, mert hiszen írásaimat használtuk is a tanításban, terjesztettük a szervezéskor. A gépelt, nagyon egyszerűen sokszorosított, netán nyomtatott kiadványaim nem voltak irodalmi igényűek, sem történettudományi munkák, anyagi hasznot, elismerést sem hoztak számomra. Mégis felsorolom őket, sőt néhol idézek is belőlük, mert egy kisebb munkáscsoport érdeklődésének voltak tárgyai, s valamit biztosan reprezentálnak abból a korból is, amelyben íródtak.

Első brosrúmat 1930-ban nyomtatta ki gépi szedésű nyomdájában a szociáldemokrata Müller Mátyás. (A Müller-féle nyomda a legnagyobb volt Pesterzsébeten. A nyilasok ölték meg őt is, a fiát is.) Írásom címe: *A szocializmus elmélete I. A módszer*. Ebben az írásban a dialektikus materializmust mint elméleti és mint megismerési módszert abszolúte magasra értékeltem; ma már szerényebben írnék erről, ám feltáró jellegét, különösen a munkásmozgalom régebbi évtizedeiben, akkor sem csorbítanám.

Mondanivalóm alátámasztására gyakran használtam eredeti, jobbára németből vett idézeteket, itt például Franz Mehringről, aki egyebek mellett a marxizmus tudományos módszer volta mellett érvelt...

Ezt a gondolatmenetet folytattam a következő, az 1931-ben kinyomtatott, mindössze három íves *Történelmi materializmus* című könyvecskémben. Itt is bőségesen idéztem, magam meg inkább szerkesztettem a szöveget. Mehringgel kezdtem, Engelsnek az állam elhalásáról szóló nagy utópiájával folytattam. Egyébként a szociáldemokrata elmélet hőskorának írásaihoz nyúltam vissza, mert akkor a kurzus-tájakon járva, ezek a gondolatok bennünk újabb fontos

gondolatsorokat indítottak el. A szocializmust persze az összes bajunkra gyógyírként javasoltam, annak gyakorlati megvalósíthatóságát hangsúlyoztam, hiszen már létezett, az élő példa ott állt előttünk.

1932-ben *Az imperialista Japán* címen tettem közzé egy írást. Bár abban vagy harminc idegen nyelvű munkát soroltam fel forrásként, Japán történetét röviden vázoltam fel, írásom mégsem tudományos munka, inkább háborúellenes pamflet volt. A sok idézet után a magam véleményét közöltem, a politikai fogalmak primitív ledöngölésével, oktalan összekapcsolásával. Mégis két kiadást ért meg a kis könyv, mindkettőt a *Világosság*, az SZDP nyomdája adta ki.

1932-ben vetítették a mozikban a Dreyfus-pert tárgyaló filmet. Szervezetünk pestszenterzsébeti tagjai kibérelték az ottani „Intim” mozit két előadásra, a jegyeket túlnyomórészt az erzsébeti gyárak munkásainak adták el. Az előadásra egy pár oldalas műsorfüzetet nyomtattunk, a szövegét én írtam. Címlapjára Zola híres levelének első szava került: „Jáccuse!” A szövegben a reakciós kormányokat vádoltam forradalmárok, szocialisták koncepciós perekben való elítéltetéséért. Nem goldoltam akkoriban, hogy a koncepciós perek a szocializmus országában olyan jelentőségre jutnak... És hogy első hazai áldozata éppen én leszek.

Az 1933-as évben kezdtük megjelentetni a *Traktor* zsebnaptárt. Hogy miért éppen ez lett a címe? Ez emlékeztetett bennünket a szocializmus országára, az éppen akkor indult traktorprogramra... A kis alakú könyvecskében felsoroltuk Marxnak, Engelsnek és Leninnek minden magyarra lefordított munkáját, azokat is, amelyeket külföldön adtak ki. A száz osztályharc fölsorolásával „elvégeztük” – a „Minden eddigi társadalom története osztályharcok története” tétel – kronologikus és egyetemes történeti „bizonyítását”. Politikai eseménynaptárt állítottunk össze az 1932. év történéseiről. A könyvecske utolsó oldalának befejező mondata így hangzik: „Az 1933-as év a válság elmélyülésével, a politikai harcok kiélesedésével fog járni. A harcot a szocialista társadalom felépítéséért küzdő proletariátus dönti el.” Tévedtem.

A *Traktor* zsebnaptárt 1937-ig folyamatosan, minden évben megjelentettük, ezeröt-száz-kétezres példányszámban. Sok mindennel foglalkoztunk ezekben a naptárakban: egyszerűen folytattunk ismeretterjesztést, ahol a „nyersanyagok” még Rudastól származtak, legalábbis az 1930-as évtized közepéig, amikor is illegális szervezetünkből visszavonult.

A munkásmozgalom történetét előbb 1914-ig, majd 1936-ig írtuk meg. Az 1937. évi naptárban leírtam a saját véleményemet a pártszakadások és egyesítések, a „szekták” és a frakciók ügyében..., éles különbséget téve azok között a vezetők között, akik nem a mozgalomért, hanem abból élnek...; és azok a csoportok, illetve frakciók között, amelyek önmagukba bezárulva már képtelenek nagyobb szervezeti egységekben feloldódni... Ugyanebben a számban számoltunk be az orosz belpolitika két legjelentősebb eseményéről, az augusztusi Zinovjev-pőrőről és a novemberi új alkotmányról. Ez utóbbit mint a történelem első munkásdemokráciáját üdvözöltem... Majd arról meditáltam, hogy ennek ellenkezőjére mutatna a Zinovjev társainak drákói elítélése, de ezt azzal indokolják, hogy az ismételten megtévedt és külföldi hatalmakkal, ha közvetve is, akár tudatlanul is, de kapcsolatban álló csoport tevékenységével a súlyos áldozatokkal felépített társadalmat veszélyeztette. Eddig a hivatalos hazugság,

ehhez majd én még hozzátettem: A vezetők régi barátságuk dacára példát akartak mutatni, hogy ezzel elejét vegyék hasonló megmozdulásoknak, amelyek a németek és a japánok izgatására a határszáron lakó népeknél talajra találhatnak...

Olvasni, tájékozódni, tanulni is tanítottunk a magunk módján. Brecht versével, a *Tanulás ABC*-jével fejeztük ki saját álláspontunkat: „Tanuld a legegyszerűbbet, időd elérkezett. /Számodra késő nem lehet soha./ Az ABC-t tanuld!/ Kevés ugyan, de csak tanulj!/ Most mindent tudnod kell./ Vezetni is, – ha törik, ha szakad!”

1933-ban írtam az újabb kis brosrát *Pártharcosok Németországban* címmel. Ebben is bizonyító erővel közöltem Marx, Engels és a többi neves szocialista gondolkodó munkáiból kiragadott állításokat. Jó példázat erre a szintén 1933-ban kiadott kis műsorfüzetecske: *A Dzsingisz kán útja*. Ekkor vetítették a *Dzsingisz kán* című filmet több Pest környéki munkásvárosban, ahhoz készítettük. Úgy véltem, O. Heller szavaival, hogy a természet, a dolgozó ember szabadsága sehol sem lehet nagyobb korunkban, mint az Ural túlsó felén: Szibériában. A könyveknek is megvan a maguk sorsa...

1934-ben kiadott kis röpiratom már meghozta az elismerést, bár ilyenre nemigen vágytam... A tendenciózusan szerkesztett kis könyvnek a címe: *Éljen a háború!* A szerkesztésért és kiadásért fogtak perbe, mert ebben az írásban jószerivel csak a megjelent sajtóból idéztem.

*15. dokumentum: A budapesti királyi ítélőtábla ítélete sajtó útján elkövetett izgatás ügyében
Ítélet és indoklás (az eredeti tíz oldal)*

„Demény Pál 33 éves izraelita vallású budapesti születésű és (:Arany János u. 9:) lakos, katona nem volt, nős, vagyontalan, kereskedelmi érettségit tett, magyar állampolgár, könyvkereskedő vádlottat, mint a St. 33. §-a szerint való szerzőt bűnösnek mondja ki az 1921. III. t. c. 5. §-nak 1. bekezdése alá eső izgatás vétségében és ezért őt az említett törvényhely, valamint ugyanazon t. c. 9. §-a alapján 3 (:három:) hónapi fogházra és 3 (:három:) évi hivatalvesztésre s politikai jogai gyakorlásának hasontartamú fölfüggesztésére ítéli...

Indoklás:

I. „Pesterzsébeten, a Müller Mátyás nyomdájában készült s a budapesti királyi ügyészséghez 1934. évi október 22.-én bemutatott „Éljen a háború!” címmel ellátott füzetet Demény Pál vádlott állította össze, sokszorosította és 800 példányban forgalomba hozta. A királyi ügyész a füzet egész tartalmát vád tárgyává tette s abból különösképpen az alábbi részületeket emelte ki: „Kába ki nem látja, hogy ennek a végsőig feszült világpolitikai helyzetnek szükségszerűleg az új háborúra kell vezetni és ez a háború az izzó osztályellentétek következtében társadalmi forradalmakba fog torkollni.”

„A proletariátus, amely a háború iskoláján keresztülmegy, az első komoly nehézségnél, amely saját országában megmutatkozik, szükségszerűen fogja találni, hogy a fegyverek szavát használja. A szükség nem ismer parancsot!...”

Mindaddig lesznek háborúk, míg kapitalizmus van...” „Ekként nem kétséges, hogy a vádbavett vétséget megvalósította.

Az a tény, hogy hasonló bűncselekményért már büntetve volt, a terhére esett mérlegbe.

Enyhítő körülmény nincsen.
Budapest, 1934. év december hó 28.

Dr. Méhes Ignác s. k. törvényszéki bíró, ft. elnök
Dr. Pósta Lajos s. i. bíró, eladó
Dr. Pálffy Elek s. k. törvényszéki bíró, szavazó

A fentebbi ítéletet a Dr. Töreký Géza által vezetett királyi ítélőtábla „anyagi semmisségi okból megsemmisíti”, a büntetést leszállítja hat hétre, amit 1937 nyarán le is kellett töltenem.

Ezután is írtam, hogyne írtam volna! 1935-ben egy kis írást *Afrika ébred* címmel, amelyben lakonikusan kijelentettem: „... a szocializmus: a béke, a jólét, a történelmileg egyedül lehetséges megoldás.”

1937-ben *A Földközi-tenger a világpolitika ütközőpontjácímű* könyvem a Pantheon könyvkiadó jelentette meg; 1938-ban a *Kína küzd* című írásom került ki a nyomdából. Az 1944-ben kinyomtatott *Materialista filozófiatörténet* című munkámhoz az előszót már fogolyként írtam az Andrassy út 60-ban.

Landler halála után

Amikor meghalt Landler, újra föllángoltak a frakciós harcok, tovább tartott a konspirációs válság, hármunkat kiszorítottak az alkoholelLENESÉK szövetségéből, majd formálisan is kiléptünk.

Ismét fel kellett tennem a kérdést: merre tovább?

1928 tavaszától, az MSZDP XXV. kongresszusától napirenden volt a szociáldemokrata pártifjúsági mozgalom fellendítésének szándéka, újabb szervezeti kereteinek megteremtése. Az 1929-ben elfogadott párt szervezeti szabályzatában már szerepelt az ifjúsági csoportok központosítása, az országos ifjúsági bizottság létrehozásának terve. Az 1929. évi kongresszuson Mónus Illés próbált – ahogy ő fogalmazott – „lelki többséget” toborozni az ifjúsági csoportok megszervezéséhez és az általa előterjesztett tervezethez. A vita a körül forgott: miért kell az ifjúságot külön szervezni? Mónus válasza: a tizenhúsz-huszonegy éves korcsoport – mint az elmúlt háború és forradalmak bizonyítják – a legfogékonnyabb a bolsevista agitáció számára; nevelni kell a következő nemzedéket, azokat, akik majd átveszik a mozgalom vezetését; az ifjúság radikálisabb, mint a felnőttek, de ez se nem bűn, rossz; a fiatalság szellemi éhségét nagyfokú nyitottsággal és tudatos neveléssel kell csillapítani; ha akad is egy-két bolsevista a mozgalomban, az nem jelent valódi kockázatot: őket is meg kell hódítani.

A kongresszus el is fogadta a tervet: 1929 végén kezdtük a szervező munkát. Ebben kifejezetten bírtuk Mónus, Buchinger és Kis Jenő támogatását.

Az 1929. évi bécsi szocialista ifjúsági internacionálé magyar küldöttei között már ott volt mozgalmunk egyik vezetője, Gimes /Gischitz/ Endre.

Az országos ifjúsági bizottságot hivatalosan 1931. március 16-dikán alakítottuk meg, a pártifjúsági csoportok összehívó ülésén. A pártot Mónus Illés, a szakszervezeti tanácsot Szakasits Antal képviselte...

Azt már elismeri a hivatalos párttörténetírás is, hogy ott voltunk, és tevékeny szerepet vittünk az OIB létrehozásában. Azt már nem, hogy 1930-1931 fordulójától gyakorlatilag szervezetünk irányította az OIB vidéki kapcsolatait, egészen a szociáldemokrata pártból való kizárásunkig.

Fölsorolom az országos bizottság első vezetőségét és vidéki aktivistáit. Elnök: dr. Elkán László, titkár: **Klement Károly**, oktatási felelős: **Rudas Béla**, rajtuk kívül tagja volt még a vezetőségnek és az OIB-nak: **Demény Pál**, Juhász István, az úpesti pártifjúsági csoport titkára, továbbá **Szabad Imre**, pestszentlőrinci textilmunkás és a Kassák Lajos Munkaköréből kivált Kepes Imre és Rácz István... Jóformán a kezdettől fogva bevonták a központi munkába **Rácz Józsefet** Csepelről, **Szűcs Józsefet** Kispestről, **Bondi Vilmost** Pesterzsébetről, Klatyil/Tombor/ Győzött Zuglóból, Knopp Imrét, Blau Sándort, Justus Pált, Száva Istvánt, Révész Ferencet, Vágvölgyi Tibort, **Hunwald Ákost**, Berliner Mártont a mai Budapest területéről. A harmincas évek elején több vidéki városban is megkezdődött az OIB csoportjainak kiépítése. Békéscsalán **Blahut János** és Bottyánszki Margit, Orosházán **Dumitrás Mihály**, Szegeden Sebes László, Gombkötő Péter, Hont Ferenc, Debrecenben **Tóth Mihály**, **Kecskés Julianna**, Makón **Lájer József**, **Kovács Károly**, Sulyok József, Miskolcon és Diósgyőrben **Nagy József** és **Kupferstein László**, Esztergomban **Martsa Alajos**, **Németh Pál**, Isaszegen Elekes Miklós és **Sárvári/Berbuch/ János** végezte a szervező és irányító munkát.

Ellenőrizhető: a fölsorolt nevekből a vastag betűvel szedett hús tartozott mozgalmunk tagjai közé, vagy korábban, vagy éppen ekkor léptek velünk kapcsolatba. Az is látszik némi leegyszerűsítéssel, hogy Pest környéke és a vidék a kapcsolatok számát tekintve majdnem teljes egészében mozgalmi körünkhöz tartozott.

Ekkor már én is Kispesten laktam. Feleségem amerikai nagybátyja, „Josef Onkel” Pittsburghból jött haza öregségére pihenni. Még a nagy aninai bányászsztrájkot követő elbocsátások után hajózott el Amerikába. Hazatérte után az ott összegyűjtött pénzből meg is vásárolta a Nefelejcs utca 40. számú kispesti házat, nővérével költözött oda, Terit, Verát és engem lakójának vett. Azért irányítottam a bácsit éppen ide, mert nem sokkal előtte beszélte meg az irányító felső kör, hogy ideje már mozgalmunkat erősíteni, és kiterjeszteni Kispestre és Pestlőrincre, az állami lakótelepre...

Persze ott voltunk mindenütt: ott az 1930. szeptember 1-jei tüntetésen, ott a szeptember 14-iki ördögöromi, a balszárny által rendezett monstre túrán, ott az 1931. évi pártkongresszuson; s persze ott a statárium idején a halálbüntetés ellen tiltakozók sorában... Mi soha nem vitatkoztunk a „népfront” gondolat fontosságáról, ideológiájáról, „stratégiai” jelentőségéről: mi tettük mindazt gyakorlatiasan – ha úgy tetszik, a szó eredeti értelmében, népfrontos módon –, amit lehetett, és persze azt is, amit nem „lehetett”.

Egyetlen példa: az 1932. július 28-iki *Magyar Hírlap* leközölte a Sallai és Fürst kivégzése ellen írásban tiltakozók névsorát; az ugyan egy kivételes ügyre szerveződött csoport volt, de mi más a „népfront”, ha az nem?

16. dokumentum: *A Magyar Hírlap 1932. július 28-i listája.*Idézi: D. P.: *Börtöneim II. k. 274. o.*

„József Attila, Randóti /Glatter/ Miklós, (...) Simonovits István, (...) Pakots György, (...) Dr. Rusznyák István, (...) Szélpál Árpád, (...) Dr. Madzsar József, (...) Dr. Csécsy Imre, Goldmann György, Vilt Tibor, (...) Sugár Andor, (...) Korniss Dezső, Mellerné Miskolczy Eugénia, Kassák Lajosné, Simon Jolán, (...) Fenyő László, (...) Pál Judit, Major Máté, (...) Dr. Reichard Piroska, Csillag Vera, Dr. Kulcsár István, Lovászy Márton, Buchinger Manó, Dr. Mandl Oszkár, Dr. Molnár René, Kátai /Horner/ Miklós, Demény Pál.”

A mindennapjaim is egyformán teltek. Minden reggel korán indultam dolgozni, a Nádas-féle épületszáritó vállalatnál akkor a falszáritó kályhák izzását ellenőriztem, valahol az Új-Lipótvárosban vagy Kelenföldön. Amikor végeztem, utam egyenesen a városi könyvtár folyóírattermébe vezetett. Félőrára felugrotam szüleim panzióbeli vagy albérleti szobájába, azután az AMSZ-be, a József körúti vagy a KAOSZ-beli irodák valamelyikébe. Gyakran megfordultam a szociáldemokrata párt Conti utcai központjában, innen a húsipariak olvasótermébe mentem megkeresni a munkára vágyók közül Pajót, Elkest... Azután átmentem a kivált vasmunkásokhoz, ott a lapjukba írt cikkeim levonatát korrigáltam.

Így ingáztam napjaimon általában, ami bizonyos és pontosan betartatott, azok a mindennapos esti találkozásaim tanuló- és belsőköri barátaimmal Óbudán, Csepelen, Erzsébeten, Lőrincen, Zuglóban, Újpesten, Kőbányán. A késő esteiben, latyakban, hóban, sárban kecmeregtem haza, ahol meleg vacsora várt. Éjfél utánig még olvastunk, Teri a francia és orosz regényeit, én meg kerestem a marxizmus továbbfejlesztését az Empiriokriticizmusban, Rjazanov cikkeiben, Deborin Naturaldialektikájában, Korsch és Grünberg elmefuttatásaiban. Olvastam még ezenkívül töménytelenül és felületesen történelemkönyveket az európai és távol-keleti országokról, és azokból csentem el egész sorokat a Társadalmi lexikonba írott szócikkeimhez.

Börtöneimben sokszor eszembe jutottak a külvárosok poros-sáros utcái a Porcelángyártól a Wekerle-telepig, a famunkások kisebb szállásától, a Teleki utcában büszkélkedő Vasmunkás Otthonig. Egyszóval a szervezett munkások, azok akik között laktam, akik vasárnaponként ajtómon ki-be szomszédoltak, akik bevásárlottak a sarki kocsmában poharazó körzeti pártszervezet vezetőségébe, s onnan egyenest a Linhardt Antaltól vezetett kerületi végrehajtó bizottságba. Én már tíz esztendeje tudtam: a szocialista mozgalom első helyreállítói a szervezett munkások voltak. A szervezett munkások száma a reakciós és a konzervatív időszak második évtizedében mintegy hatodmillió. Többségükben szociáldemokraták, úgy tíz-tizenötezren kommunista érzelműek, ám a Szovjetország népével együttérző ezeknek többszöröse. A szervezett munkások minden szempontból jóval különb a szervezetlennél. A szervezettség akkor egy magatartásformát jelentett. Az öntudatot, és annak következményeként az osztályharcot jelentette. Ők a kormányellenes gyűléseknek, felvonulásoknak, tüntetéseknek az állandó tömegei és az erőszak megszenvedői. Ők a kezdeményezői és legkitartóbb tagjai az üzemi bérharcoknak, ők vesznek részt a parlamenti, a

községi helyhatósági és a betegbiztosító választásokon. Ők fizetik elő a *Népszava*t, ők veszik a kiadó ilyen tárgyú könyveit.

Ha lennének reális és részletes sztrájk történeti munkáink, jól láthatnánk, hogy a szervezettek az üzemi mozgalmakban meggondoltabbak az oktan és előzmények nélküli sztrájkokat hirdetőknel, a gyárfalakon belülré dobált, a munkásokat nem ismerő, de megvalósíthatatlan felhívásokat gyakran fogalmazó szájalóknál... Számtalanszor láthattuk, hogy ugyanakkor keményen ítélik meg a szervezeti központ(ok) vezetőinek a munkaadókkal folytatott egyezkedő politikáját. Ebből a szakszervezeti munkástípusnak politizálásra mindig kapható hajlamosaiból szervezték a szociáldemokrata pártot, mi meg ezeknek legértelmesebb, számunkra hozzáférhetőiből a kommunista mozgalmunkat. Mozgalmunk tagjai ugyanakkor tudatosan aktivistái a szakszervezeteknek és a szociáldemokrata pártoknak is.

Köreink tagjai *Népszava*-agitátorok, pártbélyeg-árúsítók, munkásotthoni könyvtárosok, és amire a titkárok is felfigyeltek: minden rendű és rangú választásnál készséges propagandisták. Magam is voltam „szocdem” választási megbízott Kispesten, máskor Pestújhelyen szedtem a szavazólapokat Várnai Dániel számára.

A szociáldemokrata párttagokból sokan váltak kommunistává, mozgalmunk tagjaivá. Főleg a szociáldemokraták fiatalabbjaiból jöttek.

Ennek fordítottjáról én nemigen tudok: arról tehát, hogy közülük bárki is szociáldemokratává lett volna. Ezt egyszerűen nevetséges anakronizmusnak tartotta volna bárki, a szocializmus elméletében csak valamennyire is járatos munkásember.

Következőképp: nem lettünk pillanatra sem szociáldemokraták, bár az általuk nyújtott mindennemű illegális lehetőséget felhasználítottuk organizációnk erősítésére, balos ízü propagandára. Hasznosnak véltük azt is, hogy a szociáldemokrata párt a tőlünk elzárkózó kispolgárságnak jelentős és fontos rétegeit nyerte meg a maga számára, sokakat a pénzügyi tisztségviselőkből, a kereskedelmi alkalmazottakból, jelentős számú pedagógust, köztisztviselőt.

Akkori állásfoglalásomat bizonyítja a szociáldemokrata párt XXVIII. pártgyűlésében elmondott beszédem, továbbá kizárásom története, amelyből kiderül, hogy a vezetés teljesen tisztában volt azzal, hogy a „kommunista velleitású” emberek közé tartozom.

17. dokumentum: Demény Pál felszólalása 1931. december 7. *Népszava*, 1931. december 8.

„... Türelmetlen és elkeseredett az ifjúság, amelyet ellenséges erők fojtotgatnak: a nyakára hurkolt kötél egyik végét az ország agrár- és finánciókéje, a másikat az imperialista nagyhatalmak húzzák. Ez az ország el fog pusztulni, vagy elpusztul az a rendszer, amely meg akarja az új generációt fojtani.

Mi lesz velünk, fiatalokkal? Nincs munka, kenyér, állás, föld. Ezt az ifjúságot nem fogják többé fölhasználni háborús célokra, nem leszünk ágyútoltelemek. (Lelkes taps és fölkiáltások. „Le a háborúval!”)

Nem akarjuk egy imperialista állam fölvonuló területévé tenni az országot. Mi azt akarjuk, hogy Magyarország a béke állama legyen, és a külpolitikán-

kat olyan szempont irányítsa, amely az országot kivezeti a lezüllött gazdasági helyzetből.

A fiatalok tudják, hogy a világot csak a szocialisták tudják megváltani. És a párt határozott osztálypolitikát fog folytatni, akkor a fiatalság ott áll majd mögötte. ...”

Már a kongresszust megelőzően egy kisebb összeütközésem volt Mónus Illéssel. 1931 őszén a Conti utcai székház tanácstermében ifjúsági aktiváknak beszéltem a távol-keleti háborúról. Éppen akkoriban nyomtattam ki a párt nyomdájában az *Imperialista Japán* című kis írásomat, éppen ezt adtam elő. Előadásom közben belépett Mónus, leült közénk.

Annak befejeztével eképpen szólt: – Demény elvtársnak fáj, hogy a japánok hátba szúrták a kínaiakat, ezt meg is értem. – Jópéldázat ez arra, hogy maguk is megértsék, a pártvezetőknek ugyanígy fáj, ha megkísérlik őket hátba szúrni. – Mi teret adunk az ifjúságnak, tanulhatnak, szervezhetnek, agitálhatnak, de mindenkor a párt programja szerint. – De nem nevelünk kakukkfiókákat és nem engedjük, hogy saját pártunkban meggondolatlan fiatalok, a közénk beszívárgott kommunisták azt hátba támadják.

Juhász István egykori jegyzeteiből szó szerint másoltam Mónus Illés akkori figyelmeztetését. Tudtam, ha Mónus ilyet mond, azt már komolyan kell venni... Mónus, Buchinger, Weltner, Kéthly és Szakasits azok a pártvezetésben, akik hasonló felfogásban gondolkodnak a fiatalságról és az értelmiségről. Náluk ridegebben nézett a szervezkedő fiatalokra és értelmiségiekre Farkas István, Büchler József, Györki Imre, ők valamennyien Peyerhez álltak közel.

Folytattuk, amit elkezdtünk: az erőteljes szervezkedést és a tudományosnak mondott előadásokat. Az első konfliktust követte a többi. Más „figyelmeztetés” is ért: láthattam Madzsar kizárását. A pártgyűléseket mindenkor zártkörű előértekezlettel vezették be, ekkor is így volt. Azon csak a pártvezetőség meg a küldöttek ültek be a terembe. Ekkor a rendőrtiszt sem lehetett ott. Büchler József titkár referált: a belügyminisztérium bizalmasan informálta őket arról, hogy a *Társadalmi Szemle* folyóiratot, amelynek Madzsar József a szerkesztője, a bécsi kommunisták pénzelik, a lap szerkesztője tehát Moszkva exponense. Madzsar, aki egyébként körzeti párttisztviselő, előadó, kultúregyesületi vezető, erősen kompromittálja a szociáldemokrata pártot. Ne felejtjük el – érvelt Büchler –. hogy most statárium van, ha továbbra is sorainkban túrjuk Madzsart, a párt létét veszélyeztetjük, ki kell őt zárnunk. Aki a kizáratása ellen szavaz, az maga is a bolsevikok embere. Mónus ravaszkodó pátozzsal indokolta ugyanezt, Peyer durva leegyszerűsítésekkel szintén a kizárás mellett állt ki.

Mégis komoly vita kerekedett, mert Kis Jenő keményen visszautasította a kizárási javaslatot, Veres Péter, Blaskó Artúr, Halász Alfréd szintűgy, persze a „kommunista velleitásaik” mindegyike ellene szavazott. A küldöttek többsége azonban a pártalkalmazottakból és az öreg szakszervezetiekből került ki, ezek megszavazták Büchler indítványát. Nem volt kedvemre való Büchler nyíltan kimondott hivatkozása a belügyminisztériumra. A dolog persze egyáltalán nem úgy állt, ahogyan azt Rákosi beállította, hogy „munkásárulók szocdem vezérek” informálták a belügyminisztériumot. Erre egyáltalán semmi szükség nem volt. Az esetek többségében a rendőrség értesülései sokkal pontosabbak voltak, s azok informálták a párt bizonyos vezetőit, akikre hatni tudtak ezekkel az

értesülésekkel. Ők azután kitessékelték pártjukból a kommunistákat. Csúnya egy história volt ez, de a folytatás rosszabb. Madzsart a szociáldemokraták kizárták, a Horthy-ítélkezők elől a Szovjetunióba menekült, ahol az eszmetársak vetették börtönbe, hosszan tartó fogságába be is pusztult.

Én ma már tudom: Madzsar és a többi kommunista elpusztítását vállalnom kell magamnak is. A vállálás módja: meg kell írni az igazat erről is, másról is. Mert kommunista voltam akkoriban, és maradtam az mind a mai napig. A katolikusoknak is vállalniuk kell Torquemada inkvizícióját, az evangélikusoknak Servet megégetését. Legtöbbjük azonban nem azonosul azokkal, elítéli megtörténtüket. Emígy vagyok magam is a mi bűneinkkel.

Az említett pártgyűlést követően szélesebb mellel jártam. Az első OIB jelentős részben a mi híveinkből állt. Mellettem a kongresszuson fölszólalt még Klement és Rudas is, erről bárki információkat kaphat, a kongresszusi jegyzőkönyvből és a korabeli rendőrségi „figyelőből” bizonyosan. Azt, hogy miben hibáztam, sajtóságos körülmények között tudtam meg, már Péter Gábor birodalmában. Először azonban a tényeket hadd sorolom föl: Mónus Illés konfliktusaink ellenére följánlotta a párt ifjúsági titkári állását. Nem fogadtam el. Akkor azért választottam nemlegesen, mivel eszembe ötlött a Conti utcai főtinkári szobában: miképp álljak társaim elé és mit mondjak nekik: a szocdem fizetett embere lettem...? Ha ezt taktikaként magyarázom, kevesen hiszik el, a többség semmiképp sem. Így a válaszem az lett: nem.

18. dokumentum: „Le a háborúval!” Népszava, 1932. február 7.

„... A fegyverkezési örület az egész világon, minden eddigig felülmúló tempóban folyik. Az adózókból kisajtolt pénzekből milliárdokat költenek gyilkoló szerszámokra, de ugyanakkor az emberek tízmilliói munka nélkül tengődnek. Az államok fegyverkeznek és leszerelési komédiát játszanak, népszövetségi szabályokat és szerződéseket csinálnak...

Bűnös, hazard és halálos játék folyik a népek életével, és tizennégy évvel a világháborúnak nevezett legnagyobb gáztett után, ... újra vágóhídra készülnek vinni a néptömegeket. De mi nem akarunk meghalni imperialista célokért!... Le a háborúval! Éljen a nemzetközi szociáldemokrácia!

Magyarországi Szociáldemokrata Ifjúság.”

Ezt a kiáltványomat a II. internacionálé központjához címeztük, de Magyarországra szántuk valójában. A *Népszava* tizenötezer példányban jelent meg ekkor Magyarországon, de ennél jóval többen olvasták. Nem sokkal ezután egy újabb kiáltványtervezetet tárgyaltunk, amit szintén a *Népszava* közölt 1932. február 21-ikén. A cím ugyanaz, a tartalom valamivel részletesebb, a hang még élesebb. Amikor a két kiáltvány nyomdafestéket kapott, jó érzéssel gondoltam arra: megkongattam a magam kis bázeli harangjait, az én erőmből több nem telik.

Ez már sok volt a pártvezetésnek. 1932 márciusában választott bírósági határozat alapján kizártak az MSZDP-ből. Ugyanakkor az én támogatásom, illetőleg „fedezésem” miatt az OIB másik két vezetőjét, Rudas Bélát és Klement Károlyt három, illetőleg két évre eltiltottak mindennű párttisztviselésétől.

*19. dokumentum: Pártügyek
Népszava, 1932. március 25.*

„Választott bírósági határozat. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártban a Demény-Rudas-Klement-Weisz ügyben alakult választott bíróság.

Demény Pált azért, mert anyagi és egyéb természetű cselekményeivel súlyosan vétett a párt erkölcsi érdekei és a pártfegyelem ellen – a pártból való kizárára ítélte; Rudas Béla elvtársat azért, mert a Demény cselekményeiben részben részes, tiszttségével össze nem egyeztethető magatartást tanúsított és vétett a pártfegyelem ellen – mindennemű tiszttség viselésétől három évre eltiltotta;

Klement Károly elvtársat, mert a Demény cselekményeiben részben részes és őt fedezte – mindennemű tiszttség viselésétől 2 (kettő) évre eltiltotta; (...)

Budapest, 1932. március hó 23.án

Kiss Roland s. k.
választott bíróság
jegyzője

Lévai Sándor s. k.
a választott bíróság
elnöke

Ezt követően az OIB több tagja lemondott.

A senki földjén

Valamivel később tudtam meg, valójában mi is történt, de ezt már Hébelt Ede mesélte el. Csupán négy hét telt el, hogy második fölhívásunkat a pártlap közzétette, berontott a párttitkárságra Györki Imre, és ott vad patáliát csapott a két közleményért. Elmondta, hogy őt jóindulatúan figyelmeztették a belügyből: elkerülhetetlen a központi pártlap betiltása, ha az még egy háborúellenes felhívást közöl. Megjegyzem: április 5-ikétől 19-dikéig a belügyminiszter valóban betiltotta a *Népszavát*.

Ekkor megkérdezte a Mónustól, hogy ki írta ezeket a marhaságokat. Hát Demény – hangzott a válasz.

Kreáltak hát ellenünk egy választott bíróságot. Ezt az ízléstelen eljárási módot említeni is kár... Mindezt nyilvánvalóan azért tették, hogy szociáldemokratizálják a pártifjúság vezetését. Sikertelenül, mert az ifjúsági bizottság további kétszeri felosztatásával, újraelakításával sem teljesült a törekvésük.

20. dokumentum: Ifjú Proletár, 1932. április

„...[A felhívás] elhallgatja azt a döntő tényt, hogy Henderson és a szociáldemokraták vezértársai az első hegedűt játsszák a népek szédítésében. A felhívást, tudjuk, Demény Pál úr írta, aki titokban azt sugdossa a munkások, de főleg az ifjómunkások fülébe, hogy ő kommunista, de hát így meg úgy, előbb a szociáldemokrata párttal kell szervezkedni...”

Mire ez a nyílt denunciació megjelent a Pesten gépelt és csekélyke példányszámban sokszorosított kis lapocskában, addigra már nem is voltam párttag.

A kizárásunkat követő hónapokban, decemberben a nyomdászok szakszervezetében ellenzéki értekezletet tartottak, azon Rudas és én is felszólaltunk.

*21. dokumentum: Belügyminiszter (B. M.) VII. res.
1932-I-10289.1932. XII. 22.*

*Magy. kir. Csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága 1533/B. 2t.-
1932. A nyomdászok palotájában tartott szociáldemokrata értekezlet
Csendőrségi jelentés a B. M. közbiztonsági osztályhoz*

„A Gutenberg palotában Rudas Béla és Demény Pál értekezletet hívtak össze új szocialista párt alakítására. Ezen pártalakítási törekvésnek előzménye van. Demény Pál és Rudas Béla voltak az elsők, akik a proletárdiktatúra bukása után Magyarországon kommunista szervezkedéssel és agitációval próbálkoztak és ezért fegyházbüntetésre lettek ítélve. Kiszabadulásuk után mind a kettő igen rövid idő alatt újból visszatérhetett a szociáldemokrata pártba.

Utóbbi időben a két egyénnek szereplése a szociáldemokrata párt vezetésére nézve veszélyes és kellemetlen kezdett lenni, mert az ún. baloldali frakcióban még személyes jellegű vitát is folytattak és minden törekvésük oda irányult, hogy a szociáldemokrata pártot megbontsák és hogy önálló radikális baloldali szocialista párt alakuljon. Mind a két egyént az SZDP vezetősége a pártszervezeti szabályok 151. paragrafusa értelmében a pártból kizárta és pedig azért, mert különálló pártot törekedtek szervezni. E két kizárás körül, illetve a két személy körül a kizárás részbeni szabálytalansága miatt is, de részben a baloldali törekvések érvényesülése végett egy ún. társaság alakult... Ezeknek az elvi álláspontjuk abban különbözik a szociáldemokraták álláspontjától, hogy a szociáldemokratáknak szerintük minden erejükkel oda kell törekedni, hogy az orosz forradalom minden tekintetben megerősödjön, azt a kapitalista államok részéről semmiféle támadás ne érje és ott, ahol a szocialista pártok parlamenti képvisellel bírnak, azon kell lenni, hogy minden téren Oroszországgal való megegyezés jöjjön létre.

Az oroszbarát felfogásuknak célja, hogy Oroszország megerősödésével és az ötéves terv akadálytalan megvalósításával az orosz forradalom gyakorlati célkitűzéseit az egész Európa munkásmozgalmára és a szocializmus megvalósítására feltétlenül kihasználják.

Az értekezleten Rudas Béla hosszasan fejtegette, hogy a szociáldemokrata pártban a vélemény szabadság teljesen el van nyomva, s mindazt, ami ellenkezik a hivatalos véleménnyel, pártbomlasztási kísérletnek vagy törekvésnek bélyegzik. Végül előadta, hogy a mai viszonyok szükség szerűen baloldali politikát igényelnek, mert máskülönben a magyar munkásmozgalom is az olaszországi párt sorsára jut. A kormány minden egyes nyilatkozata szerint világos tény az, hogy a kormány lassan-lassan az olasz fasizmus minden gondolatát és berendezkedését törekszik átültetni a magyar viszonyokra.

Fentieket tájékoztatás végett jelentem.

olvashatatlan aláírás
nyomozó osztályparancsnok

A Gutenberg-palotai jelentés hátlapján:

Demény Pál 1921 októberében a pesti főkapitányság által leleplezett kommunista szervezet vezetője. Ezen szervezet a Bécsbe menekült kommunistákkal állott összeköttetésben, azoktól utasításokat és pénzt kapott, propaganda iratokat készített, fegyvereket gyűjtött, letartóztatása alatt a KP-től

segélyben részesült. A 4693/923 res V. szerint Bpsten a Wesselényi u. 24. alatti Alkoholelles Munkásszövetségben kommunista tanok előadásán vett részt.

Rudas Béla orvostanhallgató a kommün alatt a Közoktatási Népbiztosság ifjúmunkás propaganda VII. 4. ügyosztályánál az egészségügyi és a jóléti ügyek irányítója volt. Meggyőződéses kommunista. 4693/1929 VII. res. szerint Budapesten a Wesselényi utca 24. sz. alatti Alkoholelles munkásszövetség helyiségében kommunista tanok előadását halgatta. A Természetbarátok T. E. számvizsgálója. Sejtmozgalom vezér volt."

Korábban ígértem, hogy elmondom kizárásunk valódi személyes hátterét, amit én is jóval későbbben tudhattam csak meg, valamikor 1950-ben vagy 1951-ben... Akkor nemhogy a heteket, de még a hónapokat sem számláltam. Minek is, beszélő nincsen, levélírás sem, még nem is tudtam, hogy feleségemet, lányomat is bebörtönözték... Minden napon ugyanaz, mint az előbbi, talán a Föld sem forog már... Akkori cellatársam, a jovialis Szalézi Ádám páter sétáról jövet fülembbe súgta: hamarosan szabadulunk, Spanyolországban kivették szentélyéből a fatimeit Szűz Máriát, és körülhordozták a tengerparton, lehet, hogy hajóra ültetik, és vele erre tartanak, akkor pedig mi szabadulunk... A jó páter éppen imát mormolt, amikor zörög a kulcs, nyílik a zárkaajtó és görnyedten belép azon az okos és ravasz óbudai nyomdász, a szociáldemokrata párt sok éven át volt második embere, Büchler József.

A krumplilé vacsora után elhever a szalmazsákján, én meg ültem szemben vele a hokedlin. Büchler akkor kérésztlenül is megszólalt: – Tudja, hogy én zárattam ki magát a pártból? – És miért tette? – Nézze, tudtuk mi magukról, hogy kommunisták, de azt hittük, hogy közöttünk észbe kapnak és megszeliűdűnek. Amikor maga az 1931-es kongresszusunkon azt mondta, hogy a munkanélküliség enyhítésére követeljük a kormánytól a kereskedelmi és a diplomáciai kapcsolatok felvételét a Szovjetunióval, akkor én felkaptam a fejemet és azt gondoltam, na, ezen a Deményen sem lehet segíteni.

Mi volt abban rossz, hogy ezt mondtam? – Az, hogy ez nem a maga dolga volt, megcsinálták amúgy is. Magának meg kellett volna köszönnie, hogy teret adtunk a pártifjúságnak. Ehelyett azt hangoztatta, hogy az ifjúság akkor forja követni az új pártvezetőséget, ha az valóban osztályharcos lesz. Megharagudtam és odaszóltam a mellettem ülő Szedernek: ez a taknyos feltételeket szab nekünk, ő akar kitanítani bennünket az osztályharcra. Rövid nadrágos kisfiú volt, amikor mi már a marxizmust tanultuk.

Büchler büszkén, néha kissé fennhéjázóan beszélt, mégsem csodálkoztam, értettem én nagyon is, hogy mostani megszégyenítésből ki szeretne törni... Velem beszélve, engem fricskázva, lelkében az egykori nagyszavú párttitkár ébredezett. Így folytatta:

Mónusnak én mondtam, hogy ajánljon fizetett állást magának, és amikor azt visszautasította, a pártvezetőségi ülésen azzal indokoltam kizáratási javaslatomat: ha a Demény tőlünk nem fogad el fizetést, akkor őt a szovjet pénzeli. Buchinger ellenezte, a többiek beleegyeztek kizáratásába. Kis Rolanddal beszéltem meg az eljárás módját.

Büchler elcsendesedett egy-két percre, majd szaggatottan még ezeket mondta: ne haragudjon rám, el kellett ezeket beszélnem, nagyon mérges vagyok maguk-

ra... A nyilasok megölték a feleségemet, én éhezve bujkáltam, a légynek sem ártottam, mégis bezártak. Miért tették ezt velem? Egységfrontról, népfrontról beszéltek, hát meg is csinálták... Itt ez a horkoló pap, ott a széken a nagy szovjetbarát kommunista, a szalmazsákon a szociáldemokrata. Kellott ez maguknak?

Azért magát rútul becsapták. Ugyanazt tették, mint mivelünk. Először megegyeztek magával, közös pártot csináltak, azután felrúgták a megállapodást... becsukták, elítélték, úgy, ahogyan engemet. Tudtuk azt, hogy a maga ügye is boszorkányper.

Akkor miért nem segítettek?– Mert nem szerettük magát, sok bosszúságot okozott nekünk. A maga kedvéért nem kívántunk összeveszni Rákosival, a hatalom az ő kezében volt, örültünk, hogy a kommunisták eszik egymást. – A Rajk akasztásának is örültek? Azt nem mondom, de nem is sajnáltuk, kiméletlen volt velünk szemben. Lesz ő még mártír, ahogyan a Kulich és a Ságvári. Megmérgekedtem, a csajkámat is letettem, nagyot koppant az a földön, ám a furcsa összehasonlításról meglepetten rámondultam Büchlerre: De hiszen őket a fasiszták ölték meg! Mindegy az... Magára is azt mondták – elmondta nekem a Justus –, hogy azért zárták be, mert nem volt a Rákosi-pártnak tagja.

A Kulich és a Ságvári sem volt az, akkor biztosan nem, amikor nálunk az ifjúsági mozgalomban dolgoztak. Tudtam én azt, azért hagyta őket a pártban mozogni...

Honnan tudhatta azt, hiszen nem kötötték az orrára, hogy ők nem voltak a párt tagjai? Hát csak onnan, hogy akkor egyáltalán nem volt kommunista párt – felelte gúnyosan.

Beszélgetésünk itt megszakadt, nem is nagyon bántam... Az ajtóból ismeretlen fegyőr szólt be: na, öreg ottan szedje minden cuccát, és jöjjön velem. Büchler riadtan szedelőzködött, hatvanöt éves volt, még a kezét is nyújtotta felém, elfogadtam.

Röszkul estek zsörtölődő szavai, de az igazat mondták. Így „teljes” a kép: mindenki „elmondta” a véleményét kizárásunk történetében, a végső szó már a párttörténészeké...

Amint mondtam, kizárásom után pártszempontból a senki földjére kerültünk, mert most már rendszeresen támadott bennünket az emigrációs kommunista vezetés, a szociáldemokraták is „lemondtak” rólunk...

Az *Új Március* 1933. évi május-júniusi száma már mutatja azt a képtelen politikai helyzetet, amibe az emigráció került.

22. dokumentum: *Új Március*, 1933. május-június 131. o.

„... Nincsen olyan polgári párt, amelyik tevékenyen ne venne részt a provokációs rendszer munkájában. (...) Eckhardték, Rassayék, Fábianék, a gyilkos Zsilinszky (...) A burzsoázia munkáját végzik a munkások között a különböző „forradalmi” provokátor szekták (...) a denuncióló Kassákok és a Justusok (...) Weisshaus Aladár (...) Demény Pál és Rudas Béla „forradalmár” csoportjai (...) Blaskó rendezőgárdája. (...) A Természetbarátok szociálfasiszta vezetősége (Mónus!) (...) A „baloldali” Garbai éppúgy részt vesz a provokációban. (...) Ide illeszkedik be azoknak az álemigránsoknak a fellépése, akik hol „Singer-Gerő”, hol „Fürst-Ferry” vagy más

hangzatos nevekkal és „múltjuk” részletes elbeszélésével igyekeznek kapcsolatot találni.”

Ennek az írásnak a megjelenését megelőzve a Sas-Bergmann-féle hazai csoport 1931 júliusában bekövetkezett bukása. Barna /Bergmann/ József és Szerényi Sándor (illegális nevén Sas) sem járt jobban, mint a korábbi vezető csoportok. A pártügyekben eljáró nemzetközi ellenőrzési bizottság a „konspiráció kérdésében tanúsított megengedhetetlen könnyelműségért, a konspiráció elemi szabályainak a lehető legdurvább megsértéséért” Sas és Barna elvtársaknak megtiltotta, hogy magyar pártügyekkel foglalkozzanak. (1933-ban a sztálini önkény és a személyi kultusz kezdetén mindkettőjüket tíz-tíz évi börtönrre ítélték, Bergmann a fogságban meg is halt.)

Az új KÜB sem látszott az előzőnél okosabbnak, de semmi esetre sem kiméletesebbnek. Egymást érték a pártbeli kizárások. A KMP KB a következő egyéneket zárta ki a párt sorából: Freyt és Mozsárt frankciózás, pártellenes tevékenység és rendőri nézetek terjesztése miatt; Dánér vasmunkást, Gál és Apró bormunkásokat likvidátorság, Vaszik János kovácssegédet, Szelei Sándor épületlakatot, Schrimmer Ferenc mérnököt, Schulteis Pál cipészt, Maki Józsefet, Altmann Miksát, Képi József cipészt, Sebestyén János adóellenőrt a rendőrségen tanúsított gyáva magatartásukért... Csikit árulásért és követi őket még öt név. A közleményekben egy híján húsz áruló neve jelenik meg 1931-1933 között.

Szerencsére kevesen lapoztak ezekben a folyóiratokban, néha egy-egy példányuk elkerült valamelyik szakszervezetbe, a szociáldemokrata pártközpontba, vagy valaki felhozta az eszperantistákhoz, a természetbarátokhoz. Évente néhány összevont szám jelenik meg, ha van pénz... Az 1932. évben már az előző évek szerkesztőit is elítélik, nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag, és nem is Horthy-országban.

A moszkvaiak sem kímélték bennünket. Kun Béla 1933. április 23-dikán keltezett levelében ezeket írja: „A fasisztaellenes kongresszussal kapcsolatos röpirattal kapcsolatban direkt meglepő, hogy ilyen éles hangú írást ki lehetett nyomtatni Magyarországon. ... A röpiratnak hibája, hogy a Kassák és Demény csoportnak is egységfrontot ajánl, s hogy egyáltalán megnevezi ezeket a csoportokat, s reklámot csinál nekik.”

A *Kommunista* az 1934. májusi számában Weissshaus ekként intézi el: „... Hát a népmozgalom? Weissshaus 1934-ben éppúgy a szoc. dem. pártszervezetben belül akar dolgozni, mint 1924-1925-ben, és »népmozgalmat« kiabál. ... Fogjon tehát össze munkás és paraszt, kispolgár és intelligencia a kapitalizmus ellen!... Weissshaus összetéveszti az allegóriát a filagóriával ... A másik szektafőnök-likvidátor, Demény szerényebb, mint Weissshaus, ő még nem jutott el addig, hogy megpróbáljon – tisztesség ne essék – tömegpolitikai programot adni. Ő szerényen csak azt mondja, hogy mindaz, amit a Kom-Intern csinál: az jó, mindaz, amit a KMP csinál, az rossz... Demény szerint ... Magyarországon a szoc. dem. bürokrátákkal kell paktálni, ... amikor az egész világon a legélesebb harcot kell vívni ellenük... Demény szerint Magyarország külön glóbusz, bokréta isten kalapján!...”

Láttuk persze, amire ezek az írások megjelentek, már nem voltam a szociál-

demokrata párt tagja, immáron két éve... Mi akkor már az eszperantista mozgalmat szerveztük, teljes erővel...

Az eszperantista munkások között

A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületét, a Hungara Esperantista Societo Laboristát még 1913-ban alapították, 1920-ban szervezték újjá, hasonlóan nagyon sok más egyesülethez. Az eszperantista mozgalom, illetve, az egyesület vezetését Gimes /Gischitz/ Endre révén már 1931-ben átvettük. Említettem már, hogy az 1920-as évek első harmadától sok eszperantistával barátkoztam, szervezetünk belső köreibben is többen tevékenykedtek. Az erzsébeti eszperantó csoportot 1921-ben szervezte meg Győre János és Veres Ferenc. 1926-tól Győre az elnök, Stumpf János a könyvtáros, a titkár Nollipa István, mindhárman tagjai mozgalmunknak is.

Egyébként sok minden, amit mondok, Gischitz önéletrajzi jellegű könyvéből való, ami szintén kiadásra vár jó néhány éve már. A Gimes /Gischitz/ család 1914-ben költözött Bicskéről Pestszenterzsébetre a könnyebb megélhetés reményében. Gischitzék összesen tizenketten voltak testvérek, közülük egypáran meghaltak, így a család létszáma hat-nyolc fő volt. Az apa, aki Bicskén csizmadia volt, itt Erzsébeten a Kertész-féle cipőgyárban helyezkedett el dolgozni. Oda vitte Endrét is dolgozni. A Kertész Cipőgyárban ötszáz ember dolgozott, jó részük szervezett szociáldemokrata munkás, akiknek a révén Gischitz Endre hamar megismerhette az akkori Csillag utcában lévő munkásotthont, amit akkor egyszerűen „Csilinek” neveztek. Ebből az értelmes tanonc ifiből hamarosan az eszperantista mozgalom magyarországi vezetője vált.

1927-ben választották Gimest az erzsébeti eszperantista csoport titkárává. Az 1931. évi országos közgyűlésre az erzsébeti csoport delegálta őt. A küldöttek élesen bírálták a lelépő vezetőséget, mert a mozgalom erősen visszaesett. A hivatalos listával szemben az elégedetlenkedők, akiknek a legtöbbje baloldali volt, az ellenlistán más vezetőséget ajánlottak. Ez nem ritka dolog abban az időben. Az ellenzéki listán titkárnak Gimes /Gischitz/ Endrét javasolták. Ez a lista győzött a választáson, így vettük át a vezetést Gimes révén.

Egy év múlva, 1932-ben ezt a döntést a közgyűlés megerősítette.

23. dokumentum: *„Az eszperantista mozgalom erős kapcsolatot teremt a város és a falu között.”* Népszava, 1932. május 29.

„A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesülete most tartotta közgyűlését a Famunkások Otthonában. Az évi közgyűlés lelkes hangulatával és teljes egységével tűnt ki és megmutatta a szoros kapcsolatot is, amelyet az eszperantó a magyar és külföldi, továbbá a városi és a falusi dolgozók között teremtett. A német eszperantisták személyesen üdvözölték a közgyűlést, az osztrák, hollandi és jugoszláv munkás-eszperantisták pedig levélben fejezték ki üdvözlésüket és nemzetközi szolidaritásukat. Úgy a külföldi, mint a közgyűlés egyharmadát kitevő vidéki küldöttek felszólalásai egyaránt tanúsították a munkásezperantista mozgalom megizmosodott erejét... A

közgyűlés (...) a régi vezetőségnek adott fölmentvény után egyhangúlag megválasztotta az új vezetőséget, amelynek elnöke Schwartz Artúr, titkára pedig Gisitz Endre elvtárs lett."

Az eszperantista mozgalom nagy föllendülése mindössze három évig tartott: 1931-től 1934-ig. Ezalatt újjászerveztük a központi adminisztrációt, a Bőripari Munkások Szakszervezetének Dob utcai székházában szereztünk helyiséget. Egyre-másra szerveztük a budapesti vagy vidéki konferenciákat, rendeztük a monstre kirándulásokat, a dunai hajóutakat.

Az újjászervező munkában legerőteljesebben Bánó Magda, Bergl László, Berbuch /Sárvári/ János, Bondi Vilmos, Citrom Tibor, Szabó Károly és Schwartz Artúr vettek részt. Egyesületünk új vezetősége nagy igyekezettel szervezte és fejlesztette tovább a budapesti, a Pest környéki és a vidéki szervezeteinket. Egymás után frissítették fel a régi csoportokat, vagy újakat szerveztek. Eszperantó tanfolyamok vagy csoportok a következő településeken jöttek létre: Békéscsaba, Békésgyula, Orosháza, Csorvás, Tótkomlós, Szentes, Szeged, Szőreg, Hódmezővásárhely, Kőszeg, Mosonmagyaróvár, Sopron, Győr, Esztergom, Dorog, Miskolc, Újdiósgyőr, Ózd, Debrecen, Nyíregyháza, Isaszeg, Vecsés. És a felsorolásom még nem is teljes. Talán mondanom sem kell, hogy a nyelvtanfolyamokon kialakítottuk a nevelő marxista szemináriumainkat, ahonnan nem egy későbbi szakszervezeti vezető került ki; például Petrás Pál, Kossa István, Morvai János, Kalló Iván, Csuti János, Onodi József.

Vidéki titkárságokat is létrehoztak, a dél-magyarországit orosházi székhellyel, Dumitrás Mihály vezetésével. A dunántúli titkárság Kaposváron működött, az északi központ székhelye Miskolc, a keletié Nyíregyháza volt. Évente kétszer szerveztek országos találkozókat Budapesten. Az egyik alkalom az évi küldöttgyűlés, a másik találkozó augusztus 20-án volt. Akkor félárú volt a vonatjegy, olcsóbban tudtak a vidékiek utazni. Erre többnyire az osztrák vezetők is eljöttek. Ezek a nagy találkozók az idegenek és a hatóságok számára is nyitottak voltak, azokon az eszperantó mozgalom soron levő feladatait, az oktatást, szervezést tárgyalták meg.

A munkáeszperantisták nemzetközi kapcsolatai sem voltak lebecsülhetőek. 1929-1934 között rendszeres kapcsolatot tartottak az osztrák eszperantistákkal. Az osztrák, a német, a csehszlovák és a magyar munkáeszperantistáknak közös lapjuk is volt, *La Socialisto* címmel.

Az első számba én írtam a beköszöntő cikket.

24. dokumentum: Beköszöntő, 1933. január elseje

„Szívélyes üdvözetünket küldjük testvéri egyesuleteinknek, akik közössé tettek újságunkat a különböző nyelvű országaikban. Örömmel mondhatjuk el, hogy most már fej a fej mellett, kéz a kézben haladunk előre. A történelemben eddig nem tapasztalt, rémületes világválság szánt végig az egész földgolyón. A kapitalista társadalmak minden erejükkel igyekeznek javítani helyzetükön. Hasztalan hívják egybe és mind többször világkongresszusaikat, a kapitalizmus saját magán ebben a végső periódusában már nem tud segíteni. Az utcasarkokon még mindig ott állnak a világháború nyomorékjai rongyokban (...).

Ők bizonyítják szembetűnően a háború „nemes” eredményeit. De az

imperialisták már újból és közös erővel készítik a háborút proletárországgal szemben. (...)”

Cikkemet „Budapestano” tollnévvel írtam, természetesen magyarul, Gimes barátom fordította azt eszperantó nyelvre. Az új kiterjedt közép-európai együttműködés kezdetét a három tagszervezet, az ALLE SEA, a CLER és a HESL egyesülése jelentette. Ennek az egyesülésnek a következtében vált lehetővé az új eszperantó internacionálé – az Internacio de Socialistaj Esperantistoj – létrehozása, ennek az egyesített szervezetnek lett a lapja a Bécsben megjelenő *La Socialisto*. Az osztrák szocialista Hans Weinghesttel és Otto Seidlvel, valamint a francia kommunista Mooróval dolgozták ki az új szervezet, az ISE alapszabályait. Elhatározták, hogy 1933 pünkösdjén hajóval viszik fel a munkáeszperantistákat Bécsbe. Ez volt a legnagyobb szabású rendezvényük, erre az ország minden részéről érkeztek eszperantisták. Közel ezren vettek részt ezen a jól sikerült demonstráción. A florisdorfi munkásotthonban lezajlott választáson a szocialista eszperantisták a megalakított internacionálé első elnökének éppen Gischitz Endrét választották. Az ülésen az a Franz Jonas elnökölt, aki később Ausztria elnöke lett. Én egyébként a bécsi úton nem voltam jelen, így a részletekről csak a beszámolókból tájékozódtam magam is.

*25. dokumentum: Népszava, 1933. június 7.
„Megalakult a munkáeszperantisták Internacionáléja.”*

„A Könyvkötők Dalköre és a Barátság szavalókórus nagy sikert aratott Bécsben. (...) Az eszperantó világkongresszus vasárnap délelőtt kezdődött a florisdorfi munkásotthon nagytermében. A könyvkötők vegyeskara ez alkalommal a „Munkás üdvözet”-et, a „Zászlóbontás”-t és a „Ne csüggedj szén” című kórusokat énekelte eszperantó nyelven. (...) A kongresszuson Franciaország, Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország képviseltették magukat. Egyhangú lelkesedéssel mondták ki a Munkáeszperantista Internacionálé megalakulását és elnökévé Gischitz Endre (Magyarország) elvtársat választották meg. Az elvtársak ezután Bécs szociális intézményeit, munkáslakásait tekintették meg. (...) Hétfő reggel indultak Budapest felé. (...)”

A magyarországi eszperantista munkásmozgalom kommunista vezetéssel 1933-ban delelőjén állott. Negyvenhat csoportjában és az egyesület tanfolyamain kétezernyolcszázan iratkoztak az egyesületbe, több százan elsajátították az eszperantó nyelvet is, azzal párhuzamosan a szocializmus alap gondolatait is. A központban kopogott az írógép, forgott a sokszorosító, megszámlálhatatlanul sok az azokon készült fél-illegális, illegális brosúra, rölpap, szakszervezeti ellenzéki lista, levelek, amelyek azután eljutottak a szélrőzsa minden irányába. Mindennap érkeztek a könyvek, folyóiratok Bécsből, Lipcséből, Leningrádból, Tokióból a központba, és gyakran azonnal postázták azokat tovább a vidéki csoportokhoz.

Fél esztendő sem telt el, becsapott a mennydörgős ménkü. Pontosan a linzi-bécsi Schutzbund-felkelés napjaiban (1934. február 12-15).

A jól sikerült alakuló kongresszus után voltak persze már jelek arra, hogy a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek ezt már nem nézik jó szemmel. A

rendőrségről nem is beszélve. Megjelent egy közlemény a *Népszavában*, éppen a bécsi felkelés napjaiban, amely egy mondvacsinált ürüggyel kirekesztette az egyesületet annak minden csoportjával együtt a szakszervezetekből, a munkásotthonokból és a párhelyiségekből. Amikor ez a *Népszava*-közlemény megjelent, már nem volt osztrák szociáldemokrata párt, vezetői Brünnbe menekültek, eszperantó egyesület sem létezett már, irányítói közül többen a florisdorfi harcokban estek el, a *La Socialisto* is megszűnt.

Valószínű, hogy a szaktanács és az SZDP titkársága ismét csak a belügyminiszter figyelmeztetésére kívánt megszabadulni az eszperantista egyesülettől. De lehet, hogy Gömbös belügyminisztere, Keresztes-Fischer már korábban elhatározta az eszperantista egyesület feloszlátását. Akárhogyan történt mindez, magam is hibás vagyok a történetekért.

Tudhattam volna, hogy a hajókirándulás, az internacionálé magyar elnökkel, a *Knyaz Potyemkin cirkáló* című film vetítése már sok a magyar hatóságoknak. Ma már nemigen értem akkori optimizmusomat. Amikor a *La Socialisto*-ba írtam beköszöntő cikkemet, akkor már Hitler a hatalom lépcsőjén állt, harminc nap elmúltával már kancellár lett. Igaz, harminckét éves voltam, viszont naponta olvastam a külföldi sajtót, nem szabadott volna nekem már olyan semmitmondó általánosságokat leírni, mint azt, hogy „imperialisták”. Ma már semmitmondó, üres és megtévesztő ez a szó. Ilyen egység soha, ekkor pedig különösen nem volt. Valójában minden lényeges folyamat másként bontakozott ki, mint az a Komintern elméletalkotói hitték, és ahogyan azt mi híven tovább propagáltuk. Mindennek az ellenkezője történt, hogy miért, arra ma sem könnyű feleletet találni, nemhogy akkor, az események közepette.

A munkáeszperantisták egyesülete fölötti siratóéneket a rendőrség egyik fő embere kántálta el 1934. április 5-diki keltezéssel.

26. dokumentum: *Részletek a rendőrség budapesti politikai nyomozó főcsoportjának az eszperantó mozgalomról tett jelentéséből. (896/1934. sz.)*

„Méltóságos Főkapitány Úr!

(...) A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesülete tulajdonképpen 1920-ban indult fejlődésnek. 1924-ben már csoportjai vannak 8-10 helyen. A fejlődéssel egyidejűleg az előbbi fejezetekben ismertetett Sennacioco Associo Tutmonda (SAT) befolyása megkezdődött és csakhamar nyilvánosan is érezhetővé vált az egyesület és csoportjai életében. Az egyesület által hallgatólagosan megtört és meg nem akadályozott SAT kommunista propaganda gyakorlati eredménye megmutatkozott abban is, hogy az ugyanakkor megindult Vági-féle kommunista mozgalom tagjai közt is számtalan esetben szerepeltek munkás eszperantisták. (...) Az egyesület melegágya lett a bolsevik propagandának, amelynek ténye külsőképpen is megnyilvánult abban, hogy az egyesület gyűlésein, előadásain, helyiségeiben a tagok olyan eszperantó jelvényt viseltek, amelyen az eredeti fehér szín helyett a vörös színt használták alapul, vagy pedig – a megtorlást elkerülendő és a járatlant megtévesztendő – jelvényeiken az eredeti jelvény fehér és zöld színével együtt még egy színt, a vöröset alkalmazták, s így a jelvények külsőleg a piros, fehér, zöld nemzeti színeket mutatták. (...)

1928 elején az egyesület életében jelentékeny tevékenységet fejtett ki az

I. számú csoport. Ennek vezetőségi tagjai között szerepelt Szerémi Borbála varrónő, akit a főkapitányság 1927-ben a Szántó-Vég-féle kommunista ügyből kifolyólag letartóztatott, ugyancsak vezetőségi tag volt egy Virág Imre nevű egyén is, aki lázadás büntette miatt 1920-ban volt letartóztatásban. 1929-ben az anyaegyesület vezetőségi tagjai között a fentebb említett Belier Vilmos magántisztviselőn kívül ott találjuk Lakatos Miklóst és Berger Sándor kereskedőt. Az előbb említett a Singer-féle kommunista mozgalomban szerepelt, az utóbbi a kommün alatt vádbiztos volt.

Az egyesület keretében úzótt kommunista agitáció jelei mutatkoztak nemcsak a budapesti és környéki helyi csoportoknál, hanem a vidéki, szegedi, miskolci és debreceni fiókegyesületeknél is. A helyi csoportok száma már ekkor kb. 20-ra szaporodott. 1925-től kezdődőleg ezen évekre esik a különféle bolsevik tendenciájú szélsőséges és izgatásra alkalmas sajtótermékek intenzívebb terjesztése is. Adatok merültek fel, hogy az anyaegyesület és ezzel kapcsolatban a fiókegyesületei összeköttetésben állottak Sándor Pál ismert kommunista íróval. Ugyanebben az időben nyert megállapítást, hogy Stromfeld Aurél által megszervezett és még ma is működő borsapások (rendezőgárda) tagjainak egy része a munkáseszperantistákbl toborzódott.

Ilyen előzmények után, hogy az egyesület tagjai közt, valamint ezek révén magában az egyesület tevékenységében is a bolsevik propaganda megszűnjék, illetőleg ezt megakadályozandó, az egyesület számos tagjánál házkutatást tartottunk, amelynek során tiltott sajtótermékek és kommunista tendenciájú levelezések kerültek napvilágra. Ezeknek elkobzásával, illetőleg a sajtótermékek terjesztői ellen folyamatba tett eljárásokkal véltünk gátat vetni a SAT szélsőséges irányzata további terjesztésének. A nagyobb mennyiségű sajtótermékek majdnem mind a SAT Moszkvában, Lipcsében, Drezdában és Párizsban megjelentetett bolsevik irányú folyóiratai, könyvei voltak.

Ezidőtől kezdődőleg a SAT hatása némileg csökkent. Bolsevik magvetésnek gyümölcse azonban már akkor a szakszervezeti ellenzéki mozgalmak neve alatt ismeretes kommunista taktikai irányzatát érlelődött. Ennek nyomait látjuk abban, hogy az egyesület központi vezetősége a már régebben is jelentősebb szerepet játszó I. számú csoportját és a III. csoportnak pedig a vezetőségét nyílt ellenzéki (kommunista) magatartása miatt kizárta. A kizárás előzményének jellemzésül meg kell említenünk, hogy az I. számú csoport 1930-ban azzal indokolta meg ellenzéki magatartását, hogy a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesülete nem politikai egyesület, a központi vezetősége nem kényszerítheti tagjait a „Népszava” előfizetésére, továbbá, hogy nem propagálhatnak olyan újságot, mely a Szovjetunió elleni háborús uszításban előljár stb. Láthatjuk azonban azt is, az imént említett jelenségekből, hogy az egyesület hivatalvezetőségének politikai iránytűje a szociáldemokrata párt felé kezd mutatni, nehogy a bolsevikiek megindította propaganda a hatóságok közbelépése folytán az egyesületet tönkretegye.

(...) A kiránduláson részt vett természetbarátok és munkáseszperantisták közül 41-et előállítottunk, mert az Ördögórom csárdánál tiltott röpcédulákat és nyomtatványokat osztogattak és a helyszínen vörös zászlót tűztek ki. Így többek között eljárás indult Gisitz Endre ellen is, aki a munkáseszperantisták egyesületének 1931 óta a titkára. Bizalmas értesüléseink szerint ezen említett Gisitz Endre egyesületi titkár, Rudas Béla volt központi vezetőségi taggal együtt az illegális mozgalomban részt vesznek. Rudas Bélát az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló cselekménye miatt a budapesti kir. törvényszék 1933-ban 2 évi fegyházra ítélte. Vezető szerepet játszott a Demény-Rudas-féle kommunista sejt mozgalmaiban is, 1932-ben a szoc. dem. pártból is, állítólag a kommunista pártból is kizárták. Ez idő óta az eszperantista munkások közt nem szerepel.

Az időben, amikor Gisitz Endre az egyesületnek titkára lett, kb. egy évig az egyesület pénztárosa Bánó Magda fényképész segéd, gyári munkásnő volt.

Bánó Magda összeköttetésben állt pécsi és dombóvári kommunista gyanús egyénekkel, valamint levelezés útján német és japán kommunistákkal. Részt vettek azon a kétnapos bécsi hajókiránduláson is, amelyet Gisitz Endre, mint egyesületi titkár rendezett 1933 pünkösdkor. A kirándulást megelőzőleg a kirándulni akarók Gisitz Endre titkáránál jelentkeztek a munkáseszperantista egyesület VII. kerület Dob. u. 90 szám alatt (a bőrösök szakszervezete) helyiségeiben. Itt megkapták hajójegyeiket és az ilyenkor szokásos szellemi útravalót, amelynek a lényege az volt, hogy ki kell tartani mindaddig, amíg a proletárok felszabadulnak elnyomatásuk alól és részesülnek a szovjet áldásos működésében. Erre az időre készülni kell és minden adott eszközzel támogatni kell a forradalom előkészítését.

Ilyen előzmények után indult a kb. 700 munkáseszperantista egy erre a célra kibérelt. MEFTER hajóval Bécsbe, Gisitz Endre titkár vezetésével. A hajót, amíg az a határt el nem hagyta, piros-fehér-zöld girland díszítette. A határ átlépése után a kiránduláson résztvettek a fehér és zöld színt eltüntettek és csak a vörös szín maradt meg a hajó korlátjain. Eme szceniozásnak megfelelően a kirándulók megérkezésükkor a vörös Bécsben éljeneztek.

Gisitz Endre titkár a kiránduláson történekből, valamint, mert az egyesületben folytatott kommunista agitációhoz kapcsolatok fűzik, a múlt évi október havában rendőri felügyelet alá került és jelenleg is az alatt áll.

Ezeknek a dolgoknak tudatában politikai nyomozó főcsoportunk rajtaütés szerűen házkutatásokat, személmotozásokat eszközölt folyó hó 3.-án és 4.-én azoknál az egyéneknél, akikről feltehető volt, hogy újabban is részesei az egészen balolali eszperantó mozgalomnak... Ennek során előállításra került és részben bűnvádi eljárás, részben pedig közigazgatási eljárás indult meg a következő egyének ellen:

- 1) Gisitz Endre bicskei szül. 1910. évb. rk. nőtlen cipőfelsőrészkészítő (l.: Pesterzsébet Alsóhatár út 143.)
- 2) Berbuch János isaszegi szül. 1898. évb. különváltan élő asztalos (l.: Arany János u. 9.)
- 3) Baranyai Imre alapi szül. 1902. évb. nős. képűgynök (l.: Romanelli u. 32.)
- 4) Medgyesi Ferenc csepeli szül. 1905. évb. rk. nős, bognársegéd (l.: Csepel, Czettner Sebő u. 6.)
- 5) Feldmann József siófoki szül. 1900. évb. izr. kereskedelmi alkalm. (l.: Dohány u. 84.)
- 6) Stumpf János pestszenterzsébeti szül. 1908. évb. rk. nős cipőfelsőrészkészítő (l.: Csepel. Bender S.)
- 7) Schwartz Artúr szegedi szül. 1900. évb. izr. nős, kárpitos segéd (l.: X. Óhegy u. 52.)
- 8) Leicht Árpád budapesti szül. 1907. évb. izr. nős, cipészsegéd (l.: Pestszenterzsébet, Géza u. 7. sz.)
- 9) Szabó Albert körmösi szül. 1911. évb. ref. nős, gyári munkás (l.: Pestszenterzsébet, Attila u. 48.)
- 10) Kovács Mihály ipari szül. 1905. évb. nőtlen, címfestősegéd (l.: Kispeszt, Nagy Lajos krt. 4.)
- 11) Fazekas József budapesti szül. 1910. évb. rk. nőtlen, asztalossegéd (l.: Pestszenterzsébet, Átlós u. 184.)
- 12) Kós Antal pestszentlőrinci szül. 1911. évb. rk. nőtlen, cipészsegéd
- 13) Szabó Károly sarkadi szül. 1913. évb. ref. nőtlen cipész (l.: Pestszenterzsébet, Baross u. 98.)

...Jelentésünkben eddig felsorolt adatok a szóbanforgó egyesület megbízhatatlan voltára mutatnak. Ennek további megerősítése azon tény, hogy az egyesület alelnöke Stumpf János cipőfelsőrészkészítő is azon 41 egyén között volt, akiket annak idején az Ördögórom csárdától előállítottunk.

Az egyesület ellenőre pedig azonos Berbuch János asztalossegéddel, aki 1922-ben lázadás miatt őrizetben volt és bizalmas értesüléseink szerint a

kommunista párt érdekében tevékenykedik. (...) A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének túlzottan baloldali működését maga a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is kifogás tárgyává tette s bár más indoklással, de mégis a szakszervezeti tanácsnak ez ügyben meghozott határozata alapján a párt vezetősége minden közösséget megtagadott a szóbanforgó egyesülettel. Szervezeteit felhívta, hogy az egyesületnek és csoportjainak ne adjanak helyiséget, a munkásokat pedig felszólította, hogy lépjenek ki az egyesületből.

Ez folyó év február 14.-én történt.

Jelentésünk eddigi adataival rámutattunk mindazon körülményekre, amelyek a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületét aggályossá teszik.

Azon célból azonban, hogy a jelentésünkben vázolt és az egyesületnek éveken át húzódó illegális, szélsőséges és pártpolitikai tevékenysége végleg megszűnjék, tisztelettel jelentjük méltóságodnak, hogy megfontolás tárgyává volna teendő az egyesület ellen a vizsgálat elrendelése, illetőleg annak feloszlatása.

Kelt: Budapest, 1934. április 5.-én.

Tóth Vince
rendőrkapitány"

Egy-két megjegyzés azért ide kívánczik még. Tóth Vince jelentését a maga nemében szakszerűnek is tarthatnám, ha nem ellenünk irányult volna. Ez nem meglepő, mert a rendőrkapitány maga is polgári eszperantista volt. A felsorolt tizenhárom személy közül nyolcan illegális szervezetünk tagjai voltak. Szervezetünket megemlítette ugyan ez az áttekintő jelentés, de a politikai rendőrség ezt nem fedte fel, most még nem...

Ez a jelentés adta az alapot a belügyminiszter döntéséhez. Az 1934. április 9-dikén kelt rendeletével az ország valamennyi munkás eszperantó csoportját betiltotta, feloszlatta és gyűjőnyukat elkobozta.

27. dokumentum: Véghatározat

„A m. kir. Belügyminiszter Úr 177.380/1934. VIII. sz. rendelete, mellyel a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületét – miután tagjai a szélsőséges kommunista irányzat hívei s a kommunista propaganda mozgalmakban tevékenyen részt vettek – osztály, vallás és nemzetellenes működése miatt feloszlatta.

A fent hivatkozott rendelet alapján a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének a Békés vármegye területén megalakult összes csoportjait, névszerint a gyulai, a békéscsabai és orosházi csoportjait feloszlatom. (...)

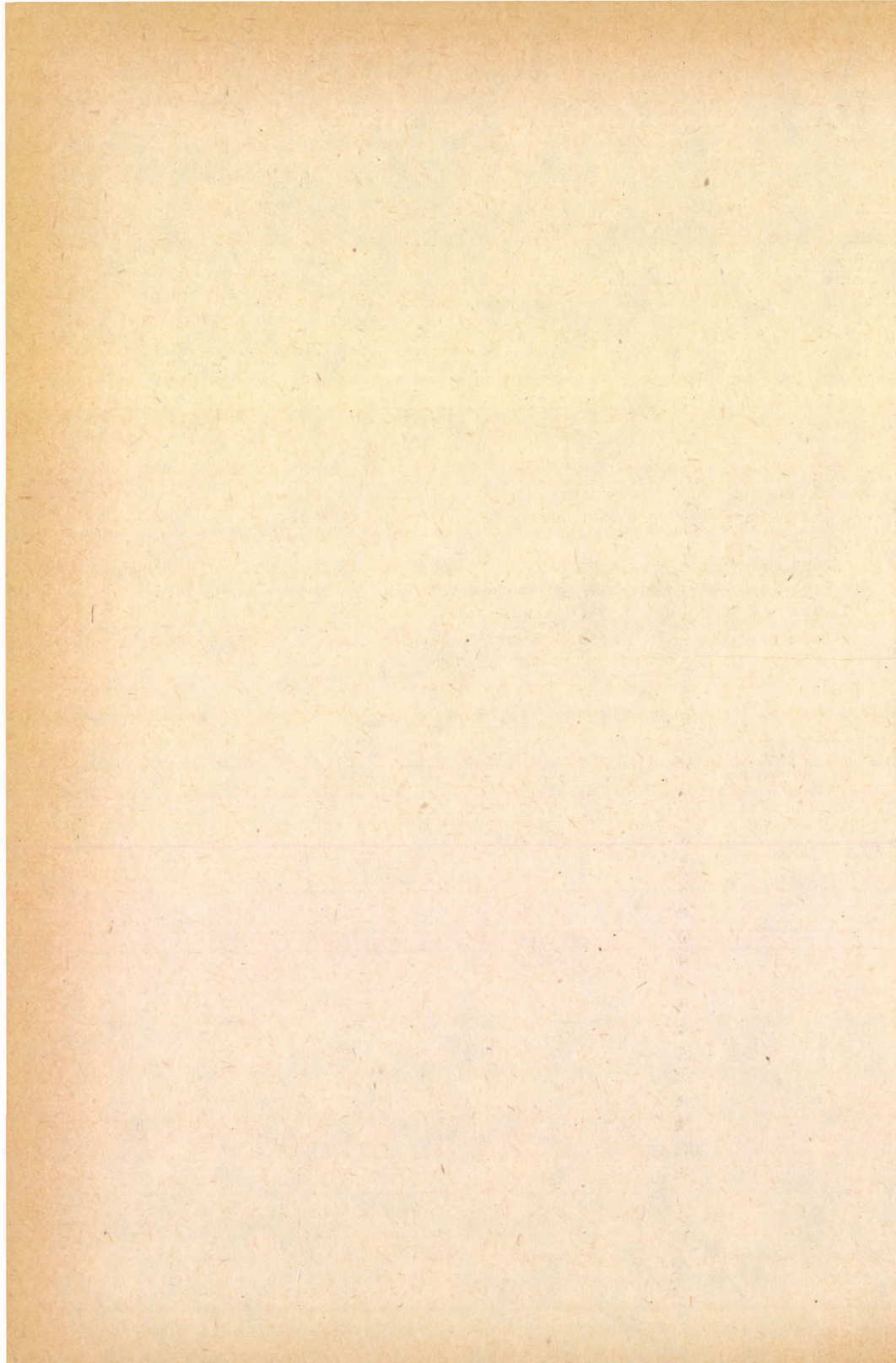
Gyula, 1934. évi április hó 11.

Dr. Márki s. k.
alispán"

A szociáldemokrata párt folytatta a kizárásokat, a szervezeti szabályzatának 7. §-a alapján. Ezidőben köztudomású volt, hogy az említett paragrafus a kommunisták ellen szólt. Akit ez okból kizártak, az felhívás volt a hatóságok

felé, hogy az illetőt megfigyeljék, vagy – amennyiben ezen már túl volt, rendőri felügyelet alatt állott – internálják. Gischitz Endrét és néhány társát természetesen sürgősen kizárták a pártból. A belügyminiszteri betiltás és felosztatás és a munkásotthonokból történt kitiltás egyidőben zajlott le, a korabeli sajtó zajos és feltűnő kommentálásával. A „nyolcórász” – így neveztük a mindenkori kormányt kiszolgáló *8 órai Újság*ot – már a lefogatásokat követő napokban, egészen pontosan 1934. április 7-dikén szenzációs leleplezést tett: „Elfogtak 13 vöröscsillagos szervezkedőt. Nemzetellenes Világszövetség: bolsevik ízű szövetkezés – prágai központtal. A politikai detektívcsoporthoz érdekes leleplezései.” Harsogtak a címszavak. A „nyolcórász” rendőri tudósítója és kollégái könnyű szívvel és alamizsnáért rótták hazugságaikat az újságokba. Legtöbbjük havi jövedelme nemigen haladta meg a cikkeikben megemlített letartóztatott munkásemberek keresetét. Ágrólszakadt fickók voltak, menekültek a fizikai munkától, keblük teli becsvággyal, írók, politikusok, neves közemberek közé kívántak magasulni. Kevesüknek sikerült is ezt elérnie, például Hetényinek, aki a „Népszava” rendőri tudósítójából főkapitány-helyettessé avanzsált.

Akárhogyan is történt: mi maradtunk, most már legális keretek nélkül... 1934-ben lezárult egy korszak; a legális szervezetek védelme alatt folytatott szervező és irányító munka, kommunista mozgalmunk fejlődésének egy nagyon jelentős időszaka.

Legális keretek nélkül 1935-1941

– A frakciózás dilemmája – „Hajolnak már felém a rácsozott ablakok” – „A cseh nép nem ellenségünk!” – A Csillag börtönben

A frakciózás dilemmája

Az 1930-as évek nagy lelkiismereti problémája az volt nekem, de sok-sok munkásbarátomnak hasonlóképpen: kommunista létemre csatlakozzam-e ehhez a hibás taktikájú és hibás stratégiájú csoportosuláshoz? Ők azon az utolsó illegális, aprelovkai kongresszusukon még mindig a közvetlenül megvalósítandó proletárdiktatúrát, a II. magyar tanácsköztársaságot, a szociálfasiszták (szociáldemokraták) elleni harcot hirdették, miközben szervezetiesleg elgyengültek.

A döntésem már az előbbieket után nyilvánvaló: nem csatlakoztam, ámbár és jogosultan, a III. Internacionálé hivatalos magyarországi szekciójának őket tartották. Sokat tépelődtem, nem volt könnyű számomra az elhatározás, mert mint többször mondtam, az internacionálé elveivel általánosságban egyetértettem, elfogadtam, és a magyarországi viszonyokat messzemenően figyelembe véve, lényegében követtem.

A Moszkva melletti Aprelovkában az illegális kongresszuson jóváhagyott új központi bizottság névsorát és az említettek személyes sorsát két okból is fontosnak látom közölni: a történelmi tanulságért és a történelemírás igazabbá tételéért. Nemzedékemnek és a reánk következőknek többnyire ismeretlenek ezek a nevek, ám tragikus sorsuk intó példa arra, hogy miként nem szabad pártpolitikát csinálni. Betűrendben sorolom az 1930-ban megválasztott pártirányítók neveit, és mindjárt említem sorsfordulataikat: **Bergmann József**: a megválasztását követő második évben a Szovjetunióban kémkedés vádjával tíz évre elítélték, szibériai fogságában halt meg. **Boér Ferenc**: hazatérte után kizárták a pártból, rendőrszpiclinek nyilvánították, Rákosi tíz évre elítéltette, majd rehabilitálták, nyolcvanadik születésnapján öngyilkos lett. **Fürst Zoltán**: a kongresszusról hazatérve besúgás után a rendőrség letartóztatta, két év, két hónapra ítélték, szabadulása után a Szovjetunióba utazott, ott is évekre ítélték, onnan csak 1964-ben térhetett haza. **Juranovszki Béla**: őt is letartóztatták hazatérte után, majd kiutasították az országból, de nem a Szovjetunióba utazott, hanem Csehszlovákiában tevékenykedett későbbben. **Kiss Hugó**: őt 1932-ben a messzeségben ítélték el öt évre, megöregedve, 1959-ben érkezett haza. **Kun Béla**: sorsa ismeretes; 1937-ben letartóztatták, majd elpusztították. **Lovas Márton**: őt csak három évre ítélték el 1932-ben, szintén a Szovjetunióban. **Nagy Pál**: ő a kongresszus után nem, csak később Franciaországból tért haza, akkor itt letartóztatták, elítélték, szabadulása után Spanyolországba ment, a polgárháborúban elesett. **Normai Ernő**: bár neve a mozgalomtörténeti lexikonban nem szerepel, én megírhatom felőle: a kongresszust követően Budapestre jött, itt

alighogy megmelegedett, elárulták, letartóztatták, három évi fegyházra ítélték. Szabadulása után a párttal szakított, előbb Franciaországban vett részt az ellenállásban, majd Ausztráliába költözött. **Oancz József:** Horthy politikai rendőrségének besúgója. Amiképp az 1925. évi pártkongresszus teljes anyagát és minden küldöttének nevét Sámuel Lajos szolgáltatta ki a magyar rendőrségnek, most ugyanezt tette Oancz; azzal súlyosbítva mindezt, hogy a szovjetunióbeli állapotokról is informálta megbízóit. Nem csak a KB-nak, hanem az abból választott politikai bizottságnak is a tagja lett. Hazatérve itthon titkárként tevékenykedett. Amikor a gyanú ráterelődött, még akkor is magabiztosan utazott ki a Szovjetunióba, ott letartóztatták és kivégezték. **Pothornik József:** ő életben maradt. Amikor a kongresszusról hazatért, és látta az itteni bizonytalan helyzetét, visszafordult a Szovjetunióba. Ott szakmájának megfelelően az egyik doneyi szénbányában vájárként, majd gépmesterként dolgozott, politikailag nem tevékenykedett. **Rostás István:** a II. kongresszusról, Bécs érintésével ősszel ért Budapestre, néhány hét múlva letartóztatták, négy évi fegyházra ítélték. Szabadulva Romániába, majd Franciaországba távozott, ott az ellenállás aktívája, de a magyar párt életében nem vett részt. **Sebes Pál:** a kongresszus után Moszkvában maradt, az internacionálé VB-nek a munkatársa lett, illegálisan néhányszor rövid időre instruálni hazatért. 1937-ben a sztálini hatóságok letartóztatták és elpusztították. **Szerényi Sándor:** ő a kongresszus után Moszkvában maradt, a pártmunkától eltoltották, 1932-ben letartóztatták, tíz évi börtönre ítélték, büntetését kissé megtoldották, 1947-ben térhetett haza, itt a Rákosi-korszakban jelentéktelen állást kapott. Végül **Tisza Antal:** a szolnoki kubikus. Ő is hazatért Aprelovkából, itt a csendőrség zaklatta. A Szovjetunióba utazott, a politikában nem vett részt, csak a szakmájában dolgozott, 1938-ban mégis letartóztatták, elítélték, rabságában csakhamar meghalt.

Hogyan is történhetett mindez: sok jeles munkásmozgalmi vezetőnk távoli börtönbe vetése, elpusztítása?

A választ az egyik érintett, Szerényi Sándor mondja el önéletírásában. „Huszt elvtárs a Kommunista Internacionálé VB Politikai Titkárságának ülésén kifejtette: vizsgálatainak eredményeként bebizonyosodott, hogy a KMP II. kongresszusán jelenlévő küldöttek 80 százaléka és az ott megválasztott Központi Bizottság tagjainak 70 százaléka rendőrspiclinek bizonyult... 1932. december 29-dikén ennek alapján (Huszt Ferenc állítása) történt letartóztatásunk és 1933 nyarán adminisztratív elítélésünk. (...) Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a vizsgálatot nem a szovjet elvtársak, hanem (...) Bíró Béla vizsgálóbíró (GPU ezredes) magyar nyelven folytatta le. Félrevezetve a szovjet szerveket, érték el elítélésünket, kihasználva a sztálini személyi kultusz adta lehetőségeket...”

Azt már én mondom el, hogy éppen ez a Huszt Ferenc irányította mint a Külföldi Bizottság vezetője 1931 és 1936 között az internacionálé hazai szekcióját. Tovább nem tehettem, mert akkor őt is letartóztatták, illetve leváltották, elítélték, börtönben pusztult el. Bíró Béla a ranglétrán még előrelépett, de nem sokáig élt, kivégezték...

A KMP II. kongresszusáról és az ott megválasztottak sorsáról azért beszéltem oly hosszasan, hogy elmondhassam: ennek a Központi Bizottságnak egyetlenegy tagja sem funkcionált, a frakcióharc nemhogy megszűnt volna, hanem már

sokadszorra föllángolt. Azt még kiélezték, az emigrációs kommunista káderek jelentős része elpusztult, és ezzel vált lehetővé a távolról érkezett Rákosi és csoportjának előbb párton belüli, utóbb országos hatalomra kerülése.

Ezek után és egyéb események ismeretében nem meglepő, hogy az internacionálé a magyarországi szekciójának működését felfüggesztette. Közismert, a pártirodalom is elismeri, sőt részletesen tárgyalja az 1936-os pártfelosztás körülményeit, következményeit. Az 1936 januárjában ismét bekövetkezett lebukások után, májusban a Komintern VB napirendre tűzte a KMP helyzetét. Szigorú, néhol igaztalan helyzetelemzés után a KMP sorsáról az alábbiak szerint döntenek:

1. a KMP Központi Bizottságát fel kell oszlatni;

2. a folyó ügyek vezetésére ideiglenes titkárságot neveznek ki Szántó Zoltán vezetésével; azokat a KB-tagokat, akik szerintük párt- és Kominternellenes tendenciákat képviseltek, a nemzetközi Ellenőrző Bizottság elé kell állítani. A Komintern VB egyik tagja a megszüntető határozatot ismertette a Külföldi Bizottság bécsi megbízottjával, Szőnyi Tiborral. (Amint tudjuk, Szőnyi Tibort meg Rákosi végeztette ki, a Rajk-per negyedrendű vádlottjaként.) Szőnyi az utasítást közölte Kiss Károllyal, ő pedig az itthoni pártvezetőkkel. A határozat végrehajtása nem volt fáradságos, a párt taglétszáma akkoriban jóval a kettőszáz alatt maradt. A Szántó Zoltán vezetésével rövid ideig Prágában működő ideiglenes Központi Bizottság aligha befolyásolta a magyar munkásmozgalmat, már csak azért sem, mert éppen a korábbi szervezeti kapcsolatokat kellett egyik napról a másikra elszakítani. A *Dolgozók Lapja* másfél évig élt, abból néhány tucat érkezett az országba. Párizsban is működött egy propagandabizottság, annak működését 1940 elején szüntették meg.

Azt nem kell külön hangsúlyoznom: a kommunista pártmunka megszüntetéséért kirívóan az emigrációs vezetők a felelősek, az itthoni aktivisták, ha szervező munkát nem is, de áldozatra kész agitációs és propaganda tevékenységet továbbra is végeztek.

Mégis, hadd szögezzem le: mivel 1936 közepétől 1940 végéig a Kominternnek magyarországi szekciója nem volt, ebben az időben bármely más kommunista csoport éppen olyan joggal végzett pártelőkészítő, szervező munkát, mint azok, akik későbbben csoportosulásaikat az egyetlen legitim párttá deklarálták. Sokak előnyére, másoknak kárára.

A pártfelosztás ellenére voltak csoportok, amelyek folytatták tevékenységüket. A kommunista fiatalok egyik ilyen csoportosulása volt a Rózsa Ferenc építésmérnöktől és Gács László textilmunkástól irányított szervezkedés. Ők a felhatalmazást a külföldi bizottság párizsi megbízottjától kapták.

Egy másik, az előbbihez nem kapcsolódó szervezkedést Turai József nyomdász kezdeményezte. A prágai és párizsi emigráns vezetőkkel érintkezett ez a csoport, itthon a szakszervezetekben működtek. Kissé felületesen, mivelhogy sietősen beszerverték Sarlós Ferenc csendőrmestert, aki Turai minden lépéséről feleltéseit tájékoztatta. 1940 tavaszán tartóztatták le, mozgalmát megsemmisítették. Turait 1945 után frakciónak nyilvánították, a pártból előbb kizárták, később visszavették. Az ő neve sem szerepel a mozgalomtörténeti lexikonban. Rákosi rendőrfőnöke, Péter Gábor altábornagy ehhez a Turai-féle csoportosuláshoz tartozott. Az ellenük kiadott 71.874/k. ü. 1940. sz. vádiratban őt még így említik:

XII. rendű vádlott: Eisenberger Benő szabadlábbon lévő, Rózsa utca 47. szám alatti szabósegéd. Akárhogyan is van, feltételezem, hogy Eisenberger indulásának és múltjának is szerepe volt abban, hogy vállalta a Rákosi által reá kiosztott szerepet.

Jelentősebb a Weissshaus Aladár által vezetett csoport: körébe a harmincas években vagy száznyolcvan-kétszáz munkásember és kistisztviselő gyülekezett. A pártból való kizárása után (1926) független és illegális tanulóköröket szervezett, amelyek Marx főművének, *A Tőkének* a tanulmányozását tekintették közvetlen feladatuknak. A KMP vezetői – láttuk – tevékenységét frankciónak és pártellenesnek bélyegezték, tagjaiknak pedig megtiltották szemináriumaik látogatását. Weissshaus a saját mozgalmi munkáját továbbra is a III. Internacionálé alapelveivel összhangban állónak tekintette. A Horthy-rendőrség is kommunistának minősítette, ugyan mi másnak tekinthette volna... Ennek megfelelően bántak vele és szervezetével. Az 1930-as évek elején az addig jelentéktelen, de alapszabállyal rendelkező Magyar Általános Munkásszövetségbe tömörültek. 1933 után Weissshaus olyan népmozgalmat kívánt szervezni, amely eredményesen harcolhat az ellenforradalmi rendszer megdöntéséért. Olyan munkás-paraszt kormány megteremtéséért, amely felszámolja a nagybirtokokat, államosítja a bankokat, külpolitikájával pedig elősegíti a Délkelet-Európai Unió megteremtését. Nézeteit az *Új Szó* című, 1934-1937 között megjelent időszakos munkásújságban propagálta. A rendőrség szerint: „Lapja, az *Új Szó*, magas színvonalú, kitűnően szerkesztett mozgalmi munkásújság. Főleg azért tárgyal vele szívesen a KMP, mert részére Weissshaus csak nyereséget jelentene. Weissshaus azonban tisztában van a saját jelentőségével, és ezért ellenértékül a maga számára fontos funkciót követel. A tárgyalások még nem fejeződtek be.” A rendőrség azt is tudta, hogy „Weissshaus és csoportja a kezében tartja Lágymányos, Kőbánya, Ferencváros nagy szociáldemokrata pártszervezeteit.” Az „érdekes szocialistát” 1937 nyarán letartóztatták, négy és fél évre ítélték. A szegedi börtönben találkoztam később vele, onnan is tudom, hogy a többi kommunista kiközösítette. Mire 1942 februárjára szabadult, csoportjának tagjai önállósodtak, kiterjedt üzemi hálózatot szerveztek. Az ellenállásban is részt vettek. Az MKP-ba nem vették fel. Ő az egyik „kiátkozott ember”.

Weissshaus mozgalmában sok száz tehetséges munkás nevelődött. Átmenetileg tanítványai közé tartozott Rézner József csepeli rézműves és Harstein Iván újságkihordó, volt KIMSZ-titkár. A Rézner-féle csoport, amely főleg Pesterzsébeten és környékén szervezkedett, körülbelül nyolcvan-száz fővel rendelkezett. Szemináriumokon tanultak, sőt még egy Réznertől szerkesztett és a marxizmust magyarázó könyvet is kinyomtattak.

A Harstein Iván körül csoportosult ötven-hatvan kisipari munkásfiatal szervezkedése kissé lármás volt. Vezetőjük a huszas években KIMSZ-funkcionárius, aki opportunistának találta saját szervezetét, és barátaival a „baloldali” kommunisták szövetségét kívánta létrehozni. Illegális lapot is sokszorosítottak. Állítólag Trockij fia is meglátogatta őket egy alkalommal. Türelmetlenek voltak, közülük az ismertebbek a szakmájukat is feladták, csak hogy agitálhassanak. Újságárúsítással, ruhafogasok eladásával keresték kevés pénzüket. Csoportosan kijártak a gödi strandra, ott többször összeverekedtek a „vonalas” fiatalokkal, egykori társaikkal. A rendőrség néhányszor befogta a leghangosabb agitátorokat.

Szervezkedésük a harmincas évek végére felbomlott, felfmorzsolódott. Harstein Iván munkaszolgálatban pusztult el, híveiből többek az MKP tagjai lettek.

Nem volt mozgalmi csoportosulás, mégis erőteljesen szocialista eszméket terjesztett Kassák Lajos Munka-köre. Működéséről mások írtak és még fognak terjedelmesebben is írni: megérdemelten. Jó időre elhallgattatták Kassák Lajost is, akinek érdemei a szocialista eszmék terjesztésében vitathatatlanok. Az általa kiadott *Munka* című folyóirat tíz esztendőben jelent meg, az őket támadó 100 % mindössze három évig. Kassák munkatársai között szerepelt József Attila, Déry Tibor, Illyés Gyula, Vas István, Justus Pál.

Nagyon nagy kár és jóvátehetetlen vétek volna a magyar szocialista mozgalmat néhány vezető csoport kíméletlen harcának történetére szűkíteni, és ugyanakkor a „néptömegek” nevében elszemélytleníteni. Annál sokkal bonyolultabb, differenciáltabb és gazdagabb a magyar szocialista-kommunista mozgalom, hogy monopolisztikus és téves szemléletű pártmozgalom-keretbe beleférjen.

„Hajolnak már felém a rácsozott ablakok”

1936 nekem a korábban mondtak mellett a csepeli posztógyári sztrájk miatt is emlékezetes marad. Számomra teljesen nyilvánvaló: bármelyik jelentős sztrájk, az politikai küzdelem. A különböző szakmák, gyárak, iparágak két háború közötti sztrájktörténete jól dokumentálja a munkásság feltett szabadság-jogának, a sztrájkolásnak a Horthy-időszakbeli fordulatait, feltételeit. Akármilyen történt, egy dolog bizonyosan tény: az akkori államhatalom gyenge volt a sztrájkjog elrablásához. Ezt Európában csakis a totális és fasiszta államok merték megtenni. Mindannyiuk el is bukott.

Nálunk a munkásság harcolhatott, ha akart, ha tudott. Horthyék kénytelen-kelletlen túrték az üzemi sztrájkokat. Az államapparátusban ülők is tudták azt, hogy a jobb falatért, kedvezőbb egészségi feltételekért, munkahelyük megtartásáért, a bércsökkenés, a termelékenység-nyúzás ellen harcoló szervezett munkásokkal csak a végső esetben szabad „kikezdeni”. A szervezettek, igazságuk tudatában, kemény gerincűek, szívósan kitartók és egységesek. Sztrájktörők rendre csak a munkásszakszervezeteken kívüliek, a keresztényszociálisok, néhány „sas”, a munkaközpontok, a zsugori közömbösök. A munkáltatók is nemegyszer megtapasztalhatták, éppen az effélék rossz munkások, velük a termelés sem megy. A profitkiesés túl nagy, inkább a megegyezés. A helyi önkormányzati köztisztviselők sem örültek községük sztrájkoló férfiainak, asszonyainak. A szakszervezeti vezetők többnyire támogatják a sztrájkolókat, de ők is az első és gyors egyezés hívei, különösen akkor, amikor a sztárjksegély kiüríti a kasszájukat.

A csepeli posztógyár első nagyobb sztrájkja 1935. június-július fordulóján tört ki. Ez a sztrájk, főleg az anyagi követelésekben, igen eredményesen zárult. Az államhatalom ekkor még nem avatkozott be. Az első nagyobb sztrájkból megerősödve kikerült munkások tudatosabbá váltak, erősödött szervezeti életük, többen jártak a Munkásotthon rendezvényeire, a tudományos előadásokra. A legharcosabbak és legradikálisabbak bekapcsolódtak az illegális szemináriumainkba, velük táglultak a belső, üzemi köreink. Illegális üzemi szervezetünk

teljes erejével szervezkedett, a harc politikai kitágítására törekedett. Már a siker után jól tudták a sztrájk irányítói és vezetői, hogy ellenfelük, a gyárigazgatóság – amely kis híján az egész magyar textilipart ellenőrizte és befolyásolta – nem tűri a vereséget. Láthatóan készültek az újabb összeütközésre. Nem kellett sokáig várakozniuk.

A Magyar Posztógyár munkásainak második sztrájkja éppen akkor indult, amikor 1936 júliusában Franco partra szállt, és előrenyomuló katonáit a spanyol népfrentkormány csapatai hátrább vetették. Nincs persze semmilyen komolyabb és szoros összefüggés a spanyol polgárháború és a kétezer csepeli munkás bérharca között, azon túl, hogy a sztrájkolókat kitartásra és egyfajta hősiességre készítette. Közvetlen személyes tapasztalatom ez. Lehet, hogy mégsem véletlen hozta azt, hogy a kezdeti részleges sztrájk az uruni győzelem másodnapján általános sztrájkká vált.

Augusztus utolsó napjainak egyikén éppen a Gyújtófogházból szabadultam kisebb büntetéséből. Kádár utcai lakásomra jött el Fejtő /Fingerhut/ Antal, és azt mondta: röplapra van szükségük a sztrájkban ingadozók ellen. Azon nyomban leültünk és közösen megfogalmaztuk, majd a kivált vasmunkásoknál jó nagy számmal lesokszorosítottuk. A röplap a sztrájknál csak segédlet. Tudták ezt a sztrájkvezetők is, ezért éjjel-nappal sztrájkőrséget szerveztek a gyárkapuk elé, és ez készítette őket keményebb eszközök használatára. Mást is tettek: agítottak, szerveztek, ha kellett, verekedtek.

28. dokumentum: Röpirat 1936. „A Posztógyári munkássághoz!”

„A Posztógyári munkássághoz!

Szaktársak!

Szaktársnőkl!

Újból elkecseregett harcba kényszerített bennünket a gyárigazgatóság, amely évről évre busásabb hasznot vág zsebre a gyorsan növekvő termelésből és emelkedő árakból. De amikor a bérekről van szó, nem törődik azzal, hogy az élelmiszerek, a villamos és a többi szükségleti cikkek drágulásával a valóságos béreink lecsökkennek és szegénységünk fokozódik.

Most, amikor sérelmeink orvoslását kértük, amelyek már hónapok óta felgyülemltek, attól a legridegebben elzárkóztak és a békés megegyezés helyett a legdurvább eszközökkel elbocsájtásokkal és ijesztgetésekkel megfélemlíteni próbálkoztak.

Pedig téved az igazgatóság és a vállalat érdekeltsége, ha azt hiszi, hogy nyugodt többtermelés lesz a gyárban, amíg a Deutsch, Tóti, vagy Hofmann-féle módszerekkel kísérleteznek. Nem, mert az általuk próbált ígéretésekkel, hazugságokkal és megfélemlítéssel csak elkeserítik a munkásságot és éppen ők okai a mai sztrájknak, ők ártnak legtöbbet a gyár érdekeinek. Teljesítsék a munkásság jogos kívánságát és ekkor megindulhat a rendes munka, de nem kísérletezzenek sztrájkőrökkel, akik nevetségesen keveset és rosszul termelnek, ne zaklassanak bennünket a hatóságokkal, hanem üljenek le becsületesen tárgyalni, mert nyugodt bizással üzenjük, hogy **addig nem lesz nyugodt, rendes termelés, amíg az elbocsájtott szaktársainkat nem veszik vissza!**

De felemeljük tiltakozó és intó szavunkat azokkal a szaktársakkal szemben, akik önzésből, vagy gyávaságból megtévedtek és hátbatámadták az összmunkásság érdekeiért harcolókat. Jól jegyezzék meg, hogy Csepel

munkássága sosem fogja aljasságukat megbocsájtani és mindazok nevét a közmegvetésnek fogja kitenni, akik árulásukkal munkatársaik szájából kiütik a kenyeret.

Még nem késő, a hibát még jóvá tehetik, ha azonnal csatlakoznak a harcbanállókhoz.

És különös nyomatékkal felhívjuk a még dolgozó üzemeket, a szövödét, a szőnyegüzemet, hogy kövessék a felvetők és a fonók példáját, akik nagyszerű egységgel és kitartással vívják nehéz küzdelmüket. Tudniuk kell, hogy a leállás most kötelességük, mert nem felelthetik, hogy a múltban is csak az együttes fellépéssel értünk el eredményeket az igazgatósággal szemben.

Szaktársak!

Szaktársnők!

Ne hagyjátok megfélemlíteni magatokat a buta rémhírektől, sem az elbocsájtásokkal. A hatósági zaklatások is hamarosan véget érnek, mielőst azok is meglátják, hogy itten nincsen másról szó, mint jogos kenyérharcról és a gyárigazgatóság félrevezette őket. Az elbocsájtottakat is vissza kell venniük a munkásság szolidaritása esetében és egyszerűen azért, mert úgysem kapnak megfelelő munkaerőt.

Bizakodással tekintünk küzdelmünk elébe, annál is inkább, mert úgy Csepel egész lakossága, mint a vasgyárnak és a többi textilgyárnak munkássága a legnagyobb szimpátiájukról biztosítanak és anyagi és erkölcsi támogatásukról.

Ezért csak egy utunk lehet: **a harcot az összes üzemekre kiterjeszteni, megakadályozni a sztrájk törést és nyugodt keménységgel kitartani a győzelemig.**

Kitartással és összetartással pedig győzni fogunk! Ezt üzenik a Posztógyár harcbanálló munkásai."

Ez a posztógyári sztrájk a munkások bérezésében nem olyan eredményes, miként az előző évi, mégsem veszteséges. Bár ekkor kíméletlenül szembeszállt velük a Horthy-korszak címerpajzsára felzománcozott szentháromság: a tőke, az egyház, az államrendőrség.

A sztrájk politikaileg igencsak hasznos volt. Gyengítette a háborús termelésre átváltó ipari termelést, a gyárkapun jóval túlra vitte a munkásemberek harci kedvének hírért, ösztönzést adva a szétszórt üzemekben a szervezkedőknek, agitálóknak.

A fő szervezőt, Szabad Imrét és a család további négy tagját elküldték a gyárból. Szabad Imre (1905-1970), aki Pásztón született, a mintaszövő szakmát tanulta ki, 1924-ben került be a Magyar Posztóba dolgozni. Ugyanekkor csatlakozik a szocialistákhoz.

Klement Károly már 1927-ben bevonta a fiatal Szabad Imrét a tanuló és tanító munkaiskolába. Egyike lesz az iskola legjobb előadójának. A peremvárosokban illegális szemináriumok előadója. 1928-tól a csepeli 1. számú belső kör tagja, 1930-tól a pestlőrinci illegális szervezet irányítója, az ottani ifjúsági csoport megbízottja az OIB-ban. 1931-től a szervezetünket irányító felső körhöz tartozik. A *Natura* című lap kiadója és cikkírója. Legjelentősebb mozgalmi feladata: a textilipari munkások szervezése, sztrájkharcaik irányítása. Szabad az 1930-as évtized első kétharmadának minden jelentősebb textiles sztrájkjánál ott van, azoknak szervező agitátora. Barátai, családtagjai és tekintélye révén nagy a befolyása a Magyar Posztógyár sztrájkjaira. Ezekben a harcokban a textiles

szakszervezet központi vezetőségében együttműködik Klement Bélával, Ratkó Annával, Molnár Jenővel és a többi kommunistával. 1938-ban őt is letartóztatják, valamelyest megtörve, kisebb büntetéssel szabadul. Az elkövetkező években üzemében, a szakszervezetben, az ellenállásban tevékeny, 1945-ben MKP-tag, üzemi bizottsági elnök, a textilmunkások szakszervezetének alelnöke. Elvégzi a Közgazdasági Egyetemet, minisztériumi párttitkár és gyárigazgató. 1956 után a Kistext igazgatója.

A Szabad család tagjai közül ekkor, 1936-ban elbocsájtják még feleségét, Simon Ilonát (1904-), aki Balatonalmádiban született és Klement Béla szervezte be a textilesekhez. Lakásukon éveken át egy illegális szeminárium működött, Pestlőrincen az SZDP balszárnyán agitált. Elbocsájtották még Imre öccsét, Ferencet (1908-1966), aki már Csepelen született, a hengerész szakmát tanulta ki és a W. M. gyár dolgozója volt évtizedekig. Az 1936. évi sztrájknál letartóztatták, rövidebb fogság után szabadult. Szabad József (1911-1978), a legfiatalabb fiú is az utcára került. Mozgalmi túság, hajókirándulások állandó résztvevője és a baloldali irodalom terjesztője. Az említett nagy gyári sztrájknál rövid időre őt is lefogják. A család ötödik elbocsájtottja Szabad Klári, a fiúk huga volt.

A többi kidobott másik munkahelyen jelentkezett, és mivel a textiliparban konjunktúra volt, rendre fel is vették őket.

A sztrájk főbb irányítói ellen törvényszéki eljárás is indult.

*29. dokumentum: B. V. 11573/1936-8. számú törvényszéki ügyirat
A Magyar Posztógyár sztrájkot szervező és sztrájkra felbujtóinak pere.*

„(...) A kir. ügyész Fingerhut József I. r., Fingerhut Antal II. r., ifj. Horváth Pál III. r., Horváth József IV. r., Matuz Pál V. r., Bruckner Rudolf VI. r. és ifj. Móricz Károly VII. r. vádlottakat, mint a Btk. 70 §-a szerint való tettestársakat magánosok elleni erőszak büntetével vádolta meg amiatt, hogy Csepelen 1936. évi augusztus hó 26. napján este a csepeli Magyar Posztógyár munkásainak bérsztrájkja alatt, 8 óra tájban (...) a sztrájkban részt nem vevő és a munkából távozó (...) sértettek ellen „Ti is dolgoztok” szavak kiáltozása közben, a munkabér fölemelése végett együtt és közösen erőszakot követtek el akként, hogy rájuk rohantak; őket pusztá kézzel ütötték-verték, rúgdosták, tettleg bántalmazták (...)”

A királyi ügyész csak annyit akart mondani, hogy a sztrájkot irányítók megverték az egyazon üzembelieket, akik sztrájktrórk voltak. De lakásaik ablakait is beverték, házuk ajtaját betörték, úton-utfélen ócsárolták őket. Ha azok azután felismerték bántalmazóikat, és miért ne ismerték vona fel, akkor a fentiekhez hasonló kényszeredett perek, ítéletek és felmentések jöttek.

Az 1936-os év egy néhány napos kis lefogást, toloncházat tartogatott nekem. A kivált vasasokkal átellenben, a Wesselényi utca sarkán, szűkös szobákban a húsipari munkások szakszervezete működött. Néhanapján a vasasoktól jövet közéjük, olvasótermükbe ültem be. Az értelmesebb szervezettekkel azonban nem is itt, jobbadán munkahelyeiken, kávémerésekben, kifőzdékben találkoztam. Nem lehet szó arról, hogy szervezetüknek történetét vázoljam, viszont el mégsem hagyom őket, mert harckedvelők voltak, bár másféle, mint a vasasok, a textilesek vagy a kőfaragók.

Akiket közülük megismertem, féllábbal még a paraszti életmódot tapodták. A sokgyermekes szegény falusiak fiaikat péktanoncoknak, hetesinasnak adták. Legalább azoknak legyen mit enniük. Patriarchális szakma volt ez ifjúkoromban, érződött még a céhidők áporodott szaga. Ez a szakma a modern századunk első évtizedeiben még mindig lemaradott. Lemaradott belső rendtartásában, szakmai értékrendjében, szellemiségében. A húsipari munkások szakszervezete és annak vezetője, Reisz Móric többnyire barátságos tárgyalásokon simította el az adódott vitákat. A nagypolitika viharában azonban megingott a húsipari szervezet addigi tekintélye, nem adtak már annyira a szavukra. Náluk is kifejlődött az ellenzéki mozgalom. Főleg a budapesti vágóhidakon, a nagycsarnokban, a nagyobb és közepes húsüzemekben, üzletekben dolgozók köréből verődtek össze ezek az első tanulócsoportok és körök. Nekik is sikerült szemináriumokat, sorozatos előadásokat szerveznem.

Egy vasárnap délelőtt történt, 1936. november 8-dikát írtak akkor. A *Népszava* 1936. november 11-diki számából idézem fel az akkor történeteket, más forrásom egyelőre ugyanis nincs.

„Deményt az állami – és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló büntett miatt 1922-ben két évi börtönre ítélték, 1928-ban pedig rendőri felügyelet alá helyezték. Különböző cselekmények miatt a szakszervezetből kitiltották és így a húsipari munkások szakszervezetében sem jelenhetett meg. November 8-dikán délelőtt 1/2 12 órakor Deményt, aki öt embernek tartott szemináriumot a Podmaniczky utcai vendéglőben, a rendőrség elfogta, kikérdezése alkalmából csak annyit ismert be, hogy a húsipari munkások előtt megjelenő könyvének tartalmát ismertette. Deménnyel együtt a rendőrség előállította Barabás Jenő 24 éves, Czirok Antal 28 éves, Pojánszky Sándor 40 éves és Pajó János 35 éves húsipari munkásokat és Domsik Lajos 30 éves húsiparost. A politikai osztályról az előállítottakat átkísérték az államvédelmi osztályhoz.”

Itt egy pofont kaptam Hain Pétertől a főkapitányságon. Ekkor találkoztam vele először. Néhány napra a toloncba kerültem, de kiengedtek.

Nem történt tehát különösebb bajunk, egy-két pofon, a már jól ismert toloncház, onnan hamarosan szabadultunk. Akinek közülünk még nem volt, annak aszerint, hogy hol lakott, vidéki vagy városi rendőri felügyeletet adtak. A pestinek a szövege a vidékitől eltért, ezért kissé rövidítve idemácsolom.

„A 4352/1920 int. B. M. rendelet 2. §-a alapján rendőri felügyelet alá helyezett Pajó János, Tibolddarócon született 1901. évben rk. vall. mészáros foglalkozású, lakása: Lónyai utca 26. köteles rendőri felügyeletének tartama alatt a rendelkezéseket betartani, mert ha ezeket a rendelkezéseket megszegi, 6 hónapig terjedhető elzárással és 2 000 pengőig terjedhető pénzbüntetéssel sújtható.”

A túloldalról: „Lakásáról esti 10 órától reggel 5 óráig el nem távozhatsz. Nyilvános helyeket, párhelyiségeket nem látogathatsz, gyűléseken, összejöveteleken, felvonulásokon részt nem vehetsz. Nem tarthatsz birtokában oly sajtóterméket, iratot, ábrázatot, melynek szövege, tartalma az 1921. évi III. t. c.-ben meghatározott büntett, vétség elkövetésére való felhívást, izgatást tartalmaz.”

Beszélnem kell még a harmincas évekről, meg az én harmincas éveimről. Köröttem a világ kigyulladt, céltalan locsolták azt szentelt vízzel. A Népszövetség hiába tartotta konferenciáit, hiába a diplomaták sok-sok találkozója békefelhívásokkal, talpunk alatt a föld egyre tüzezebbre forrósodott.

Szép évtized volt, mondhatom. Abban a néhány esztendőben a japánok kikezdték Kínát, elfoglalták Mandzsúriát, Sanghajt, Pekinget, Tiencsint. Az olaszok lekaszabták Abesszíniát. Letiporták a spanyol népfrontállamot. Hitlerék felgyújtották parlamentjüket, és bekebelezték Ausztriát, majd Csehszlovákiát. Nekünk magyaroknak a bécsi döntéssel odadozták Alsó-Szlovákiát és Kárpátalját, később nekimennek Lengyelországnak. Az utóbbi események értelmezésével már nem traktálhattam társaimat, én is megkésetten hallottam azokról valamelyik szegedi rabborbélytől.

A „miérteket” és a „mi lesz továbbot” azonban még szabadon latolgattam barátaimmal, amikor az osztrák kancellárt, a jugoszláv királyt és a francia miniszterelnököket legyilkolták. Nem örvendeztünk a politikai merényleteken, azon sem, hogy Göring nászútra éppen Pestre jött, Ciano az olasz királyi párral meg kocsikázni járt ide. Annak még kevésbé, hogy miniszterelnökeink, külügy- és hadügyminiszterünk állandóan Rómába vagy Berlinbe utazgattak. Azt is tudhattuk persze, hogy állandó utazgatásuk fontos eredményeket hozó volt. Nekik és megbízóiknak egyaránt. A W. M.-ben, a Fegyvergyárban és a Telefongyárban dolgozó társak mesélték el, hogy durchmarsban gyártották le a légelhárítókat, az ágyús vontatókat, a Turán harckocsikat, a Zrínyi rohamlövegeket.

Téli esték vaskályhás melegségének vagy a tavaszi erdők fenyérén elheveredve, a reakciós államokkal szemben reménykedve emlegettem a franciák meg a spanyolok népfrontos kormányait, jólesően soroltam az ottani általános sztrájkokat, az amerikai szakszervezetek küzdelmeit, az ír köztársaságiak győzelmét. Írtam is ezekről a *Traktor* naptárainkba. Legaprólékosabban természetesen barátaimmal a Szovjetunióról beszélgettem: az ázsiai vasútépítésről, a Marx-Engels-Lenin Intézet megalapításáról, a II. és a III. öt éves tervekről, a szovjet írók kongresszusairól. Még azt is örvendezve meséltem el, hogy Blujhert, Bugyonnij, Jegorovot, Tuhacsevszkijt és Vorosilovot marsallnak nevezték ki, erősödik a Vörös Hadsereg – mondtam. Csak ezek az átkozott perek, meg a kivégzések ne lettek volna. Azokat megmagyarázni, helyeselni sehogyan sem tudtam. Hebegtem, amikor felőlük kérdeztek, megértésüket a jövőbe utaltam, de tudtam, hiszen közöttük éltem, hogy értelmes magyar munkás gyomra az ilyen gyors bálványdöntést nem emésztí meg. Megrendülésük és tanácstalanságom áthidalására egyre az újabb gazdasági eredményekről kezdtem el beszélni. A szovjetek demokratikus alkotmányáról, népszövetségi belépésükről és az ázsiai, afrikai népeket ébresztő forradalmi tevékenységükről is tartottam előadásokat.

Az emberi értelmet ugyancsak próbára tevő évtized volt ez a harmincas. És én, a mákszemnyi emberke, keskeny vállaimmal – százhatvanhat centi magas és ötvennégy kiló voltam – nekifeszültem ennek az évtized-viharnak. Hátunkat nyugatnak fordítottuk, arcunkkal keletre néztünk, a jó szelet mégis onnan vártuk...

Az én évtizedem mindennapjai sokkal elszürkültebbek, csendesebbek. Kora reggel fejembe csaptam kalapomat, szájamban az elmaradhatatlan cigareta, kezemen aktatáska, leszaladtam a boltosokhoz. Megvettem a liter tejet, a kenyeret, a lisztet, ha kevés a pénzem, hitelbe irattatom. Vásároltam még fél kiló húst, ugyanannyi zsírt, táskámba gyömöszöltem, otthon az asztalra borítottam. Teri addigra megreggeliztette Verát, utána én vittem el az iskolába. A

Mester utcai vagy a Bazilika melletti elemibe, a Lovag utcai polgáriba, később a Szemere utcai gimnáziumba. Változtak az iskolái, mert a harmincas évek első fél dekádjában hétszer cseréltünk lakást. Lakásprobléma? Semmi ilyesmi nem volt. Akármelyik utca minden második-harmadik házának kapuján ott virított a kiadó lakást hirdető cédula. A bérházak persze magántulajdonban, a háziúr érdeke azoknak jó karban tartása, renoválása, a lakásfelszerelés megújítása. Ezekről gondoskodtak is, mert különben lakásaik üresen maradtak. A mi igazi gondunk, és még vagy százezer hozzánk hasonló pesti munkásnak, polgárnak a lakbér kifizetése volt. A háztulajdonosok úgy kalkuláltak, hogy a hasznuk a bankkamatlábnál magasabb, nyolc-tíz százalékos legyen. A kétszobás, fürdőszobás lakás – amilyenbe mi is költöztünk – havi bére az olcsóbb kerületekben negyven-ötven pengő, a frekventáltabbaké hatvan-nyolcvan pengő, az utcára nyíló ablakúak drágábbak az udvarra nézőknél. A szakmunkás heti bére harminc-negyven pengő. Mást nem tehettek, ők a feleannyi bérű egyszobás lakásban, albérlőkkel megrakva, vagy a külvárosokban laktak. Ezeket a béreket csak nehezen fizették ki, pláne sztrájkok idején. Ekkor jött a kényszerű csere, a vándorlás, rosszabb esetben a kilakoltatás és a bútorok elárvereztetése – a lakbértartozásukra.

A munkásoknál valamivel többet kereső polgárokat ugyancsak leterhelte a lakbér. Ők úgy segítettek magukon, hogy több generációjuk együtt maradt a közös lakásban. Bútoraitak sem cserélték, nem restellették az ötvenéves darabokat sem.

Mi is az anyám anyjától reánk hagyott emeletes kredenccel, a familiáris ebédlőasztallal hurcolkodtunk Kispestről az Almássy térre, onnan a Liliom utcába, majd a Tükör utcába. Az Arany János, a Hold, a Nagy-Sándor utcai lakásokban is megpróbálkoztunk letapadni, sikertelenül. Megint ki a Ferencváros sivár Tűzoltó utcájába, ahonnan végre a Kádár utca 10-be jutva, évekre megpihenhettünk.

Állandó vándortársunk Berbuch /Sárvári/ János volt, már a zalaegerszegi internálótáborban és a mozgalmunkban is barátom. Egyik vasárnap beállított hozzánk és közölte: feleségemmel összekaptunk, néhány napra nálatok maradok. Azután még évekig vitatkozott velünk filozófiáról, közgazdaságtanról, munka után persze, amikor valamelyik Soroksári úti nagy malomból vagy valamelyik asztalos üzemből hazatért.

Barátunk így emlékezik együtt-lakott mozgalmas és mozgalmi életünkre. „1932 végén összecsomagoltam néhány holmimat, és egy napon, elég késő este, cökmökömmel beállítottam Deményhez, akinél évekig laktam. Demény nem élt valami jó körülmények között. Sok lakásban lakott, mindig vele mentem, nekem is főzött, mosott Teri... Amikor Deménynél laktam, sok elvtárs fordult meg nála. Nem emlékszem valamennyire, de sok névre mégis. Gyakran volt vendég nála Rudas Béla, Fohn Tibor, Klement Károly a feleségével, úgyszintén Szabad Imre, Gischitz Endre, Kun Manyó és testvérei, a Bánó Magda, Goldstein Imre és Jenő, a Hunwald és a Bloch Laci. Sokszor volt ott Weisinger Misi és Pajó János, Kellermann Zoli, Rudas Gyuri és mások, vidékiek is érkeztek. Demény felesége mindig megkínálta őket valamivel, ebédeltek, vacsoráztak nálunk. Ezek a látogatások mégsem afféle szórakozások voltak, hanem komoly politikai vitákat folytattunk...”

Berbuch barátom úgy nagyjából el is mondotta, hogyan éltünk, kikkel tartottunk rendszeres kapcsolatot. Azt már nem mondhatta el, hogy apám hirtelen halála – délben még vele ebédeltem, este meg Isaszegen, ahol a nyárban pihentünk, már halott volt – veszteség volt. Apám csekély módon, de rendszeresen támogatott, sajnos, csak kevés munkát végezhettem el ennek ellenében. Amikor barátom elment tőlünk, anyám jött helyébe, kicsi nyugdíjával, csendesen, igen szerényen, de azért csak megvoltunk.

Amikor Verát az iskolába kísértem –, mily sokszor emlékeztem arra hajnali börtönös körsétáimnál –, aktatáskámban könyvek, folyóiratok, melyeket a Fővárosi Könyvtár központjába vittem vissza. Olvasótermében órákon át jegyzeteltem külföldi lapokból. Ebédre hazatérve, Teri gyúrta a tésztát vagy sütötte a húst.

Délutánjaim az íróasztalnál töltöttem, többnyire kézzel írtam, némelykor kölcsönöztem csak írógépet, a saját gép drága, meg féltettem a házkutatóktól. Azok gyakorta voltak a látogatóim. A munkásegyesületekben, Pikler Blanka lakásán és másutt diktáltam a cikkeimet, könyvecskéimet. Ekkor rendszeresen írtam, szerkesztettem és szerveztem.

1933-ban Gorkij és Barbusse nevében emléklapot adtunk ki. Marx halálának ötvenedik évfordulóján ugyanezt tettük.

Kiadványaim értékesítésével kerestem kevéske pénzemet, ez akkor a szokásosnál valamivel többet jövedelmezett.

Fizettek lexikoncikkeimért, és barátaim a költségeim kiegészítésére, a hajókirándulások és más rendezvények hasznából ugyancsak juttattak egy-kétszáz pengőt. A későbbi években, néhány jobban kereső vezető társam az egyre sokasodó kiadványaink, rölapjaink, vasútjegyeink költségeinek fedezésére, meg számomra heti bérének öt-nyolc százalékát a helyileg kijelölt társának átadta, az pedig az én kezembe számolta. Jövedelmem sohasem haladta meg a közepesen fizetett szerszámlakatosét. Nem is kívántam mást, többet vezetőségünk sem engedélyezett. Így én voltam az országosan kiterjedt szervezetünk egyetlen ilyen módon „függetlenített” vezetője. De egyébként évekig dolgoztam a Nádas-féle szűrítő vállalatnál, a Bakáts téri Drabek-féle dugattyúgyűrű üzemen és másutt.

Példa egy napra: egy ebédnél Teri elmondta, hogy Kákonyiné Pestújhelyről gyalog jött be, estére menjek el hozzájuk. Telefonom nem volt, a kért látogatást le sem mondhattam, persze, ők sem használták ezt a masinát. Most ötlik fel előttem: a több száz mozgalmi társam egyikének sem volt telefonja.

Autóbusz akkoriban még nem szaladt ki Pestújhelyre, villamosra szálltam, átszálltam, a kalauz kilyukasztotta huszonnégy filléres jegyemet, a vezető éktelenül csengetett, ha lovaskocsi fordult elibe. Az Erzsébet királyné úti végállomáson lelépek. A vasúti híd után már erre nincsen aszfaltos út. A Bosnyák utca 49., ahová befordulok, takaros ház. A háztulajdonos elvtárs, még a fia is az. A földszintes, szoba-konyhás lakások mindegyikében szocialisták laknak. Gorzsás asztalosék, Simon kőművesék és Kákonyiék, ahová benyitok. Többes számot használok szinte minden esetben, mert az asszonyok, a nővérek és a fivérek, de még a gyermekek is együttérzők, hiszen tudatosan szocialistának nevelik őket.

Akit meghívtak, az eljött. Gál, Kovács, Csókás, Berecz és Szilágyi, hiánytalanul mind, az asszonyaikkal. Már csak Kákonyi Bözsi hiányzik, de ő messziről

jön, a Chinoinból fut idáig. Már itt is van, konyhaszéket húz maga alá, és a szobaajtó elibe ül. Mi másról beszélhetnék velük, mint ami a torkukat fojtogatta, Hitlerék előretöréséről az osztrák határ felé, gyilkosságaikról, háborús készülődésükről. És mi mással vigasztalhattam őket, semmi egyébbel, mint a Szovjetunió erősségével. Lélegzetüket visszafojtva hallgatnak meg, az egyik asszonyból kitör a sóhajtás, mikor jönnek már ide?

Záporoznak a kérdések, ellenvetések is az általam mondottakkal, de hát az utolsó villamossal mégiscsak haza kell mennem. A végállomásig kettejük kísér el, az út hosszában munkahelyükről beszélnek, a Porcelángyárról, a Telefongyárról. A kis szobában helyet foglalók mindegyike kommunista volt, többször bizonyították ezt.

Pestűjhelyről késő éjjel értem haza, Teri lámpa alatt a *Thibault családot* olvasta, felkelt, teát főzött, lefeküdtünk. Ilyenek és ehhez nagyon hasonlatosak a napjaim, hónapszámra, az egyre múló esztendőkből.

Néhány hetemet mégis kiszakítom, azokat, amelyeken 1937 nyarán a Gyűjtőfogházban elcsendesedtem. Említettem már, hogy az első világháború húszéves évfordulójára – memento mori – írtam egy broszúrát *Éljen a háború!* címmel. Egy ismert Ady-verssel zártam az 1934 októberében kinyomtatott kis füzetemet, amelynek utolsó versszaka így hangzott: „Csináljanak háborút./ A mi örök háborúnk sokkal később./ Nekünk öntik a csodát/ Emberei a büszke emberésznek./ S mi kacagunk utóljára.”

Az ügyész nem nevetett, a törvényszéki bíró, Méhes Ignác és tanácsa sem, ez meg is kérdezte, hogy miért írtam ezt a broszúrát.

Azt válaszoltam: – nem én írtam, csupán korabeli írásokból idéztem. Ő gyorsan replikázott: – az idézeteket úgy állította össze, hogy azok a magyar katonai eszményt gyengítsék.

– Miért nem írta csehül? – Hiába feleltem, hogy nem tudok ezen a nyelven. Három hónapi fogházra ítélte el. A királyi ítélőtáblai tanácshoz fellebeztem. Ott Töreký Géza tanácsa büntetésem hat hétre enyhítette. Töreký nem is titkolta ellenszenvét az előző bíróval szemben, gondolom, ez is döntően belejátszott a büntetésem leszállításába.

Húztam-halasztottam bevonulásomat a börtönbe, ám akárhogyan is próbálkoztam, 1937 nyarán a rideg végzés megérkezett, és én ismét beléptem a Markó utcai fogház börtönkapuján. Két nap múltán már a Gyűjtőfogházban, és megint csak a Molnár felügyelő előtt álltam.

Rámnézett, és máris diadalmasan hahotázott, ugye megmondtam, hogy maga visszajön ide! Fogházas, civilben marad, menjen fel a III. emeletre – rendelkezett rutinosan.

Hazudnék, ha azt írnám, hogy örvendtem börtönömnek, pihentetésemnek. Minden elzártaságot nagyon írtóztam, óráimnak, lépteimnek kötelező beosztását szintén. A közönyösséget csak tettettem, gyorsan kigondoltam perceim lefoglalásának legjobb módját. Apró vígságokkal ámítottam magam. Elmúlt napjaim szerelmes képeit zárkaajtómra, szalmavánkosomra „vetítettem”. A Balaton káprázását, a Börzsöny zöldjét, esti sétáim asszonyait. Elmémrel jövőmet cirkalmaztam, mindannyiunk jövőjét. Naivitás. Ezt a hathetes áristomozásomat könnyedén viseltem, de nem bírtam volna terhét a közeli két évnyi börtönömnek, álmok és hitek hiányában.

Igyekeztem ekkor magánzárkában jó fészket rakni. Könyveket hoztam magammal, a cenzortól néhány nap múltán megkaptam ezeket a száz lapos számozott oldalú füzetemmel együtt. Egyiken elcsodálkoztam, egy német gróf írta, Stenneberg vagy hasonló nevű, a földtulajdon kialakulását ismertette. Akármelyik materialista történész fennen dicsérhetette.

Élelmezésemre mitsem panaszkodhatom, barátaim a börtönépülettel szomszédos vendéglőben fizettek be önkosztolásra. Fehérneműmet és a piperecikkeket minden vasárnapon Manyó hozta be. Feleségem és lányom Akarattyán nyaralt az ómamánál és a bácsinál. A csomagbeadást igencsak vártam. Nem a tartalmáért, az illatos szappant amúgy is az átvizsgáló fegyőr kapta, hanem a pakolásért. Ajándékom ellenében az újságpapírokat felvihettem a zárkamba. Hátammal az ajtónak támaszkodva – a kukucskáló lyukat elfedve – izgalommal böngésztem ki a friss vasárnapi lapból a spanyol polgárháború híreit. Igenis, a biztos győzelemben bizakodtam.

Bizakodásomban a börtönkápolna toronyórájának állandó jelzéseit „lekottáztam”, hangjainak ritmusára prózaverseket írtam. A verseléssel persze nem voltak semmilyen művészi ambícióim, hanem a falakba zártságomat, a rabokra oly jellemző hallucinációs érzeteimet vezettem le.

Azután, hogy Molnár osztályvezetőmtől most már én búcsúztam nevetősen a „vizontlátásra” szócskával, nem gondoltam arra, hogy valóban csakhamar újra látom őt.

„A cseh nép nem ellenségünk!”

Siettem haza, a távollétemben összesűrűsödött teendőim gyors elvégzésére. Egyre kevesebb időm jutott az elméleti foglalkozásra, a gyakorlati munkám sokasodott.

A korábbi években mindig létezett legális szervezetek híján 1936 után az üzemi szervezkedés került az első és legfontosabb helyre. Vezető társaimmal a munkahelyi szervezés, agitáció sorát, módját beszéltem meg, nekik számos előadásvázlatot, szakszervezeti felszólalástervezetet készítettem. Rendszeresen adtam elő kül- és belpolitikát a kis létszámú, lakásainkra meghívott szaktársainknak.

Az üzemi tevékenységünk érzékeltetésére Bors Frigyes több száz oldalas visszaemlékezéséből idézek.

„A W. M. Üzemosztályán megkezdődött a villanszerelők, a tekercselők, műszerészek, motorlakatosok, egyéb lakatosok szervezése, (...) nagy jelentősége volt azoknak az üzemeknek, amelynek dolgozói szabadon mozoghattak a gyár területén. Ilyen üzem volt a Vasszerkezeti Üzem, a Hegesztő Üzem és az Üzemosztály. Utóbbi volt a legnagyobb és a legjelentősebb a munkásság megszervezésére, a kommunista mozgalom kibontakoztatása szempontjából. Az Üzemosztályon belül különösebben jelentősége a villanszerelők szabad mozgásának volt. (...) 1936 után a legerősebb kommunista szervezkedést, az irigy nyelvektől »deményistáknak« nevezettek produkálták Csepelen. Az organizáció központi utasítására a még szabad mozgásúakat beirányították a nagyüzemekbe. Így kerültem én is mozgalmi feladattal a Weiss Manfréd-ba. Korábban kitanultam

a villanszerelő szakmát. (...) Ahová én kerültem, az Üzemosztályra, a Martinmű, a Csőgyár és a Hegesztő Üzem mellett az is erős kommunista üzemmé fejlődött ki. Az első komoly segítségem Takács János volt. Egy-egy élesebb bérharc közepette 150-200 munkás lépett be a szakszervezetbe. Az órabérek 5-10 fillérrel megemelkedtek. Ez akkoriban igen nagy eredménynek számított. A mozgalom vezetői igen nagy súlyt helyeztek az üzemi sejtek – mi tanuló köröknek neveztük őket – kiépítésére. Összekapcsoltuk a területi és az üzemi szervezeti formákat. Az aktivisták tudatosan éltek kettős szervezeti életet. A munkaidő alatt az üzemekben, az esti órákban és egyéb alkalmakkor pedig a lakóterületükön. A vasárnapok és az ünnepnapok tűrői, hol területiek, hol pedig üzemieiek voltak.”

Szabó Károlyt is tudatosan irányítottuk a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyárba, hogy alaposan figyelje meg az üzem belső életét, mondja meg, hogy kikből lehet létrehozni egy olyan belső gyári csoportosulást, amely a gyár munkásainak azt a részét elszakítja, amelyik még nem került a Volksbund befolyása alá. Közvetlenül Weisinger Mihály és Drahos Lajos irányították ezt a munkát. Itt a szervező- és agitációs munka jóval lassabban haladt, mert az egyik üzembrészből a másik üzembrészbe való átjárás kifejezetten tiltva volt a szövőmunkások részére.

Kraici Kálmán, aki 1936-ban kapcsolódott mozgalmunkhoz, 1938 januárjától a BESZKÁRT autóbusz üzeméhez került mint sofőr. Őt Klement Károly részletekbe menő utasításokkal küldte az üzembe dolgozni. A feladat „egyszerű” volt: szervezzén a baloldali gondolkodású dolgozókból egy illegális csoportot. Keresse meg az üzem kommunista sejtjét, és lépjen be hozzájuk. Keresse a baloldali szociáldemokratákat, állítsa őket a kommunista ideológia és a Szovjetunió mellé. Együttesen, agitációval és ahogyan lehet, szigeteljék el az akkor már nagyon hangosan és erősen szervezkedő nyilasokat.

A feladattal megbízott Kraici Kálmán már 1939-1940-re kialakította azt a tíz-húsz fős tanuló és szimpatizáns kört, akik rendszeres szemináriumokon és politikai tanácskozásokon vettek részt. A BESZKÁRT-tól Kraici és Ill Lajos lett a tagja a Klement-féle belső körnek. Ebben a csoportban megfordult Kossa István és Bata István villamosvezető. Lecsaptak rájuk, Peyer Károly Kossáékat kihozatta a börtönből, és ezért „hálából” a szociáldemokratákhoz mentek vissza. Itt is szokásos lett, hogy megünnepeljék november 7-dikét, az oroszok nagy forradalmának évfordulóját. Az év utolsó napján is mindig elvtársi körben ünnepeltük, ahol valaki összefoglalta az év eseményeit, a háborús években a hadihelyzetet, a moszkvai rádió jelentéseit. Hetenként politikai szemináriumokat tartottak valamelyikük lakásán. A szemináriumok anyaga közgazdaság és filozófia volt. Ezeken a lakásszemináriumokon kizárólag csak az adott üzem dolgozója vehetett részt.

A húsz fős kör rendszeres működtetésével és a kissé lazább, öt-hat fős kapcsolatokkal bővítve, körülbelül száz főre terjedt ki a befolyásunk. Itt a BESZKÁRT-nál különösen jól és hamar sikerült szót érteni a baloldali szociáldemokratákkal.

Ez annál is fontosabb, mert a BESZKÁRT a keresztényszocialisták és a nyilaskeresztes párt egyik legnagyobb bázisa volt.

A politikai agitációnk még a rendőrökre is kiterjedt. A rendőrök ugyanis azokban az években az autóbuszvezetők mellett utaztak. Szinte az egész rendőri

állomány személyes ismerőse volt az autóbuszsofőröknek. Sokat és céltudatosan beszélgettek és politizáltak velük. A személyes bizalom és ismeretség alapján a németek, az értelmetlen háború és a fasiszmus ellen hangolták őket.

1936-1938 között, amíg szabadon voltam, szerveztem az átcsoportosítást a legalizált, de a kormányzati szervezetektől felosztatott munkásegyletekből és a szociáldemokrata párt vezetőitől szigorítottan ellenőrzött ifjúsági mozgalmából, az illegális organizációnkba. Megmondom azt is, hogy ez a kikényszerített hátrálás, ha csak az átmeneti hónapokban is, mégis csökkentette mozgalmunk taglétszámát. Még vezetőink közül is akadt olyan, például Rudas Béla, aki tőlünk elvált, és a legális szervezetekbe húzódott vissza. Külön Rudas-csoport végül is nem volt. Korábban szó esett arról, hogy Rudas külön csoportot szervez majd Kispesten, de erre nem került sor. A fasiszták ragadták ki onnan, Radnótihoz hasonló módon ölték meg őt is. Rudas Béla egyébként a Kereskedelmi és Iparkamarában könyvtáros volt, utána egy üvegyárban dolgozott. Mozgalmi munkát a TTE-ben és a magántisztviselők szakszervezetében végzett. Rudast is kizárták a szociáldemokrata pártból, de később, mint engem.

Fogságából megpróbáltuk kimenteni. Iratokat küldtünk neki. Ő akkor, 1944-ben Balfon volt. A mentesítő papírokat feleségének adtam, és sógorával próbáltuk eljuttatni hozzá. Ő elkészett, a foglyokat két nappal előbb továbbvitték. Ausztriában, egy bányában a németek legyilkolták Rudast, Szerb Antalt és még sokakat. Feleségét és kicsi fiát Kádár utcai lakásomon bújtattuk. Mi komolyan hittünk, akkor is, később is abban, hogy jól megszervezett csoportjaink védelmet nyújtanak nekünk és másoknak.

Az eddigieknél is jobban, gyakrabban szerveztünk zártkörű előadásokat, találkozásokat köreink tagjaival. Egyre több illegális oktató jegyzetet, írásos politikai tájékoztatót, röplapot szerkesztettem. Az olasz király, Viktor Emánuel és Ciano külügyminiszter 1937. májusi budapesti látogatásakor már fotózott röplapokat készítettünk. A hosszában-széltében terjesztett fényképekre ezeket írtam: „A fasiszmus: éhség, börtön, háború! A szocializmus: kenyér, szabadság, béke!”

A Márciusi Front a negyvennyolcas szabadságharcunk évfordulóján kiáltvánnyal szólt a magyar néphez. Becsültem ennek bátor, szép szavát, a fél évvel későbbi makói felhívásukét ugyancsak. Szervezkedésükről, elgondolásaikról akkor már olvastam a *Szabad Szóban*, jelezték azt mozgalmi társaim Debrecenből, Hódmezővásárhelyről, Makóról. Írták és el is mondták, hogy örülnek az egyetemisták, az írók magyaros, az 1848-as eszméket felújító mozgalmának, barátkozásuknak a szocialistákkal. Olvassák lapjaikat, elmennek gyűléseikre, mégsem látják azt, hogy realpolitikuskok lennének, inkább idealisták.

Magam sem értettem meg őket, bár valószínű, hogy vezetőiknek igazuk volt, hogy nem kívántak ajtóstól a házba rontani, a fiatal értelmiségieket a demokratikus nacionalizmussal igyekeztek megnyerni. Trianoni határaink revízióját sem helytelenítették, ám a korrekciót nem háborúval, hanem önrendelkezési szavazással ajánlották megoldani, a zsidókérdés méregfogát pozícióik korlátozásával kihúzni. A programjuk több kitételével semmiképp nem azonosulhattam, különösképpen nem a makói tézisek 12. pontjával.

Úgy véltem, hogy ezt a Jászi Oszkár-i koncepciót a habsburgi monarchia felbomlása után történelmi formálódásunk már rég túlhaladta, a pángermán meg

a pánszláv törekvésekre célozgatás elavult, a Duna-völgyi öncélúság is az. Ami pedig az önrendelkezés eszméjét, vagyis a kis nemzetek hovatarozásának, függetlenségének a saját maga akaratából való rendezését illeti, valóban gyönyörűséges nemzetközi jog lenne. Csakhogy történelmi tapasztalatunk mind a mai napig arra mutat, hogy eme jogukkal a kisebb népek nemigen élhetnek, némely, geopolitikailag kedvező helyzetű és a szomszédaiktól megtúrt országocska kivételével – az önrendelkezési jog számunkra fikció, annak mindenkori gyakorlatát a nagyhatalmak érdekei diktálják.

Azt azonban mégsem képzeltem el, hogy az osztrák szociáldemokraták vezetője, Karl Renner, az 1938-as, a Németországhoz csatlakozás kérdésében kiírt népszavazás előestéjén így nyilatkozzék: „Mint szociáldemokrata és ezáltal a népek önrendelkezési jogának harcosa, mint a német-osztrák köztársaság első kancellárja és a Saint Germain-i osztrák békedelegáció elnöke, igennel fogok szavazni.”

Ekkoriban írtam, és megint csak a Patkó-irodában sokszorosítottam a *Quo Vadis Austria?* című, több oldalas cenzúramentes broszúramat. Nem kellett Pythiának lennem, hogy megjósoljam soraimmal Ausztria elhitlerizálását. Elképesztő volt számomra és sok száz magyar marxistának, hogy az elméletileg is képzett Renner ennyire kiforgassa valójából a marxizmust. Rennernek is tudnia kellett, hogy a népek önrendelkezési jogukkal csakis a számukra kedvező, történelmileg jól meghatározható időpontokban élhetnek és élhetnek saját nemzetük javára. Akkor, 1938-ban, amikor Renner és a hozzá hasonlóan vélekedők a hitleri Németországhoz csatlakozásra, az Anschlussra voksoltak, akkor Csehszlovákia, Jugoszlávia és Magyarország elfoglalására, a Szovjetunió elleni háborúra szavaztak.

Mozgalmunk egyöntetű álláspontja az volt, és ezt számos akkori kiadványunk és visszaemlékezés bizonyítja, hogy a magyar nemzet fennmaradására, fejlődésére az egyetlen járható út: szoros szövetség a Szovjetunióval, meleg barátkozás a környező országokkal. Népünk ellensége senki más, mint az olasz fasizmus és a német hitlerizmus.

Amikor felfogásunkat egy röplapban megfogalmaztuk és terjesztettük, keményen lecsaptak ránk. Előbb a röplapot közlöm, utána írok a kiadás konkrét körülményeiről.

30. dokumentum: „A cseh nép nem ellenségünk!”

Munkások!

Magyarok!

Újból háborúra uszítanak, már viszik gyermekeinket ágyútölteléknek! Felejtik a háború 12 millió halottját, sokszázmilliónyi pusztítást, a hadikölcsönt, a kenyérjegyet, sorbanállást, a rekvirálást, a tömegnyomort. Miért? A fegyvergyárosokért, a bankárokért, a bakancsszállítókért és nagybirtokosokért. Nem kell háború! Kenyér kell, munka, jobb, szabadabb élet, alkotó békeség kell! El a háborús uszítókkal és a háborút csináló németekkel! Trianont csak a németek beugratásának és az olasz árulásnak köszönhetjük. Újból érettük vérezzünk el? Nem és ezerszer nem!

A dolgozó cseh nép nem az ellenségünk! A kis népeket eltipró német csizma az ellenségünk. A csehek csak a szabadságukat védik, függetlenségük eltiprása után a sor Magyarországra kerül. El a háborút csináló német

politikától és a németek magyarországi zsoldosaitól. Ne higgyetek a sok uszító maszlagnak. Testvérkezet a cseh népnek! Háborút a háborúnak!

Szociáldemokrata párt

1938 nyarának utolsó heteiben az üzemekben, a szakszervezetek szobáiban, pártifjúsági csoportokban felháborodottan tárgyalták, miért annyira passzív a pártnak és a szakszervezeteknek vezetősége a háborús készülődéssel szemben. Miért nem fejezi ki félreérthetetlenül együttérzését a németek támadásától veszélyeztetett Csehszlovákiával?

Szeptember első szombatján a Kálvin téren találkozóm volt Drahos Lajossal és két fiatalabb munkatársával, Strümmer Pállal és Balla Lászlóval. Mindhárman a katonai igazgatás alá helyezett csepeli W. M. gyárban dolgoztak, hadianyagot gyártottak. Az üzemi háborúellenes propagandáról beszélünk, meg arról, miként lehetne a hadianyag-termelést lassítani, megzavarni. Mindhárman elmondták elgondolásaikat, egyöntetűen azt is, hogy a szóbeli propagandát jó lenne rölapokkal is támogatni. Hasznosak voltak a rölapok a posztógyári sztrájkoknál is, mondták.

Amikor tőlük elváltam, és gyalogosan bandukoltam hazafelé, a lakásomra, a villamospénzt megtakarítva, az Anker-palotánál megálltam. Felnéztem a valamikori Galilei-kör vélt ablakai felé, és azon nyomban eszembe ötlöttek gyerekkori emlékeim. A fellelkesült egyetemisták és kishivatalnokok, Ottó bátyám, Duczynskának, Sugárnak, Fried Jolinak, Sallainak az arca. Ők és barátaik kicsiny erejükkel, ám tengernyi hitükkel ellene fordultak a háborúnak. Rölapjaik szerény segítői az októberi forradalomnak, történelmi okirataink annak bizonyítására, hogy nem volt itt mindenki háború párti.

Még haza sem értem, már fejemben sorakoztak egy háborúellenes rölapnak a mondatai.

Szeptember 10-dikén Mihala Gyula csepeli lakásán mozgalmunk több vezetője találkozott. A házigazda asztalánál ült Weisinger Mihály, Klement Károly, Gimes Endre, Szabad Imre és én. Felvázoltam a kiadandó rölapunk szövegét. Megvitattuk tartalmát, volt, aki kifogásolta, hogy Trianont is belevettem. Ezt válaszoltam: igen, de fordított előjellel. Más a megszólításban kifogásolta, ellenezte a magyarok szócskát. Mihala válaszolt: jó az a népfrontos politikánkhoz. Legtöbbet az aláírással bajlódtunk.

A kommunista párt nevét nem kívántuk használni, mert bár mi kommunisták voltunk, de nem elfogadott szekciói az internacionálénak. Azért sem választhattuk a KMP aláírást, mert köztudott volt a munkások körében, hogy azt a közelmúltban feloszlatták. Mint szervezet nem működött.

Saját mozgalmunknak, organizációnknak nevet sohasem adtunk. Taktikai okokból tettük ezt, de meg azért is, mert illetéktelenek és gyengék voltunk, hogy pártnak tituláljuk magunkat.

A rendőrhatalóságok figyelmét magunkról másfelé igyekeztünk terelni, a rölap terjesztését pedig megkönnyíteni. Ezért határoztuk el a Szociáldemokrata Párt aláírást. A belügyminisztérium meg a politikai rendőrség amúgy is tudta, hogy a szocdemek olyan tartalmú rölapot, amilyent megírtam, és amelyet illegálisan sokszorosítottunk, semmi esetre sem adhatnak ki. Nekik tehát nem árthatunk, de ha újságjaikban szólnak a rölapunkról, elkerülhetetlenül állást kell foglalnia a vezetőségnek a magyar fegyverkezési programról és a csehszlovák kérdésről.

Hozzá is szóltak, de még hogyan! Azt is közlöm hamarosan.

Végére azt határoztuk el, hogy a rölapok felére a szociáldemokraták nevét írjuk, a másik felét aláírás nélkül sokszorosítjuk.

Megállapdtunk abban is, hogy az elkövetkező vasárnapra a csúcshegyi turistaházhoz belső köreinkből néhány nagyüzemi bizalmi elhívunk, és velük beszéljük meg a röpirat terjesztésének útját-módját. A találkozás indoklásakor kiadandó filozófiai könyvem árusításának szervezését választjuk.

Szeptember 18-dikán vasárnap reggel az óbudai trolibusz végállomásán azokkal találkoztam, akik Mihala lakásán is ott voltak, és kívülük még öt meghívottal. A hatodik nem tudott eljönni, vasárnap is dolgozott. Felsétáltunk a Csúcshegyre, letelepedtünk egy tisztáson. Valamit beszéltem újabb könyvem kiadásáról, és néhány szóban összefoglaltam a nemzetközi helyzetet. Persze csak fogódzkodónak az esetleges vallatáskor.

Azután tértem rá a rölapunk tervére, szövegére, annak szigorítottan óvatos elterjesztésére, valamint átvételükre újabb egy hét múlva, a jövő vasárnapon Aquincumban.

Másnapra, hogy ez a társaság szétszéledt, különböző kereskedésekben, kisebb tételekben papirost és festéket vásároltam. Szerzeményeimet G. Lencsés János Kunigunda utcai lakásán átadtam akkori feleségének, Bánó Magdának. Odavit-tük Pajó Jánossal a Patkó sokszorosító irodától kölcsönzött másológépet és az ugyancsak onnan vásárolt viaszlemezeket. Estére azokba Magda ügyes szaktudással bekarcolta a szövegeket.

A lemezek elkészülte után láttunk neki a sokszorosításnak. A bekarcolást ismételni kellett, így csak a következő napra készültünk el a tervbe vett ezerkétszáz példánnyal. A hibás és az üres lapokat a tűzhelyen elégettük, a festékes tubusokat az óbudai vasúti töltésen eldobtuk. A megszáradt rölapokat huszasával régi ujságokba csomagoltuk.

Az elkészült rölapok jelentős tételét Berbuchnak adtam át továbbításra. Azokat ő szeptember 25-dikén az aquincumi romoknál a megbeszéltek szerint szétszította. Egy másik csomagot kivitt Pesterzsébetre, Szabó Károly lakására. Jutott a rölapokból a saját lakóhelyére, Isaszegre, Klement révén Székesfehérvárra és Gárdonyba. Weisinger Dorogon adta át a röpiratcsomagokat Bottyánnak, az pedig egyik részüket eljuttatta a szomszédos bányászközségekbe és Esztergomba Martsárhoz.

A terjesztés aprómunkája Budapesten is a megbeszéltek szerint haladt. Berbuch a Filatori gátnál lévő fűrésztelepen, a Bécsi úti téglagyárba dobott be a rölapokból. Jutott még a Lajos utcai kartonnyomóba, a Filtexbe. Berbuch vitte ki a rölapot Pestújhelyre. Gischitz a saját műhelyében és az utcán, Pesterzsébeten szórta szét a rölapokat. Klement a Gyapjúmosó–Szövőgyárban, a Lánggyárban és a Váci úti vasgyárakban vállalta a terjesztést.

Rölapunkra hamarosan megérkezett az első válasz.

31. dokumentum: Népszava, 1938. október 13.

„Nyilasbetyárok. A szociáldemokrata párt nevének felhasználásával röpiratokkal szórják tele a főváros utcáit. A röpirat nemcsak aljas, hanem buta is. Érzik rajta a csatorna szaga, ahonnan készítői előbújtak és ordít belőle

a nyilas demagógia és a tudatlanság, amelyet leplezni nem tudnak ezek a politikai dúvadak. Senki el nem hiszi, hogy ez a piszkos kis nyomtatvány, amellyel a nyilas betyároknak az volt a céljuk, hogy zavart keltsenek, provokáljanak és uszítsanak, a szociáldemokrata párttól származik. Nem is ezért foglalkozunk ezzel a bandita tempóval, mintha védekezni akarnánk, hanem azért, hogy felhívjuk elvtársainkat, kettőzött figyelemmel ügyeljenek a nyilas provokációra és ahol elkapnak ilyen nyilas röpiratszóró brigantit, azonnal adják át a legközelebbi rendőrszemnek és így tegyék ártalmatlanná. Különbö a rendőrség feladata, hogy kinyomozza ennek a szennyíratnak a készítőit és terjesztőit, milyen gyorsan csak egyáltalán lehetséges. Ezt követeljük is!"

A rendőrség minden külön felszólítás nélkül is nyomozott. Nyomunkra is akadtak, lebuktunk. Ez úgy kezdődött, hogy a rörlap sikeres elosztását követő második hétre beállított hozzám Szabó Károlyné, elpanaszolta, hogy előző késő este több detektív tartott náluk házkutatást. Nem találtak semmit, de a férjét autóban elvitték. Ebédet akart számára beadni a főkapitányságon, ott azonban azt mondták neki, ilyen nevű foglyuk nincsen. A lakásomhoz közeli telefonfülkéből, barátom és nemsokára védőügyvédem, Dr. Wagner György nevét használva, érdeklődtem a letartóztatott felől, azonban nekem is nemleges választ adtak.

Mivel Szabó ekkoriban a W. M. gyárban dolgozott, másnap kimentem Csepelre, érdeklődni a történetek felől. Meghallottam, hogy a gyárban másokat is lefogtak. Sőt, már Pestlőrincen is járt a rendőrség, Szabad Imrét ott fogták le. Szomorúan tértem haza. Gyorsan felkerestem Klement munkahelyén, az Eichbaum-féle kőfaragó üzemben, Gischtzet a cipésműhelyben. Velük estére a Nyugati pályaudvar jegypénztárainál beszéltem meg találkoztót. Eljöttek, a sínek mentén fel és alá jártunk feszülten, és azon törtük a fejünket, hol a hiba? Milyen módon terelhetjük félre a rendőrség gyanítását felőlünk és a többi szabadon maradtottról. Nem túl szerencsés és eredménytelen ötletem támadt.

Mivel úgy tudtuk, hogy kellően biztosítottuk magunkat a letartóztatás ellen, a lebukások váratlanul értek, de legalábbis megleptek bennünket. Utolsó védekező próbálkozásunk az volt, hogy Klement üzemének raktárából egy sírkő alá rejtett rörlapot előkerestünk, s megállapodtunk abban, hogy másnap felvisszem azt a rendőrségre, azt állítva, hogy lakásom ajtajában találtam a rörlapot. Így is történt minden.

Kiszedtük az egyetlen nálunk maradt példányt. A röpirattal a zsebemben előbb Kun Margithoz a Csengery utcába, és kíséretében a főkapitányság Vigyázó Ferenc utcai kapujához mentem. Arra kértem, sétáljon egy óra hosszát, ha ott tartanak, értesítse arról Klementet és feleségemet.

Felmentem a második emeleti politikai osztályra, ott a főnököt kerestem. Hain Péter kinyitotta ugyan az ajtaját, de nem érdemesített beszélgetésre. Ehelyett odaszólt helyettesének: – Wayand, foglalkozz vele!

Előadtam mondókámat a lakásajtóm nyílásába dugott rörlapról, a zsebemből előkotort példányt letettem az asztalára. Érdektelenül átfutotta, és lagymatagon megjegyezte: ha még egyszer ilyesmit hoznak, és látja a terjesztőt, adja át a legközelebbi rendőrszemnek. Ezt szigorúan megígértem. Mit tagadjam, megkönnyebbülten siettem le a lépcsőkön. Ezek nem gyanakszanak rám, gondoltam. A lefogottaknál nincsen bizonyíték, kemény emberek ők, nem fognak vallomást

tenni. Csakhogy nagyot tévedtem. Bennünket ezúttal nem a politikai rendőrség, hanem a defenzív osztály hajszolt. A lefogottak egyike, mégcsak nem is megverten, de megzavarodottan nevetet mondott.

Azonban akkor, 1938. október 8-dikán mindezekről még mit sem tudtam. Ebédelés után kivillamosoztam Erzsébetre, barátaimat óvatosságra intettem. Ott újabb meglepő hírrel fogadtak. Weisinger Mihály közölte velem, hogy már Drahos Lajost is letartóztatták. Ugyanaznap már Mihala Gyulát is elfogták.

Erzsébetről fáradtan és kedvetlenül tértem haza. Otthon Teri panaszkolta, kevés a vacsoránk. Lányommal leszaladtunk az Ilkovich-büfébe szendvicseket venni. Mikorra visszatértünk, házunk előtt már sötét autó parkolt. Lányomat előre küldtem, ő az egyik lépcsőfokról visszafordulva kérdi: – Apu, te miért nem jössz, félsz valamitől?

Lassan utána megyek, lakásunk ablakai világosak, abban árnyak imbolyognak. Egy pillanatra még eszembe villan, hogy elszaladjak és eltűnjek... De nem, mégsem, mentenem kell, ami még menthető. Becsengetek az ajtónkon. Azt már nem is Teri nyitja, hanem valami hórihorgas civil, mindjárt karon ragad, bevezet a szobába, ott kiüríti a zsebeimet. Három másik ismeretlen dobálja le a padlóra könyveim, irataim.

Három szempár néz engem. Anyám, szobája ajtajában áll, megőszült haja zilált, szája kissé nyitva, szemében könnyek. Teri arca holtsápadt, barna szeme haragosan villámlik a kutatókra, de reám is. Mintha azt kérdezné: csak ennyire voltál okos, miért jöttél haza? Tizenhárom éves Vera lányom arcát forgatja erre-arra, az idegenekre és rám, szembogara tágult, ilyennek még nem láttam. Így búcsúzom: ne féljetek, nem csináltam semmit, holnapra hazajövök.

A nyomozók autójukba tuszkolnak, még teszünk egy fordulót a Lipót körút elejére, ott kevés ideig várakozunk. Mire ketten már hozzák is le Klementet. Egyikük a lemaradt társának odaszól: képzeld, ez a hülye éppen ma házasodott, az asztalukon találtam a bizonylatukat. Egymás mellett ülünk szótlanul, gyorsan halad a kocs ki Csepelre. A csepeli főkapitányságon leültetnek a fallal szemben egy nagyobb szobában, csendőrvigyzott ránk. Itt találkoztunk ismét...

Már elkezdődött a vallatás, a verések sora szép sorjában, ekkor derült ki, hogy valójában mi is történt. Csendőrvigyzott ránk, mégis sikerült egy cédulát eljuttatnom Klementhez, amelyben azt közöltem, hogy csak a legszükségesebbeket mondja, akárhogyan vallatják, a már letartóztatottakon kívül új nevet ne mondjon be. A ceruzahegyhez egyik kihallgatásomkor jutottam, első napokban a nyomozók inkább ijesztettek, mint vertek. Puskacsövet szorítottak a nyakamhoz, és biztattak: ha nem vallasz, elszűtjük, köpj már, mert lövöttek, azután téglát a talpadra, másik a nyakadba, repülsz a Dunába. Hát vallottam nekik ott mindenfélét, igaz szó abban nemigen akadt. Kezem idegesen járkált íróasztalukon, egy ceruzába akadt, letörtem annak hegyét. Zsebkendőmért nyúltam, az apró grafitot zsebembe dugtam.

Időt kell nyernünk! Össze-vissza vallottunk mindenféle badarságokat. Kezemben vannak az akkori többször megváltoztatott és visszavont vallomásaink.

A vádiratot szerkesztő, illetve az azt aláíró Baróthy Pál kir. főügyész szavát is tette vallomásaink gyakori megmásítását. Lassan kiderült lebukásunk pontos menete.

A csepeli W. M. gyár a röpiratosztás idejében már katonai felügyelet alatt

állott, hadiüzem volt. Az ott elszórt rölapok egyikét Prokopecz János, iszákos, öregedő szocdem vasöntő átadta az egyik katonatisztnek, két társát is megnevezte, akik azt szintén elolvasták. Az azonnal megindított nyomozás eljutott Adamovics Sándorig, őt a csendőrség soroksári laktanyájában súlyosan megverték, arccsontját is eltörték. Ő azt hazudta, hogy a rölapokat Magyar Ferenctől kapta. Bár ez nem volt igaz, megfigyelték Magyar, követték amikor az sógorát, Szabó Károlyt ment látogatni. Onnan éppen akkor távozott Szabad Imre nagy csomaggal, vitte haza Szabónál őrzésre hagyott könyveit. Az egyik kémelhárító, azt híván, hogy a csomagban rölapok rejlenek, Szabad nyomába eredt, és elkísérte őt a lőrinci barakktelepig, ahol Imre lakott. A nyomozó erősítésért telefonált, betörték Szabad lakására, őt is Soroksárra hurcolták. Vallatása közben kibökte, hogy látta a rölapot, azt egy kiránduláson kapta. Itt követte el a hibát a mozgalmunknak tíz éve megbízható aktivistája, mert ezek után felelnie kellett a következő kérdésre. Kik voltak ott a kiránduláson? És ő erre felsorolta a tizenkét nevet, abban reménykedve, hogy azoknak baja nem eshet, a rölap nyomait már régen eltüntették.

Amikor Soroksárról őt is áthozták a csepeli kapitányságra, akkor láttam meg, amint lehorgasztott fejjel, merev derékkal, sem jobbra, sem balra nem nézve ott gubbaszt a padkáján. A többiek meg már izegtek-mozogtak, már könnyebben voltak az első napok kiállt feszültsége után.

Bóbiskoltunk lócáinkon, a kétóránkénti őrsváltáskor WC-re jelentkeztem, visszatértemkor mindig másik társam mellé ültem. Suttogva kérdezem végig mindegyiket: hogyan kerültél ide? Válaszuk egyforma volt: nem tudom.

Hajnaltájt Szabadhoz kerülök, az ő válasza: – Én mondtam be a neveket. Újabb kérdésem: – Nagyon megverték? – Nem, de nem tudok jól hazudni. Haragosan mormolom: Imre vigyázz, még egy ilyen igaz szó, és áruló vagy. Térj már magadhoz, mindent letagadunk!

Egybehangzó vallomásainkkal próbáltuk megrekeszteni a nyomozást. Csak-hogy a kémelhárításban jártas nyomozók nem hittek a szavamnak. Már fellélegeztem jegyzőkönyvem elkészültekor, amikor a nyomozást vezető rámförmedt:

– Hová tetted a sokszorosítógépet? – A Dunába dobtam a Margit hídról, feleltem én.

Mire újra ordított: – Cipőket le!

Huszonöt gumibotütés a jobb talpamra, ugyanannyi a balra, bizony fájtnagyon. A tiszt meg ült a székén és minden felajdulásomnál száraz hangon kérdezte: hová tetted a gépet? Én meg ismételtam: a Dunába dobtam.

Ő is ismételt a talpaltatásom után. – Állj fel és topogj, nyújtsd ki a két tenyeredet. Azokra huszonöt-huszonöt kemény ütést veretett. El-elkapkodtam a kezeim, hiába csorogtak a könnyeim, az meg nem hatotta. Csak a verés befejeztekor kérdezte meg, fáj? – Igen, lihegtem. Ő meg újfent azt kérdezte – Hová tetted a gépet? A válaszom újra: a Dunába.

Alighogy lepihentem, az egyik csendőr két vizes törölközőt hozott, és rámparancsolt: – Borogassa a kezét meg a lábát! Tettem is, amíg el nem aludtam.

Másnap békén hagytak, harmadnap átkísértek a Templom téren a községházára. Egészen furák nekem a mellettem elhaladó vagy a szembejövő közömbös arcú szatyros asszonyok, a cigarettázó férfiak. Szeretném az arcukba kiáltani: hát ti mit sem tudtok szenvedéseimről, hiszen értetek kínlódom! Persze, befogom

a számát. A községházán kisebb szoba, abban íróasztal és két szék, egyikén középkorú férfi ül. A másikra engem ültetnek, a csendőrt az ajtón kívülre küldi. Akkor bemutatkozik, törvénytörő hites írásszakértő vagyok, mondja. – Itt van ez a három ív papír, mindegyikre egymás után írja le a rölpap szövegét, ha elfelejtette, ott a gépirat másolata.

Kopírozom arról a betűket, ám képtelen vagyok Magda apró, kerek írását utánózni. Az írásszakértő oda-oda pillant írásomra, cigarettára gyújt, engem is megkínál, tüzet ad, és akkor halkán odaszól. – Ezt a rölpapot nem maga írta. Hangosan meg azt mondja, hogy mutassam fel a jobb kezemet és tárjam szét az ujjaimat. A második cigaretta kínálásakor csendesesen megkérdezi: – Érdeke magának az, hogy a rölpap írójának mondjam? – Rábólintok és halkán duruzsolum, igen.

A szakértő máris behívja a csendőroimet, és üzen vele. – A véleményemet írásban fogom közölni, egyelőre annyit mondhatok, hogy bár az elővezetett ujjai erősen duzzadtak, és ez akadályozza az írásban, mégis valószínű, hogy a rölpapot ő írta.

Ki volt ez a grafológus, sohasem tudtam meg, ám emberséges ember volt.

Visszaérkezvén a fogdába, Klement mellé telepedtem. A falnak dőlve rebegtem el az előbbi utam. És azt, hogy ő egyetlen rölpapot sem kapott. Az újabb WC-fordulóval Berbuchnak firkáltam „levelet”, kezébe is csúsztattam. Ugyanekkor Prokopecz kihallgatásra jelentkezik, és bemondja, hogy Klementtel beszélgettem.

Mindkettőnket szólítanak, felvezetnek a nyomozásvezetőhöz, az meg se szó, se beszéd, ránk ordít. – Cipőket le!

Megtalpalnak, megtenyerelnek egymértékkal. Csakhogy a bántalmazásokat ekkor már én is megelégteltem, azt láttam, hogy a nyomozás teljesen megrekedt, utánunk már senkit sem tartóztattak le. Fogalmuk sem volt szervezkedésünkről, eddigi tevékenységünkről, arról sem, hogy mozgalmunk több vezető embere került fogdájukba.

Amikor a talpalás után felálltam, a nyomozótiszt szemébe nyögtem, hiába vernek engem, a legfontosabbat még most sem tudják, de azt csak a feleslegesnek árulom el.

Ekkor telefonáltak Hajnácskői László csendőrezredesnek, aki tanácsalanságában Dr. Wayand Tibort is kihívatta Csepelre.

A Hajnácskőivel és Wayanddal megesett közjátéknak semmi egyéb célja nem volt, időt akartam nyerni, a nyomozás szálait amennyire csak lehetséges összezavarni. Minden eltelt félnap, minden éjszaka után láttam és érzéltem, hogy társaim megnyugodtak, megkeményedtek, állóképesebbek lettek.

Az időhúzás, a zagyválás sikerült, mégsem ez lett az oka annak, hogy a def-emberek hírtelen abbaahagyták a kihallgatásokat. A még hiányzó jegyzőkönyveket gyorsan elkészítették. Visszarendelték őket a laktanyájukba. Az egyik csendő, aki már tíz napja őrzőnk volt még el is búcsúzott tőlünk ezekkel a szavakkal: – Megyünk Szlovákiába.

Személyes szerencsénkre azok a komor történelmi események fordították sorsunkat kedvezőbbre, amik ellen korábban tiltakoztunk. A müncheni álegyemény után, de annak értelmében, Komáromban területiigényekről tárgyaltak kormány megbízottjaink a Hitleréktől megalázott csehszlovák küldöttekkel. A

magyar tárgyalófél már nem kívánta a megegyezést, Horthy–Imrédy–Kánya már ismerte a néhány nappal későbbi, bécsi döntőbíróság várható határozathozatalát. A belügy- és a hadügyminisztérium is felkészült a felvidéki bevonulásra, nyomozóink pedig az ottani szovjetbarátoknak, kommunistáknak az összefogdosására.

Bennünket október 18-dikán kora délután kivezettek a fogdából, rendőrautóba ültettek, ahol szabadon beszélgethettünk, a Főkapitányság Zrínyi utcai kapuján behajtottunk, és valami nagy szobában ültettek le. A mellette lévő szobába, az oda kirendelt ügyész egyenként behivatott minket, felolvasta eddigi jegyzőkönyveinket, megkérdezte az azokkal szembeni kifogásainkat, ezeket szintén írásba foglalta.

A főkapitányságra kiszállt ügyész gyorsan elvégezte a feladatát, minket meg két csoportra szakítva felvezettek az általam már jól ismert 200-as osztályra. Itt már könnyebben voltunk, Gischitzék már viccelődtek, áthallatszott éles és hangos nevetésük. Föloldották a tíz napos idegfeszültségüket.

Néhány nap múltán elbúcsúztunk a 200-astól, átfuvaroztak bennünket a Fő utcai börtönbe. A III. vagy IV. emelet egy magánzárkájában kötöttem ki. A fehér falakat, a lazacszínű linópadlózatot, vaságyam szalmazsákján a két szürke pokrócot régi barátomként üdvözöltem.

November elejére vádiratunk megérkezett, a tárgyalás napja közeledett, ügyvédek kerestek fel és családtagjainkkal is beszélhettünk.

32. dokumentum: 94.940 szám A budapesti kir. ügyészségtől

Vádirat

„A nyomozás iratait az alábbi vádirat kapcsán teszem át:

1. Demény Pál szül. Budapesten, 1901. augusztus 29. író, budapesti (Kádár u. 10.) lakost,
 2. Berbuch János szül. Isaszeg, 1898. június 3. asztalossegéd, budapesti lakost,
 3. Szabó Károly szül. Sarkad, 1913. június hó 28. cipészsegéd, pestszenterzsébeti lakost,
 4. Szabad Imre szül. Pásztó, 1905. május 18. szövősegéd pestszentlőrinci lakost,
 5. Weisinger Mihály szül. Pestszenterzsébet, 1900. szept. 15. lakatossegéd, pestszenterzsébeti lakost,
 6. Mihala Gyula szül. Budapest, 1903. június 23. gyári munkást, csepeli lakost,
 7. Magyar Ferencz szül. Hajdúszoboszló, 1903. május 12. géplakatos, pestszenterzsébeti lakost,
 8. Kovács Károly szül. Budapest, 1899. március 16. asztalossegéd, pestszenterzsébeti lakost,
 9. Vajda Gyula szül. Kiskorpad, 1909. március 26. kovácssegéd, pestszenterzsébeti lakost,
 10. Klement Károly szül. Karánsebes, 1905. május 2. vésnök, csepeli lakost,
 11. Drahos Lajos szül. Budafok, 1895. március 7. lakatos, pestszenterzsébeti lakost,
 12. Gischitz Endre szül. Bicske, 1910. március 31. cipőfelsőrészkesztő, pestszenterzsébeti lakost,
- akik 1938. október 18-tól előzetes letartóztatásban vannak: az 1921. évi III.

t. c. 1. § I. bek.-be ütköző és a 2. § 3. és 4. pontja szerint minősülő és büntetendő, az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló büntett címén.

13. Ingola Mihály szül. Torony 1905. augusztus 1. gyári munkás csepeli (Bánya u. 4.) lakost és

14. Prokopecz János szül. Vecsés, 1890. augusztus 29. gyári munkás, kispesti (Árpád u. 13.) lakost, akik 1938. október 18-tól 22-ig előzetes letartóztatásban voltak, egy-egy rendű az 1938. évi XVIII. t. c. 5. § II. bek.-be ütköző sajtórendőrségi vétség címén.

Azzal vádolom, hogy 1-12 rendű gyanúsítottak mint a Demény Pál által vezetett kommunista irányú szervezet tagjai Budapesten 1938. szeptember 18-án tartott összejövetelükön Demény Pál indítványára elhatározták, hogy olyan tartalmú röpiratot fognak készíteni a munkások, főleg a hadianyaggyártó gyárak és üzemek munkásai között terjeszteni, melyek háborúellenes hangulat kiváltására és ennek következményeképp sztrájkok előidézésére a hadianyaggyártás megakasztására alkalmasak. – E megbeszélés alapján Demény Pál kétféle szövegű röpiratot fogalmazott és azokból kb. 180 példányt sokszorosított s az előállított példányokat Berbuch János útján társaihoz terjesztési utasítással eljuttatta s azokat úgy ő, mint a többi gyanúsított utcán, illetve munkahelyükön terjesztették, majd megbeszélésük értelmében a röpiratszórás eredményéről Drahos Lajos lakásán tartott összejövetelen beszámoltak, miáltal az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére irányuló, illetve a törvényes rend erőszakos felforgatásának veszélyét rejtő mozgalmat kezdeményeztek és vezettek. S e mozgalommal összefüggésben s annak céljára elkövették a Btk. 172. § II. bek.-be ütköző és az 1912. évi ... t. c. 19. §-a szerint minősülő osztály elleni izgatás büntettét, továbbá az 1921. III. t. c. 6. §. I. bek.-be ütköző fegyveres erő elleni izgatás vétségét s az 1938. évi XVIII. t. c. 5. §-ába ütköző sajtórendőri vétséget.

Mert az általuk terjesztett röpiratok alábbi szövege illetve kitételei: (...) [A röpirat szövege.] alkalmasak arra, hogy a munkásosztályt a tőkés osztály ellen gyűlöletre izgassák és a magyar fegyveres erő ellen gyűlöletre, illetve annak szolgálati fegyelme ellen izgassanak, végül 1-12 rendbeli gyanúsítottak valamint Ingola Mihály és Prokopecz János a röpiratok terjesztése által tudva a nyomtatás helyének és többszörösítő nevének megjelölésével el nem látott sajtóterméket terjesztették.

E vád tekintetében az eljárásra az 1938. XVI. t. c. 1. §-a értelmében a budapesti kir. büntető törvényszék ötös tanácsa illetékes.

Indítványozom, hogy 1-12 rendű gyanúsítottak előzetes letartóztatása a főtárgyaláson hozandó érdemleges határozatig fenntartassék.

Németh Lajos, Kota Sándor, Gregő Imre, Adamovits Sándor, Somogyi Kálmán, Simon Kálmán, Szántó Árpád ellen a nyomozást megszüntetem. A főtárgyalásra Adamovits Sándor, Somogyi Kálmán és Simon Kálmán tanúként megidézését indítványozom.

Budapest, 1938. évi október 24 napján

Baróthy Pál sk. kir. főügyész a budapesti ker. ügyészség elnöke

A kiadmány hitelül:
Zeőke Károly

December első napjaiban beautóztak a Markó utcai fogházba, és az ottani zárkáinkból 5-dikén vezettek fel a tárgyalóterembe. A padokban rokonok, ismerősök, újságírók ülnek, oldalvást ügyvédek.

A törvényszéki tanácselnök jóakaratóan kérdezzet bennünket, nemrég

enyhén ítélkezett népi írónk felett. Én mondom az egyeztetett vallomásom, társaim tartják magukat a megbeszéltekhez.

Az ítélet ez lett:

„1. rendű vádlott: Demény Pál, 1 év 3 hó börtön.

A Kúria 2 évre növelte.

2. rendű vádlott: Berbuch János, 3 hó fogház,

3. rendű vádlott: Szabó Károly, 2 hó fogház,

4. rendű vádlott: Szabad Imre, 2 hó fogház,

5. rendű vádlott: Weisinger Mihály, 2 hó fogház,

6. rendű vádlott: Mihala Gyula, 2 hó fogház,

7. rendű vádlott: Magyar Ferenc, 2 hó fogház,

8. rendű vádlott: Kovács Károly, 2 hó fogház,

9. rendű vádlott: Vajda Gyula, 2 hó fogház,

10. rendű vádlott: Klement Károly, a vád és következményei alól felmentve.

11. rendű vádlott: Drahos Lajos, 2 hó fogház,

12. rendű vádlott: Gischitz Endre, 2 hó fogház.”

33. dokumentum: *Mai Nap*, 1939. április 1.

„Kétévi börtön egy pacifista röplapért”

„Demény Pál könyvkereskedő múlt év szeptember 10-én a Hármashatárhegyen barátai és ismerősei társaságában ismertette a filozófia történetéről írt munkáját. Ez alkalommal szóbakerült, hogy Demény Pálnak egy pacifista röpiratot kellene kiadni és a munkások körében terjeszteni.

Demény vállalkozott e feladatra. Elkészítette a röpiratot, amelyet sokszorosított és terjesztés végett átadta barátainak.

A röpirat tartalmáért állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló e büntett miatt az ügyészség vádiratot adott ki Demény ellen. (...)”

A feltűnően enyhe ítélet indokásából érdemes egynéhány mondatot idéznem. „(...) E védekezésnek azonban figyelembe nem vehetők, mert az, hogy a röpiratok előállítására esetleg nem a nyomozás során vallottak szerint, hanem más módon történt meg, valóság esetén sem változtatna a tényállás ama lényeges részén, hogy a röplapokat Demény Pál szerkesztette és sokszorosította. Ha pedig igaz is volna az, hogy Demény Pál 1938. szept. 26.-án a rendőrségnél feljelentést is tett, e körülmény a vádlottat a büntetőjogi következmények alól nem mentesítené, mert a röplapok terjesztése már előbb megtörtént és a befejezett cselekményre tekintettel a Btk. 67. §.-a szerinti büntethetőséget megszüntető ok alkalmazást nem nyerhet. (...) ilyen feljelentés azért is érthető volt, hogy a vádlott a gyanút magáról elterelje és ez által a büntetőjogi következmények alól szabaduljon. (...)”

Mivel a bíróság a vádtól eltérő, sajtó útján elkövetett cselekményekért Demény Pálnak, mint szerzőnek bűnösségét állapította meg. A sajtótörvény fokozatos felelősségi rendszere kizárta azt, hogy ugyanazon cselekményekért a nem szerzői, hanem csak terjesztői tevékenységet kifejtő többi vádlott bűnössége is a részesség általános szabályai alapján megállapítható.”

A tárgyalás befejezésekor társaim mindegyike azonnal szabadult. Hárman:

Klement, Berbuch, Gischitz rendőri felügyelet megszegéséért néhány napot még a toloncházban unatkoztak. Én pedig a Markó utca fogházából a kőbányai Gyűjtőfogházba, onnan meg a szegedi Csillag börtönbe kerültem.

Miért tettük, és érdemes volt-e egy ilyen akcióba belebocsátkozni, és éppen 1938-ban? Ennyire nem tudunk volna tájékozódni, hogy felmérjük „Szent István évében” az egész ország „jobbfelé menetelét”? És végül, miért írok ennyit a röpirat ügyről?

Megkísérlem a válaszokat szépen sorjában. Számunkra már rosszul kezdődött az 1938-as esztendő: március 13-dikán gördültek be Hitlerék Bécsbe, a *Kína küzd* című könyvem kinyomtatásának hetében. A szocialistáknak, a gondolkodó békeszerető embereknek szörnyűséges és elcsüggesztő volt ez a fekete híradás. A zöldingesek, a nemzeti frontbeliek, az imrédysták, a tisztikar szélsőjobbosai, a folksbundisták voltak azok, akik örvendtek. Mindazok, akik a náciizmus előretörésétől remélték saját pecsenyájukat megsütni.

Hitler mind hangosabban bömbölte az ő tömegnyelvén a germán élettér kibővítését. Bécsnél sem álltak meg, már Csehszlovákiára vetették szemüket. Első csapásuk a Szudéta-vidék németjeinek fellázítása volt. Abban, hogy Prágát kívánják leteríteni, egy percig sem kételkedtem. És ez sehogysem tetszett nekem.

Sok minden más sem. Az sem, ami körülöttünk, a kórossá fertőzött társadalmunkban történt. A miniszterelnök által kihirdetett felfegyverkezésünk, a nemzeti ideológiánktól vadidegen zsidóellenes rendelkezések és törvénykezések, ugyanakkor a történelmileg visszafordíthatatlanul rögződött országhatáraink azonnali revíziójának fülhasogató követelése.

Az úgynevezett egyensúlytörvénnyel, annak nyomán megindult zsidótlanítással, az egyik vallási felekezetet, az annak tagjait, egyik napról a másikra, nemzetiségivé, fajtává alacsonyították ezernyi hátrányos gazdasági, politikai, kulturális megkülönböztetéssel. 1938 áprilisában még kevesen – bár előttük volt a német példa – gondoltak itt a sárga csillagra, a gettózásra, és talán senki sem történelmünk legfekélyesebb sebzettségére, a százezernyi zsidó honfitársunk holokausztikus homicidiumára.

E törvénytelen törvény parlamenti tárgyalásakor – bár több jeles politikusunk ellene szolt – senki meg nem említette, még kevésbé a májusi eucharisztikus kongresszus alkalmával, hogy a törvény elfogadásával, még inkább annak megerősítésével, botor anakronizmussal mi is a középkorba süllyedtünk vissza. Mivel ők, meg az akkori újságíróink és sokan mások feledékenyek voltak, hadd idézzem föl azt a tenyet, hogy az első ilyen megkülönböztetést IV. Pál pápa tette 1155-ben. Elsőként terelte gettóba az izraelita vallású rómaiakat. Egyik utóda 1636-ban elrendelte, hogy a zsidó férfiak süveget, nők pedig sárga fátylat viseljenek.

Mozgalmi társaimat a zsidókérdés nemigen érdekelte. Ők munkások voltak, többnyire nagyüzemiek, bányászok, földművesek, nem is igen akadt közöttük izraelita felekezetű. Voltak, akiknek szülei mégis azok, ők maguk régtől elhagyták vallásukat, új hitvallásuk a szocializmus lett, és ez nem tűrte az avultat.

Munkásaink közömbösségét, érdektelenségét a vallásokkal szemben egy kirívó példával szemléltetem. A Fegyvergyár egyik esztergályosa, a szakmájában kitűnő, eltanulta a marxizmus alapvetését, ezen a törvénytelen napok egyikén megkérdi tőlem: – Mondd, a zsidó az izraelita?

1938 májusában nálunk éppen időben készültek a középkort megünnepelni. A pápa hazánkat, a Regnum Marianum országát jelölte ki az oltári szentségnek, az eucharistiának megünnepelésére, annak világkongresszusára. A rendező egyháznagyjainkat kellemetlenül érintette, hogy Innitzer bíboros, a bécsi érsek, sietve szerteküldött pásztorlevelében megáldotta Ausztria új urait. Körlevele másolatát a vezér bécsi helytartójának postázva kísérő sorait a „Heil Hitler” szólammal zárta.

A jobboldali sajtónk ujjongott Innitzer levelének, bő kommentárokkal közölte azt, szalonképesse téve a vezérkedő örületet. Egyre többen húztak lábukra fekete csizmát, ajkuk fölé kurta bajuszt borotváltak.

Az ideérkező pápai legátus, az akkor már pápajelölt Paccelli bíboros sem volt szimpatikus számunkra. Híre kelt annak, hogy szovjetellenes, kommunistagyűlölő, a fasistákkal, nációkkal szemben viszont elnéző, azokat enyhén bíráló egyházpolitikus. Elkísérte őt még tizenkét bíboros úr, negyven érsek és százkilencven püspök. A legátus úr beszélt a rádióban, a templomokban misézett, kísérői ugyanezt tették.

Az időjárás májusban szép és jó volt. Ilyen volt azon a május végi éjszakán is, amikor a Hősök terén százezernyi férfiembernek misézett a szegedi ellenforradalmárok, a frankhamisítók Zadravetz püspöke. Teljes a sötétség köröttük. A közismert zsebtolyajokat az előző napokon a Toloncházba gyűjtötték be. A misztikus homályt a férfiaktól tartott gyertyák pislogó fénye világította meg.

Közibük furakodtam magam is, majd gyorsan elháráltam az Andrássy útig, hátamat valamelyik fának támasztottam, és egyre nehező szívvel néztem az előttem elvonuló gyertyásokat, civileket és vitézeket, cserkészeket, vasutasokat, Szálasi zöldinges századát. És mindegyik kezében ott a gyertya...

Amint ezt a fura menetelést bámultam, a hiábavalóan egy akolba terelésen, az évszázadok rozsdájától belepett tömjénfüstös ceremónián gondolkodtam, hirtelen a keresztes hadjáratok ötlöttek eszembe. A csodatevőket és a csodavárokat sohasem szerettem, a pápákat sem, semmilyen főpapot, bármilyen köntösben. Ekkor meg különösen nem tetszett, hogy a szentbeszédet éppen Zadravetz mondta.

Mozgalmi társaimnak is ez volt a véleménye. Én sohasem találkoztam vallásos szocialistával. Még a börtöncellák sötétjében, a rabkórházak halálos betegeinél, ott sem. Csak a szocializmusban hitüket veszítettek fordultak hátra gyermekkoruk már-már elfelejtett vallásához. A mindennapok rútságainak elviseléséhez, kibírni kedveseink pusztulását, saját halálunk holtbiztos tudatát, ahhoz erős támasz a hit.

A szocializmus a vallások mennybeliségével szemben evilágivá tette a hitet, elemberiesítette. Ezért áll az, hogy bármiféle embertelenség, személyiségünk meghazudtolása a szocializmus tagadása. Mivel ezt tette gigászi méreteken a sztalinizmus, semmiképp sem volt szocializmus. Mégkévésbé a pitiáner rákosizmus.

A mindennapi kenyeret kellett előteremtenem, udvari lakásunk 66 pengős házbérét kifizetnem, lányom szerény pénzü iskoláztatását biztosítanom. Estére hazatérve beköszöntem anyámhoz, Verát a feladatairól kérdezgettem, betegeskedő feleségemet nyugtatgattam, hogy valahogyan csak megleszünk holnap is.

Bizony már valahogyan sem lehattunk meg. Jó, jó, a tőkések, gyárosok, a rendszer hivatalos politikusainak, a földbirtokosok, a katonatisztek revíziós

érzelmeit megértem. A szociáldemokrata párt vezetőségének állásfoglalásait semmiképp. Nem fárasztom olvasóimat a *Népszavából*, a *Szakszervezeti Értesítőből*, a *Szocializmusból*, a *Munkásifjúságból* vett bőséges idézetekkel. Csak három példa. *Népszava*, 1938. október 2. Egy vezércikk Mónus Illéstől, akit a nyilasok hat év múlva legyilkolnak: „Fontos érdek, hogy a magyar-cseh kérdés Magyarország jogos igényeinek kielégítésével nyerjen végleges megoldást a tartós béke és igazság szellemében.”

Népszava, 1938. október 4. Újabb vezércikk. „Huzavona nélkül a Szudéta és a lengyel kérdés megoldása után, meg kell valósítani a magyar kérdést is. Vissza kell csatolni a magyar területeket.”

Népszava, 1938. október 16. „Sürgős a megegyezés” című cikkből. „A magyar nép életlehetősége és jövője mindennél fontosabb. Ezt szolgálja elsősorban a szociáldemokrata párt. A nép felemelkedése az ország felemelkedése. Az ország megcsonkítása a nép ellen való cselekedet, mely életét és jövőjét, életlehetőségeit, boldogulását sérti. A vele szemben elkövetett igazságtalanság megszüntetésében egynek kell lenni politikai és pártérdekre tekintet nélkül.”

A szociáldemokrata pártvezetés amennyire nyíltan elkötelezte magát a német segédlettel végrehajtott revízió mellett, olyan dühvel támadott minket.

34. dokumentum: *Népszava*, 1938. november 27.

„Az aszanprovokatór

mindig a leghangosabb. Túllicitálni őt nem lehet. Ítélik az elevenek és holtak fölött. Büszkén vallja, hogy ő szélsőséges. A tömegek viszont »gyávák«, a vezérek pedig »árulók«. Minden helyzetben kész tervekkel áll elő, mindenre van receptje. Rendszerint nem dolgozik. Mindamellet megél. Ha valaki megjegyzést tesz erre a sajátságos állapotára, nyomban kész a legélesebb visszavágásra és jól megjátssza a legszentebb érzelmeiben megbántott ember fölháborodását. Mindig kész az összeszküvésre. Eldugott helyeken találkozik meghitt barátaival, akiknek suttogva adja elő legfrissebb értesüléseit, és legközelebbi terveit. Súlyt helyez rá, hogy forradalmárként tiszteljék, külön jelmeze is van erre a célra és úgy viselkedik, hogy elhiggyék róla: ez aztán az igazi osztályharcos, száz százalékig marxista, bátor és elszánt forradalmár. (...) Utánajártunk a dolognak és kiderült, hogy ez a röpirat is a beugratás szándékával készült, a leggyalázatosabb célzattal, és pedig olyan kezekről, amelyek a mozgalomban nem ismeretlenek: Demény Pál és Klement Károly kezeitől. (...)”

Mi már a börtönben voltunk, amikor a bécsi Belvedere palotában Ciano és Ribbentrop megfogalmazta a november 2-iki döntőbírósi határozatot, amellyel Szlovákia jelentős részét országunkhoz csatolják. A szociáldemokrata párt zárt választmányi ülésén így üdvözölte és jegyzőkönyvezte a döntést. „Ezt a történelmi eseményt a pártválasztmány a nagy várakozásnak és örömmek azzal az érzésével fogadja, amely ezekben a napokban egész Magyarország népét eltölti.”

A szociáldemokrata pártnak ez a kétségkívül jobbra menetelése szemernyit sem csökkentette az Imrédy-kormány és a nyilasok durva támadását a szociáldemokratákkal szemben. Nem akadályozta meg vállalatainknak, a Törekvés Takarékpénztárnak és az Általános Fogyasztási Szövetkezetnek csődbe jutását. És nem akadályozta meg a párt súlyos parlamenti választási vereségét. Az 1939-es

pünkösdi parlamenti választáson a szociáldemokraták mindössze mandátumot, míg a nyilasok negyvenkilencet szereztek meg.

Ami személyes sorsunkat és cselekvésünk mozgatóit illeti, azzal tisztában voltunk, hogy a politikai szituáció ránk nézve nagyon hátrányos. A kormány és mások véleményével szöges ellentétbe kerültünk. Sem fiatalok, sem naívak nem voltunk már. Életkorunk alapján legtöbbször férfi-korabeli, a legfiatalabb, Szabó Károly huszonöt, a legidősebb, Drahos Lajos negyvenhárom éves volt. A többiek eközött, inkább a harmincéthöz közel.

Az elítéltek közül szinte mindenki jó szakmával, jó fizetéssel, kettő kivételével lakással, sőt saját házzal, kis könyvtárral rendelkezik. Kettőjüknek speciális munkájukért a szokásosnál is jobb a fizetése. Szocialista munkások, akik a munkásotthoni színelőadásoknak és kultúresteknek rendezői, szervezői, látogatói. Eljárnak a pesti színházakba, a Zeneakadémia hangversenyeire, a múzeumokat is gyakran látogatják. Rádiójuk is van, fülhallgató vagy dobozos. Mindegyik nős, vagy élettársa, kettőjüknek kettő, megint másik kettőnek egy-egy gyermeke van.

A Csillag börtönben

Írtam már, hogy az esztendő végére a Gyűjtőfogházba jutottam, negyedszer. Ott is maradtam 1939 szépséges májusáig.

Hát, csak újból a Bal II-esbe, Molnár őrmester elibe léptem. Ő meg a kísérő cédulámról felpillantott rám és az irodájával szemközti zárkára mutatva odaszólt: – Menjen a régi helyére, az éppen üres, takaríttassa ki a házimunkással.

A négyhónapos gyűjtőfogházi raboskodásomat nem taglalom, mert arról a börtönömről már írtam eleget. Két börtönbarátsággal azonban meg kell ismertetnem olvasóimat.

Első kőbányai éjszakámon sokat forgolódtam szalmazsákomon. Nem hagyott nyugodni az államhatalomnak az a gyalázatos döntése, hogy engem csak úgy lecsukat két évre néhány sornyi igazmondásért.

Miért nem mondhatom meg szabadon, hogy Hitlerék csirkefogók, a demokratikus csehek szimpatikusak, a fegyvereket gyártók a saját hasznukat lesik, mindenféle háborús készülődést csírájában kell elfojtani? Ha az államszervezeteknek nem tetszik a véleményem, akkor cáfoljanak meg, van sajtójuk, rádiójuk, torkolljanak le, de micsoda disznóság, hogy szavaimért bebörtönöznék? Már a falnak fordulva mormolom, a szocializmusban szabad lesz a szó, és megnyugodva elalszom.

Reggelre ébresztgetve az ajtókat nyitogatják, sétánkra várakozunk. A folyosóra kilépni csakis parancsszóra szabad, ám a szemben lévő zárka foglya előre és hátra lép, jobbra-balra kíváncsiskodik. Majd visszalép és megint előre. Cinkos mosolyt küld felém, arcjátékával jelzi: jusst is megszegem a szabályokat. A séta előtti soraközónál elolvasom az ajtaja feletti táblát, arra krétával az volt írva: Déry Tibor, két hó fogház.

A lépcsőkanyarnál mögéje lépek, mondom a nevemet, büntetésemet. Ő megfordul, ez szigorúan tilos, és jó hangosan, hogy az örök is hallják: – ez szörnyű... A beszélgetés is tiltott, így nem tudom meg mindjárt, mi szörnyű.

Orvosi ellenőrzéskor a folyosóra felsorakozva, udvari sétánkról jődögélve folytatjuk a beszélgetést. Déry mellé jutva megkérdem tőle: – Mi a szörnyű? – Az, hogy ajtómon nincsen kilincs. Ők azt rázárhatják, de én nem nyithatom ki. Ha megdühödök ezért, az ajtóba rúgok.

Másik alkalommal ő érdeklődik. – Mondja, magánál függőlegesen állnak a falak? – Mert az én zárkában lehajlanak, félek, hogy rámdőlnek. Amikor megkérdetem tőle, hogy miért mond ilyeneket, szeme haragossá vált, ajkát keskenyre csukta, majd újra felém fordult, és olyan hangosan nevetett, hogy őrzőnk rámordult. Elhitte azt, amit maga mondott vagy csak játszott? Ma sem tudom.

Az egyik reggelünkön sietve nyitják zárkaajtónkat, az osztályvezető őrmesterünk elharsogja: – szalmazsáktömés!

Déry az ajtójából bámul érdektelenül kifelé, nézi mások kivonulását az udvarra. Intek neki, igyekezzék ő is, meg se moccan. Rákiáltok: hozza a zsákját meg a söprűjét. Visszaválaszol: – én a zsákot minek és hova vigyem?

A foglyok közül már csak a betegek lézengenek a folyosókon, amikor Déry megembereli magát, fogja és hozza az ágyzsákját. Ám hogyan! Vonszolja azt egy kézzel, a másik kezében a seprűt tartja, akárcsak a sétatbotját. Mondom neki: – vegye fel a zsákot a hátára, segítek. Mire ő: – én a zsákot a hátamra vegyem? – És miért tegyem? Azért csak felveszi, és sértődötten elvonul, seprűvel, ami most marsallbot a kezében.

Az udvar egyik sarjában a töreket ürítjük, majd odaülünk a jó illatú kazal elibe, kettesben tömködni kezdjük zsákjainkat. Déry egyre mondogatja: – Olyan itt, mint Mallorcán a narancsligetben.

Mallorcától ugyan messze estünk, a narancsligettől úgyszintén, köröttünk a méteres kőfalak, a magasban tömérdek rácsos ablak. Mégis mennyire más volt az a néhány órányi napfény, tavaszi szél, a szabad beszéd.

A képzelt szabadságnak az őrmester harsogása vetett véget.

– Emberek, osztán a zsákot olyan akkurátusra tömködni, hogy arról a napfény lebukfencezzen! Megértették? No hát!

Csakhogy ez nekünk sehogyan sem akart sikerülni. Segélykérően néztem körül, látom, az egyik szomszédom szép sarkosra forálja a maga zsákját, ahogyan a parancs szólott. Odaállok elébe beszélgetést kezdve, megkérdem tőle:

– Hova valósi vagy?

– Hát maga arra miért kíváncsi? – mormolja felém. Zsákjára tekint, azt igazgatja szótlanul. Nem hagyom ennyibe a dolgot. Úgy hiszem, ismerem én ezeknek a nyelvét.

– Mondd csak, mi a balhéd?

– Semmi balhé, válaszolja jó hangosan, én politikai vagyok.

– Hát annál jobb, én is az lennék – mondom neki majdnem hivalkodóan. Alighogy ezt kimondom, a piros képű, csizmás fiú eldobja a saját zsákját, kezét nyújtja, jó hangosan és érthetően tájolja:

– Csurgó Béla vagyok Pázmándról. Innen ered holtig tartó nagy barátkozásunk a későbbi téveszelnökké lett parasztfiúval.

Béla pártfogásába veszi szalmazsákjainkat, kiigazítja, a sarkokat jól kitömi. Amikor arra halad a felügyelő smasszer, megáll, és megdicsér bennünket.

– No jól csinálják, látszik magukon, hogy notóriusok. Azt a nagy orrút

ismerem is – Déryre mutat – nemzetközi zsebes. Déry veszi a kártyát és így válaszol:

– Az vagyok főrmester úr, most éppen öt évet nyomok le.

A foglár kegyes hozzánk, engedélyezi, hogy megbetegedetteknek is mi tömködjük a zsákjaikat. Vagy tizenöt zsákot sikerül még szereznünk, húzzuk az időt, ahogy csak tudjuk. Még dupla ebédet is kapunk fáradozásunkért. Elbeszélgettünk mindenről. Csurgó a gyümölcsfáiról mesélt nekem. Déry csak hallgatta ízes nyelvjárását és nagyon gyakorlatias beszédét. Főleg amikor az újabb háborúra, az arra való készülődésre esett szó, mindkettőnket meglepett ennek a huszonhét éves embernek a beszéde. Déry csak egy-két antimilitarista szócskát tudott mondani, Béla pergette tovább a beszédet.

Az volt a véleménye, hogy ne a háború ellen beszéljünk, az ügyis semmitérő beszéd, hanem minden embert le kell beszélni arról, hogy katonának menjen.

– Ha engem behívnak, akkor megszököm, vagy az ujjamat lahasítom.

– Nem fogok én orosz emberre löni, de még németre sem szívesen. Azok éppen olyan emberek, mint mi vagyunk.

– Mert ha mi lövünk, akkor visszalőnek és megdöglünk. Nekem semmilyen ellenségem nincsen a külvilágban, csak idebent az osztályellenség... Az ellen meg pusztá kézzel is küzdök. – fejezte be Béla a börtönudvaron rögtönzött szemináriumát.

Déry csakhamar szabadult a Gyűjtőfogházból. Vele az elkövetkező években ritkábban találkozottam, majd az ellenállás idején újra csak gyakrabban. Akkoriban derekasan helytállt. Amikor már könyveit is elolvastam, jelentős írónak is tartottam, okosságáért, szókimondásáért megszerettem.

Csurgót másik börtönbe expedálták, szabadulását követően mozgalmunk keménykötésű aktivistája lett.

Az 1939 húsvétját követő napokban fegyőr kísért a Nyugati pályaudvarra. Felszálltam vele a személyvonatra, Szegeden szálltunk ki. A pályaudvarról kényelmesen lépdeltünk a Mars tér felé. Arra is jutott időnk, hogy megigyunk egy-egy pohár sört, megbámuljam a papucsosok és ostorosok színesebbnél színesebb műveit, a mezítelen asszonylábakat. Azután, mint már annyiszor előtte és utána, nyílt és csukódott a rácsos ajtó, ekkor éppen a Csillag börtöné.

Hivatalos nevén Szegedi Kerületi Börtön és Államfogház. Nevét a csillag alaprajzú börtönépítményről kapta. A Csillag börtönben 1919-ig csak köztörvényes, 1919-től 1944-ig politikai elítélteket is tartottak. A kommün után kétszáz-háromszáz embert, a harmincas években a kommunisták létszáma lecsökkent negyven-ötven főre. Nagyobb létszámú magyar (bánati és bácskai), valamint jugoszláv kommunista került be a börtönbe 1941-1944 között. Neves kommunista fegyencek töltötték itt fegyházbüntetésüket: Apró Antal, Dumitrás Mihály, Fock Jenő, Horváth Imre, Karikás Frigyes, Kádár János, Kilián György, Kiss Ernő, Kulich Gyula, Rákosi Mátyás, Rózsa Richárd, Rudas Ervin, Tótfalussy Sándor, Weil Emil, Weisshaus Aladár és mások. A kommunista foglyokat ipari és házimunkával, fonással foglalkoztatták. Állandó megfigyelés alatt állt a kommunisták körlete, az elkülönített osztály. 1944. szeptember 28-dikán a Csillag börtönt Vácra evakuálták.

Felvételem első perceiben még úgy tűnt, hogy nem is a zárt osztályra, hanem a nagyfai gazdaságba kerülök. A munkára elosztó írnok, Rudas Zoltán jóakara-

túan odairányított. Ám az őrparancsnok, az elítéltet mindenhová kísérő „értésítőlapra” bökte az ujját és figyelmeztetően megdorgálta Rudast. – Nem látja, hogy politikai, pirossal aláhúzva? Jött is értem Török osztályvezető-őrmester, és átvezetett a kisfogdába. Annak második emeletén köztörvényes női elítéltek voltak, az első emeleten az egy esztendőnél többre ítélt politikaiak raboskodtak. Hamarosan megismerkedhettem rabtársaimmal is.

Az elkülönített osztályra érkezésem utáni napon bejött a zárkamba Rákosi, és intő szóval kinyilatkoztatta:

– Értesüleim szerint maga Rudas Bélával dolgozott együtt. Az ő bátyja, Zoltán is itt van a börtönben, de egy másik osztályon. Ő az őrparancsnok írnoke, és tudja meg felőle, hogy közönséges áruoló. Az volt már a Tanácsköztársaság idejében, amikor a bécsi követségünkre küldtük. Összejátszott ott a szociáldemokratákkal. A kommün utáni emigrációban szintén áruoló volt, a landleristákkal tartott. Hetényi útlevelével jött vissza.

Ha valakinek, hát nekem nem kellett bemutatni Rudas Zoltánt, a jogot végzett újságíró, szerkesztő, a Galilei Kör egykori elnökét. 1918-ban a magyar haderő és a magyar állam elleni bűntettel megvádolva már börtönbe került. Az 1918-as demokratikus forradalom győzelme után az akkor huszonöt éves fiatal szocialista külügyminisztériumi segédtitkár lett. 1919 júniusában a szekszárdi forradalmi törvényszék elnökévé nevezték ki. 1919. július 25-től a bécsi magyar követségen dolgozott, majd a kommün bukása után emigrációban maradt. Bécsben kapcsolatban állt a kommunistákkal, de a frankcióharcok idején eltávolodott tőlük. 1925-ben és később is hazatérési kérelmekkel fordult a magyar hatóságokhoz, eredménytelenül. 1937. május 24-dikén tizenöt évi fegyházra ítélték, miután előtte áprilisban útlevel nélkül hazatért. Mintegy három év eltelte után büntetésmegszakítással szabadult. 1944-ben Szálasi nyilaskeresztes pártszolgálatosai az egyik budapesti utcán elfogták, majd kivégezték. Mint említettem, a másik két Rudas testvér, Béla és György sem élte túl a nyilas rémuralmat.

További jeles rabtársaim is voltak. Mindjárt az első zárkában Verrasztó Mihály, aki saját magát Virasztó Koppánynak nevezte. A kereszténységet megtagadta, ősmagyar pogánnyá vedlett vissza. Zászlajára a turulmadár került, legközelebbi verrokon népe a japán volt.

Három ellenségére haragudott Verrasztó, de nagyon. A keresztény papokra, az összes zsidóra és a svábokra. Nem bolond volt, csak ügyes pszichopata. Elmesélte, hogy írt Tokióba a Fekete Sárkány főnöknek; az pénzt nem, csak bélyeget küldött neki. A lóhúsrá meg egyebekre csak kellett a pénz, munkát azt nem vállalt, inkább csodavizet árult a Tisza menti tanyavilágban. Az ő gyógyvize mindenféle betegségekre igen hatásos, de legfőképpen az a fogfájásra, kólikára, legeslegjobban a tüdőbajra.

Verrasztó szomszédja, Gurunci, még a pogány táltosnál is rosszabb fajta. Az öreg a betűket még csak-csak elolvasta, írni azonban nem tudott. Hármas istensége: Böszörményi, Mussolini, Hitler. A kaszáskereszteseket szervezte Békésben, a zsidó bankárok és a keresztény nagybirtokosok ellen izgatott, no és Horthyt is szidalmazta. Évekre becsukták. Gyakran pusmogott Rákosival, az itt-ott felszedett híreit adta el neki szalonnáért, kolbászáért. Azt hazudta Rákosinak, hogy a zárkájából felnyúló kéménylyukon a női rabokkal társalog, tőlük kapja az értesüléseit. Cserébe meg ő ad nekik élelmet. Csakhogy ez nem volt igaz.

A mi igazi hírhordozóink az osztályunkra bejáró borbélyok, a fogorvos és az orvos voltak, ők hozták a külvilág híreit. Amúgy is értesültünk mi mindenről, csak megkésve, hiszen járathattuk a *Tolnai Világlapját*, a *Kelet Népet* és a *Magyar Szemlét*.

Egyszer megtréfáltam Rákosit. A szovjet-finn háború egyik zimankós hetében történt. Guruncinak megsúgtam, hogy egyiptomi motorizált sítalpas századok repültek a finnek segítségére. Gurunci a friss hírrel szaladt Rákosihoz, az dühösen leszidta. Gurunci védekezésében kibőkte, tőlem hallotta a hírt, nem a nőktől. Másnap Horváth Imre, a későbbi külügyminiszter nyitott be hozzám és azt mondta:

- Minek traktálod ilyen síelő hülyeségekkel Guruncit, megharagudott Mátyás.
- Azért, mert ti elhiszitek hamisságait is. Zárkájában azt a bizonyos kéménylyukat már több esztendeje befalazták, csak az ajtaja látszik. Hogyan társaloghatna ő szabadon a női osztály foglyaival?

Az osztály még hátrább lévő zárkasorán öt hungarista nyilas szőtte hatalomra jutásuk tervét. A hatodik, Százasi, nem volt velük, valamelyik csillagszárny cellájában cirkalmazta vérrögös zsványságait. Amikor Százasi velünk sétált egy időben, de tőlünk távolabb rőtta köreit, nyilasaink meglátva őt, feléje lendítették kezüket. Ő meg vissza.

Börtönfolyosónk öt nyilasából a legundorítóbb Kenyeres. Földanyánkból kevés hasonló féreg bújta elő. Nagytestű, hangos szájú rakodómunkás, aki már húsz évvel ezelőtt is gyűlölte a szocialistákat. Akkoriban sztrájktróóket toborzott a dunai hajósok bérmozgalmának letörésére. A közelmúltbeli hónapokban ő dobta a bombát a Dohány utcai zsinagógából távozó hívókra. Két bűntársa egy Madaras és egy Szebenyi nevű volt. Semmilyen foglalkozású, fiatal lődörgők, akik a jó fiúcskát játsszák. Ők zenebarátok, Wagnert és Honthy Hannát szeretik. Ilyenek lehettek a hitleri jugendisták. Bizonyára ezek a legények is árpádkeresztes karszalaggal, német zsoldban fejezték be, haramiák lettek, mint a többi hasonszórú.

A hungarista alvezérek egyike, a rücskös arcú, göthös testű Kassai-Sallmayer, aki Göbbelst mímelte, egyik augusztus végi napon elibém állt, és színésziiesen deklamálta:

– Mostantól a nemzetközi plutokrácia ellen együtt harcolunk, Berlinben megkötötték a német-szovjet meg nem támadási szerződést. – Nem fogadtam el a felém nyújtott kezét, sem ekkor, sem később, amikor hat év múlva az akasztása előtti órákban a Markó utcai fogházban az utolsó kívánságát közölte velem. A szerződés hírére feleletem kitérő volt. Mondtam, hogy ez bonyolult kérdés, meglátjuk, mit hoz a jövő.

Ott volt a nyilasok akkori, későbbben tőlük menesztett főideológusa, Málnási Ödön is. Az egri papnevelde történelemtanára, a zavaros tudására oly büszke joviális úriember. Málnási megírta a *Magyarország őszinte története* című munkáját, amelyben az addigi történetírástunkat totálisan átértékelte. Szerinte legalábbis. Elolvastam. Elmondja abban – valószínűleg Ágoston Péter nyomán –, hogy politikánkat az egyházi és a világi nagybirtokosok irányították. Felhasználja még Acsádyt is, a jobbágyság sanyarú sorsát és lázadásait említve. Azután kilyukad a jelenre, amelyben az ország dolgát már a nemzetközi

plutokráciával szövetkezett zsidó nagytőkések irányítják. Könyve megtetszett Szálasinak, de Keresztes-Fischernek nem, bezáratta.

Az osztályon ücsörgött még Szemenyei, aki az örökhöz és foglyokhoz éppenúgy dörgölődött. Orosházán jeles szociáldemokraták viselték ezt a családnevet. Lehet, hogy még rokonai is akadtak közöttük. Kishivatalnokoskodott, de többre vágyott. Helyi újságokba írt cikkeket, bejárt a munkásotthonba, rátalált a kommunistákra. Szervezkedett, propagandázott, pesti baloldaliakkal találkozott. Amikor a rendőrök lefogták, társaira vallott, mint a vízfolyás. Azok meg – megtorlásul – őrá. Őt is elítélték, így került közibénk.

A keresztfolyosó sarkában ül magányosan Rácz, úgy hiszem, tizenkét évi fegyházra ítélten. Amikor Rákosi – aki írnok, és így szabadon járhat – elhalad előtte, hangosan, éktelenül szitkozódik. Néha már őreink lépnek melléje és csendesítik. Máig sem tudom, hogy Rákosi mivel bántotta meg ennyire ezt a munkásembert. Azért kapott ilyen súlyos büntetést, mert valami merényletet terveztek Horthy vagy valami más vezető ellen. Primitív pokolgépüket rá és társaira bizonyították. Társát, Takót, Rákosi amolyan csicskásnak vette maga mellé.

A velem egykorú Valasek József kommunista volt. Fent északon a somoskő-újfalui kőbányában dolgozott. A szlovák városokból hordta át a nálunk tiltott baloldali irodalmat. Szervezkedett, lebukott. Valasek 1940-ben szabadul, hozza nekünk a valahogyan szerzett pisztolyait, lőszereit, és viszi cserébe a röplapokat. 1944-ben partizánnak áll, az abroncspusztai harcokban elesik.

Eltársam volt Nagy József, a diósgyőri gépgyár lakatosa. Huszonévesen szerettek be, még 1925-ben az Altmantól vezetett illegális mozgalomba. Alig működtek néhány hétig és máris lefogták több társával együtt. Három évre ítélték el. Külső munkáról megszökött Kassára, ott a bevonuló magyar csapatok mint a helyi kommunista párt vezető funkcionáriusát tartóztatták le. Szegeden a régi büntetéséből hátramaradottat ülte le velünk. Mesélte, hogy Rákosi vele is durván basáskodott, ő meg visszafelelt. Akkor meg tiszteletlennek mondták, haragba kerültek. Szabadulása után a Fogaskerékgyár dolgozója, az illegális üzemi bizottság tagja, bevonultatják a 401/402-es büntetőszázadba. A megszállt országban rendőrnagy, akkor ráakadnak Rákosiék, négy évre internálják, bebörtönzik.

Itt raboskodik még Szekeres Pál vasmunkás. Az illegális szervezkedésért rászabott több éves fegyházbüntetését ülte, de nem letargikus tétlenségben. Még nem láttam fiatalembert, aki ennyire habzsolva igyekezett agyába raktározni mindenféle ismeretet. Az osztálykönyvtár minden könyvét elolvasta. Egymás mellett dolgozva egyik nap megsúgta, hogy Polyák János figyelmeztette, Rákosinak nem tetszik a velem való hosszas társalgása. Ennek következménye lehet. Megvonják tőle a segélypénzekből feljavított étellemezést. Még hozzátette:

– Undorító, kicsinyes ember ez a Rákosi, még a börtönben is frakciózik.

Azt tanácsoltam neki, válassza a kolbászt, a filozófiát majd megtanulhatja szabadon is. Őt nem csukatta le Rákosi, jelentéktelen könyvtárosi állást kapott.

Baksa József, a kalocsai kőműves szintén kommunista szervezkedésért fogyasztotta éveit, erejét. Megbetegedve, kórházba került gyomorbetegségével, és amikor visszajött, megkérdezte Rákositól, hogy egykori rabtársuk, Karikás Frigyes levelei miért maradtak el. Ő még nem tudta, hogy Karikást már elpusztították

odakint. Rákosi nem is felelt a kérdésre, pulykamérgesen kifordult a zárkából. Utána már nem is állt vele szóba, de a jobb élelmezést azért nem vonták meg tőle. 1945 után Baksát városa polgármesterének választja. 1948-ban a kenyér ünnepén Rákosi és kísérete Kecskemétről átvonult Kalocsára. Ott találkozott a két volt börtöntárs. Rákosi Pestre visszatérve rendelkezett: Baksát azonnal eltávolítani!

Udvari sétáinkon a Rákosi-követők között a harmadik Polyák János volt. Ismertem őt Kispestről, ahol szaktársai, a vasasok társaságában kritizálta a szociáldemokratákat. Kommunista csoportot szervezett a munkásotthonba feljáró fiatalok közül. Még Moszkvát is megjárta kongresszusi küldötként. Horthy bírósága négy és fél esztendőre ítélte. Csendes, belenyugvó ember, Rákosival nincs semmilyen konfliktusa. 1945 után baj nem éri, középkáderként helyezkedik el, gazdasági, szakszervezeti funkcionárius.

Szomorúbb a sorsa Szűsz /Szűcs/ Ernőnek, aki a Rákosi mögötti sorban a második. A győri textiltechnikus, ez a magas, jóképű férfi, hóna alatt egy nyugággyal lépkedett lépcsőinken. Kora nyártól késő őszig a vászonágyat a nagyudvar szélén felállítja és az odajáruló Rákosit anyaszűz meztelenre vetkőzteti, és fekvőhelyére felsegíti. Rákosi orvosi engedéllyel apró fekélyeit gyógyítja a napfénnel. Látványa ugyan nem túl épületes, ahogyan szétvetett lábakkal napfürdőzik, a tömzsi és hasas „vezér”, de hát tudomásul vettük a kivételes bánásmódot. A séta befejeztével Szűsz Ernő odaszaladt Rákosihoz, lesegítette ágyáról, öltöztette.

Szűsz négy esztendő s rabsága után szabadult Szegedről, kiutazott a Szovjetunióba, ott megnősült. Részt vett Moszkva védelmében, orosz asszonyával hazatért. Itthon Rákosi megjutalmazta, államvédelmi ezredesnek nevezte ki. A Rajk-per egyik ügyintézője, ekkor már Szűcs Ernő névvel.

A per forgatókönyvét természetesen jóval előbb megírták. Persze, az események sodrában, a rendezők utasítására bővítették vagy éppen szűkítették az eredeti terveket, szerepeket cseréltek, már ahogyan az egy forgatókönyvnél szokásos.

Valószínű, hogy így kerültem én is az egyik statiszta szerepbe. Szűcs Ernő kijött hozzám Vácra a fegyházba. Lehivattak az irodába, és ki más vezette a kihallgatásom, mint az egykori szegedi börtöntárs... Talán 1949. május 5-6-dikán lehetett ez a párbeszéd, mert május 1-jén a börtönablakból láttam a felvonulást és a táblákat, amelyeken Rajk nevét vitték.

Valahogy így beszélt:

– Nohát Demény! Magán most éppen olyan rabruha van, amilyenben harminckilencben együtt jártunk Szegeden. – Mondja csak, mióta van újból bezárva.

– Most már ötödik esztendeje.

– Legalább tudja-e már végre is, hogy miért tartóztatták le és miért ül börtönben?

– Nem, még ennyi év után sem tudom, hogy miért zártak be.

– Hát akkor tudja meg tőlem. Emlékszik még arra, hogy Szegeden azt mondta Rákosi elvtársnak, hogy maga a Kommunista Pártnak a 13. számú tagja volt? Egyszóval, a tagsági könyve régebbi, mint Rákosi elvtársé. Értse már meg, hogy ezért az állításáért ül a börtönben.

Szörnyű bűnömet próbáltam enyhíteni, magyaráztam Szűcsnek, hogy mindez akkor történt, amikor megérkeztem Szegedre, és Rákosi bejött a zárkámba. Azt

kérdezte akkor, hogy nem kellemetlen-e, hogy cellám száma éppen 13-as. Nevetve válaszoltam, hogy soha nem voltam babonás, most sem vagyok az. Ezt a számot azért is szeretem, mert 1919 februárjában, amikor Kun Béla lefogatását követő hónapokban beléptem a Kommunisták Magyarországi Pártjának IV. kerületi ún. „katona” csoportjába, Komlós Béláné ezt a számot írta tagkönyvemre. Rákosinak akkor ugyan nem mondtam, de feltételezem, hogy a párt többi csoportjában is előlről kezdték a tagkönyvek számozását, így másoknak is lehetett ugyanez a számozásuk. Nyilvánvaló, hogy sokan voltak nálam régebbi tagok, a bátyám is az volt.

Visszatérve a Szüccsel folytatott „beszélgetésre”, emlékszem, türelmetlenül dobolt ujjjaival az íróasztalán, megszakította magyarázkodásomat és azt mondta.

– Na, elég volt Demény! Maga nekem ne magyarázkodjon tovább, én magát most szabadlábra helyezem, illetőleg rövid időre internáltatom. Akkor még nem tudtam, hogy Szüsz/Szücsnek ez a „rövid idő” újabb öt évet jelent, talán ő maga sem tudta.

Mint ahogy nem tudhatta a saját sorsát sem. Amikor már ő is megundorodott az egyre szaporodó koncepciós perek brutalitásaitól, azok között Miklós öccse meggyilkolásától, kiutazott Berijához, hogy rábírja a perek leállítására. Berija megköszönte a felvilágosítást, és rögvest telefonált Rákosinak. Elmondta, hogy miket merészelt mondani neki. Hazatérte után Rákosi azonnal lefogta, Péter Gábor kínzókamráiba cipelik. Megöletéséről több verziót is hallottam. Az egyik szerint Rákosi telefonált Péternek és azt kérdezte:

– Szücs még él?

Két óra múlva már nem élt. Még a testét is ott helyben porrá semmisítették.

A felsorolásban az utolsó előtti rabtársam, akiről még néhány szót akarok írni, Horváth Imre, Rákosi leghűségesebb börtöntársa. Nem volt ő nagy eszű, de ifjúkorától állhatatos, osztálytudattól fűtött munkásember. Szorgalmasan tanulta mindazt, ami csak keze ügyébe került. 1921-ben tíz évi fegyházra ítélték, cserefogolyként kijutott a Szovjetunióba. Ott a Telefongyár egykori műszerész-tanonca kijárta a műegyetemet, az orosz és a német nyelveket megtanulta. Oktalan módon 1933-ban pártszervezésre hazaküldték. Alig hogy megmelegedett itt, már le is tartóztatták, és a csereakciókor elhagyott kilenc évét koptatta velünk együtt.

Ő gyűjtötte össze az általunk elkészített guzsalyokat, járt-kelt közöttünk. A legfontosabb munkaköre a könyvtárosság volt. Az egyik nagy zárkában méteres polcokon sorakoztak könyveink. Meghatározott időpontban azokból válogathattunk. Jól jellemzi a börtönben kialakult helyzetet és Horváth Rákosihoz fűződő kapcsolatát egy emlékem.

Az egyik könyvtárórában a kötetek között turkálva Horváthtal beszélgettünk régi és közös dolgainkról, meg a maiakról. Természetesen, mint egykor, most is tegeződünk. Horváth valamikor hozzánk tartozott, velünk kezdett, ő is lebukott, 1920 nyarán szabadult először. Ahogy beszélgettünk, Horváth egyszerre megdermedt, magázásra fogta a szót, létrájáról leszólt rám:

– Siessen, válogassa ki már a könyvét!

Megdöbbenem, hírtelen nem tudtam, mi történt. Hátrafordultam, az ajtóban ott állt Rákosi. Megjelenésekor váltott át tegezésről magázásra. Akkor értettem meg, hogy Rákosi még a börtönbeli elzártágunkban is felügyelte a féltucat

kommunistának a kapcsolatait. Kicsiben csinálta azt, amit később vezéri hatalma teljében az egész párttal, sőt az országgal.

Hogy miért és hogyan tehette, arra talán egykor lesz hiteles és tudományos válasz. Én csak a magam élményeit tudom valamelyest összerendezni. Már idézett első beszélgetésünk alkalmával nemcsak a párttagkönyvünk sorszáma került elő. Annál sokkal fontosabb kérdéseket is feltett nekem Rákosi.

Amikor bekerültem, elbeszéltem neki a világ híreit, a spanyolországi harcokat, és hogy megörvendeztessem, a Rákosi-zászlóaljat. Azt válaszolta, hogy ő tud ezekről, meg mindenről, amit eddig elmeséltem. Ekkor fordítottam társalgásunk menetén, kedvébe akartam járni, hiszen tizenöt esztendő a börtönben iszonyatos idő. Elgondoltam, hogy tengernyi káposztát, répát, babot kellett megennie, asszonycsókot sem kapott ezalatt. Arról meséltem hát neki, hogy annak idején Hébelt Ede utasítására a perirataiból ki akartam lopni a hamis útlevelét. Akkor merően rámnézett és megkérdezte:

– Maga olvasta az ügyirataimat?

Jókedvű igennel válaszoltam. Ekkor peréről is elterelte a szót, és számomra nem valami kellemes kérdéssel fordult hozzám:

– Maga ugye a Landler-frakcióhoz tartozott?

– Én? – hebegtem zavarodottan.

Emlékezetemből előkaparva a tizennyolc évvel ezelőtti pártviszályt, így feleltem:

– Nem tartoztam én semmilyen frakcióhoz. Itthon nem ismertük a maguk ellentéteit. Egyébként is, amikor 1921-ben lefoglaltak, még Bécsben sem dúlt frakcióharc.

Rákosi nem hagyta ennyiben.

– Ne is tagadja, Landlertől és Sallaitól kapta az utasításokat. Tudok én mindent maga felől, nemcsak a régi, hanem a későbbi dolgai is.

Ezekről meg én nem kívántam vele beszélgetni, nem tartottam őt illetékesnek mozgalmunk bírálatára. Nem ismerte ő hazánkat, legkevésbé annak munkásmozgalmát. Amit tudott felőle, azt is papirosból és börtöntársai szűkös jelentéseiből tudta. Felnőttként és szabadon még két évet sem töltött el országunkban, a munkásmozgalomban meg mindössze néhány hónapot.

A beszélgetés mégsem ért véget, meglepetésem tovább fokozódott, amikor meg ezt kérdezte:

– Kitől kapott utasítást annak a röplapnak a megírására, amiért magát elítélték?

– Senkitől, feleltem. A magam és a barátaim szavát kívántam felemelni a revizionista sovinizmussal szemben. A szociáldemokrata párt ezt nem tette, sőt beállt a revizionizmust támogatók táborába. A kommunista párt organizációs és propaganda tevékenysége – de hiszen ezt maga is nagyon jól tudja – három éve szünetel. Ugyan kitől kérhettem volna engedélyt a röplap kiadására?

Rákosi válasza lakonikus volt, még a szám is tátva maradt e néhány szavától:

– A Párt itt van! Én nem vagyok itt?

Bambán bámulhattam, újabb témánk már nem akadt. Rákosi nehézkesen feltápaszkodott a hokedliről, az ajtóból még visszaszólt:

– A spejzolását még összeírom, a könyvtárból kivethet könyveket.

Rákosival ezután egy esztendeig együtt éltünk. Nap mint nap találkoztunk,

néhány alkalommal elbeszélgettünk. Szólt, ha levelem érkezett hazulról, vagy csomag jött. Figyelmeztetett a várható kutatásokra, jellemezte óreink magatartását, írókról, politikusokról véleményeket mondott

Hírből, könyvből és folyóiratokból jól ismerte őket, külföldieket, magyarokat egyaránt. A sok-sok börtönév alatt lexikontudásúvá vált. A világtól elzártan, a betanult adatokat százszor és ezerszer elismételve véste agyába. Az élő magyarok mindegyikét lebecsülte. Móricz Zsigmondot Mikszáth és Kemény Zsigmond sikertelen utánzójának mondotta. A *Kelet Népet* Darvassal együtt a romantikus nacionalizmus szócsövének nevezte. Némethet és Kodolányit fasisztákká minősítette.

Egy alkalommal szóba került Sándor Pál. Róla azt mondta, hogy az egy külön utakon járó ember, és mindjárt megkérdezte, olvastam-e csapnivaló regényét, a *Raszkolnyikov Szibériában*. Próbáltam valamit ellentmondani, hogy azért mégis csak ő szerkesztette Madzsarral közösen a *Társadalmi Szemlét*. Mire Rákosi azt felelte, hogy az a lap egy vegyes felvágott volt.

És Madzsar? Lekicsinylően legyintett puha kezével, és jó szokása szerint megint csak ő kérdezett.

– Ismeri az ő bécsi emigrációs múltját, és tud maga a feleségének grófi barátnőiről?

Hogy miért írok ennyit Rákosiról? Feleletem: ez tetemre hívás. A szegedi börtöntársak sorsának számbavétele után is világos, hogy nem előzmények nélküli az, ahogyan tizenkét évig országolt Rákosi. Vele nem rokonszenvező és az őt nem követő börtöntársait elemésztette, degradálta. Ártott azoknak is, akiket bántó egyoldalúsággal véleményezett. Madzsar József érdekében semmit nem tett, Moszkva melletti fogolytáborában hagyta elpusztulni 1944-ben. Sándor Pált lecsukatta, az általa bírált írókat, ha azok főtitkársága előtt térdet nem hajtottak, indexre tétette, nyomorba döntötte.

Mentségére csak egy dolgot lehet felhozni. Az 1939-40-es években, eltekintve a Vácon fogvatartott Vas Zoltántól, hosszabb időre elítélt kommunistáról én nemigen hallottam országunkban.

Azaz, egy valaki mégis volt, róla mindenképpen szólnom kell, hiszen régi börtönismerős, Weisshaus Aladár. Mint az első toloncházi találkozásunk alkalmával, így most is kevéssel szabadulásom előtt érkezett zárt osztályunkra Weisshaus, így sok szó nem eshetett közöttünk. Rákosi a beérkező Weisshaus az első pillanattól kezdve kiközösítette, tőle az ennivalót és a könyveket is megtagadta. Erről én nem vettem tudomást. Amikor az etető ajtón egy darabka szalonnát és egy vaskos német nyelvű filozófiai könyvet adtam be neki, Rákosi mögöttem termett, megvárta, amíg a fortocskát becsukom, aztán suttozó hangon kioktatott:

– Miért ad neki ennivalót és könyvet? Nem tudja, hogy ő az én ellenségem?

Ezt nem tudtam, de nem is nagyon érdekelt. Egyszerű börtönpszichózisnak vétem Rákosi szavait. Nem volt az. Hogy mennyire nem, azt szegény Weisshaus megtapasztalhatta Rákosi börtöneiben. Weisshaus akkor is, később is egyéniség volt. Ha módját ejthettük, beszélgettünk, valójában vitatkoztunk. Volt miről.

Legtöbbet a szovjet-német megállapodásról és a finn háborúról. Én azokra katonai szemszögből néztem, helyesletem a szovjet politikusok lépéseit. Ő a nemzetközi munkásmozgalom érdekeivel ellentétesnek mondta azokat. Mérle-

geltünk. Nálam a serpenyő mindenkor a Szovjetunió javára billent. Véleményeink eltérése, mint eddig, magánéleti barátkozásunkat most sem zavarta.

Zárkaéletünkről annyit, hogy kora reggeltől a munka kezdetéig, majd annak befejeztével a villanyoltásig sok mindent olvastam, börtönfüzeteimbe jegyzeteltem. Kedveltem a *Természettudományi Közlöny* régi évfolyamait. Olvastam és bírkóztam Jaspers munkáival, a *Weltorientierung*gal és a *Grenzsituation*nal.

Amíg én a filozófiai problémákon rágódtam és kortyoltam a kiétkezésünknel vásárolható borocskámat, addigra a németek elfoglalták Lengyelországot, majd Dániát, Norvégiát, és 1940 júniusában az angolok Dunkerque-nél a tengerre menekültek, Hitlerék bevonultak Párizsba.

A nyilasok ujjongva kiáltozták át újabb és újabb győzelmi híreiket egymásnak, a baloldaliak bosszantására. Az nem jutott eszükbe, hogy örömteli lármájuk saját maguk, német zsoldosságuk árulója. Úgy tűnt, hogy már őrünk is feléjük hajlanak. Valószínűleg tőlük kapják az újabb híreiket.

Az augusztusi második bécsi döntést maga az osztályvezető közli velem. Zárkamba lépve ezt mondja: – Na, mire maga szabadul, más világ lesz odakünn. Lett is, zsidótörvényes, Nagy-Magyarországos.

Szégyenkezés nélkül írom le, hogy a nyár végétől novemberi szabadulásomig – akárcsak egykor az érettségim előtt – hátralévő napjaimat füzetem hátoldalára striguláztam. Sőt, az utolsó hetekben a napokat órákra is átszámítottam, az egyik utolsó hajnalon még azokat is megszoztam hatvannal.

Ügyvédem hiába fordult semmisségi panaszával a Kúriához, eredeti egy év három hónap büntetésem csak felemelték két évre. Dr. Wagner György, egyben mozgalmunk szimpatizánsa, négy év múlva már halott, munkaszolgálatosként megölték.

Egyre növekvő türelmetlenségemet fokozta a kétség, mit tehetek én, és mit tehet mozgalmunk ebben a helyzetben. Milyen állapotban van a szervezet? Hogyan vészelték át ezeket a diadalmas időket? Megmaradta-e egyáltalán a szocializmus híveinek?

Fokozódott lelkiismeretfurdalásom kicsiny családom miatt. Miért kellett őket otthagynom? Teri és Vera küldtek levelet minden hónapban, még hozzá optimista hangvételűt. Ám hogy ezek mögött mi a valóság, azt most már látni szerettem volna. Feleségem egyszer utazott ide beszélőre, drága volt a vasút. Vera már biztos nagylánnyá fejlődött, talán már az iskolába sem kell elkísérnem.

Szeptemberben amnesztiával szabadult Szálasí, autókarakán kísérte fel Pestre.

Ebben az időben szólt be Rákosi zárkám kukucskáloján.

Holnap utazom a Szovjetunióba, velem jön Vas Zoltán is.

November negyedikén elbúcsúztam rabtársaimtól, némelyiküktől üzenetet vettem át, estére civil ruhát öltöttem, másnap a korai órában a kapuhoz kísérték, az őrparnacsok kezét fogott velem, költségemre taxit hozatott, és máris rohantunk ki a vasútállomásra.

A vagonban az ablakhoz ültem, első dolgom volt a vásárolt újságjaim elolvasása. Két évvel lemaradtam a hazai politikai mozgalmak ismeretében. El-elbóbiskoltam, felébredtem, nézegettem a november eleji tájat. Miért, miért nem, a tizenhat évvel ezelőtti tavaszi utam jutott eszembe, amikor Zalaegerszegről mentem hazafelé. Szorongtam akkor is, most is. Szolnoknál ötlött az eszembe, hogy közeleg november hetedike. Máskor ilyenkor fogalmaztam a

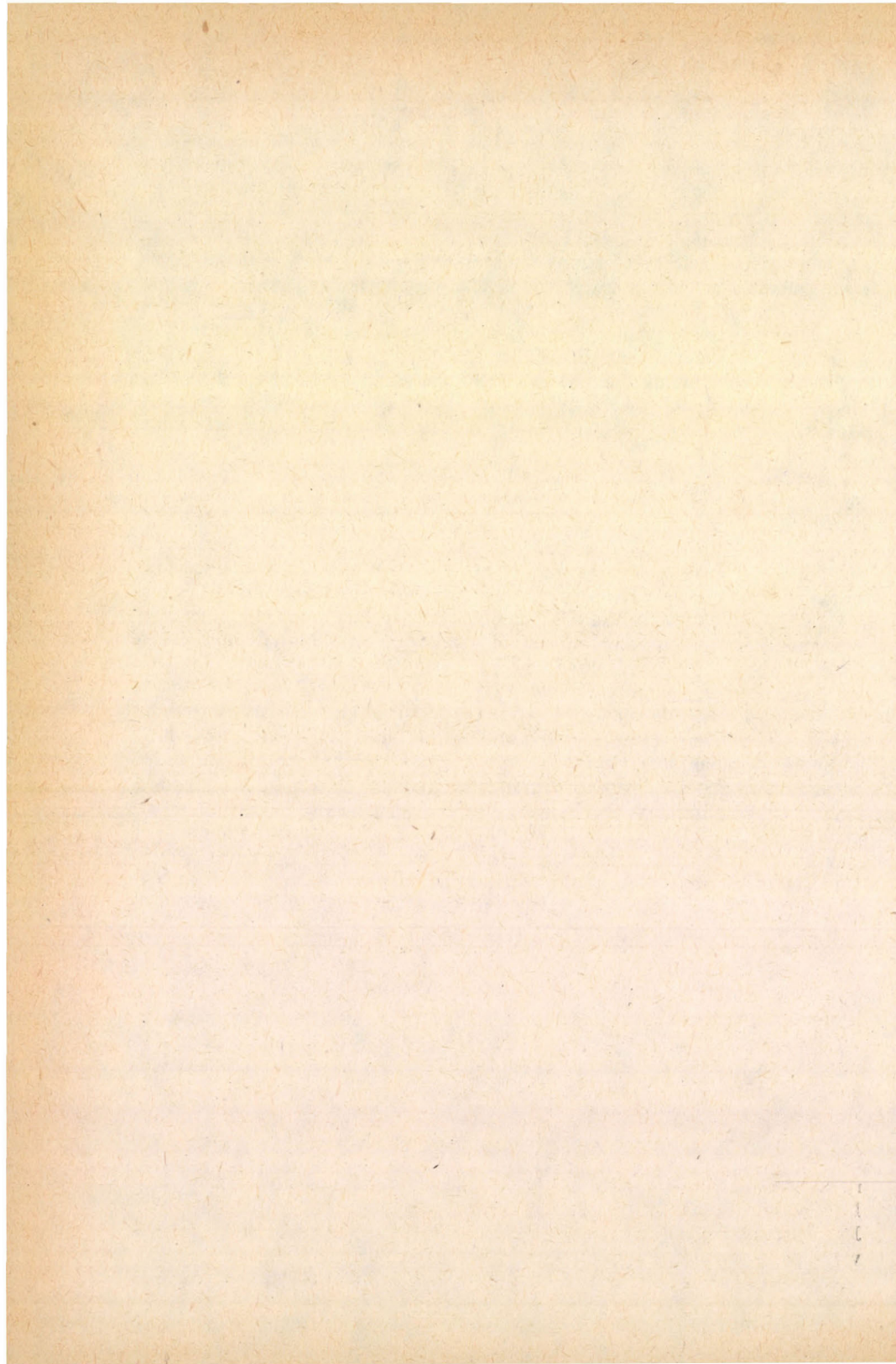
sillabuszokat az oroszok forradalmának megemlékezéseire. Onnantól kezdve jegyzeteltem az újságszélekre. Írtam a magam novemberi tézéseit, meg azt, hogy mit kell tennünk.

A Nyugati peronján Teri és Vera vártak, igazán örvendtünk egymásnak. Az Ilkovic-büfében tejeskávét iszunk habosan, kuglófot is aprítok hozzá. Vera egyfolytában csacsogja, hogy ő már nagylány, gimnazista. Terinek a szeme változatlanul élénk-szép, arca fáradtan sápadt. Átsétálunk a Margit hídon, üdvözlöm régi ismerősömet, a Dunát. Anyám a statisztikai hivaltalomb mögött lakik kicsiny szobában, elmagányosodva.

Ebédre hazaindultunk tőle, Klement és felesége, Janka vártak otthon kész ebéddel. Klement Karcsi nagy lendülettel rajzolta a levegőbe mozgalmunk állásait, valamelyest hivalkodóan is, hogy nélkülem is eredményesen működtek az elmúlt két évben.

Asztalhoz ültünk, nem annyira az étel, mint a teríték volt szokatlan számomra. Fehér tányérok, kés, villa és az üvegpoharak, a horpadt csajka, a bádoganál után önmagában is élmény volt. A marhahús és a grízes tészta nemkülönb. Még be sem fejeztük az ebédet, máris ráncsengett Gischitz, vigyorgó arccal ült le közénk. Ő is az erzsébeti mozgalom jelentős számszerű gyarapodásáról számolt be. Utána jött Bánó Magda, aki az óbudai textilüzemekről beszélt, nekem úgy tűnt, kissé fontoskodva. Amikor a saját oktatómunkájáról kezdett el beszélni, jóval szerényebb és visszafogottabb lett. Kun Margit, Manyó is a munkahelyéről, az Orionról mesélt. Őt késő estig ott tartottam, addigra megírtam a másnapi ünnepi megemlékezés szövegének vázlatát.

Gischitzcel másnapra találkozóra hívtam Weisingert a Nagyvárad térre. Ott is volt a megbeszélrt időben, vele jött Drahos Lajos is. Sokáig sétáltunk a környező utcákban, természetesen a W. M. gyári dolgokról beszélgettünk, no meg az erzsébeti és a soroksári felnőttekről, fiatalokról, a háborúról, arról a sajtóságos diplomáciai és belpolitikai fordulatról, amelynek következtében újból kapcsolatba kerültünk a Szovjetunióval. Társaim keserűen mondták, ez csak humbug, a németek biztosan háborúra mennek a Szovjetunió ellen, és Hitler oldalán ott lovagol majd Horthy. Ez lesz a halála, semmi kétség. Mindkettejüknek adtam a beszédvázlatomból, egyikük Pesterzsébeten, másikuk Pestújhelyen emlékezett az orosz forradalomról.

A végkifejlet felé: 1940-1945. Mozgalmi üzemeink

– Szlovákiai magyarok a kommunista párt élén – Keresztények és zsidók: üzemeink – A Deák–Mayer csoport: „Megfigyelés alatt” – Álláspontunk – A Rajk–Demény egyezmény – A baloldali somérokkal – „Csepel ismét az élen!”
– Első stációnk Zugló, második Pestújhely

Szlovákiai magyarok a kommunista párt élén

A második világháború megindulása után és a szovjet-magyar diplomáciai kapcsolatok felvételét követően a Komintern VB úgy találta, hogy Magyarországon is itt az ideje egy „igazi” centralizált kommunista párt kiépítésének. Írtam már, hogy 1936-1940 között a párt Magyarországon belüli, de főként határainkon túlról küldött emberekkel és segítséggel igyekezett talpra állni.

A pártfelosztást követő években Prágában kezdeményezték az újjászervezést, újságot is adtak ki. 1939 végén a Szántó Zoltán által vezetett IKB (Ideiglenes központi Bizottság) „lényegében szétesett” – ahogyan hivatalos párttörténet fogalmaz.

Rózsa Ferenc 1939 tavaszán Párizsban a párt szervezésének meggyorsítására megbízást kapott. Valószínűleg a moszkvai magyar emigráció még életben maradt tagjai ajánlották Rózsa Ferencet a párizsi bizottságnak, amelyet nem sokkal ezután 1940 februárjában fel is oszlattak. Ugyancsak ekkor kapott felsőbb megbízatást a korábban már említett Turai József nyomdász. Turai ekkortól kezdett intenzív és látványos szervezkedésbe a vasasok és a bányászok között. Turai levelezett, tárgyalt a prágaiakkal, a párizsiaiakkal, szervezetébe vont és felszippanzott sok kommunista érzelmű, régebben a párthoz vagy más baloldali csoporthoz tartozott munkásembert, tapasztalatlan fiatalembert. A gyors szervezkedés megbosszulta magát, jött a soron lévő lebukás.

Rózsa Ferenc Párizsból hazatérve, ügyesen és eredményt hozó módon szervezett Gács László barátjával együttesen kisebb kommunista csoportot, ám ez sem jelentett még pártot, legalábbis nem a Komintern normái szerint.

Erre mutat az, hogy a KI végrehajtó bizottsága az 1940. szeptember 5-diki ülésén Révai József referátumát elfogadva döntött úgy, hogy: „A centralizált budapesti pártszervezet megteremtése alapvető feltétele az igazi magyarországi kommunista párt kiépítésének.”

A Komintern irodáiban ez időben ott lábatlankodott Gerő Ernő és Farkas Mihály. Ajánlatukra úgy döntöttek, hogy a budapesti kommunistákat megkeverülve három szlovákiai magyar kommunista szervezőt küldenek Budapestre. Hármójuk történetét mások már megírták. Én meglegszem azzal, hogy Skolnyik József írásaiból idézzem fel az 1940-43 között történeteket. Skolnyik Józseffel volt időnk megbeszélni a történeteket az ÁVO pincéjében, 1945-ben.

Idézek a „Kiegészítő feljegyzés az illegális párt 1940-43-ig folytatott tevékeny-

ségéről” című későbbben írott kéziratából. Skolnyik ezt írja: „Schönherz Zoltán és Szekeres Sándor elvtársakkal együtt 1940 nyarának végén lettünk megbízva azzal, hogy a Komintern végrehajtó bizottsága által alaposan megtárgyalt és határozatba foglaltakat végrehajtsuk, illetve végrehajtásához szervezzük meg Budapesten a központi bizottságot és más pártszerveket. Ugyanakkor kihangsúlyozták, hogy Rózsa Ferenc elvtárral a kapcsolatot vegyük fel, de ne vonjuk be őt és társait a vezetésbe. Külön felhívták a figyelmünket arra, hogy Gács László elvtárral ne lépjünk kapcsolatba. A vezetés gerincét a bécsi döntés után Csehszlovákiából átjött elvtársak képezzék, hazajövetelünk után a határozatnak ezt a részét felülbíráltuk, mert helytelennek, sőt megvalósíthatatlannak tartottuk. A Csehszlovákiából jött elvtársak nem ismerték a magyar viszonyokat, nem is beszélve arról, hogy az ilyen funkciókra alkalmas elvtársakat 1940 áprilisában felgöngyölítette a magyar fasiszta rendőrség. A másik fontos tényező, a leglényegesebb, az volt, hogy felismertük Rózsa elvtárs nélkülözhetetlenségét. (...) Moszkvában a magyar elvtársaknak, s az ő informálásuk által a Kominternnek fogalma sem volt az itthoni kommunisták életéről és működéséről. (...) A határozatról ezt a véleményünket megírtuk a Komintern elnökségének és egy kárpátukrajnai elvtárral elküldtük, de választ nem kaptunk rá. (...) Mégalakítottuk a Központi Bizottságot és a titkárságot (...) Rózsa Ferenc elvtárs tagja volt a Központi Bizottságnak és a titkárságnak, Gács László a KB-nek volt a tagja. Ez ma egyszerűnek és természetesnek látszik, azonban 1940-ben ez nem volt ilyen egyszerű, mert a legfőbb pártszerv, a III. Internacionálé és annak határozatait végrehajtani pártszerű volt. Tehát cselekedetünk nagy felelősséggel járt, de mi meg voltunk győződve álláspontunk helyességéről és a „kinti” K.M.P. bizottság felelőtlenségéről, akik az Internacionálé vezetőségét a valóságnak nem megfelelően informálták pártunk itthoni munkájáról. (...) Gerőék ezért fegyelmet érdemeltek volna. Sajnos, 1945-ben nem ők kapták a pártfegyelmet, hanem én. (...)

Miért nem jött a kinti bizottságból valaki haza a párt és az általános helyzetet tanulmányozni...? Nagy felelősség terheli őket. (...) Gerőék tudták, hogy ebben a kérdésben – a fasiszmus elleni front kialakításában – súlyosan hibáztak, annyira nem voltak leninisták, hogy önkritikát gyakoroltak volna. Inkább elhallgattatták azokat, akik tudtak róla. Szerintem ez volt a forrása annak, amiért 1945 után üldöztek. Ezt a koncepciójukat próbálták Rosner /Kovács/ István jellemtelen hazugságaival igazolni. (...) Teljesen igaza volt a KI VB-nek, amikor a szeptemberi határozattal megszüntette a Moszkvában lévő KMP bizottság vezető szerepét. (...) Bebizonyosodott, hogy a külföldi KB nem alkalmas a vezetésre, mert nincs kapcsolata a valódi helyzettel. Hasonló okokból megszüntették a párizsi bizottság működését meg 1940-ben.”

Skolnyik és társai az engedetlenség után a helyiekkel együtt nagy erővel kezdenek szervezkedni. Nem szakadt meg minden kapcsolat a moszkvaiakkal, mert 1942. február elsejére már cenzúrázatlan újságot adnak ki. Az első számot gépírásról másolva még csak nyolcvan példányban, a harmadikat százhusz példányban. A címlapnak és a névválasztásnak ezúttal is van jelentősége.

A *Szabad Nép* olvasóinak száma csekély, mégis érdeme, hogy már írásban propagálja az együttműködést a szociáldemokratákkal, sőt az összes demokrata erővel, a háború ellenében és az ország függetlenségének védelmében. A lap

negyedik számának megjelenésekor (1942. május 1.) a rendőrség rajtaüt a lap terjesztőin, és a legbrutálisabb eszközeit használva szétrobbantják ezt az illegális szervezetet is. Az 1942. április-június között tartó letartóztatások során előbb elfogják a központi bizottság három, később negyedik tagját, a budapesti bizottságok szinte minden tagját.

Rózsa Ferenc a csendőrnnyomozók inkvizíciós vallatásakor szívrohamban pusztult el, Schönherz Horthy vészbírósága kivégeztette, Skolnyikot a decemberi letartóztatása után tizenöt évi fegyházra ítélték, Gácsot is súlyosan elítélték. Az ötödik tagot, Szekerest, társai már korábban félreállították konspirációs hibájáért.

Mint említettem, Skolnyik és Gács megpróbáltatásai ezzel nem értek véget. Tizennyolc hónapos életveszélyes szervezőmunkájáért, a pártlap terjesztéséért „hálából” ő is az Andrassy út 60-ba került. Kovács István vádaskodására Péter Gábor letartóztatta őt, 1945 utáni lefogatásuk eseményeinek, qlítéltetésének és a szabadulása utáni kálváriájának leírásához sok száz oldal sem lenne elegendő.

Börtöneimből újra szabadulva tájékozódnom kellett. Úgy döntöttünk, hogy számba vesszük saját erőnket. Nagyjából úgy esett, hogy az 1941 június elején nyílt nemzetközi vásár idején került sor erre. Az újjászervezett felső kör összeszámálta mozgalmunk akkori – szorosabb értelemben vett – tagjait, aktivistáit és szimpatizánsait. Akkor az üzemi és területi belső- és tanulóköreinkbe mintegy nyolcszáz-nyolcszázötvenen, kilencvenöt százalékban munkásemberek tartoztak. (A hivatalos kommunista párt és a mi mozgalmunk szakmai, üzemi és vallási összetétele más volt. Ez nem valamiféle kiválogatás eredménye, a szervezkedés céljaiból, helyeiből következett. A mi mozgalmunkban Rudas és én voltunk zsidó származásúak. Tagjaink között is könnyen összeszámolhatjuk a nem keresztényeket, alig egy tucatnyian voltak.) Az általuk szorosan fogott és velük hasonló gondolkodású, megatartású szimpatizánsok legalább ezerötszáz-an voltak. Azt már magam is tapasztaltam, éppen a vásáron először kiállító Szovjetunió pavilonjának szervezett látogatásakor, hogy mozgalmunk szilárd-sága és a kötelekek ereje börtöneveim alatt is nőtt. Én senkiről sem tudok, aki hazánkban, ha baloldali ember volt – kivéve ha betegség, pénzhány meg nem akadályozta – ne lett volna látogatója a szovjet pavilonnak.

Amikor a városligeti vásár napsütötte sétányain járkáltunk, akkorra a német seregek már lerohanták Jugoszláviát. A gyalázatos okkupációban Horthy hadparancsára Magyarország hadserege és államapparátusa zsákmányra éhesen részt vett.

Mit tehettünk mi? Tiltakoztunk. Szabadulásomat követő hatodik hónapban ismét röplappal tiltakoztunk Hitlerék ellen. Több oldalas cenzúrázatlan brosúrát írtam, térképes címlapját ekkor is Bánó Magda rajzolta, és mint annyiszor, Manyó gépelte. A Nyugati pályaudvarral szomszédos Westend-házban, Csóry Anna, egy bátor feminista irodájában sokszorosítottuk az írást, mindössze ötven példányban. A nagyüzemi bizalmiaknak és a területi vezetőinknek osztottuk szét azokat.

A két évi raboskodásom utáni esztendőök estéin a Sziget utca 2. számú ház V. emeleti, Pikler Blanka tiszta, kicsiny lakására jártam el. Ebben a lakásban a múltat őrizték, és az akkori jelent kritizálták. Elnevezhetném ezt a kicsiny társaságot Szabó Ervin Emlékkörnek is, mivel az ide feljárók mindannyian a

régen meghalt könyvtárigazgató szoros munkatársai voltak. Néha el-elkísérték őket férjeik, gyermekeik, de teázott ott alkalomadtán fiatalabb rokon, barát, munkatárs is.

Elmaradhatatlan volt ott Szigeti Gabriella, aki Szabó Ervin hatására már 1918-ban a kommunista párt tagja lett, és aki házasságát a zalaegerszegi internálótáborban kötötte Solti Andrással. A felszabadulás után visszatért szakmájába, az egykori vezetőjéről elnevezett könyvtárban ekkor már aligazgató. Gabi nevű leánya is elkísérte Blanka nénihez, ő ma ugyanazon intézményben könyvtáros.

Az egykori kolleginák esti beszélgetéseire mindenkor eljött a testes Braun Róbertné, ő is magával hozta Éva leányát, ám az mind többször elmaradt. Ha kérdeztük felőle, az anyja nagyot sóhajtott: ő megint internálótáborban van. A leány későbbi mártírsorsa ismeretes. Braun Róbert, a nagy tudású szociológus ritkábban jött, igaz, akkor szívélyes tisztelettel fogadták, valamikor az igazgatójuk volt. Nagyon figyeltek szavaira, azokkal keményen bírálta a fennálló politikai rendszert, egy radikális polgárhoz illően.

Szintén az elmaradhatatlan vendégek közé számított Pórné Váradi Irma könyvtáros. Hallgatagon gubbasztott karosszékeiben, annál többet beszélt Erzsik lánya. Az én szememben szimpatikusan formálódott egy fiatalabb könyvtáros munkatársuk, Szauder Erzsébet. Ő nem politizált, kedveskedve rakta az asztalra a csészéket, tányérokat. Majd szintén ő vitte ki a konyhába elmosogatni. A németek bejövetele után – maga is német származású volt – élelmet, ruhát vitt a sárga csillagos házakba régi barátainak. Mindenképpen segíteni akart, kétségbeesett tehetetlenségében öngyilkos lett.

Időnként megjelent körünkben a korábban ugyancsak könyvtáros Illyefalvi Lajosné. Férje a Statisztikai Hivatal igazgatója, mégsem állt a túlparton, kifejezetten szimpatizált a haladó gondolkodásúakkal. Pedig olyan baloldaliak is jártak oda, mint Madzsar József és Weil Klári, a megtört lelkületű Kunfi Zsigmondné. Őt Katus, az orosz származású orvosnő és Gellért Hugó műfordító hívta meg társaságunkba. Fordítással kereste kenyerét a két csendes nővér, Gergely Janka és Aranka, akik hallgattak, amikor viharos lendülettel híreit mondta a velük csupán névkon Gergely Győző, a *Népszava* munkatársa. Őt is a nyilasok ölték meg.

Kun Margitot sem hagyhatom el a felsorolásból. Ő a péntek estéink elrendezője, bevásárolója, takarítója. Madzsarnak, Piklernek egyaránt munkatársa, mindannyiunk kedvence, nekem különösen az. Szerette az embereket, odaadón, eredményesen segítette a háborúból elszökötteket, az üldözött zsidókat. Számtalan mentesítő okiratot hamisított, gépelte, sokszorosította az ellenállás röplapjait. A nyilas csendőrnymozók fogták el, börtönbe zárták, és a nyilasok menekülésekor szabadult onnan.

Még egy látogatónk akadt, ha éppen arra járt, és kibogozhatatlanul sok teendője elhagyásával felszaladt hozzánk. Markos György nem vendég, ő rokon volt. Pikler Blanka nővérének leányát, Zsuzsát vette el feleségül. Együtt éltek Párizsban, de már új feleséggel, Kövesházi Ágnessel jött haza. Markosról és Erzsébet nevű nővéréről írtam már a korábbiakban, hogy a kommün utáni diákszervezkedésünknek voltak részesei, KIMSZ-csoportjainkban oktattak. A későbbi években mozgalmi útjaink elváltak, de barátkozásunk kitartott – börtön-

néveimet nem számítva – haláláig. Néhány alkalommal eljött ugyan mozgalmi üzeinkbe, és ott külpolitikát fejtegetett munkásainknak, mégis a körülötte csoportosuló és általa megnevezett barátaitól akkor idegenkedtem. Hogy miért? A már veszített háború utolsó évében Markos Örgörőf Pallavicini Györggyel, Wesselényi Miklóssal, Sztáray Dida grófnővel és még ki tudja, kikkel próbálta erősíteni a Magyar Frontot. Hercegek, grófok és bárók... Akkor volt egy ilyen kezdetű mozgalmi dalunk, az nem illette valami jó szóval őket. Ma már az akkori főúri barátkozással szemben megértőbb vagyok. Az ugyan nyilvánvaló volt már akkor is, hogy az arisztokrácia egyébként már elkészt páfördulását a hadihelyzet alakulása váltotta ki, mégis volt jelentősége ennek a szervezkedésnek. Elég ügyetlen lehetett az arisztokraták konspirációs szervezkedése, ha Markost letartóztatták és Németországba hurcolták. Már felszabadulva Bécsbe vándorolt, onnan Rajk Lászlóval társulva, a közeli jövőt tervezgetve, eveztek a Dunán hazafelé. Markos György tisztességes, becsületes ember volt. Amikor az 1942-es nagy lebukások idején Schönherzet gyalázatos módon halálra ítélték, többek között ő volt, aki Zoltán hűgát karon fogta, minden lehetséges ajtón kopogtatott – hiábavalóan. Amikor Schönherz Moszkvából ideérkezett, és megkezdte a pártszervezést, békében éltünk a Szovjetunióval, elítéltetésekor háborúban állottunk vele. A vezérkar főnöke a szovjettel rokonszenvező kommunisták és baloldali megfélemlítésére a kegyelmi kérvényt elutasította. Sohasem felejttem el azt az októberi estét, ott, Pikler Blanka lakásán a szokásos beszélgetésünket tartva, Markos berobbant közénk és közölte: Zoltánt holnapra kivégzik. Manyó elsírta magát, a többiek lehorgasztott fejjel ültek. Ki-ki vette a kabátját, és hazament.

Két esztendő sem múlt el a bánatos estére, amikor amerikai repülőgépek lebombázták Pikler Blanka lakását. Másnap hiábavalóan kotorásztunk Blankával a tengernyi rom között, nem találtuk meg az általa addig féltve őrzött Szabó Ervin halotti maszkjának jobb kezét, sem a kiadatlan jegyzeteit. Kegyetlen júniusi est volt, a Nyugati pályaudvar körül csupa romok, újságpapírral letakart hullák a járdán, az elsötétített Pestről Manyóval felballagtunk a Svábhegyre.

Keresztények és zsidók: üzeink

1940 telén katasztrófálásra fordult Magyarországon a zsidók helyzete. Az üzemek, vállalatok ezrével szórták az utcára azokat a munkásaikat, akik származásukat nem tudták igazolni. Ugyanakkor a rendőrség éber figyelemmel kísérté az utcára dobott emberek sorsát, és állásuk elvesztése után néhány nappal már megjelentek lakásukon a nyomozók, hogy igazoltassák őket, miből élnek. Ezek a szerencsétlen emberek önhibájukon kívül lettek állástalanok, elhelyezkedésük ekkor már egyre reménytelenebbé vált. A rendőrség azonban mindezzel mit sem törődve internálta őket azzal az indoklással, hogy „munkakerülők és mivel legális keresetük nincs, nyilván törvénytelen úton szerzik meg a megélhetésükhöz szükséges összeget”.

Ezekben a kritikus negyvenes években mozgalmi társaim, azok barátai Pesten és vidéken egyaránt készséggel rendelkezésünkre adták családi okmányait a vallásukért, származásukért üldözöttek, a katonaság vagy a munkaszolgálat alól

megszököttek, a hazánkba menekült lengyel, francia, jugoszláv, és később orosz állampolgárok számára.

Azt hamar be kellett látnunk, hogy a szervezett embermentéshez szükségünk van az addiginál jelentősebb technikai apparátusra, ezért néhány keresztény cégtáblás vállalatot létesítettünk. Voltak kisebb vegyészeti üzeink, szállítási vállalatunk, kőfaragó telephelyünk. Rövid időre érdekelték voltunk egy-egy lakatos műhelyben, fényképészületben, meg egy filmgyárban is.

Mielőtt tovább mennénk, felvázolom az 1940-1944 között létesített üzeink „térképét”.

1. Klement Károlyné háztartási vegyiüzem
Cím: Budapest, VII. Damjanich utca 19.
Termelt: 1940 decemberétől 1941 márciusáig.
Munkáslétszám: 12-15 fő, 1 adminisztrátor.
2. „Primachémia”, vagy Kardos-féle vegyiüzem
Cím: Budapest, VII. Aréna út 40. (Ma Dózsa György út)
Termelt: 1941 februárjától 1943 augusztusáig.
A munkások létszáma 35-ről fokozatosan 70-re növekedett, majd fennállása utolsó évében felére csökkent. Adminisztrátor: 2 személy.
3. Bedy-féle vegyészeti műhely
Cím: Budapest, VII. Thököly út 119.
Működött: 1942 szeptemberétől 1943 májusig.
A munkáslétszám 12-15 fő között változott, adminisztrátor nem volt.
4. Klement-féle vegyiüzem 1. számú műhely és iroda
Cím: Budapest, XIV. Mogyoródi út 78.
Működött: 1941 márciusától 1944 végéig.
Munkáslétszám: 8-18 fő, 1942-1944-ben még 2 szakácsnő, 1 adminisztrátor, 1 gépiprónő.
5. Klement-féle vegyiüzem 2. számú műhelye
Cím: Budapest XIV. Álmos-vezér út 127.
Termelt: 1942 februárjától 1944 december végéig.
A munkások létszáma: 20-45 fő, adminisztrátor nincs.
6. Freud-féle szállítási vállalat
Cím: Budapest, VII. Ó utca 13.
Működött: 1942 februárjától, saját kezelésben 1944. október 15-től december végéig. Anyagszállítás, raktározás 1942 februártól, propaganda csomagok, baloldali könyvek raktárhelye 1943 novemberétől. 1944. október 15-től illegális találkozóhely, hamis névre kiállított okiratoknak, az ellenállási röplapoknak, a *Szabad Népek* elosztóhelyisége.
Idegen munkás és adminisztrátor 5 fő, saját kezelés után 1 munkás, 1 adminisztrátor.
7. Klement Károlyné cég irodája
Cím: Sopron
Működött: 1944 februártól 1944 decemberéig.
Alkalmazott: 1 adminisztrátor.

Mint a „térképről” látszik, az első üzemünk a Damjanich utcában volt. Innen indult útjára az elképzelés és a megvalósítás gyakorlata is. Amikor 1940 telén gyorsan és véglegesen megszűntek a legális lehetőségek, dönteni kellett, mit

tegyünk. Amikor próbaképpen megkezdtek az első műhely szervezését, senki sem gondolta, hogy mozgalmi vállalkozásainknak a védekezés és az aktív ellenállás éveiben olyannyira nagy lesz a jelentőségük. Mi sem, hiszen az eredeti gondolat csak annyi volt, hogy olyan központi helyeket kell kialakítani, ahová bárki, bármikor minden különösebb kockázat nélkül bemehet, ahol gyülekezhetünk, ahol gépelhetünk és sokszorosíthatunk. Azt gondoltuk ki, hogy az árszabítási rendeletet, a háborús konjunktúrát kihasználva kisebb üzemeket létesíthetünk, azok még pénzforrást is jelentenek majd.

Amikor megvolt a döntés, elkezdtünk keresni megfelelő helyen lévő, üzemszervezésre alkalmas helyiséget és embereket. A Dámjanich utcai üzem két-három hónapos sikeres működése után Klementné újabb üzemet nyitott a Mogyoródi utcában. A Dámjanich utcai vállalkozást aztán Kardos Ede vette át, aki hideg-vegyipari üzemét áttelepítette az Aréna útra és a „Primachémia” névre jegyeztette be. Az Aréna úton megszűnt egy pékség, és a helyiség bérletét sikerült megszereznünk. Az iparendeléyt valójában Kardos Ede sportújságíró felesége nevére váltottuk ki, a bérleti díjat nagyon kemény uzorakamattal fizettük meg. Az üzem háztartási vegyi cikkeket gyártott vagonszámra. A munkát Lencsés János vegyész-mérnök vezette. A legnagyobb létszám hatvan-hetven fő volt egyidőben, gyakran cserélődtek a munkások. Mindannyian katona- vagy munkaszolgálatos szökevények, vagy ezek hozzátartozói. A rendőrség egy alkalommal átkutatta üzemünket, de nem találtak semmit, pontosabban azt, amit ők éppen kerestek. Ha a zsidó alkalmazottakat mégis elvitték munkaszolgálatra, akkor helyükre csak feltétlenül megbízható és rászorult embert vittünk be az üzembe. A Klementné-féle műhelyekkel Gischitz Endre és én kötöttük össze az Aréna úti üzemet.

Egy Horváth Gyula nevű detektívfelügyelő néhány alkalommal megfordult az üzemben, állandóan ellenőrizte a rendőrség által nyilvántartott személyeket, vagyis az egész üzemet. A vállalkozás Kardos Ede apjának haláláig, illetve addig tartott, amíg az anyaghivatal teljesen le nem állította a kiutalásokat. Miután ez visszavonhatatlanul megtörtént, Kardost is behívták katonának, felszámoltuk az üzemet 1943 augusztusában. Az embereinket meg átirányítottuk a Klementné-féle üzemekbe.

Az üzemek belső életét a kezdeti nagy óvatosság után is körültekintően, de azért teljesen átláthatóan és nyugodtan szerveztük meg. Kardos Ede nem volt kommunista, őt a belső illegális tevékenységünkbe nem vontuk be. Elnézte, hogy a mosószerek előállítása mellett mi minden történik még üzemében. Ebben az üzemben néhány hónapig Weisszhaus Aladár is könyvelt, politikai vitáink nem csillapodtak vele, de az nem volt kétséges egy pillanatig sem, hogy amikor szüksége volt rá, alkalmazzuk.

Bármennyire konspiráltunk, egy-egy hézag mindig akadt, amelyen a politikai rendőrség többet tudhatott meg a kelleténél.

35. dokumentum: Cser István detektívfelügyelő vallomása 1945. október 22-én

„Az évre már dátum szerint nem emlékszem pontosan vissza, talán az 1938 vagy 1939-es évek egyikében lehetett, amikor Hain Péter dtv. főfelügyelő

csoportvezetőm egy ügyből kifolyólag megharagudott rám és áthelyeztetett a bűnügyi osztálynál lévő, az intellektuális főcsoportnál volt, Tuna József dtv. főfelügyelő csoportjába. Egy ide beérkezett feljelentésből kifolyólag Horváth Gyula dtv. felügyelő csoportvezető-helyettesével el kellett járnunk a Bp. Aréna út 21. szám alatti, volt Kardos Ede és társa tulajdonát képezett „Primakémia” R.T.-nél. A cégnél történt tárgyalás alkalmával megütötte fületem Demény Pál előttem már ismert kom. mozgalmi egyén neve. Érdeklődni kezdtem bővebben Demény ottani viselkedése iránt, amikor is Kardos társnője (Livia) megjegyezte, hogy Demény Pál igen ügyes és jól használható alkalmazottja a cégnek. Most is – folytatta a társnő – a munkások képzése céljából egy könyvtárat rendezett be az egyik mellékhelyiségben. Igen érdekes volt az ügy, mint volt politikai detektív, azonnal átnéztem az egész könyvtárat, s abban több aggályos, betiltott és eldobozni rendelt könyvet találtam. Erről az egész esetről azonnal jelentést tettem Sombornak, illetve Hainnak, akik szorgalmamért azonnal visszahelyeztek a politikához. Deményt Pált a kapott utasítás értelmében elő is állítottuk a politikához, azonban nem én foglalkoztam a továbbiakkal vele, mert akkor még nem tartoztam a politikához.”

Én hozzátehetem, szerencsénkre. Ez a hírhejt, később a Gestapóhoz szegődött alak nyilván sokkal többet ártott volna nekünk, ha teheti. Rendőreink nemegyszer zsaroltak bennünket. Amíg csak ennyi volt szándékuk, megfizettük őket pénzzel, az üzletekben már meg nem vásárolható vegyi termékkel, szappannal, lúgkővel, rézgáliccal, a jegyrendszert kijátszó élelmiszerekkel.

A két legjelentősebb üzemünk iparendelékét Klement Károlyné váltotta ki, tényleges vezetője Gischitz Endre volt. A zuglói üzem két részlegből állott. A felsorolt üzemek, üzletek mindegyikében – a Bedy-félét és a soproni irodát kivéve – volt írógép, sokszorosító, erőteljes rádió, telefon. Cégjelzéses papírok, üzemi és katonai pecsétek, kitöltetlen mentesítő iratok álltak rendelkezésünkre. Az 1943-44-es években a működő üzeinkben nagyobb mennyiségű kézfegyvert, lövedéket és kézigránátot tároltunk.

Déry Tibor, akinek szintén menedéket adtunk zuglói üzemünkben, a rá oly jellemző stílusban emlékezett a szervezett „alvilágra”. Így írt az *Alvilági játékokban*: „Hogy hamis keresztleveleken, születési bizonyítványokon kívül milyen más vegyipari terméket állítottak elő, már nem igen emlékszem. Egyszer szódabikarbónát kellett zacskókba kimérni, ebben én is részt vettem, mert sürgősen kellett szállítani a rendelést. Egyébként kevés időt töltöttem magában az üzemben. Átvettem a nyomtatványokat, kitöltve vagy üresen, szükség szerint mentem tovább... én magam is fel voltam szerelve egy teljes garnitúra hamis okmánnyal, Déry Tibor helyett Dési Tibor névre, hamis lakásbejelentőm is volt Zuglóba, a Kövér Lajos utca 11-be utalt.”

Noha üzeinket nem üzleti vállalkozásnak tekintettük, hanem mozgalmi tevékenységünk bázisainak, mégsem voltak mellékesek a termelési és anyagi ügyek sem. Üzleti kalózkodásunk során pénzünket munkánkból, vízből, meg a zsidótörvényekből nyertük. Tíz- és százazres nagyságrendben kellett előállítani a pengőt. Ötven-nyolcvan ember létfenntartását, a szököttek, bujkálók, üldözöttek összes költségeit vállaltuk. Emellett a heti bér, az anyag- és a szállítási költségek és a megvesztegetési pénzek is tőkét kívántak. Indulótőkénk nem volt, többször elapadtak a rendeléseink, dolgozóinkat azonban minden szombaton kifizettük heti harminc-negyven pengős bérekkel. A hirtelen megkaparintható alap- és nyersanyagokra is jelentős készpénz kellett. Ha nem volt mindehhez

késpénzünk, kölcsönöket kerestünk, és kaptunk is. A Ferenc József rakparton lakott László ügyvéd, bármikor kölcsönzött tíz-tizenötezer pengőt havi nyolc százalékos kamatra. Ez nem is olyan rossz, évi kilencvenhat százalékos kamat. Hasonló kamatlábbal számolt a Király utcai redőnygyáros, vagy Meszlényi, a MÁV főtanácsosa, ő akár ötvenezer pengőig is kölcsönzött. Az IBUSZ egyik fiatal tisztviselője már csak kisebb összegekkel üzérkedett, ám még magasabb kamatlábbal. Viszonzással azzal kedveskedett, hogy a Schenker szállítócég Nyugati pályaudvari raktárából az anyaghivatal megkerülésével nagy mennyiségű nyersanyagot adott el nekünk, persze jelentősen megdrágítva.

Nem hiába jutnak eszembe Goethének a Faustban írott szavai: „Háború, kereskedelem és kalózkodás/Szentháromság ez, szétbonthatatlan”.

A pénz után anyagot kellett előteremtenünk, és mivel a hadi-, illetve a kötött anyaggazdálkodás volt érvényben nálunk, bizony itt sem mi diktáltunk. A zsidó vallású festék-nagykereskedőknek az anyaghivatal nem utalt ki szappant, lúgkövet, azok nem tudták ellátni városaik, falvaik kiskereskedőit. Mi átvettük vidéki hálózataikat, vidékre szállítottuk vacakjainkat.

A forró vízzel teli jókora üstökbe ammóniákat, bentonitot, talkumot, kevéske searint, paraffint tettek munkásaink, nagy lapátokkal megkeverték, amikor kihűlt, feldarabolták, az asszonyok-lányok csinos dobozokba pakolták. Hangzatos nevekre keresztelték a műszappanokat: „Standard”, „Tisza”, „Mátra”. Ám a vevőink szakállas szappannak mondták, mert ahogyan azokból a víz elpárolgott, a töltelékanyagok hosszant kikristályosodtak.

A hiányzó lúgkövet is pótoltuk. Színes, nagy dobozokba csomagoltuk a lúgköpótlót. A dobozokba két papírzacskó került, az egyikben ammóniák, a másikban mészhidrát volt. Ha a kettőt összekeverték, állítólag azzal főzhetek szappant. Én ezt soha nem próbáltam ki. Vagonszámba, tízezerrel küldtük a vidéki városokba a „Maros” névre keresztelt lúgköpótlót.

Néha rövidebb úton gyártottuk ezt a termékünket. Amikor már az amerikai gépek bombázták a Duna parti teherpályaudvart, a Gizella gőzmalom is találatot kapott. Nem örültek abban már régen, a németek anyagraktára volt. Kigyulladt, égtek abban a kátrányos és olajos hordók, bakancsok, egyenruhák. Tűzoltók locsolták, eredménytelenül. Munkaszolgálatos századot vezényeltek a lángtengerhez, magam is szemtanú voltam, légós szolgálatban. Néhány nappal ezután az egyik külkereskedelmi ügynökség telefonon megkérdezte, hogy nincs-e szükségünk ammóniákra. Persze igenlő választ adtam, és megvettem a malomban tárolt ammóniákat. Nem zsákban, mázsában, hanem négyzetméterben. Ez az anyag a hőtől és a víztől összeolvadt. Munkásaink felcsákányozták, teherkocsival elszállították az Álmos vezér úti üzembe, ott vassúlykolóval összetörték. Az asszonyok becsomagolták, „Gizella” címkével forgalmaztuk.

Vettünk ammóniákszódát, szulfidlúgot onnan, ahonnan lehetett, ahol volt. A Duna parti pályaudvar főnökével jó ismeretségben álltunk, hiszen vagonjaink oda jöttek, onnan mentek. A pályaudvart ért egyik bombatámadás után közölte, hogy az egyik találatot kapott német szerelvényből épségben maradt két vagon. A szállítmány útiránya Bécs volt. Ide már soha nem érkezett meg. Az egyik vagonban ötven mázsa ammóniákszóda, a másikban huszonöt mázsa pörkölt szőlőmag fekszik zsákokban. Eladja nekünk féláron, de csak akkor, ha mindkét vagonot megvesszük, elszállítjuk, a nyomokat eltüntetjük. Megegyeztünk. Az

állomásfőnök saját kezűleg verte le a plombákat. Kirakodtunk, elszállítottuk a zsákokat. Már a pénzszámlálás közben a főnök úr elmondta, hogy a két kocsit áttolatja egy másik vágányra, helyükbe kiégett kocsikat rakat... A szulfidlúgos hordók a korrupció vágányain gördültek üzemeinkbe.

Nap nap után tapasztalhattuk azt a mérhetetlen erkölcspusztulást, amit a háború idézett elő. Akkor senki nem ért rá ezeken a dolgokon felháborodni, töprengeni, négy éven át a folyamatos termelést kellett biztosítani. Száz és száz hozzánk hasonló, gazdaságilag megalapozatlan, a zsidótörvények rendelkezéseit kijátszó, a háborús konjunktúrahullámon táncoló vállalkozás tovább züllesztette, tönkre silányította a „normális” termelést és kereskedelmet. Nagyvállalataink a német haditermelés érdekeihez igazodtak, kormánypolitikánk erre kényszerítette őket. Velük együtt, minden lényeges különbség nélkül mentünk bele a káoszba, együtt szegényedtünk, együtt buktunk el.

Utolsó üzemünk tulajdonjogát már kénytelen-kelletlen „szereztük” 1944. október 15-dike után. Ez volt az Ó utcai szállítóvállalatunk. Évekig expedálta vasúton az üzemeinkben előállított termékeinket. Tulajdonosát munkaszolgálatra hívták be, ott el is pusztult. Felesége vette át az üzlet vezetését, amíg ő is illegalitásba kényszerült. A város központjában lévő telefonos irodát és nagy raktárhelyiséget már kifejezetten az üldözöttek mentésére és propagandatevékenységre használtuk. A volt tulajdonos így emlékezik kéziratában:

„Az emlékezetes október 15-től üzlethelyiségemben, melyet illegalitásomba vonulásom után Demény Pálra bízam, az emberek tömegét bújtatták. Iratokkal, később lakással, élelemmel látták el őket. Ha egy csoport el volt helyezve, jöttek a következők. Engem és húgomat, Arnstein Arankát, aki alkalmazottam volt, és annak férjét ugyancsak ellátták iratokkal. Illegalitásom alatt is bejártam az üzletbe, és láttam, hogy százan és százan kapnak iratokat Demény Páltól.”

Nem volt ez tehát egy „összeesküvő tanya”, ahogyan Déry képzelete később megrajzolta. Az igaz, hogy nagyon alkalmas belső tere volt az Ó utcai raktáruzemnek a konspirációra 1944. december 21-ig. Egészen jól működött. Ekkor, valószínűleg valamilyen árulás folytán, a nyilas számonkérő szék nyomozói szabályosan elfoglalták az üzemet, és elfogták az ott tartózkodókat, az újonnan jötteket. Körülbelül tíz-tizenkét emberünket fogták le, mindannyiukat a Margit körútra szállították, de a szovjet csapatok oda már belöttek, így a Pestvidéki Fogházba kerültek. Onnan a baloldali somérok segítségével a szó szoros értelmében kiváztottuk őket. A korrupt és menekülni igyekvő fogházigazgató Napóleon-aranyakat kért a foglyokért: – „Kommunista egy arany, zsidó két arany.”

A vegyi üzemeken kívül az ellenállás utolsó esztendejében más üzleteket, telepeket is átadtak nekünk, vagy együttműködtünk a tulajdonosokkal. Illegális összejövetelekre jól felhasználtuk a Jókai Mór utcai Spielmann Miklós-féle fényképész üzletet. Röplapok és fegyverek elosztására, üldözöttek bújtatására a rákospalotai Józsa-féle műszerüzemet használtuk. Az egyik fegyveres csoportunk Kraici Kálmán vezetésével elfoglalta az Asztalos Sándor utcai Sorg építőipari telepet, és ott tartósan berendezkedett.

Üzemeink történetéről tovább nem beszélhetek. Minden, ami velünk a továbbiakban megtörtént, ezekben a műhelyekben, üzemekben a mi általunk teremtetett „alvilágban” történt.

Így volt ez 1941. június 25-dikén is, amikor a Mogyoródi úti üzem szuterénjébe meghívtuk mozgalmunk huszonnégy kiválasztott aktivistáját. A megbeszélés tárgya a gyári ellenállás szervezése és a gyakorlati teendők voltak. A hadüzenet nélküli háború másnapján találkozott mozgalmunk felső köre, több órát átvitatkozva próbáltuk elemezni a történeteket és a várható következményeket. A korábban említett mozgalmi túrán tartott megbeszélésen két dologban is nagyot hibáztam. Azt mondtam akkor, hogy a németek nem olyan ostobák, hogy kétfrontos háborúba kezdjenek, jóllehet pontosan láttuk a katonai fölvonulás félreérthetetlen jeleit. Mégis. Azt is hangoztattam, hogy ha megteszik, akkor ez rövid háború lesz, a németek gyors pusztulásával. Tévedtem.

Véleményem alapvetően befolyásolta a túlzottan optimista propagandánkat, a nem várt hadiesemények kapkodóvá, bizonytalanná tették első lépéseinket. Ezt akartuk korrigálni, és megbeszélni a nagyüzemi aktívahálózattal. Ott voltak: Balla László lakatos, Bors Frigyes villanszerelő, Rácz József a W. M. gyárból, Lencsés János esztergályos, Weisinger Mihály lakatos a Fogaskerékgyárból, Drahos Lajos a kőbányai Pallos üzemből, a Seenger kőfaragó cégnél dolgozó Klement Károly, Kraici Kálmán az Autóbuszüzemből, Kákonyi József a zuglói Telefongyárból stb. Hat nő, jobbára a textilüzemből. Az ifjú munkásokat hárman képviselték. A huszonnégy résztvevő mindegyike elmondta véleményét arról, mit lehetne az üzemekben csinálni. Olyasmikről határoztunk, hogy a németeket támogató és kiszolgáló hadiipart minden lehetséges módon lassítsuk, a gépek megrongálásával, az üzemanyag pazarlásával, a már kész munkadarabok megrongálásával. Az üzemi konfliktusokat, sztrájkhangulatokat aktív ellenállássá szervezzük, ott, ahol lehet, kiterjesztjük az egész gyárra. A gyárakban megerősítjük az illegális bizalmi rendszert, tagjainkból kialakítjuk a csendben működő, a már a jövőre készülődő üzemi bizottságokat. Ugyancsak a jövőre gondolva szemáriumokon tanítjuk az üzemigazgatást és az államapparátus vezetését.

Mindannyian bízunk a Vörös Hadsereg győzelmében, Hitlerék végső vereségére egy-másfél esztendő t számítottunk...

Megbeszéltük a fokozott és nagyobb sűrűségű propagandatervet, egy újabb tiltakozó rölpap tervét. Érdekes módon Magyarország közeli hadba lépésével és annak lehetséges következményeivel akkor még nem számoltunk. Erről a nem látványos, 1941-1944. közötti gyári szervezőmunkáról szinte valamennyi jelentős irányító társam megírta a saját emlékeit. Ezek a kisebb-nagyobb szabotázások, sztrájkelőkészítések és levezetések, az üzemi bizottságok láthatatlan szervezkedései adták az erőnket a negyvenes években. Ezt a tényt, ha kissé meglepetten is, de a vonalbeli kommunisták – Schönherz, Rajk, Péter Gábor, Nonn György – is elismerték, igaz, csak egy-egy pillanatra.

A Deák-Mayer csoport: „Megfigyelés alatt...”

A Deák-Mayer csoporttal való egyesülésünk és együttműködésünk ügyéről kell itt még beszélnem. Úgy adódott, hogy a *Materialista filozófiatörténet* című könyvemnek sok-sok oldalát diktáltam Mayer Arnoldnak, aki gyorsírással lejegyezte azt. 1944 elején fejeztem be ezt a munkámat. Ebben Marxra nem hivatkozhattam, mert amikor kéziratomat leadtam, már Sztójay a miniszterel-

nők, és a németek hazánkat már megszállták. Nos, ezt a könyvem segített Mayer nyomdakész állapotba hozni. A nyurga, hajlott hátú tanárember a lakásomhoz közel lakott feleségével, a kicsiny termetű névrokonommal, Demény Mártával. Valamelyik barátom ajánlotta nekem az ideges, de értelmes Mayert. Ő elmondta, hogy már a harmincas években KIMSZ-ista volt, de társaival összekülönbözött, soraikból kizárták. Eszmeileg megmaradt kommunistának, szervezeti kapcsolata azonban nincsen senkivel és semmilyen csoporttal. Azaz, hogy éppen az utóbbi időben a szocdem pártifjúság egyes csoportjaiban néhány magántisztviselő és egyetemista barátjával oktatóköröket szerveznek, és azokban a marxizmust tanulják. Többször elkísért az Aréna úti vegyiüzemünkbe, ott megismerkedett G. Lencsés Jánossal és más munkatársaimmal.

Mayer ajánlatára, aki ez ügyben Rezi Károlyra hivatkozott, üzemünkben alkalmaztam a Csehszlovákiából menekült Goldstein Alfrédot és Wetzler Benőt. Mindketten hamarosan szerepelnek a Mayer-Deák csoport szervezeti kialakításában és az addig velünk működő Bánó Magda tőlünk való eltávolodásában. 1942 márciusában Mayer kérésére az ő lakásán találkoztam Deák Györggyel, aki lelkesen közölte velem, hogy tizenöt-húsz fős csoportja beolvadna szerveztünkbe. Ajánlatára ekkor kitérő választ adtam. Megkérdeztem tőle, hogy mondja el, kikből áll a csoportja. Azt felelte, hogy többségében az Izraelita Egyetemi és Főiskolai Egyesület hallgatóinak köréből. De kapcsolódtak hozzájuk munkásfiatalok is az izraelita tanoncotthonból. Megígérttem, hogy járhatnak szemináriumainkra, eljöhettek kirándulásainkra. Beosztottuk őket Klement, Gimes, Lencsés és Bánó Magda szemináriumaira, átnevelésre.

Valójában soha, egyetlen napra sem tartoztak ők belső körünkhez, közülük senki sem volt tagja bizalmi testületünknek, még kevésbé felső vezetésünknek. Igyekeztünk nevelni őket. A munkásmozgalomról, a belpolitikáról szörnyen zavaros képzeik voltak, a szocializmus alapvetését sem ismerték. Emberileg okosak, jóakarúak és hirtelen fejűek voltak, legtöbbször húsz éves. Majd mindegyikük zsidó származása miatt üldözött, türelmetlenek, hirtelen nagyot akartak.

Néhány hétre Deákék jelentkezése után elkezdődött a KMP-tagok és a baloldaliak tömeges letartóztatása.

36. dokumentum: A csendőrség központi nyomozó parancsnokságának összefoglaló jelentése a belügyminiszterhez a Deák-mozgalomról (Budapest, 1943. augusztus 6.)

„M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága 1601 7/B. kt-1943.

Bizalmas!

I. A nyomozás megindítása:

1942 szeptember havától kezdődően Budapesten, Csepelen, Pestszenterzsébeten, Kispesten, Sashalmon, Soroksáron és Rákospalotán ismeretlen tettesek sorozatos kommunista falfestéseket, jelszavas és szöveges röpiratszórásokat követtek el. A röpiratok vizsgálata és kiértékelése az alábbiakat eredményezte:

1. A röpiratokról a „Kommunisták Magyarországi Pártja” aláírás hiányzott, tehát a röpiratszórásokat és falfestéseket minden valószínűség szerint nem

a magát hivatalosan KMP-nek nevező mozgalom, hanem egy attól függetlenül működő kommunista csoport adta ki, aláírás nélkül.

2. A röpiratok sokkal radikálisabb és forradalmibb jelszavakat hangoztattak, mint a KMP-ja által kiadott röpiratok. Amíg ugyanis a KMP-ja utóbbi röpirataiban mintegy feladta osztályharcos forradalmi álláspontját és csupán független, szabad demokratikus Magyarorszáért való harcot hangoztatta, addig ez a csoport – kiadott röpirataiban – a proletár forradalom mellett tört pálcat és annak megvalósítása érdekében könyörtelen harcot hirdetett.

3. A KMP-ja által kiadott röpiratok nyomdai technikát illetően csaknem tökéletesek voltak. Ezzel szemben a fent felsorolt helyeken elszórt kommunista röpiratokat, kiállításuk után ítélve, primitív nyomdatechnikai eljárással állították elő.

Az 1-3. alatti adatok szinte kétségtelenné tették annak a feltevésnek a helytállóságát, hogy Budapesten és környékén olyan kommunista szervezkedés folyik, amely tevékenységét a KMP-jától függetlenül fejtí ki.

Ezeket a feltevéseket a mozgalom felderítésére időközben beszerezett egyének megerősítették. Jelentették a B. egyének azt is, hogy a mozgalom kezdeményezői és vezetői általában – rendőrségi területen – Budapesten, Pestszenterzsébeten és Csepelen laknak, de vannak közöttük – csendőrségi területi – soroksári lakosok.

A rendőrségi területen lakó mozgalmi vezetők kilétének megállapítása szükségessé tette, hogy a felderítésbe bekapcsolt csendőrségi nyomozók közegekkel együttműködjenek. (...)

A rendőr főkapitányság politikai osztályával történt előzetes megbeszélés alapján 1943. április 21-én 6918/B.kt. 1943. sz. alatt a felderítés eredményezte adatokat jelentettem a m. kir. Belügyminiszter Úr Államvédelmi Központjának s javasoltam a nyílt nyomozás elrendelését. Az Államvédelmi Központ 1943. április 23-án kelt 2095/eln. ávk. – 1943. szám alatt a nyílt nyomozást elrendelte. A nyílt nyomozás 1943. április 28-án vette kezdetét és 1943. július 30-án fejeződött be. A nyomozás, melyben 10 fő csendőrnnyomozó, 10 fő rendőrségi detektív és 14 fő egyenruházott csendőr, mint fogolyór vett részt, az alábbiakat eredményezte.

II. A nyomozás eredménye

A nyomozás során őrizetbe vették 241 fő. 175 ipari munkás, 31 magán-tisztviselő, 20 egyetemista hallgató, 8 tanár és tanító, valamint 7 mérnök. (...) Az eljárás alá vont gyanúsítottak közül az 1930. évi III. törvény és az 1921. évi III. t. c.-be ütköző büntettek miatt a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke bíróságnak átdatott 176 fő. Ezek közül a Vkf. bírósága 4 főt halálra ítél, de kegyelemből 2 főnek a büntetését életfogytig tartó fegyházra változtatták át. 7 fő 10 évtől 15 évig terjedő, 35 fő 5 évtől 10 évig terjedő, 115 fő 7 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztésre ítéltetett. 11 főnek ügyét a budapesti I. hadtest és a budapesti kir. ügyészséghez tette át a Vkf. bírósága. 4 főt bizonyíték hiányában felmentett.

Kiseb mozgalmi szerepű egyének közül 28 főt a nyomozó csoport az 1921. évi III. t. c.-be ütköző vétség miatt a budapesti I. hadtest ügyésének adott át, illetve jelentett fel.

A nyomozás folyamán őrizetbe kerültek olyan bácskai származású egyetemi hallgatók, akiknek a budapesti mozgalmi tevékenységükön kívül kapcsolatuk volt a délvidéki kommunista mozgalomhoz is. Ezeket (szám szerint 8 főt) további eljárás végett az Államvédelmi Központ Újvidéki nyomozó csoportjának adta át a soroksári nyomozó csoport. 6 fő internáltott. 1 fő pedig rendőri felügyelet alá helyeztetett. (...)

III. A Deák-mozgalom keletkezése (...)

IV. Kapcsolataik más kommunista csoportokkal

(...)

V. A mozgalom vezetői

A mozgalom vezetői: Deák György, Mayer Arnold, Pongrácz József, Bajai Ferenc, Goldstein Jenőné, sz. Bánó Magda és Székely Klára.

VI. Nyílt akciók

A nyomozás során megállapítást nyert, hogy Deák György és társai a szervezkedés megindításával egyidejűleg elhatározták, hogy a munkástömegek hangulatának forradalmi irányba való terelése érdekében röpiratszórásokat és falfestéseket végeznek. Ennek a célnak érdekében 1942 szeptemberétől az alábbi nyílt akciókat hajtották végre:

1. 1942 szeptember és október hónapok végén Csepelen a házak falára és kerítésekre a következő jelszavakat festették: „Elég volt a Hitler kosztból!” „Ki a katonai parancsnokkal a gyárból!” „Békét a Szovjetunióval!”
2. 1942 november közepén Csepelen, december elején pedig Pestszenterzsébeten a fenti szövegű jelszavas kommunista röpiratokat szórtak.
3. 1942. december 31-én éjjel Csepelen és Pestszenterzsébeten „Az új év küszöbén lapos hassal néma pofával bámulunk a vonatok után stb.” kezdetű szöveg negyedíves nagyságú röpiratot szórtak szét. (...)
4. 1943 január havában Rákospalotán: „Békét, Kenyeret, Tüzelőt” szövegű jelszavas röpiratokat terjesztettek.

(...) Az őrizetbe vett sokszorosító készüléken kívül tervbe vették Deák György és társai egy modern, ólombetűs nyomda beszerzését és üzembe helyezését is. (...) A terjesztett röpiratokat a nagyüzemek s általában a munkás lakótelepek környékén szórták szét. A falfestések és röpiratszórások általában a késő esti órákban történtek.”

Itt berekesztem a rendőrségi jelentés idézését. Mindebből világosan kiderül, hogy még alig fejeződött be az előző kommunista szervezkedés felszámolása, már kezdődött az újabb, a Deák-Mayer mozgalom megfigyelése és rövidesen a felszámolása. Deákék mozgalmilag teljesen tapasztalatlanok voltak. Éppen akkor ajánlották a nyílt akciók megkezdését, az időszerületlenül hangzó röpiratok kiadását, hibás jelszavak falfestését, fegyveres ellenállást, robbantásokat, amikor a rendőrök és csendőrök százai-ezrei vetették rá magukat mindenféle baloldali, ellenzéki mozgalomra.

Sok esztendőös mozgalmi tapasztalatunk volt, meg nem akárkitől tanulhattuk, hogy a visszavonuláshoz éppen úgy érteni kell, mint a direkt politikai akciózáshoz. Az 1942-es nagy tavaszi lebukások idején mi felfüggesztettük a szemináriumi előadásokat, a közös múzeumlátogatásokat, a mozgalmi kirándulásokat. Mozgalmi szünetet csak azért nem rendeltünk el, mert ilyen a valóságban nincs, végre sem hajtható. Senkinek nem jutott az eszébe a nagyüzemi szabotázs, az illegális irodalom terjesztésének leállítása vagy a sztrájkhangulat erősödésének akadályozása. Közöttünk is elég nagy volt akkor a bizonytalanság. Nem tudtuk, nem is tudhattuk egész pontosan, hogy közöttük ki a provokátor, vagy egyszerűen csak számár. A lebukások kezdetekor azt javasoltam nekik, hogy átmenetileg csendesedjenek el, mi óvatossági rendszabályok sorát vezettük be.

Mi meg akartuk ismerni képességeiket, jellemüket, és csak azután beolvasztani őket a mi szervezetünkbe. Idáig már nem jutottunk el, mert 1942. augusztus 20-ikán a csúcshegyi menedékházhoz kirándultak, és ott elhatározták, hogy ők ezentúl mindenkitől, tőlünk is függetlenül szervezkednek, propagandáznak. Másnap a túrán résztvevők egyike, R. M. közölte velem az ott elhatározott dolgokat.

Én Mayer Arnoldot azonnal figyelmeztettem, hogy az ilyen hirtelen támadt illegális szervezkedés és tevékenység most, a nyílt fasizmus és a szovjetellenes háború idején a szokottnál is veszélyesebb. Felelőtlenül rohannak a vesztükbe, magukkal sodorva sok-sok jobb sorsra érdemes fiataalt. Nem hallgattak a szavamra. Két-három hónapi fölkészülés után hozzákezdtek akcióikhoz.

Mivel a mozgalom rendőrkékre juttatása az én 1946-os vádiratom egyik sarkallatos pontja, szükségesnek tartok néhány fontos tényt leszögezni.

A Mayer Arnold, Deák György, Bergl /Bajai/ Ferenc, Székely Klára vezette kommunista érzelmű, a munkásmozgalomban teljesen járatlan csoportosulás mindössze hat hónapig, igencsak lazán kapcsolódott szervezetünkhöz. Szerintem ők abból nem válhattak, nem szakadhattak ki, miután elismert módon bent sem voltak. Az igaz, hogy mozgalmunk több tagja, szimpatizánsa elszakadt tőlünk, közülük többen fogságba is kerültek. Mindenekelőtt Bánó Magda és pestszenterzsébeti fiatal tanítványai. Magdáról már többször volt szó írásomban. Nagyon eszes, jó vitázó, bátor leányzó volt, amikor bekapcsoltuk hozzánk. Szeme szép, ám vékony testében már beteg a tüdeje. Szelelemre, teljes asszonyiságra, gyermekre vágyott. Ez a vágy sohasem teljesedett be. Jelleme romantikusan misztikussá és szerfölött csapongóvá vált. Mivel erőteljesen helytelenítettem a Deák-csoporthoz való csatlakozását, régi barátságunk, kapcsolatunk megszakadt. Kétségtelen, hogy a másik csoportnak ő lett az egyik szellemi vezére.

Magda is a lefogottak között volt, kilenc évet kapott. Megjárta a földi poklokat, Sátoraljaújhelyt, Dachaut, Bergen-Belsent. Egykori kommunista hite már mély irracionálisba és vallásosságba hajlott, amikor egyik késői – 1976. márciusi – levelében ezeket írta. Idézem: „1943. május 7-én a szokásos kora reggeli órákban vittek el pesterzsébeti illeg. lakásomról. Ti. a családtól elköltöztem, ne hozzak bajt nekik. Közvetlen előzmény ez volt: egy házban laktam Téglás Dezsővel. Az ő házinénije biztosított helyet számomra egy csepp szobában. Téglás Dezső május 5-én este nem került haza... De 7-én hajnalban a rendőrség dörömbölt az ajtón. Az egyik civil nyomozó Cserhádi nevű volt. Tehát: május 7-én kerültem a hírhedt szöges-drótos soroksári pincébe. A pincében nem volt külön női szakasz, így felismertem Mayert, Téglást stb. Akkor már tudtam, hogy őket előttem fogták el. Engem egyedül vittek el, arra már nem emlékszem, hogy velem együtt még kiket fogtak el. Úgy tudom, hogy Székely Klára már a def-en volt, de sem őt, sem Deákot ott közelebből nem láttam, csak a neveiket hallottam, mint rajtuk kívül oly sokaknak, akiket egyáltalán nem ismertem. Köztük igen sok szerbét...”

(...) A pincében történt nem tudom, hányadik napon: Mayer kihallgatást kért. Tudtam, ez mit jelent. Eszembe jutott nemrégén született kisgyermek, hiszen voltam náluk, a kicsit is láttam, természetesen. Arra gondoltam, gyermeke miatt nem tud helytállni.

Mind Deák, mind közvetlen munkatársai – akiket ismertem – értelmes, áldozatkész, aránylag jól képzett (de: aránylag!) kommunisták voltak. Hiányzott – szerény véleményem szerint – a mozgalmi áttekintőkészség. Élesebb szóval: kicsit naivak voltunk. Bizonyára, ha ott tartanék még egyszer, nem lelkesülnék annyira. A szervezőképesség mellett az abc-t is meg kell tanulni, nem csak a »felső fokot«. Ez hiányzott minden jó szándék mellett.”

Magda nem ír a részletekről, őt ez már nem is érdekelte akkor. Számomra

fontos annak rögzítése, hogy az Erdélyből menekült Schabberger Jakab, aki a Deák-csoporttal állt összeköttetésben, szinte „törvényszerűen” kapcsolta be szervezkedésükbe a csendőrnnyomozók „B. 527” számú besúgóját. A szervezkedés kezdetétől a csendőrség és a politikai rendőrség együttesen kezdte gyűjteni az adatokat róluk. Ha nem is mindent, egyre többet tudtak meg terveikről, lépéseikről, már csak azért is, mert az egyik nyomozójuk Nemeskéri László néven részt vett propagandaapparátusukban, maga is osztogatta Deákék röplapjait, szemináriumaira is eljárt, és így március-áprilisra az egész szervezkedést felderíthették. A rendőrök és a csendőrök az ilyenkor elmaradhatatlanul kiutalt prémiumokért, előléptetésekért váraakoztak. Embervadász buzgalmukban nagyon széles kört fogtak el. Távolról-közelről mindazokat, akik valamelyikükkel bárhol és bármikor találkozott. A mozgalomban valóságosan részt vettek többszörösét tartóztatták le.

Ez a történet is tovább szövődött 1945 után. Bergl /Bajai/ Ferenc, a mozgalom egyik volt vezetője, a „Demény-ügy” tanúja 1945. július 5-dikén felvett jegyzőkönyvében mintegy bevezetőnek saját mozgalmi pályafutását mondta el. Majd rátért a velem és a mozgalmunkkal történt találkozásra és ezeket mondta:

„1943. április 28-án katonai nyomozók elfogták a Deák-Mayer mozgalom vezetőit, engem május 9-én. Miután az volt a meggyőződésünk, hogy Demény munkájának tulajdoníthatjuk a lefogatásunkat, terhelő vallomásokat tettünk sorozatosan Deményre és a frakció vezetőire, Gischitz Endrére és Klement Károlyra. Elmondtam kihallgatásom alkalmával, hogy Demény szemináriumot szervezett és tartott Leninről. Elmondtam a rendőrséggel való kapcsolatait, külön kiemeltem Demény azon állítását, hogy megfizeti a rendőrséget és ezért a mozgalomban résztvevők elkerülik a lebukásokat. Ezt a vallomásumat jegyzőkönyvbe vették.”

Írataim között ma is őrzöm Bergl /Bajai/ Ferenc kéziratosa vallomását. Ezekben nemcsak hárman vagyunk felemlítve többször, hanem mások is, Drahos, Justus stb. Az ő kihallgatásuk idején a rendőrséget már nem lehetett félrevezetni, túl sokat tudtak már ahhoz. Láthattuk, hogy korábban is ritkán sikerült. A Deák-Mayer csoport tagjai akkor ott azt hitték, vallották és terjesztették, hogy mi adtuk föl őket. Ma már teljesen világos és bizonyított, hogy a beépített emberek buktatták le őket. Deák György egy 1974-ben publikált interjújában ezt pontosan elmondta.

1945-ben már másról volt szó, és ezt Bergl pontosan tudta. Mint korábban említettem, valóban megfizettük a rendőrséget, pontosabban Wayand Tibort és Cser Istvánt. A Kardos-, illetve a Klement-féle vegyiüzemekből akkor már két éve szállítottuk lakásukra a szappant, lúgkövet, disznózsírt, húsokat, rézgálicot. Ezeket a holmikat gyakran éppen Bergl Ferenc bátyja, a derék eszperantista vitte el a detektívekhez. Mások is szállítottak, szükség szerint. A mi mozgalmunkban ez nem volt titok, de nekik én erről soha nem beszéltem. Lencsésné Sztaneff Dórától, Pajó Jánostól, Bánó Magdától tudhatták meg mindazt, amit tudtak.

Egyébként arra mindig vigyáztam, hogy ez a kapcsolat „dokumentálva” legyen, ezért egyedül soha nem mentem Wayand Lövölde téri lakására. Egy alkalommal éppen Bánó Magda kísért el.

A nyomozást vezető detektívek között volt Wayand és Cser is. Ők ezeket a vallomásokat természetesen eltagadták, nekik nem volt érdekük egyáltalán,

hogy a konkurens csendőrnymozók előtt kiderüljön korruptségük. De valójában akkor azért nem fogtak le, mert nem volt miért. Bizonyítani semmit nem tudtak volna. De nyilvánvaló, hogy nem is akarták – akkor még nem – szervezetünket felszámolni. 1944 nyarán-őszén ránk is sor került volna, de már elkéstek.

Ez csak egyetlen mozzanat a sok-sok elhallgatott közül. Tudom viszont, hogy a vélt és valóságos konfliktus tisztázásához szinte minden dokumentum megvan, csak a földolgozáshoz és publikáláshoz szükséges politikai szándék hiányzik. Itt is.

Álláspontunk

1943 nekünk „csendes” év volt. A rendőrségi terror már oly mértékű volt, hogy a törvénytelennek minősített kommunista párt tevékenységét is csaknem megbénította. A Komintern 1943 májusában feloszlatta az egész szervezetét, köztük a magyar szekcióját is. 1943 nyarán került kezembe a feloszlatást bejelentő és indokló rölap. Magát a tényt és a rölap szövegét helyeseltam. A rölap így szólt: „Megállapítjuk azt, hogy Magyarország felszabadulása a hitlerista iga alól és a munkásosztály felszabadításának ügye egy, és egymástól el nem választható. (...) ... a béke és a demokrácia megvalósulásának egyik feltétele a munkásosztály egysége, a munkásság, a parasztság és a haladó polgárság összefogása... Hogy ezt a magyar nemzet számára létfontosságú összefogást megkönnyítsük, a Kommunisták Magyarországi Pártját feloszlattjuk. A KMP eddig fennállott szervezeteit a mai nappal megszűntnek nyilvánítjuk: a KMP-be tagot senki nem vehet fel... Támogassatok és erősítetek minden demokratikus pártot, mozgalmat ... Minden Hitler-ellenes kezdeményezést támogatni kell, bárhol is induljon ki.”

Tudtam, hogy ezt a rölapot kommunisták szerkesztették, sejtették ezt a rendőri szervezetek is, mégsem csaphattak rájuk oly kíméletlenül, mint a hadi ellenfél fővárosából irányított szekciókra, vagy az onnan küldött agitátorokra. A rölapot egyébként nem más, Kádár János édesanyja adta kezembe. Újságárus standja a Nyugati pályaudvar Váci úti oldalán állott, közeli lakásomból jövet rendre nála vásároltam a *Népszavát*. A későbbi hónapokban is tudtam a Békepárt működéséről, szintén tőle kaptam rölapjaikból. Cserébe saját kiadványainkból küldtem. A Békepárt eszmeileg kétségkívül a kommunista párt továbbélését jelentette. Számomra ez sem akkor, sem később nem volt kérdéses. A feloszlátás körüli vitákban, az élesen eltérő értékelésekben sok egyéb mellett felmerül az emigrációs és a hazai irányítás már-már kibékíthetetlen ellentéte. Gerő és Rákosi próbálták volna meg a saját bőrükön mindazt, amit az itteni pártszervezési kísérletek végrehajtóinak akkor kijárt. Rákosi elég hamar elfeledte hosszú rabságát.

Gyakorlatilag ez a feloszlátás amúgy sem jelentett olyan sokat, mint hinni szeretnénk. A feloszlátó határozat 1943 júniusában félszáz embert sem érintett. Ennek az akkori Magyarország társadalmában szinte semmi jelentősége, súlya nem volt. A békepártiak kicsiny csoportjának működése propagandaszempontból mégis hasznos volt. A nemzeti ellenálláshoz olyannyira szükséges németellenes, antifasiszta politikai csoportok összefogását sürgették, és elősegítették,

hogy 1944 szeptemberében a kommunisták újfent deklarálhassák pártként való működésüket, most már Rajk László vezetésével. 1943-44-ben ha nem is rendszeres, de alkalmankénti kapcsolatunk volt a békepártiakkal. 1943 őszén Kruzslák Béla lakásán, valahol a Lehel út környékén, Weisinger Mihály ismertette a nemzetközi politikai és hadi helyzetet.

Ennél lényegesen fontosabb az a tény, hogy a munkások körében határozott várakozás volt a baloldali, szociáldemokrata-kommunistaösszefogás iránt. Több nagy gyárban a valóságban már léteztek ezek az egységes körök, ahol az egyáltalán nem volt fontos, hogy ki, melyik szervezet tagja. Egyetlen lényeges dolog volt, Sztálingrád után különösen, a németellenesség. 1943 őszére széles rétegekben a szabadelvű polgárokból, politikusok egy nem jelentéktelen csoportjában, a katonatisztek, újságírók között általánossá vált a németek végső vereségének gondolata. Ez a tény semmi esetre sem becsülhető le. Még akkor sem, ha ezt a fajta passzív ellenállást a kiterjedt lengyel és jugoszláv fegyveres ellenálláshoz hasonlítani nem lehet. Mindenesetre az fontos tett volt, hogy valamelyik baloldali szervezet kitartóan hangoztassa: a fasiszta tengely eltörött, a kocka megfordult, cselekedni kell. Ezért olvasták sokan egyetértéssel ezeket a rólapokat.

Azért itt se túlozzunk. Márai Sándor szerintem oly találóan fogalmazza meg naplójában 1943-1944 fordulójának életérzését. Így: „A háború negyedik esztendejének vége felé, mikor huszonnégy óra alatt elpusztulhat ez a város, ahol élek, s még sok minden, s a hozzátartozók és én megam is: oly nyugodt vagyok, mint kevésszer eddig életemben. Nyugodt, csaknem elégedett; dolgozom, s csak azt, amihez kedvem van; nincs semmi, amit a világtól követelnék, vagy irigyelnék... Ünneplem a jó időt, egy tányér málnát, egy könyv értelmes mondatát. (...) Szép nap Egerben, a polgármester pincéjében, ahol gyertyafény mellett keresgéljük a régi bikavérrel töltött hordókat. S a présház körül gyümölcsfák állanak, egész erdő: almafák, megrakva három-négy mázsa jonathánnal. Az öregúr hegedül, mikor bealkonyodik; a tornácon ülünk, gyertyafény, hideg rántott csirke, fehér kenyér és vörösbor mellett, s hallgatunk. A hegyoldal illatos a szőlőtől és a gyümölcsöktől.

Az oroszok ma reggel elfoglalták Szmolenszket.”

És Szmolenszk után jött Dnyeper, meg a Prut. Kijev és Odessza, közben meg a teheráni konferencia.

Magyarországon a csepeli, a Martin Csőgyári sztrájk jelezte, hogy az erjedés megindult, és aktív cselekvéssé, ellenállássá is átalakítható. Ötezer ember, a W. M. gyár ötöde állt le. Már nem számított Faczinek Nándor alezredes nagyon katonás fellépése, a ludovikások fenyegető fellépése, Peyer a kormányzóznak tett felajánlása, amelyben a hadiipari termelés fontosságára való tekintettel sztrájkmentességet ajánl. Csak az, hogy a munkásság egy jelentős és szervezett rétege megelégtelt a hadüzemi helyzetből következő durva fegyelmet, a büntetéseket, a fenyegetettséget. Az 1943-as év legnagyobb és legjelentősebb hatású munkásmegmozdulása szinte mindenkit meglepett, készületlenül ért. Mindenesetre megmutatta, hogy lehet ellenállni..., még ilyen szigorú katonai elnyomás feltételei között is.

1943-1944 fordulóján világos volt, hogy nekünk is ki kell alakítanunk a magunk konkrét politikai álláspontját sok fontos kérdésben. Az alábbiakban teljes

terjedelmében közlöm azt a dokumentumot, amit 1944. március 21-ikén a német inváziót követő harmadik napon adtunk ki négyszáz példányban. Látva a kialakult helyzetet, március 15-ikén és 16-ikán fogalmaztam, majd 18-ikán a Mogyoródi úti üzembe egybehívtam bizalmiak értekezletén felolvastam. Tervezetemet megvitattuk, hozzászólások alapján javítottuk, a végleges szöveget gépelve sokszorosítottuk. Voltak ugyan modern sokszorosítóink, de ezt a kiadványunkat tudatosan nem sokszorosítottuk. A személyes hatást kívántuk így növelni, mert a röpiratot azután névre szólóan levélként küldtük el újságok szerkesztőseibe, németellenes politikusoknak, íróknak, demokratikusnak ismert városi és állami köztisztviselőknek, baloldali szakszervezeti vezetőknek, vidékre és Budapestre egyaránt. Ekkor még nem volt Magyar Front, nem volt még kötelező a sárga csillag...

37. dokumentum: Álláspontunk, 1944. március 21.

„Mi magyar szocialisták tisztán látjuk, hogy ez a háború a német kapitalizmus vereségét hozza, annak a hódító áruversengésnek a megtörését, amely a legvadabb eszközökkel, még e véres háborúval is, rá akarja kényszeríteni a maga portékáját Közép- és Kelet-Európára. Jó piacokhoz, olcsó nyersanyagokhoz és könnyen kizsákmányolható munkaerőhöz akar jutni Európában, sőt Afrikában és Ázsiában is. Ez a hódító, elnyomó és kizsákmányoló tőkés rendszer politikai formájának a hitlerizmust, a nemzeti szocializmust választotta.

Állarc ez, maszlag, nincsen köze a nemzethez, még kevesebb a szocializmushoz. A német nemzet nem kívánta ezt az örületes háborút, de akarta a szocializmust. Erre mutatnak az 1932-es és 1933-as évek politikai eseményei. A porosz nagybirtokosok, a Rajna vidéki nagytőkések, a hamburgi nagykereskedők és a berlini bankárok kicsiny csoportjai választották a háborút. Politikai bábjuknak megtették a tudatlan, de nagyszájú és népi frázisokat pufogató Hitler Adolfot.

Ez a kalandor a német nép söpredékéből alakított pártjával kiszolgálta a háborút csináló nagykapitalistákat és belerántotta a német nemzetet e szörnyű pusztulásba. Magukkal sodorva a körülöttük lévő kis népeket: az osztrákokat, a cseheket, a magyarokat, a szerbeket és a többieket. Az elinduláskor már elvesztett háború nem csak az emberiség történetének nagy szégyene, de az elindítók legörültebb kalandja. Kellő gazdasági erő nélkül, egy hirtelen felszökkentett, de mennyiségileg gyenge hadigépezettel, a külpolitika teljes félreismerésével rohantak neki az áruverseny fegyveres eldöntésének. Nem elégedtek meg a kisebb nemzetek letörésével, se nyugati versenytársa visszaszorításával, hanem elvakultságukban nekimentek a világ első szocialista társadalmának az Orosz Tanácsköztársaságnak.

Sötét fejük nem tudta, hogy milyen roppant anyagi és erkölcsi erővel rendelkezik a Szovjetunió. Betörték fejüket és a német kapitalista reakció, a hitlerizmus elvérzett az orosz szocializmus acélfalán. A katasztrófájában, amelyet nemzedékek fognak végigszenvedni, magával sodorta a magyar nemzetet is. Nem vagyunk ártatlanok, bűnösök vagyunk!

Elsősorban azok, országunk politikusai, akik a 20. század technikai fejlődését, gazdasági alakulását figyelemre sem méltatva még mindig az elmúlt idők lejárt gazdaságpolitikáját igyekeztek az országra kényszeríteni: az elavult nagybirtokrendszert minden feudális maradványával, az olcsó munkaerőre felépített ipari termelést, a munkásság ázsiai életszínvonalát, a cseppnyi magyar gazdasági szigetet hatalmas nemzetek óriástőkéjének óceánjába. Erőszakolt álfüggetlenségünkben felépítettek egy olyan állambű-rokráciát, amely messze túlnő az orszáig terhelő képességén. Elmúlt

korok, letűnt idők politikai pártjai és azok vezérei versengtek itt a koncert. Ki tud közelebb kerülni az államkasszához, a zsíros állásokhoz? Ki tudja jobban kiszolgálni a kevés számú magyar tőkést, vagy még inkább az idegen érdekeket. Így adták el magukat politikusaink és pártjaink a külföldi tőkeérdekeltségeknek, legelsősorban az országunkat meghódítani igyekvő németeknek.

Magyarország és benne a dolgozó nép a német tőke járszalagjára került és vele együtt csinálta végig ezt az örült háborút. Ennek kimenetele nem kétséges. Már csak az a kérdés, mikor lesz vége, hogyan lesz vége? Még mennyi ártatlan vér fog elfolyni addig, mennyi pótolhatatlan érték fog elpusztulni a német kapitalizmus őrjöngő politikájának szolgálatában. Az a kérdés, hogy mi, a magyar dolgozó emberek, mi, a szegény emberek, akiknek csak romlást és pusztulást hoz ez a háború, mennyire és meddig leszünk bűntársai nagybirtokosaink és nagytőkéseink romlott politikájának.

Nem lehetünk bűntársak egy percig sem tovább!

Mindent meg kell tennünk a munkahelyen, a harctéren, hogy a háborút megrovidítsuk, azt lehetetlenné tegyük. Jelszavunk egyszerű: semmit a háborúért, mindent a békéért!

A kapa, a csákány, a kalapács nem szolgálhatja a háborút, de még a fegyver sem. A fegyvert azok ellen kell fordítani, akik a háborút a nyakunkba hozzák, a németek és zsoldosaik ellen!

Most, a kapitalizmus elveszett háborújának végső éjszakáján határozzuk meg, hogy milyennek kívánjuk a magyar nép új államberendezkedését.

Gazdaságilag: a mai rendszertelen, anarchisztikus árutermelés helyébe a tervszerű gazdálkodás lépjen, amely nem a tőkék egyéni hasznát tekinti, hanem a nemzetnek, mint fogyasztónak a közös érdekét. A magyar népgazdálkodás a termelőeszközöknek a nemzeti tulajdonbavételére alapul. Az egyénektől jogtalanul birtokolt óriási birtokokat az ország dolgozó átvészki és azokat a szegény parasztság között felosztják, minden felszerelésével és jószágával egyetemben, kárpótlás nélkül. Ugyanígy az erdőbirtokokat is. A parasztság szabad szövetekezeiteinek jogában áll az átvett birtokokat közös mintagazdaságokban is művelni. Hasonlóképpen a bányák, a gyárak és a közlekedési eszközök, az azokkal dolgozók ellenőrzése mellett, az ország népének egyetemes tulajdonát képezik. Az új gazdálkodás nem bántja a kis ember földjét, műhelyét és házát. Nem akar tőlük elvenni, hanem csak adni nekik.

A nép által átvett termelőeszközökkel ésszerűen és előre kidolgozott tervek szerint termelünk. A mindenkire kiterjedő munkakötelezettség mellett a kényszmunkatáborokat azonnal fel kell oszlatni. Munkájáért mindenki megfelelő bért kap, de az összes felesleges foglalkozásokat leépítjük. Dologtalan vagy szükségtelen tevékenységből senki sem élhet meg.

A magyar gazdálkodás tőkeszegény, a háborúban egyoldalúan a haditermelésre állították be. A gépei elkopottak, elromlottak, így a hatalmas tőkeerejű országokkal, vagy a tervszerű termelésen nyugvó óriási gazdasági erőt magában rejtő szocialista gazdálkodással nem versenyezhet. Gazdasági érdekünk azt kívánja, hogy hazánk egy nagyobb termelő rendszerbe tartozzék. Mivel a jóvátétel terheit elviselni nem tudja, az eljövendő kapitalista áruversenyben alulmaradna. Az egyetlen járható út, hozzákapcsolódni az orosz tervszerű gazdasági rendszerhez. Kivenni részünket a németek által barbár módon lerombolt orosz és szerb városok termelőeszközeinek újjáépítésében, ezt a nemzet munkaerejének teljes mozgósításával közvetlenül és közvetve vállaljuk is. Belpolitikailag: Magyarország népköztársaság. Az államhatalmat a néptől szabadon választott képviselők és azok megbízottai gyakorolják. Mindenki, 18 éven felül, népre, fajra és vallásra tekintet nélkül választható és választó. A közigazgatást a dolgozó nép küldötteiből alakított tanácsok ellenőrzik. A falvakban a földmivestanácsok, a városokban a dolgozók tanácsai és az üzemi tanácsok. A mai állami tisztviselők közül csak

a háborús bűnösöket vonják felelősségre, illetve távolítják el a helyükről. A közigazgatás kis tisztviselőinek, a közvetlenül nem bűnösöknek az új rendszerben semmi bajuk nem lesz. A hatáskörük megnagyobodik, életük, jövőjük jobb lesz. A Magyar Népköztársaság a már említett okokból eredően nem kíván a környező szláv népektől elkülönülni, vagy velük ellenséges életet élni. Ellenkezőleg: fő törekvése, hogy a háború és a múlt politikájának bűneit vezékelve a legszorosabb gazdaság-politikai szövetségre lépjen ezen államokkal és arra törekedjék, hogy a szocialista köztársaságok sorába, mint független állam beléphessen. Amíg ezt megteheti, addig az orosz Tanácsköztársaság irányításával kívánja a gazdasági, politikai és kulturális tevékenységét folytatni.

A vallásról: az az álláspontunk, hogy aki azt szükségesnek tartja, ám gyakorolja. A vallásgyakorlatot nem akadályozzuk, csak az egyházi intézmények vagyonát állítjuk a dolgozó nép szolgálatába. A családi életbe a szocialisták nem szólnak bele, azt nem rombolják szét, ellenkezőleg, neveléssel, jobb közegészségüggyel és biztosabb gazdasági alappal bensőségebbé és szebbé teszik.

A dolgozók Magyarországa azonnali hatállyal megszünteti az összes faji vagy vallási elnyomásra hozott törvényt vagy rendelkezést. Azonban a zsidókérdés is a társadalmi gazdálkodás közös érdekei és az új néppolitika szempontjából vizsgálja, s éppen ezért a zsidóság a jellegzetes kispolgári életbe nem térhet vissza.

Kereskedelmi tevékenysége nagyrészt felesleges és ezért az általános termelő munkában kell résztvennie. Elkobzott javaikból, lakásaikból annyit kaphat vissza, hogy életszínvonaluk a dolgozó nép életszínvonalánál magasabb ne legyen.

Az értelmiség: Az új magyar társadalom a dolgozó és gondolkodó emberek közös munkáján épül fel. Ezért az ipari munkás, a bányász, a földműves mellett megbecsült tagja a mérnök, az orvos, a tanár és más olyan szabad-foglalkozású, aki a társadalmi termelést és a kulturális javakat növeli. Éppen az ő számukra nyílik az eddigieknél sokkalta nagyobb szereplési és alkotási lehetőség. Életkörülményeik nyugodtabbak lesznek, tehetségüket megbecsülik.

Az ország külpolitikája: Ez az eddigivel szemben éles fordulatot vesz. Elsősorban a szlávok felé. Megállapíthatjuk az eddigi hazug történelemírással szemben, hogy a magyar nép Oroszországból eredvén és történelmének évezredeit a szláv bolgár népek között töltve, sokkal inkább a szláv népek rokona, mint bármely más népé. Földművelésünket, kultúránkat és nyelvünk sok-sok szavát az orosz őshazából hoztuk, vagy a környező népektől vettük át. A Kárpát-medencében töltött ezer esztendő csak része a magyar nép történetének. És még itt is erősen elkeveredtünk fajilag és kulturálisan a magyarok bejövetele előtt itt élt szlávokkal. Ez a folyamat folytatódott a törökök nyomására hazánkba felszivárgó szerbekkel és románokkal.

Kossuth Lajos az 1862-ben kidolgozott tervezetében a Duna menti népek szövetkezéséről ezt írja: »Egység, megértés, testvériség a magyarok, szlávok és románok között! Ez az én leghőbb vágyam, legjobb tanácsom. Így látom a szebb jövőt mindannyiunk számára.«

A dolgozó és gondolkodó magyarság ebben a szellemben a legszorosabban együtt kíván működni a megújhodott jugoszláv, csehszlovák és román társadalmakkal. Legelsősorban a szocialista Szovjet Tanácsköztársasággal. 1944. március 21.”

Alig néhány napra, hogy ez a brosúránk megjelent, városunk furcsamód változott. Utcáinkon SS-járőrök cirkáltak, vendéglőinkben német katonák söröztek, páncélosaik hosszú rajban dühöregtek át határainkon. Megszállott orszaggá lettünk. Ami furcsább volt számomra, az, hogy március utolsó napján a házkapuk alatti vagy egyéb cég- és címtáblák közül jó néhányra felragasztották a sárga

csillagot. A zsidónak nyilvánított orvosokat különböztették meg így, hozzájuk keresztény be ne tegye a lábát. Április végén csupa lehúzott redőnyös bolt a Terézvárosban, Erzsébetvárosban és másfelé. Egymást követték a rendelkezések: kereskedő nem lehet zsidónak mondott izraelita, de még a kikeresztelkedettek sem. Értelmiségi pályán nem maradhat a zsidónak bélyegzett. Újságíró, színész, ügyvéd, egyik sem. Zsidónak a rádióját, ékszereit be kell szolgáltatnia, vasúton, hajón nem utazhat. Zsidó írók könyveit – bármely régi eredetűek – be kell zúzni, el kell égetni.

Azután jöttek a még rémségesebb hírek a vidéki városaink gettóiról, a Lengyelországba megindult deportálásokról. Fővárosunkban sárga csillaggal megkülönböztetett házakba zsúfolták mindannyiukat, már utcai ruháikon is ott díszlett a sárga csillag. Aki tudott közülük, az keresztény házakba, üzemekbe, kórházakba, papi otthonokba rejtőzött. A pályaudvarokon, tereken, hídfeljáróknál folytonosan igazoltatják a járókelőket. De már folynak a razziák a kávéházakban, vendéglőkben, a villamosokon és végül az otthonokban.

Az üldözök és az üldözöttek városává vált Budapest és az egész ország. A német megszállást követően megszűntek a polgári pártok, a szociáldemokrata párt, vezetőik javarésze már fogságba került. A hatalomra jutott jobboldali politikusok egymást marták, az ide küldött német helytartók azokban sem bíztak, Horthy kormányzóban, családjában, főtisztjeiben végképpen nem. Belpolitikánkat a központi kormányzat már csak névlegesen irányította. Az egyesület, baráti kapcsolatok szétszakadtak, egyre individuálisabb minden: az emberek, az élet, a menekülés, a mentés. A háborút néhány ezer kalandor és martalóc kivételével mindenki utálta, ám tenni igen keveset tett ellenében. Márai naplórészletének felidézésével már szóltam a polgári értelmiség passzív rezignációjáról. Európa szerte látható volt a katonai megszálló rendszerek bomlása több országban, az aktív ellenállás szerveződött.

Nálunk, a nyugati hatalmak felé tapogatózó polgári kormánypolitikusokat háttérbe szorítják a németbarát honvédevezérkar főtisztjei, teljesen értelmetlen, reménytelenül biztos halálba küldik a magyar fiatalok tízezreit. Azok meg mennek, lövöldöznek, elesnek, megsebesülnek, megfagynak, hadifogságba mennekülnek, szöknék, bujkálnak, de üldözőikkel szembefordulók, lázadó alakulatokba mégsem tömörülnek. Akárhogyan is csúdjuk-csavarjuk, Magyarországon a háborút érdemben akadályozó ellenállást egyetlen társadalmi réteg, egyetlen politikai párt vagy csoportosulás nem tanúsított. Minden ellentétes állítás valótlan. Szemtanú és résztvevő voltam.

Szervezett ellenállás híján magam is, társaim is menekültünk és menekítettünk, már az új érába igyekeztünk átmenteni magunkat. Dühödten és szomorúan gondoltam a magunk és más kommunista csoportok tehetetlenségére. Magamat és másokat, az ún. „ellenállást” kritizálva emlékeztem arra, hogy szeptemberig alig történt említésre méltó ellenállás.

Külön megdöbbenett a „zsidó politika” barbarizmusa és a szervezett ellenállás hiánya. Március 31., április 26., június 24. a zsidóellenes intézkedések meghozatala után kinek lehetett itt még bármilyen illúziója, mi vár rá? Július 28-dikára már az egész országban befejezték a deportálást. A tíz csendőrkörületből a karhatalom összesen 434 351 zsidó vallásút gyűjtött össze. Akkor sem, ma sem

értem, hogy pusztá fizikai létezésükért szervezett ellenállást miért nem tanúsítottak.

A szovjet seregek már mélyen bent jártak az országban, amikor arról értesültünk, hogy Malinovszkij marsall felháborodott hangú jegyzéket juttatott el diplomáciai úton a külügyminisztériumba. Annak másolatát megszereztük, ha jól emlékszem, Boldizsár Iván révén. Az üzenet szövegét felhasználva tiltakozó, fenyegető és tájékoztató rölapot szövegeztem. A címtárakból és a telefonkönyvből kikeresett köztisztviselői névjegyzék alapján postáztuk, vagy egyenesen bedobtuk ládáikba.

38. dokumentum: „Állami tisztviselők! Vigyázzatok!”

„Állami tisztviselők! Vigyázzatok! Az életetekről van szó! 1944. október 10-én este az alábbi üzenetet kapta a kormány: »Magyar Kormány, Budapest. Értesülésünk szerint a magyar kormány mit sem törődve a nemzetközi helyzettel és a katonai eseményekkel, az utolsó pillanatban borzalmas büntényre készül. A kezében lévő politikai és katonai foglyokat, valamint zsidóság újabb ezreit túszként nyugatra akarja hurcolni és a német gyilkosoknak kiszolgáltatni. A Budapesten maradt szövetségesbarát és szocialista munkásokat és a még megmaradt zsidókat a fegyveres csőcseléknek kiszolgáltatni. A legnyomatékosabban figyelmeztetjük a kormány tagjait, az összes állami tisztviselőt és alkalmazottat, hogy személyükben és családjukkal egyetemben felelőssé tesszük őket, ha a tervezett gaztettet végrehajtják, ha azt nem akadályozzák meg. A kezünkben van a politikai és katonai foglyok listája és elhelyezésük, azokat szám szerint fogjuk kikérni. De kezünkben van az összes állami alkalmazott névjegyzéke, lakás szerint, amit már előbb feldolgoztak hivatalos szerveink a magyar kormány által kiadott tisztí címtár és lakjegyzék alapján. Minden újabb áldozatért tíz állami alkalmazott felel. Elvárjuk azonnali intézkedésüket a politikai és katonai foglyok szabad lábra helyezésével, valamint állampolgáraik megkülönböztetésének eltörlésével. Malinovszkij parancsoló tábornok.«

Állami tisztviselők, alkalmazottak! Vigyázzatok! A ti és családotok életéről van szó! Ne higgyetek az oroszokról terjesztett hazug propagandának. Nem gyilkolnak és nem bántják asszonyaitokat. De az új magyar hatóságok az oroszok támogatásával megbüntetik azokat, akik bűnösök a háborúban, bűnösök a tömeggyilkosságokban. De csak a bűnösök bűnhődnek. A semleges, a jóakarátú közalkalmazottaknak még csak állása sem vesz el. Az új rendszerben is szükség van rájuk. Nem kell elmenekülni, de támogatni kell a bűnös rendszer alól felszabadító orosz csapatokat. Mindenekelőtt pedig meg kell akadályozni azt az újabb örületet, amire kalandor kormányunk készül. Nem szabad engedelmesskedni semmilyen gyilkos elhurcoló parancsnak. Saját hatáskörötökben teljesítsétek a felszólítást addig, amíg nem késő! Az orosz csapatok kapuink előtt állnak! Életetekről, családotok életéről van szó!

Ezt az utolsó figyelmeztetést küldi:

A Kommunisták Magyarországi Pártja.”

Úgy emlékszem, ez volt az első rölap, amelyet huszonhárom év után újból a KMP nevével jegyeztem. Akkor még mint KIMSZ-titkár és a bécsi párttitkárság megbízottja tettem így, most taktikai megfontolásból. A kétszázhusz példányban készült röpirat felelős és magas rangú köztisztviselőkhöz való eljuttatásával inteni akartam őket, hogy nemcsak a számukra ellenséges hadseregearcra figyel-

mezteti őket személyes felelősségükre, hanem a hazai kommunisták is számon tartják, ki mit vagy mit nem tett.

A KMP névhasználatának több következménye volt ezúttal is. Ezzel a névaláírással nem akartunk szembekerülni másik kommunista csoporttal, mert nem tudtam, hogy ilyen működik. Azt a rölapot, amelyet a fogságból szabadult Rajk és néhány békepárti kommunista fogalmazott és szeptember 12-dikén kiadott, én akkor nem láttam, sőt mozgalmunk egyetlen tagja sem tudott arról. Valószínűleg kicsiny példányszámban jelent meg, és a nagyüzemekbe kevés kerülhetett abból.

Ebben pedig félreérthetetlenül bejelentették. „A Kommunista Párt megalakult. Rákosi Mátyás példája nyomán a Kommunista Párt újult erővel folytatja a harcot a háború ellen – a békéért, az elnyomás ellen – Magyarország felszabadításáért.” A rölap további mondataiban helyesen hívott fel a szabotázásra, sőt az általános sztrájk és a fegyveres felkelés előkészítésére. „Ezért alakult meg újra éppen most a Kommunista Párt, immár széles magyar tömegek bizalmát bírva! Azért, mert ez a tizenkettedik óra! Ma már nem elég pusztán az erőgyűjtés!” Pontosan így volt igaz.

Ehhez még hozzá tehetem, hogy ahogyan a szovjet seregek sorra foglalták el Temesvárt, Aradot és már csak egy lépés választotta el őket a magyar határtól, Rákosi hangja egyre többet hallatszott a moszkvai magyar nyelvű rádió adásaiban. Tudtunk az illegális *Szabad Nép* Rákosit népszerűsítő írásairól, de nem tudtunk arról, hogy november legelején Szegeden a „moszkvai bizottság”, vagyis a Moszkvából hazatért emigránsok, Gerő, Nagy, Révai, Farkas, Vas vezetésével hivatalos és egységes pártot alapított. És végül is a párt végleges elnevezése – Magyar Kommunista Párt – is tőlük eredt természetesen.

Azután, hogy a Vörös Hadsereg egységei elfoglalták Szegedet, azt követően, hogy Horthy neveltségességbe hajló határozatlan fordulatai is késleltették az ellenállást, uralomra jutottak a nyilasok. Az amerikai bombázások fokozódtak, háztömbök dőltek össze néhány perc alatt, maguk alá temetve emberek százait. Mi elszigetelődtünk, bezáródtunk a városba. A légiadók felülvoltó szírfénázásakor a járművek leálltak, azokból fejvesztetten menekült mindenki az óvóhelyekre.

Két éles emlékem is van ezekből a napokból. Az egyik egybeesik a német tűzsereszek hibájából bekövetkezett hídrobbanással. A villamosvasutak forgalmi osztályának 510. számú jelentése így adott számot a történekről: „Elsőtétítés kezdete 17 óra 30 perc. Vége 6 órakor. Napkelte 6 óra 32 perc. Napnyugta 6 óra 23 perc. November 4-én 22 óra 12 perctől 0 óra 10 percig tartó zavarórepülés ideje alatt vonalainkon a forgalom szünetelt. November 4-én 14 óra 10 perckor ismeretlen tettesek felrobbantották a Margit hidat. Az 5/a j. 2719-5445 és a 48 j. 1019-4446-4447 sz. vonatok a hídról a Dunába zuhantak. Személyzetünk közül Ferenczi L. Gábor 6304 sz. Baross p. m. tartozó kalauz eltűnt.”

Az utasok közül sokan fulladtak a hideg Dunába. Egyikük Korvin Ottónak, Sipos Erzsébettől született lánya, akit kivégzése miatt már soha nem látott.

A másik emlékem családi. Feleségemmel és lányommal úgy állapodtunk meg, hogy riadónál az Orsolya apácák zárdájának óvóhelyén találkozunk. A Bimbó út fölé keveset jártak a repülő, katonai célpont arra nem volt. A török követség is a zárdá közelében feküdt, azt kímélték. Sok-sok asszonnyal és gyermekkel

mégis remegve ültünk a kicsiny padokon, amikor a Déli vasútra ejtett bombák megremegtették a zárda falait. Ilyenkor az apácák körbejárva kockacukrot osztogattak a megrémülteknek. Szüntelen mormolták: „Szent Orsolya segíts meg és minden szűzek segítsetek, János, István, Mátyás, Barnabás apostolok segítsetek; István, Sándor, Marcellin, Péter, Felicitász, Perpátun, Luca, Ágota, Ágnes, Cecília, Anasztázia vértanúk segítsetek...” Az apácáktól nagy-nagy hittel lamentált neveket régen elfelejtettem, azokat a főnökasz szonytól Terinek ajándékozott Misszálé megjelölt lapjáról másoltam.

A légiriadó lefuvatása után Teri a közelben lakó anyámat látogatta meg, Vera visszatért iskolájába, én meg az Ó utcai bázisunkra indultam.

A Rajk-Demény egyezmény

Az említett október 12-iki röpiratunknak egy nagyon fontos következménye lett. Néhány nappal a röpirat szétküldése után az Ó utca 13. szám alatti irodahelyiségbe beállított Pénzes Géza, Kovács Imre társaságában. Arra már nem is emlékszem pontosan, hogy együtt, egy időben, vagy külön jöttek. Az viszont tény, hogy 1944 áprilisában Markos György mutatta be nekem Kovács Imrét. Közölték, hogy a nemzeti front megbízásából közvetítenek. Elmondták, hogy egy másik kommunista csoport, a Kommunista Párt megbízottai kívánnak velünk tárgyalni. Mivel kíváncsi voltam, kik lehetnek azok, szívesen vállalkoztam a találkozóra. Igaz, valószínűnek vettem, hogy a béképártiak a megkeresők. Kovács Imre másnapra megadta a pontos találkozás helyét és idejét. Kíváncsiságomnál csak óvatosságom volt nagyobb. Az első puhatolózó tárgyalásra Gischitz Endrét jelöltük ki. A kockázat nagy volt. Egyáltalán nem lehetett tudni, hogyan végződik a találkozás. Valamelyes biztosítékot Pénzes Géza és Kovács Imre személye azért jelentett. Pénzes a nemrégén alakított szovjet-magyar társaság titkára volt, Kovács Imre meg igen aktívan kötözte össze az ellenállás rejtett szálait. Milyen jellemző, hogy még a kommunista csoportok és mozgalmak között is ő közvetített. Érdemes megemlítenem, hogy 1943-1944-ben a kommunista csoportok a nagy lebukások és egyéb okok miatt ismét átrendeződtek. Turaiék, Deákék lebuktak, Harsteinék felbomlottak, Rézner József 1943-ban meghalt, Weisshausék mérsékelten működtek. Megjelent viszont három-négy újabb konjunktúra csoport. A Dudás-féle Teleki téri, Fitos Vilmos és Györfy Sándor kommunista csoportjai stb. Ezeknek a csoportoknak, személyeknek a története több szempontból sem érdektelen.

A Kovács által megadott címre egy jó darabon elkísértem Gischitzet. A lakásba már egyedül ment fel. A találkozó az Ajtósi Dürer sor Hermina út felé eső része egyik házának első emeleti, valószínűleg Donáth Ferenc lakásában történt. Hegedűs András mondta nekem később, hogy a lakás Donáthé volt. Percnyi pontosan érkeztek a kijelölt helyre, egyszerre léptek be az egyszobás garzonlakásba. Egyikük sem ismerte a másikat. A magas, szikár harmincöt-négyven év körüli férfi Kirgiz álnevet használt, a másik tűzoltó ruházata után a Tűzoltó nevet kapta, az addigi Endrei helyett. Természetesen valódi nevükön nem mutatkoztak be egymásnak, ebben az időben ez nem volt szokás. Csak

később tudták meg egymás valódi nevét. Ez nem volt véletlen, mivel mint utóbb kiderült, mindketten úgy mentek el a találkozóra, hogy csapdába eshetnek.

A katonapolitikai helyzet rövid értékelése után került sor a mozgalmi kérdések felvetésére. Gimes meglepte, hogy beszélgetőtársa mennyire jól ismerte a spanyol polgárháború eseményeit, résztvevőit. Több közös ismerős felemlítése után a feszültség oldódott. Amikor Gimes a szakmáját említette, Rajk visszakérdezett a bőrs ellenzékre, az építőmunkásokra. Röpködtek a szobában a jobb- és baloldali nevek. A gyakorlati kérdések előtt már volt szó néhány elméleti kérdéstről. Beszéltek Lenin *Baloldaliság, Állam és forradalom* című munkáiról, John Reed könyvéről. Mire belemelegedtek, vitázni kezdtek, Rajk egyetértett a kiadott röplap szövegével, de helytelenítette az aláírást, mondván, hogy nem régen alakult meg hivatalosan a Kommunista Párt, így két párt nem működhet. Vita volt afelől is, hogy ki képviseli a jelentősebb csoportot. Rajk szerint ő, Gimes meg azt állította természetesen, hogy ő. Rajk azt tanácsolta, hogy szüntessük meg ilyen irányú tevékenységünket, alakítsunk akcióegységet. Már az utcán jártak, amikor megegyeztek a következő találkozó időpontjában, helyében. Úgy állapodtak meg, hogy a következő találkozó a Szigony utca 16. szám alatt G. Lencsés Jánosné lakásán lesz, oda mindkét csoportból többen is eljöhetnek.

Erre a második találkozóra sem mentem még el. Tőlünk a megbeszélésen Gischitz, Weisinger, Klement, Drahos vett részt, Rajk magával hozta Péter Gábort, Bartha Bertalan, Kiss Károlyt, Kovács Istvánt.

A megjelentek közül többen ismerték már egymást a szakszervezetből. Gischitz és Kiss a bőrsők szakszervezetének tagjai, Bartha és Drahos a vasasoknál tagok. A lakás meg Péter Gábornak volt ismerős, 1942-ben, a nagy lebukások idején ott bujkált. Gimes engem kimentett azzal, hogy ha a második megbeszélés is eredményre vezet, szívesen találkozom a csoport vezetőjével, egy általam megadott helyen és lakásban.

Másnap csakugyan találkoztam Rajkkal a Harminckettesek terén, egyik aktivistánk, Viderján József földszinti lakásában. A piciny lakás a forgalmas kismozsi házában volt. Rajk Lászlón kívül Péter Gábor, tőlünk Gischitz Endre volt jelen. Természetesen itt sem használtuk igazi neveinket, én Molnár néven mutatkoztam be. Mind a négyen ismertük egymást, így ennek nem volt jelentősége. Egyébként csoportosan nem jövünk össze olyanokkal, akikkel nem ismerjük egymást. Ez az illegalitás legelemibb szabálya volt. Beszélgetésünk nehezen indult. Én Rajkot első találkozásunkra emlékeztettem, ami 1932 elején a Centrum kávéházban történt, s amikor ő még az egyetemi mozgalomban szervezkedett. Azután szervezeteinkről beszélünk. Elmondtam részletesen üzemi és területi szervezeteinket, vegyipari bázisainkat. Rajk elismerte, ők jóval kevesebbel rendelkeznek, viszont a kontinuitást ők képviselik, és egy országban két kommunista párt mégsem lehet. Most ne a kialakult erőviszonyokra tekintünk, már az illegalitásban egyesítsük szervezeteinket. Mivel magam és vezetőtársaim is a becsületos pártegyezséget kívántuk, abban megállapodtunk, hogy Budapest felszabadítását követő harmadik-negyedik hétre pártkongresszust hívunk egybe. Ezen a kongresszuson az üzemekben, a kerületekben a vidéki városokban működő pártszervezetek küldöttei megválasztják a Kommunista Párt központi vezetőségét. Addig is katonai és szakmai vonalon erőnket

egyesítjük, terjesztjük a *Szabad Népet* és a párt egyéb kiadványait, segítjük egymást okiratokkal, lakásokkal stb.

A gyakorlati együttműködés bizonyítására mindjárt konkrét megállapodásokat is kötöttünk. Már nagyon sürgetett az idő. 1. A *Szabad Nép* egyik lerakata az Ó utca 13. számú raktárunkban lesz. Ez nem zárta ki természetesen, hogy máshonnan is terjesszék, az bizonyos, hogy a 3. és 4. számból oda több köteget hoztak. 2. Megállapodtunk négy szakmaközi bizottság létrehozásában. Ezek a vasasok, fások, építők, textilesek voltak. A famunkásokat nyomban ki is jelöltük: Köből/Weisz/ József, Czecey György, **Viderján József**, **Porpácz Imre**, **Kovács Károly**. Az utóbbi három szervezetünk tagja. Akkor beszéltem meg Rajkkal találkozást katonai vezetőjükkel, Pálffy Györggyel az Uránia mozinál. Kijelöltük gyakori találkozásokra összekötőinket. Rajk Péter Gábort és Kovács Istvánt, esetleg Kiss Károlyt ajánlotta. Én meg Gischitz Endrét és Kraici Kálmánt. végül abban állapodtunk meg, hogy november 6-dikán délután öt órakor találkozunk következő alkalommal, az általam három nap múlva közlendő helyen.

Így is történt. A megbeszélt időpontban Kraici Kálmán sógorának a Jókai Mór utcai fényképészeti kellékeket árusító boltjába surrantunk be. Egymást követve lépett be az üzletbe Rajk László, Kiss Károly, Bartha Bertalan, Péter Gábor és Kovács István. Kraici Kálmán szerint Kovács István nem volt ott. Ez lehetséges, mivel én arról sem ismertem őt, így ma sem tudom biztosan, így volt-e, vagy sem. Túl nagy jelentősége ennek a ténynek úgy sincsen. Az én társaim is a megszokottak: a „házigazda” Kraici Kálmán, Bors Frigyes, Gischitz Endre, Klement Károly és Drahos Lajos. Az érkezések után tíz perccel Kraici Kálmán az üzlet redőnyét lehúzta. Ketten – Weisinger Mihály és Kállai Gyula – elkéstek, kintrekedtek és hazamentek.

Ezen a sorrendben negyedik találkozón az egybeolvadás további gyakorlati és részletekbe menő végrehajtását beszéltük meg. Megegyeztünk. Egyezségünket a következő pontokba foglalhatom össze: 1. Összehívjuk a pártkongresszust, ott fogunk dönteni a végleges egyesülésről. Pár ember ilyen fontos kérdésben nem dönthet. Addig is „megszámozzuk” tagjainkat, 1, 3, 5, 7 lesznek ők, 2, 4, 6, 8, leszünk mi. A párt végleges szervezeti felépítéséről és vezetőségéről is a kongresszus dönt majd. 2. A *Szabad Nép* terjesztése. 3. Frakciósokat nem veszünk fel, sem ők, sem mi. Csak utólagos vizsgálat után. (Hogy akkor ki kit tekintett frakciónak, az egy külön tanulmányt igényelne.) 4. A szakmaközi bizottságok. Terveink szerint ezekből alakultak volna ki a kommunista szakszervezetek. 5. A megegyezést a *Szabad Nép* legközelebbi száma leközlí. 6. Két nap múlva bizalmi értekezletet hívunk össze, ahol a Rajk által kijelölt személy bejelenti az egyezséget.

Ez a személy végül is Péter Gábor lett. Órá bízták az egyezés ismertetését, hogy pontosan miért, nem tudom. Erre azért is szükség volt, mert mozgalmunkban többen ellene voltak az egyezésnek. A csepeli és erzsébeti csoportokból többen azzal érveltek, hogy a két mozgalom között húsz az egyhez az arány. A lazán kötődő szimpatizánsainkkal együtt mi már négyezren voltunk. Mivel az időpont sem volt véletlen, az orosz forradalom megünneplésével kötöttük egybe az újabb, most már az ötödik találkozót. Megbeszélésünk végén Rajk is megemlékezett a forradalomról, felállt, és megölelt. A többiek is kezét fogtak

egymással. Következő alkalommal november 8-dikán, az Álmos vezér úti üzemünkben találkoztunk. Péter Gábort, akit a Thököly úttól Kraici Kálmán kísért el, a megjelentek száma és összetétele rendkívül meglepte. Pétert az üzemtől távolabb sétálva, Kovács István biztosította. Az értekezletet biztosító fegyveres őrseget Kraici Kálmán, Kormos László és Klement József adta.

Az értekezleten Klement Károly elnökölt. Az üzem munkaasztalait vörös drapériával borítottuk. Az asztalokat harmincöt-negyven budapesti és környéki üzemi megbízott ülte körül. Többen közülük már az illegálisan megszervezett üzemi bizottságokat képviselték. Így például a csepeli W. M. gyárból, a Hazai Fésűsfonóból és a saját üzeimeinkből. Először, mint minden évben eddig, az orosz forradalomról emlékeztünk meg. Utána az egyezséget ismertettük. Először Péter Gábor beszélt, utána én.

De hadd idézzem az egyik legilletékesebbet, Péter Gábort. 1969-ben írott feljegyzése egy-két helyen pontatlan, de árulkodó is. Ezt írta: „A Szigony utcai megbeszélésen Deményék részéről Drahos volt ott. A párt részéről Rajk és én. Drahos megértést mutatott a megegyezés mellett. Molnár-Demény nem volt megelégedve a megegyezéssel. Vindikálni akarta magának a vezetést. Arról beszélt, hogy ők többen vannak, mint mi, és komoly nagyüzemi kapcsolataik vannak. A jövő héten lesz egy összejövetelük, ahol megkérdezik üzemi kapcsolataikat, hogy akarják-e az egyesülést. Jöjjön el valaki erre az ülésre, és akkor meglátjuk, hogy ők milyen erősek. Rajk László és Kovács István engem küldtek el erre az ülésre... Ott találtam vagy 30-40 embert. Az asztal piros kendővel volt letakarva. Molnár-Demény elnökölt. Meg kell mondanom, hogy nem kis fájdalommal néztem, milyen jó, igazi nagyüzemi munkásarcok, de kár, hogy nem közöttünk vannak, hanem »deményisták«... Egymás után szóltak hozzá jó munkás arcú emberek, legtöbbször az egység mellett foglalt állást (...) el kellett mennem konspirációs okokból, pedig maradtam volna még, mert más volt Demény és mások a nagyüzemi munkások. Akkor irigykedtem, hogy a »deményisták« között ilyen becsületes, munkában megedzett arcokat láttam. Akkor még nem tudtam, hogy a mi túlzott, rosszul értelmezett konspirációnk az oka annak, hogy ezek a becsületes, harcos szándékú nagyüzemi munkások nem találták meg az utat Demény helyett a pártba. Az igazsághoz tartozik az is, hogy bár Demény igyekezett a megállapodást furfangosan kijátszani és saját vezető szerepét a párt fölé helyezni, a »deményisták« egy része – különösen a nagyüzemi munkások – a párt felé tartott...”

Hogy ki hova tartott valójában, azt ott még senki még csak nem is sejtette. Ott, az Álmos vezér úton ezt nem is tudhatta. Az persze egy egészen más kérdés, hogy ki hova tartott, ki hova igyekezett! És ennek megfelelően hogyan értelmezte az egyezséget. Írásban nem rögzítettünk semmit, ez az adott körülmények között a legnagyobb örültség lett volna.

Ami pedig a Péter által említett „jó munkás arcokat” illeti, ő valóban nem sok olyat láthatott életében. Nem ismerte ő a tagbaszakadt, kemény és határozott arcú munkásokat az apró szabóságokban, ahol ő nagy néha mellényeket, öltönyöket varrogatott, másmilyen alkatuak voltak a munkások. Hazafelé menet egyre csak hajtogatta már akkor is Kraicinak, a kísérijének, hogy ő nem így képzelte el a találkoztót, azt hitte, hogy többségében értelmiségiek és zsidó üldözöttek lesznek jelen. A reá várakozó Kovács Istvánnak sem lehetett ínyére

a találkozó és Péter referátuma. Ő ifjúkorában, amikor még dolgozott, a kárpitosok műhelyeit ismerte, a nagyüzemeket és azok belső világát soha.

Az értelmezés körüli vita folytatódott. Éppen a *Szabad Nép* 1944. december 4-iki száma adta hírül *A munkásosztály egysége jegyében* címmel az egyezséget. Meglepve vettük észre, hogy nem is lényegtelen változtatásokkal. Az említett cikk kezdő passzusa a szociáldemokratákkal (egyik csoportjukkal) kötött egyezséget idézi, azután különböző baloldali csoportokról beszél, majd valószínűleg a mi szervezetünkre utalva ezeket írja: „A Kommunista Párttól függetlenül egy bizonyos idő óta szervezkedés indult meg a munkásosztály soraiban. »Kommunisták Magyarországi Pártja« (KMP) név alatt.” A valószínűleg szót azért használtam, mert mozgalmunk ilyen név alatt soha nem szervezkedett, mindössze a röpirat alá írtuk a KMP nevet. A cikk a továbbiakban kifejti, hogy a KMP frakciós jellegű volt, de vezetőik és tagjaik közül a KP tagjelölteknek tekinti mindazokat, akik a pártfegyelemnek alávetik magukat, akik teljesen elfogadják a Kommunista Párt utasításait, irányítását.

Erről szó sem volt! Meghamisították megállapodásunk pontjait és egész tartalmát! Számomra azonban a tárgyalásokon vitt magatartásom értékelése miatt az utolsó sorok a fontosak. Idézem: „Ez a megállapodás is egy lépés előre a munkásosztály ideológiai, valamint szervezeti egységének megteremtése felé. Annál is inkább, mert ezt a megállapodást nem az erőszak, hanem a barátságos légkörben lefolytatott becsületes, őszinte proletárcritika alkalmazásának eredménye szülte. A KMP vezetősége fel tudott emelkedni a proletárcritika és önkritika magaslatára, s a fenti pontok megszövegezésénél az a becsületes szándék vezette, hogy belátva tévedéseit, hozzájáruljon az egységes, szilárd Kommunista Párt kiépítéséhez.”

Ezzel a dokumentálással nem csak a két legerősebb budapesti csoport, a KP és a KMP egyesítését akarom bizonyítani, hanem politikai naivitásomat, illetőleg a moszkvai emigráció működésének itthoni kezdetét. November 5-ikén már Szegedre érkeztek a moszkvai vezetők: Gerő Ernő, Révai József, Nagy Imre és Farkas Mihály, illetve az útközben hozzájuk csatlakozott Vas Zoltán. Itt mint a párt központi vezetősége kezdték meg működésüket. Ők is megünnepelték az októberi forradalmat, nem is akárhogyan, hiszen 1919 után ez volt az első nyilvános szereplése a kommunistáknak. „Lesz magyar újjászületés!” – hirdette meg Gerő. Rákosit külpolitikai óvatosságból Sztálin csak később küldi haza.

Tudom, hogy már akkor is sejthettem volna, hogy a pártvezetést teljes egészében kezükbe veszik. Azt tudtuk, hogy a moszkvaiak hazajönnek, de hogy pontosan kik, azt nem. Én sem tudtam, hogy Madzsar és Bokányi kint elpusztult... Azt is sejthettem, hogy a magyar érdekű kommunisták, bármennyi áldozatot hoztak is, a kialakítandó új társadalmunk párt- és politikai életében csakis kisebb szerepet kaphatnak. Még ezt a kellemetlen szituációt is elfogadtam volna, azt gondolva, a jövőben majd változtatunk rajta. Nekem az a szerep jutott, hogy a proletár önkritika magaslatairól csendben alászálljak az Andrássy út 60. pincéibe. Akkor nem „tudni”, „hinni” akartunk és akartam.

De ezelőtt történt még egy és más. Magam csak hosszú évtizedek oknyomozása után jöttem rá néhány dologra. A hazai kommunisták alárendelődésének egyik mozzanata éppen a mi egyezségünk volt. Évtizedekkel később mesélte el nekem Rajk Júlia mi is történt ekkor valójában. Lejegyeztem, amit mondott többszöri

találkozásunk alkalmával, ő meg aláírásával hitelesítette. A lényege ez: Rajk Júlia lakása az egyik mozgalmi központ volt. „Október vége lehetett, amikor Laci feljött hozzám és elújságolta: – képzeld, órákig tárgyaltam Deménnyel. Nem is tudtam, hogy olyan erős szervezettel rendelkezik. Sokat vitatkoztunk, de az a lényeges, hogy megegyeztünk. Az egyezséget pár nap múlva nekem diktálta gépbe. Azonban annak a szövege nem azonos azzal ami a *Szabad Népben* megjelent. Szegény Lacit lefogták, amikor feljött hozzám, pedig figyelmeztettem, hogy ne járjon fel a lakásomra. A megegyezés eredeti szövegét Kovács István megváltoztatta. Azt hiszem, hogy Horváth Márton is segített ebben. Laci már nem láthatta az újságcikket.”

Azt pedig, hogy miért változtatták meg az egyezés tartalmát és szövegét, csak elgondolni tudom. Kossa István megjött Moszkvából Szegedre – gondolom, utasításokkal ellátva. A Pesten rekedtek december legelején tudták meg az MKP megalakítását, s akkor utasításra vagy anélkül a szövegét megváltoztatták. A vonal kommunistái nyilván tudták, hogy az orosz seregek nyomában azonnal megjelenik az MKP vezetőség, és ők mindenképpen alkalmazkodni kívántak hozzájuk.

Hát ennyi az egyesülésünk története, legalábbis, amit eddig tudunk. Hogy pontosabban mi és hogyan történt, azt magam is mások elbeszéléseiből, visszaemlékezéseiből próbálom rekonstruálni. Vas Zoltán, Feri Sándor, Hegedűs András visszaemlékezéseiben rendre fontos adalékokat találtam ehhez a történethez. Amit itt hangsúlyozni kell, az az, hogy függetlenül a különböző szándékoktól és elnevezésektől, ezekben a hónapokban, októbertől februárig legalább három irányzat, de még több csoport alkotta az „egységes” kommunista pártot.

Amikor a *Szabad Népben* a megállapodásunkat közlő cikk megjelent, Pécs és Miskolc már az orosz csapatok kezére került, Budapest felszabadítását a közeli napokra vártuk.

Az említett *Szabad Nép* közleményét elolvastva azért nagyot nyeltem, de voltam annyira reálpolitikus – meg az egyéni érdekemre és mozgalmi társaim sorsára is gondoltam –, hogy az abban foglaltakat elfogadtam. Talán akkor nem is tulajdonítottam ekkora jelentőséget a dolognak, hiszen 1944-1945 fordulójára Budapest romhalmazzá, csatatérre vált.

Mi meg tettük, amit tehettünk.

Az egyezségtárgyalások bár nagyon fontosak voltak, mégis csupán egy epizód mozgalmunk történetében. Korábban utaltam az ellenállásban vállalt szerepünkre. Most valamivel többet beszélek erről. Augusztus végén a katonai bizottság létrejötte előtt kapcsolatot találtam az ellenállással. Tartsay Vilmos feleségének kicsiny konzervgyára volt, abban könyvelt Weisinger Mihály egyik rokona. Ő ismertetett össze a századossal. Néhányszor elbeszélgettünk, próbálgattuk egymást, Révay Kálmán barátját és másokat is bemutatott nekem. Én is bemutattam mozgalmunk néhány vezetőjét, többször jártunk Tartsay Benczúr utcai irodájában. Bár kritikusan figyeltük a katonatisztek több mint óvatlan és elkésett átállási kísérletét, azért barátkoztunk a katonákkal. Cselekvésre biztattuk őket, és mivel becsületes szándékú, lelkes emberek voltak, ismeretségünk rövid idejében emberileg is közel kerültünk, legjobban talán Tarstay Vilmoshoz.

Attól fogva tehát rendszeresen tartottuk a kapcsolatot több helyszínen és több

szálon is. Az egyik központi találkozóhelyünk a korábban már említett Pénzes Géza által megalapított „Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete”, a Szubme helyiségében a Stáhlly utca 1-ben volt. Pénzes a Szubme titkári funkcióját felhasználva kapcsolatot teremtett a különböző ellenállási csoportok között. Erről a tevékenységről bő terjedelmű emlékezést írt, amiben fontos megfigyeléseket tett a kibontakozó katonai és polgári politikai ellenállásról.

A katonatiszti és a Felszabadító Bizottság szervezkedését, tevékenységét az időhiányból eredő kapkodás jellemezte. Vezetői mindenképpen meg akarták előzni az oroszok budapesti bevonulását, hogy itt saját maguk alakíthassanak szovjetbarát nemzeti kormányt. Ezt az ellenállási mozgalmat, különösen pedig a katonai vonalát a naivitás sűrű köde ülte meg. Időben is mindössze hetekre terjedt. Nézzük csak röviden szervezkedésük időrendjét. Bajcsy-Zsilinszky 1944. október 15-ikén szabadul, Vác melletti pusztán pihen, amikor Kovács Imre és Makay Miklós gyárigazgató november 5-ikén érte meg. Autón Budapestre hozzák, legyen ő a nemzeti ellenállás vezére. Elfogadja, de a katonai vonal megszervezésére Kiss János altábornagy barátját kéri fel. Az elvállalja, és november 9-ikén megalakítják azt a bizottságot, amelyről már külön is írtam egy hosszabb, igen részletes visszaemlékező feljegyzést.

November 29-ikén Bajcsy-Zsilinszky és társai leveleket fogalmaznak Malinovszkij marsallnak és Molotov külügyminiszternek. Azokban felajánlják nekik, hogy a Felszabadító Bizottság támogatni kívánja a szovjet hadsereget, és hajlandó velük együttműködni. A leveleket franciára fordították, elküldésükre már nem került sor. Bajcsy-Zsilinszkyt és a katonai vonalat két nap múlva letartóztatták, ez az ellenállási szervezet felbomlott. Élt tizennégy napot.

Ezek az irodalomban többször említett levelek megmaradtak. Én úgy gondolom, ha ezek a címzettekhez el is jutnak, már akkor sem nyomtak volna sokat a latba. Az orosz katonai hadvezetés terveit és a politikai vezetés koncepcióját ezek már meg nem változtathatták volna. Hogy miért, azt én is csak később tudtam meg. Szent-Iványi Domonkos mondta el nekem a Gyűjtőfogház egyik zárkájában, ahol együtt raboskodtunk, a Molotov-epizódot... 1944. október 16-ika volt, amikor Szent-Iványi a moszkvai külügyminisztérium lépcsőjén felfelé haladt. Molotov éppen lefelé jött, Churchilllel indult tárgyalni. Félvállról odaszólt Szent-Iványinak: – „Na, a magyarok ezt a háborújukat is elvesztették, négyszáz év óta minden háborújukat elvesztik, pedig ezt az egyet megnyerhették volna.” A faképnél hagyott Szent-Iványi, a békeküldöttség tagja a külügyminiszter után bámult. Természetesen sem erről, sem másról mi akkor még nem tudtunk.

1944 októberében vezetésemmel és Kraici, Bors, Fingerhut és a csepeli Barna Sándor részvételével Tartsay említett irodájában egy megbeszélésen vettünk részt. A katonák közül ott volt Kiss János, Révay Kálmán és a térképészeti intézetből egy tiszt, és mások. A helyiség a földszinten volt, nagyon impozáns terem, a falakon faburkolat és a teremben egy hosszú tárgyalóasztal. Az asztalfőn Tartsay Vilmos, az asztal körül rajtunk kívül tizenegy-tizenkét személy ült. A megbeszélés céljaul azt tűztem ki, hogy az akkor éppen megkezdett katonai ellenállás vezetői és a budapesti üzemekben dolgozó kommunisták rendszeresen találkozzanak, ismerkedjenek, tájékoztassák egymást a dolgok állásáról. A megbeszélés érdekesnek és ígéretesnek tűnt. Azonnal feltűnt, hogy a konspiráció legelőkelőbb követelményeivel sem találkoztunk. Sem jelszó, sem igazoltatás, sem

biztosítás nem volt. Tartsay Vilmos vázolta a harctéri helyzetet, közölte, amit mi már nagyon jól tudunk, hogy a Vörös Hadsereg üldözi a németeket, és hamarosan eléri hazánkat is. A felkelés terve elég egyszerűnek és naivnak hatott. Elfoglaljuk a rádiót, a középületeket és a „kismedve” jelszóra megkezdődik a főváros „fehétkarszalagos” ellenállása, a „nagymedve” jelszóra az országos ellenállás a „nemzeti színű karszalaggal”. Akkor még úgy tűnt, hogy az ellenállás vezérkara mögött komoly katonai erők állnak. Sajnos, ekkor még csak a Térképészeti Intézet és a Dunai Flottilla egységei álltak mögöttük, de egyetlen laktanyát sem tudtak megnevezni a felkelés bázisaként.

A megbeszélésen részt vett vezetőtársaimnak is feltűnt egy huszárszázadosi egyenruhát viselő tiszt, aki bajszát simogatva percenként ismételte: „halál a németeknek!”. Ez a tiszt volt Révay Kálmán, aki a későbbi hetekben az összekötőnk lett Tartsayval. Számunkra nagyon hasznosak voltak azok az információk, fegyverek, katonai okmányok, amelyeket összekötőnk, Révay százados hozott el a Mogyoródi úti üzemünkbe vagy az Ó utcai irodánkba. Megmosolyogtunk a századost, hogy mennyire szereti lovát. Két alkalommal is arra kérte az én összekötőmet, Kraici Kálmánt, hogy segítsen elrejteni a lovát a harcok veszélyei elől. Révay Kálmán is koncepciók per áldozata lett néhány év múlva.

Visszatérve a Tartsay irodájában lezajlott értekezletre, részletesen kiértékel-tük a varsói felkelés kivérzésének okait. A tárgyaláson Fingerhut Antal és Bors Frigyes a csepeli munkásokat képviselte, mint a 13-as bizottság összekötői. Szerintünk Csepel bizonyult a legalkalmasabbnak arra, hogy ott kezdődjön a budapesti felkelés. Azért, hogy ne ismétlődhesen meg a varsóihoz hasonló kivérzés, javasoltam, lépjünk közvetlen kapcsolatba az orosz erőkkal. Ezt a javaslatomat Fingerhut Antal vitte a 13-as bizottság elé, már november elején. Javaslatomat elfogadták, ketten, Fingerhut és Gyárfás Kálmán két alkalommal is átmentek a II. ukrán front Csepel-szigeti parancsnokságához. A tervezett katonai felkelés elmaradt.

Az értekezlet végén magunk között meg is állapítottuk, hogy a „katonai ellenállás” nagyon a kezdetén tart, ilyen konspirációs hibákkal nincs is sok esélye. Sajnos, igazunk lett.

Októbertől már a többi magas rangú katonai vezetővel is személyes kapcsolatba léptem. Kiss Jánossal és Nagy Jenővel együtt próbáltuk kiépíteni a katonai-munkás együttműködés egyik szálát. A városban bent készült a felkelés tervezete, a térképen kis piros karikák jelölték az elfoglalandó középületeket. Szó volt arról, hogy meghatározott helyeken hátulról rajta ütnek nagyobb katonai és felfegyverzett munkáscsoportokkal a németeken, és ezzel nyitnak utat az orosz csapatoknak. Tervek, tervek... Bár azt hiszem, hogy azokban a november végi napokban már nem is igényelte ezt az orosz hadvezetés. Előbb kellett volna a németekre támadni. Erre mutat többek között a csepeliek második útja a fronton át az orosz katonai parancsnoksághoz. Már a lebukás után Almásy Páltól fontos írásos anyagot és térképeket kaptam. A német tüzérségi állások térképét, a német és nyilas parancsnokságok elhelyezkedésének rajzait... Elvittem azokat késő este Csepelre, Viczián Sándorék Óvoda utcai házába, ott lakott veje, Fingerhut Antal. Ő maga mellé vette Gyárfás Kálmánt, és máris indultak a fronton át az orosz parancsnoksághoz. A ráckevei Dunán átjutva átadták az

iratokat Zasko T. M. ezredesnek, a parancsnoknak. Közölték továbbá azt is, hogy a csepeli munkások küldték őket, azzal a megbízatással, hogy fegyveresen akarnak utat törni, és egyesülni a szovjet hadsereggel... Az ezredes mosolyogva megnyugtatta és visszaküldte őket: „menjetez haza, nem szükséges hogy a csepeli munkások törjenek ki ide, mi jövünk el hozzátok, nemsokára...” Ekkor már érvényben volt az a hadparancs, amely szerint Budapestet november 3-ikán estére még a német erők átcsoportosítása előtt, mintegy lendületből el kell foglalni. Ennyire gyorsan nem sikerült Budapest felszabadítása, de a budapesti katonai felkelés már nem volt érdekük.

Pénzes Géza az említett visszaemlékezésében írja, hogy november végén úgyszólván mindenki tudta Pesten, kik vezetik a Felszabadítási Bizottság katonai vonalát, és hogyan kell bekapcsolódni a mozgalomba. A politikai vezetők, Bajcsy-Zsilinszky kivételével jóval tapasztaltabbak voltak konspirációs ügyekben. Ez vezetett oda, hogy a Felszabadítási Bizottság úgy határozott, konspirációs szakértőt kell a katonai vezetők mellé kapcsolni. Erre a tisztségre engem ajánlottak, a katonai bizottság azonban Rajk László mellett döntött. Engem Kovács Imre, Rajkot Kállai Gyula vagy Pénzes Géza javasolta. Sem őt, sem engem nem ismertek, kettőnk között nem ez döntött. Sajnos már Rajknak sem volt módja megóvni a katonákat a lebukástól. Már erre is elkéssetten került sor. Legfeljebb tíz napja lett volna az illegális elemi szabályainak elmagyarázására. Valójában már ennyi nap sem állt rendelkezésre...

Akaratlanul lettem a katonai vonal lebukásának személyes tanúja. 1944. november 22-ikére a zuglói Álmos vezér utcai üzemünkbe húsz-huszonöt nagyüzemi munkást hívtunk egybe. Az volt a tervünk, hogy nyolc meghívott értelmiségit és katonát viszünk ki a műhelybe „ismerkedni”. A meghívottak között volt Csorba János, Bajcsy-Zsilinszky helyettese, Révay Kálmán, az Apponyi téri ellenállási csoportból Dögl /Debrőczy/ Tibor, Déry Tibor, Boldizsár Iván és Palotai Kovács Károly, az I. G. Farbenindustrie tisztviselője. A nyolc meghívott közül kettőt az Andrásy úti Wagner sörözőben kellett kocsiba ültetnünk, hatot az Apponyi tér 1-ből. Itt működött egy kicsiny, de szimpatikus csoport. A Klotild-palotában lévő Dögl-féle lakásban, amelynek tulajdonosa, az ifj. Dögl /Debrőczy/ apja a svéd követség orvosa volt. Ebben a lakásban működött ez a kicsiny társaság. Legfőképpen mentesítő iratok készítésével és terjesztésével foglalkoztak, de gyűjtöttek gyógyszert, élelmet és pénzt jugoszláv menekültek számára. Ellenállási újságot is szerkesztettek és sokszorosítottak. Többször fenn jártam náluk. Először egy vasárnap délelőtt Déry Tibor vitt föl a lakásba, és mutatta be nekem ezt a társaságot. Eközben született az értelmiségiek, munkások és katonák találkozájának terve is.

Két kocsival indultunk, a sörözőnél Csorba kimentette magát, mennie kellett Bajcsyhoz a Fűvészkertbe. Javasolta, halasszam másnapra az értekezletet, azt mondom, azt mégsem. Nélküle indultunk. Révay jött volna, de előbb fölszaladt Tartsayhoz jelenteni. Így ő a második kocsiba szállt, megkerültük az Operaházat, és szépen odakanyarodtunk az Andrásy út 31. számú ház elé. Révay kilépett, az ígérte, hogy őt, de legkésőbb nyolc perc múlva visszajön. Nem jött. Tizenkét percet vártunk rá, akkor Boldizsárral együtt kiléptünk a kocsiból, a légo elsötétítéstől megzavarodva a 31. számú ház kapuján óvakodtunk be. Boldizsár csakhamar felismerte, hogy rossz helyen járunk, visszaléptünk egy

házzal. Ám akkor a 29-es szám előtt megláttam a kis terepjárót, azon katonai címer. Felnéztem, a lakás utcai ablakain a redőnyök ujjnyira felhúzva, onnan világosság áramlott ki. Ez akkoriban képtelenség volt, súlyosan megbüntették azt, akinek lakásából fény jött ki. Figyelmeztettem Boldizsárt, nehogy felmenjen a lakásba, itt valami nincsen rendben. Azt válaszolta, jó sajtóigazolványai vannak, és máris nekiiramodott a lépcsőnek. Ő sem jött vissza, s találkozónk elmaradt. Már csak néhány percig váraкоztunk autóinkkal, majd az egyik kocsit elküldtem. A másikkól Déry Tibor az Aréna út sarkán kiszállt, engem Dögl kivitt az Álmos vezér útra, onnan ő is hazament. A műhelyben összegyűltek csalódottan és fanyarul fogadták a hírt a találkozó elmaradásáról. Óbudáról, Újpestről, Csepelről jöttek gyalog, biciklín. Ilyen késő este, a riadóktól is félve sokan ruhástól ott aludtak a papírszákokon a műhelyben. Vagy a szomszédos Mogyoródi úti műhelyben hasonló kényelemben.

Hogy a lakásban és azután mi történt, azt már sokan megírták, az egész mozgalom értékelése a történészek dolga. Ami a mi utunkat illeti, azt Boldizsár megírta a *Gyöngyháznyelű pisztoly* című novellájában, kicsit kiszínezve a dolgokat némileg megváltoztatva, helyenként összekeverve. Boldizsár a lényegről sem írt, arról, hogy mi volt az utazásunk célja. Nyilván nem az, amiről ő beszámolt. Eredeti tervünk a zuglói gyűlés volt, azért kockáztattunk. Ő teheti, egy írói alkotásban ez a változtatás megengedett. Számomra mindenesetre ez a novella több részlete miatt érdekes.

A baloldali somérokkal

A németellenes katonatisztekkel megszakadt a kapcsolatunk, viszont felerősödött együttműködésünk más ellenállási csoportokkal. Az egyik jelentős volt ezek közül a cionista ihletésű Hásomér Hácair, a baloldali somér csoport. Vezetőik Csehszlovákiából ide menekült és itt született magyar zsidó fiatalok voltak, bátor elszántsággal mentették át zsidó sorstársaikat a román és az osztrák határokon. Igen sok hamisított svéd, svájci és pápai mentesítő okmánnyal, keresztény vallást igazoló születési bizonyítvánnyal látták el a rászorulókat.

Gyakorta találkoztam aktivistáikkal, többnyire az Ó utcai szállítóvállalat irodájában. A „népi” zsidó ellenállók és mozgalmunk kapcsolatát egy 1977-ben Tel Avivban megjelent könyv idézettel szeretném dokumentálni. A derék Rafi Bensalom által szerkesztett héber nyelvű könyv, amelynek címe: *Megküzdöttünk az életért*. Ebben mondja el Efra Teichmann az egyik tanúságtévő a velünk való kapcsolatfelvétel történetét, terveiket.

„A munkásmozgalom képviselőjeként ismeretséget kötöttünk Kovács /Demény/ elvtárrsal. Elmeséltünk neki egyet-mást a mi tevékenységünkről, politikai elképzeléseinkről és tőle is szerettünk volna hallani valamit. Ő azonban eleinte zárkózott maradt. Úgy látszott, hogy ez alkalommal az volt a fontos, hogy meghallgasson minket, de saját szavait a legrövidebbre szűkítette. Minden konkrét kérdésünket megkerülte. A velünk szemben támasztott elvárásait a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. Anyaggyűjtés különböző külföldi forráshelyekről és ezek előkészítése az illegális sajtó számára.

2. Szlovák nyelvre történő fordítások, szükség esetén szerb nyelvre is, a szlovák és szerb elvtársak számára.

3. Igazolványok.

Ezzel egyidőben segítséget is ajánlott számunkra:

1. Folyamatos tájékoztatás a magyarországi legális és illegális politikai életről.

2. Szálláshelyek elvtársaink részére.

3. Nagyobb méretű rejtékhelyek üldöztetés esetén.

A második találkozáskor ez az ember már sokkal nyitottabb és kitarulkozóbb volt. Elmondta nekünk, hogy időközben információkat szerzett rólunk, és ezek pozitívak voltak. Ő nem képviseli az egész munkásság álláspontját, mivel Magyarországon jelenleg két kommunista irányzat létezik: az egyiket »vonálnak« nevezik, a másikat képviseli ő. Hosszú időn át szoros kapcsolatot tartottunk fenn Kováccsal. Elláttuk őt papírokkal, időről időre helyzetmagyarázó beszélgetésekre ültünk össze, többek között eszmecserét tartottunk a zsidókérdésről. Ezeken a beszélgetéseken felbátorodva azon kezdtünk el gondolkodni, hogy a felszabadulás után kötelességünk lesz szoros és tevékeny kapcsolatot létesíteni a diaszpórabeli zsidó politika kialakításakor. Bíztunk benne, hogy a felszabadulás után a munkásosztály kezébe veszi a hatalmat Magyarországon, és mi készek voltunk magunkra vállalni a szocialista politikai nevelés munkáját és a zsidó tömegek mozgósítását. Világos, hogy nem akartuk feladni elkötelezettségünket Izrael országát illetően, de úgy gondoltuk, hogy lehetőségünk nyílik együttműködni a zsidó kommunistákkal, így útjaink csak a kivándorlásunk pillanatában váltak volna szét, és akkor is csupán gyakorlati szempontból, és nem ideológiailag. Közös programunk kell, hogy legyen a kispolgári zsidó tömegek társadalmi arculatának megváltoztatása és mozgósítása annak érdekében, hogy megakadályozzuk, nehogy az elszegényedett zsidóság a fekete piac bűvkörébe hulljon.

Elkészítettünk egy zsidó-szocialista együttműködési programot, amelyet átnyújtottunk felülvizsgálásra és tanácskozás céljára a munkásmozgalom képviselőinek, Kovács elvtárs közvetítésével. Arra a következtetésre jutottunk, hogy kötelesek vagyunk részt venni a diaszpórabeli zsidóság eljövendő politikájának meghatározásában, nemcsak a mozgalom nevelő munkájának összehangolása érdekében. Már az illegalitásban feladatunknak éreztük, hogy világosan meghatározzuk ennek a politikai tevékenységnek az alapelveit. Igyekeztünk összevonni minden haladó szervezetet a különféle munkatáborokból, politikai egyeztetés céljából, tanítás végett és azért, hogy bizonyos mértékben fegyverrel lássuk el őket. Érintkezésbe léptünk az ezekben a táborokban működő egyes kommunista sejtekkel, kapcsolatba hoztuk őket a mi embereinkkel, és számos esetben érintkezés jött létre ily módon köztünk, illetve a helyi munkásszervezetek sejtjei között.

Jóval később, amikor munkaszolgálatosok százai jöttek hozzánk, hogy igazolványt, pénzt, szállást és ruhát kérjenek, Kovács elvtárs volt a segítségünkre. Munkáscsaládok címeit szerezte meg nekünk, akiknél sikerült elhelyeznünk több fiatalembert. Nélkülük szinte képtelenek lettünk volna megoldani ezt a problémát.”

Az orosz előrenyomulással egyre nőtt a veszélye a Dunántúlra, a Németországba telepítésnek. Erőink tetemes részét a mentési munkákra kellett fordítani, ezért rendeztük be az említett Ó utcai technikai központot. Itt naponként

húsz-harminc ember számára a legkülönbözőbb mentési iratot, védlevelet, születési és anyakönyvi stb. bizonyítványokat, katonai felmentéseket bocsátotunk rendelkezésre. Sok százán kaptak tőlünk olyan iratokat, amelyek a katonaság vagy a munkaszolgálat alól, vagy gettóba, a sárga csillagos házba való beköltözés alól mentesítettek. Azt az irodát Freud Sándorné és húga vezette, maguk is menekültek, de több elvtárs segítette őket munkájában, elsősorban Kun Imre, Rezső Margit, Megyeri /Mayer/ József. Weiner Zoltánon keresztül kerültünk kapcsolatba a „Somér hacair”, a fiatal baloldali zsidó ellenállás csoportjával, illetve vezetőikkel Efra Teichmannal, Pil Alban Moshéval, Raffi Bensalommal, Mayer /Megyeri/ Józseffel és Weiner Zoltánnal. Rendkívül nagy segítséget nyújtottak a védőiratok megszerzésében és az anyagi támogatásunkban. Körülbelül harminc-negyven művész, író, közéleti személyiség is tőlük kapott igazolványokat, élelmet, pénzsegélyt, talán anélkül, hogy tudták volna, kik is állnak megmentésük háttérében. Nemcsak a saját részükre, mások számára is kaptak; tőlük, illetve tőlünk kapott papírokat Déry Tibor, Boldizsár Iván, Köböl /Weisz/ József, Drahos Lajos, Markos György stb. Többek között nekik köszönhetjük, hogy a december 21-dikén letartóztatott tagjaink közül a Margit körülről, illetve a Pestvidéki Fogházból ki tudtunk szabadítani előbb tizenhét embert, aztán a többieket... Ezekről a dolgokról már nyomtatásban is megjelent elég sok minden. Olyanok is írtak már a mentési akciókról, akik nem tudták, hogy valójában kik álltak a mentések mögött.

Eredményes mentési munkánk mögött azonban lényeges véleménykülönbségeink is voltak. Kapcsolatunk nehezen indult, a kölcsönös fenntartások miatt. Rövid volt az idő és a megvadult nyilas terror a végső veszélyt hozta el. A hírek szinte egyáltalán nem voltak ellenőrizhetők, ha egyáltalán voltak. Én huszonöt évi illegális munka után rendelkeztem már annyi tapasztalattal, hogy tudjam, ha a magam útját akarom járni, mindenkinek, különösen pedig az idegeneknek csak annyit szabad elmondani, amennyi feltétlenül szükséges.

Az előbb idézett könyv egy helyén meglehetősen tárgyilagossággal ezt írták a szerzők: „Kénytelenek voltunk felszámolni ezt a műhelyt akkor, amikor leleplezték a tisztí csoport nagy összeesküvését és a magas rangú tiszteket letartóztatták. [Kádár] Iván is belekeveredett ebbe az ügybe és illegálisba kényszerült.

Egyre több elvtársat ismertünk meg az illegalitásból. Fokozatosan fogalmat nyertünk a magyar munkásmozgalomról. Lehetőségünk volt ellenőrizni az egyes információk megbízhatóságát. Részben rákényszerített erre a dolgok sajátos helyzete. Nem lehetett egy egységes vezetés fennállását érezni; sehol sem lehetett észrevenni egy egységes irányvonalat. Abból tudtuk felmérni ennek a helyzetnek a jelentését, hogy többet voltunk képesek nyújtani a mozgalomnak, mint amennyit kaptunk tőle. Nem ámbírtunk magunkat azzal a tévedéssel, mintha ez a jelenség a mi mozgalmunk erejét mutatná, helyesebb volt feltételeznünk, hogy mindez a magyar munkásmozgalom gyengeségére utal.

Kovácsról minden oldalról meglehetősen negatív információk árasztottak el bennünket. Az igazi neve Demény volt. Sokan vádolták őt, és azt állították, hogy besúgó. Kézelfogható vádpontokat is felhoztak ellene. Mimis minden alkalommal óvott bennünket a vele való együttműködéstől. (...) Még ezután az egyeztetés után sem tudtunk elszakadni a Demény-ügytől, ugyanis csak kevésbé ismertük a magyar munkásmozgalom sorozatos problémáit. (...)

[Az egyeztetésen] a »Somér hacair« részéről jelen voltak: Rafi, Pil, Efra és Mayer Jóska. Közülünk többen kételkedtek az illető (Demény) megbízhatóságában; csak Efra vonakodott hitelt adni a rágalmozók és vádaskodók szavainak és meg volt győződve arról, hogy Kovács-Demény igazat beszél. Illő azonban kiemelni, hogy óvatos becslés szerint abban az időben »Demény csoportjában« háromszor annyi elvtárs volt (1 500-an!), mint a »vonall« pártcsoportjában! Az idézetben említett Mimis kapcsolatban állt a vonallal, Kovács/Rézner/Istvánnal és Kiss Károllyal. Mimis hírei az előbb említett személyektől származtak. Mimis személyesen nem ismertem, soha nem találkoztam vele.

Amikor cselekedni kellett, soha semmilyen »vita«, kétely nem volt. Akkor sem, amikor Kraici Kálmánnak utasítást adtam, hogy egy körülbelül tíz tagú, zsidó fiúkból álló társaságot is át kell mentenünk. Sőt, nekik kell őket egy Vadász utcai védett házból az ún. üvegházból kihozni. Két katonaruhás társával és hamis V.A.P. (városparancsnokság) papírjaival hozzák ki őket. Továbbá helyezték védelem alá és biztonságba őket, együtt a többi megszöktetettel. A már harminc fős egységben volt hat katonaszökevény, ezek közül kettőt az internálótáborból hoztunk ki. Volt közöttük tizenkét fiatal, akiket a W. M. gyár kőbányai pinceüzeméből szöktettünk el. A vér- és szennytengerből sikerült kihozni tizenkét zsidó fiatait, a többiekkel együtt szeroszlopnak álcázták magukat.

A baloldali somér fiatalok is felajánkoztak a szabad és szocialista társadalmunk megvalósítására. Felkínálkozásukat a magukat szocialistának valló hatalomra jutottak nem fogadták el. Amikor veszély- és félelemérzetük növekedett, ők is mentek az ábrándországba: Palesztínába. Efrával 1957-ben helyreállítottam kapcsolatomat. Több-kevesebb rendszerességgel ma is levelezünk, már két alkalommal is járt a lakásomon. Mindig is nagyon érdekelt, mi történt és mi történik a zsidók államában, hogyan gondolkoznak választott új hazájukról egykori harcostársaim.

„Csepel ismét az élen!”

1944 decembere már a kétségbeesett menekülés, a kitelepítések ideje. Az egyezség tárgyalások kapcsán már említett decemberi *Szabad Nép* nagy betűkkel adta hírül: „Csepel ismét az élen!” December 4-ikén, hétfőn a kora reggeli órákban ragasztották ki Csepelen a hirdetményeket, amelyek tudtul adták, hogy a község déli felét még aznap ki kell üríteni. Számtalan Pest környéki fosztogatási példát láthattak már a csepeliek, mire a kiürítést elrendelő hirdetményeket itt is kitűzték. A baloldali egységfrontot először létrehozó csepeli 13-as bizottság akkor már elhatározta, hogy minden lehetséges módon akadályozni fogja a gyárközség kiürítését. A W. M. gyár illegális gyári bizottsága gyakorlatilag már október végétől átadta funkcióját a 13-as bizottságnak, így a baloldali szervezkedés szálai egy helyre futottak össze.

Az elkeseredés, a düh és az ellenállás szándéka a nyilasok és az exponált németbarátok kivételével általános volt. Akik akartak, korábban már elmentek, de a nagy tömeg csak a maradásra felhívó jeladásra várt. A jelszó az lett, hogy becsületes ember nem hagyja el lakóhelyét és otthonát, Csepelen maradnak. Nemcsak a munkásmozgalommal szorosabban vagy lazábban kapcsolatban

állókat, de a lakosság nagy részét sikerült mozgásba hozni, és az elsöprő erejű felháborodásnak irányt adni. A tömegmozgalom szervezésében, irányításában részt vettek a csepeli kommunisták, mozgalmi hovatartozásra való tekintet nélkül, a szociáldemokraták, az ifjómunkások, az asszonyok és nők nagy számban. Szenvedélyesen tiltakoztak: „menjenek a nyilasok, pfuj, nyilas banda, hazaáruló bitangok”. Tudták, hogyha eleget tesznek a parancsoknak, hogy gyalog induljanak el a bécsi országúton Komárom felé, annak az asszonyok, gyerekek és öregek, a védtelenek lesznek a legnagyobb vesztesei. Rájuk hajléktalanság, bizonytalanság, az étlen-szomjan kínlódás, a hideg és a kietlen téli országút minden rettenete vár. A hadimunkásokat a község északi részébe rendelték, vagyis több ezer családot még szét is szakítottak volna. Így nem volt csoda az elszántság és az elkeresedett düh.

Az előljárásság rövid habozás után szintén a lakosság mellé állt. Először csak ímmel-ámmal hajtotta végre az utasításokat, utóbb már nyíltan ellenkezett. A csepeli rendőrség és a Királyerdőben állomásozó honvédség a tömeggel együtt-érezve támogatta az ellenállást. Azt mondták a munkásoknak: „Ne hagyjátok magatokat, ne féljete a nyilas csürhétől, itt vagyunk és megvédünk titeket.”

A fegyveres nyilasok és a kis létszámú német katonaság így teljesen elszigetelődött.

A tömegtüntetés először a piactéren kezdődött, de nagyrészt a községháza előtt folyt le. December 5-én a nyilasok még túszoikat fogtak, főleg ifjómunkásokat és a Munkásotthonnal szemben lévő nyilasházba vitték őket. Egy fegyveres ifjómunkáscsoport megtámadta őket, a tűzharc alatti zűrzavarban az elfogottaknak sikerült elmenekülniük. A harcban mozgalmunk egyik fiatalja, Kormos László elesett. A nyilasok láthatták, hogy itt nem boldogulnak, december 6-án bejelentették, hogy a meg sem kezdett kiürítést „bizonytalan időre felfüggesztik”. A lelkesen ünneplő tömeg a Himnuszt kezdte énekelni.

A Kommunista Párt nagyra értékelte a csepeli ellenállást. Az előbbieken említett *Szabad Nép* szám híradása így fejeződött be: „Példa, mely követésre vár. Bebizonyosodott, hogy csak a harcoló és egységes nemzet elől hátrál meg a fasiszta erőszak. csak így menthetjük meg otthonunkat, családunkat, népünket. csak így menthetjük meg Budapestet és ezer sebből vérző hazánkat.”

A *Magyarok* című röplapjukat így fejezik be: „Ne engedelmességedjete a kiürítési utasításoknak. Tanuljatok Csepel népétől. Tömegtüntetéssel, fegyverek szavával akadályozta meg a kiürítést. Munkások! Ti álltok a harcok élén! Az egész nemzet előtt példát mutattak Csepel dolgozói!” Kommunista Párt. Ezt a röplapot már én is jóváhagytam, ekkor az egyezség szerint már kölcsönösen bemutatottuk egymásnak ezeket.

Csepelen már küldöttséget választottak december végén a Vörös Hadsereg fogadására. Már készültek a háború utáni életre, amikor Budapestet teljesen körülfalták, és az ostrom megkezdődött. A megvadult nyilasok által irányított számonkérő különítmény december 21-ikén megkezdte mozgalmunk felszámolását. Ezen a napon rajtaütöttek Ó utcai bázisunkon és elhurcolták onnan Lencsésné, Lopusánt, Rezső Margitot meg a többieket. A Mogyoródi útról Klementné hurcolták el. Az utcasarkon hiába vártak ránk kibiztosított fegyverekkel, mi hárman, Klement, Gischitz és én, nem sétáltunk be a csapdába, idejében értesítettek bennünket az elfogatásokról.

Az elfogottakat a Margit körútra akarták szállítani, de az orosz csapatok oda már belőttek, a Pestvidéki Fogházba kerültek. Még így is száz körül volt a lefogottak száma, a szimpatizánsokkal együtt. A naptár már nem is jelzi ezeket a napokat. Elkéstek. Már csak a városba szorult nyilas banditák gyilkoltak esztelenül és bosszúszomjból. A börtönparancsnokok is megszöktek, míg lehetett, a lefogottaink kiszabadultak. Megkezdődött a visszaszámlálás. Már csak néhány hétig vagyok „szabad” az ostromlott városban.

Első stációnk Zugló, második Pestújhely

1944. december 31-ikén késő este az aknaszilánkoktól felszaggatott járdákon, emberi és állati hullákon átlépve, falakhoz, kerítésekhez lapulva Terivel együtt az eddigi Népszínház utcai óvóhelyünkről eltávoztunk, és vagy másfél óra múltán becsöngettünk a Szondy utca 89. számú házba. Gischitz Endre lakott ott a Rassay Károly vejétől átadott lakásban. A szilvesztert és a következő napokat együtt töltöttük.

Január 13-ikán ugrott le az első szovjet katona a szomszédos háztetőről az udvarunkba. Gischitz megcsókolta sapkáján az ötágú csillagot. Követték a többiek, a kaput kinyitották, már szaladtak tovább üzni a németeket. Azért jöttünk át ide a Népszínház utcából, hogy közelebb legyünk az oroszokhoz. Gischitz beszámolt róla, hogy két héttel korábban vendége volt. Kovács/Rosner/István aludt itt nála, másnap Endre barátunk lekísérte, és egy légós igazolvánnyal bocsájtotta útjára. Néhány napig még ott maradtunk a Szondy utcai házban. Teri a MÁV-kórházba járt sebesülteket kötözni, mi férfiak segítettünk a tábori ágyukat előretolni az Epreskertig és ha kellett, tovább. Negyedik napra csendesült körülöttünk a harci zaj, ekkor felkerekedtünk, és gyalogosan indultunk Zuglónak. A Thököly úton egy irányba törtető emberekkel találkoztunk. gyerekkocsikat toltak, vagy szegényes holmikkal megrakott targoncákat húztak. A város szívéből, a gettóból, a sárga csillagos házakból jöttek, arcuk sovány, ruhájuk elrongyolt, lelkükben égett a megalázottak bosszúvágya.

Célunkhoz, az elhagyott Mogyoródi úti vegyiüzemhez értünk. Az első emeleten volt Gischitz lakása. Benyitottunk. Akkori feleségét, a bűjtatott Leicht Erzsébetet, édesanyját a kisunokájával Dallos Ferivel – aki festő lett, akárcsak édesapja – találtuk ott. A csontváz nagymama és Erzsi nővérének ötvaros keresztény születésű gyermeke a gettóból érkeztek, szörnyűségeket meséltek.

A második emeleten Klementékhez csengettem be. Janka nyitott ajtót. A konyhában és a szobában annyi ember, amennyi befért, éppen ebédeltek. Jóízűen kanalazták a seszínű krumplipaprikást. Ott falatozott a két megmentett pestújhelyi orvos, dr. Karsai József és leánya, dr. ÚKarsai Stefi, Rezső Margit, akit Janka a gettókórházból mentett ki. Rezső Margit miután megtudta, hogy öccsét a nyilasok kivégezték, öngyilkosságot követett el a fogházban, így került a Wesselényi utcai gettókórházba. A többi jelenlévőt nem sorolom, csak egy hiányzót említek: Klement Károlyt. A velük szemközt lévő házból valakinek a feljelentésére egy szocialista vasmunkást fogolyként vittek el az oroszok. A feleség hangos sírására Klement leszaladt a katonai teherkocsizhoz, és a szomszédot védelmezve vitába keveredett a fogolyszedőkkel. Erre őt is kocsira rakták.

Két év múlva érkezett meg repülőgépen. Akkorra kitűnő eredménnyel kijárta az egyik agitátorképzőt, munkára hazairányították az itteni pártapparátusba. De nem kellett.

Pesterzsébetről Vera lányom is megérkezett. Teri csupa mosoly, lányom kacag és jókedvű, én meg nagyokat és kéjesen lélegzem a szabadság levegőjéből. Nagy volt a forgalom, szabadított és szabad barátaim, társaim jöttek-mentek.

Érdekes eseményről számoltak be nekem. Érkezésem előtti napon zuglói szervezetünk vezetői saját iniciatívájukból népgyűlést hívtak egybe az egyik közeli vendéglőbe, természetesen a kommunisták nevében. De ezeken bárkit, minden más, demokratikusan gondolkodót szívesen láttak. A környék lakói tódultak a kézzel írt plakátokon hirdetett összezejöveltre. Ezt az első budapesti tömeggyűlést összehívói, Kraici Kálmán, Klement Károlyné, Lampert József és felesége, Szeri Lénárd és társaik abban a hiszemben rendezték, hogy azzal a Kommunista Párt erejét demonstrálják, szervezését segítik. Nem tudtak ők arról, nem is tudhattak, hogy a novemberi egyezséget a párt vezetői lényegében már semmisnek tekintették.

Erre utal Vas Zoltán évtizedekkel későbbi, *Akkori önmagunkról* szóló visszaemlékezése. „... a budapestiek szívvel, örömmel befogadtak maguk közé. Együttes munkánk azzal kezdődött, hogy Kovács István elmondta: a frakcióoknak tartott deményisták Zuglóban aznap délelőttre gyűlést szerveztek egy vendéglőbe. Plakátok még nem voltak, de valahogy összehívták. Kovács úgy vélte, a deményista gyűlés károkat okozhat a pártnak.

– Miféle károkat? Nevetséges! – mondtam magabiztos határozottsággal. Odamegyünk, megköszönjük Deményéknek, hogy megszervezték a gyűlést. Megtartom az előadást.

Nem kezdődött még meg. Demény sem érkezett a gyűlésre, amikor odamentem az elnöki asztalhoz. Bemutakoztam azzal, hogy itt most én tartok előadást. Meghallgattak.

Nem kellett külön felkészülnöm. Lényegében mindenütt az országban, amerre jártam, ugyanazt mondtam a felszabadító Szovjetunióról, a szovjet hadsereg győzelméről, a Függetlenségi Frontról, a Magyar Kommunista Párt feladatairól (...) Éljenzés, taps fogadta beszédemet. Dehogy volt a zuglói gyűlés »deményista« szellemű. Mindenki boldog volt, hogy a szovjet hadsereg Budapest teljes felszabadításáért vívja harcát. Szívükből éltették a Magyar Kommunista Pártot. A zuglói szervezet megalakulását, pártunk jelenlévő képviselőit. Már is gyűlésen kiderült: a deményisták azért boldogultak eddig – részben még a nagyipari munkásság körében is –, mert kommunistáknak mondták magukat. A munkások e néven a Magyar Kommunista Pártot és a testvéri Szovjetunió Kommunista Pártját értették.

1945 őszén Budapesten letartóztatásban láttam viszont Deményt. A politikai rendőrség, a későbbi Államvédelmi Hatóság börtönének rabja volt, a mai Népköztársaság úton. Váratlanul talákoztam vele. (...) De visszatérek a zuglói gyűlésre. Előadásomat követően egy mellékterembe kértük a gyűlésen részt vevők közül azokat, akiket Kádárék illegális kommunistáknak, pártunk tagjainak tudtak. Négyen vagy öten voltak. Megnevezték azokat a további zuglóiakat, akiket szintűgy kommunistáknak ismertek. Huszan-huszonöten lehettek.

Együtt tárgyaltunk most már a kerületi Nemzeti Bizottság megalakulásáról,

a helyi hatalom megszervezéséről, ebben a kommunisták szerepéről. Megkérdeztem: kit találnak az elvtársak legalkalmasabbnak kerületi előljárónak, a közigazgatás vezetőjének? Ezután, mint Kőbányán, a zuglói kommunistáknak is megmagyaráztam: miért az egyik legfontosabb helyi pozíció a rendőrkapitányság vezetése. Megválasztottak egy kiváló elvtársat rendőrkapitánynak.”

Pestújhelyről Lencsésné, vagy ahogyan mi szólítottuk: Manyó is átjött. Elújságolta, hogy a pártot megalakították, férje lett a titkár. Kákonyi a községi előljáró, Réti Sándor az új rendőrkapitány.

Visszatérve még a Vas Zoltán által leírtakra, három megjegyzést hadd fűzzek hozzá. Egy: a gyűlésre hiába várt Vas Zoltán, én meg nem voltam Zuglóban, mint említettem, a történetet én is beszámolómból tudtam meg. Kettő: mozgalmunkban sohasem létezett deményista szellem. Tagjaink annál mindig szuverénebb emberek voltak, mintsem hogy ilyesmit ki lehetett volna alakítani. Ideológiánk és gyakorlatunk egyszerűen csak kommunista volt. És a harmadik megjegyzésem: nem azért boldogultunk a munkások között, mert kommunistának mondtuk magunkat, hanem azért, mert azok voltunk.

A nevezetese gyűlésen elhangzottak Kállai gyula visszaemlékezésében kissé másképpen olvashatóak. Íme: „Vas Zoltán az illegális párttagokat a sarokba invitálva az előtte álló elvtársakra rámutatva megkérdezte: – Maga kicsoda? – Én Szeri Lénárd cipész vagyok. – Én Kraici Kálmán villamosvezető vagyok. – Maga lesz a rendőrkapitány – jelentette ki Vas Zoltán a nép nevében, ellentmondást nem tűrő hangon.” Talán mondanom sem kell, hogy a vicc nem csak az, ahogyan Vas választott, hanem az, akiket választott... Mindketten szervezetünk emberei voltak.

Még egy szemtanút hadd idézzek, a Saulusból Paulusszá lett okos Hegedüs Andrást. Interjúkönyvében ő is beszámol a nevezetes zuglói gyűlésről. Így: „Egész éjszaka úton voltunk... Másnap reggel Erdeinét elvitték Debrecenbe, engem pedig beültettek egy dzsipbe. Letettek egy zuglói kocsmá előtt. Amint kiderült, itt volt az első budapesti kommunista taggyűlés. Sok vörös karszalagos ember sürgött ott. Később tudtam meg: deményisták voltak.

Ez valamikor 1945. január 21-22. körül lehetett. Két előadó volt. Vas Zoltán Debrecenből jött, Kovács István pedig Budapestről. Egyiket sem ismertem. (...) Kovács István később budapesti párttitkár lett. Érdekes ember. A fizikai bántalmakat nagyon bírta, azt azonban nem lehetett állítani, hogy szellemileg nagyon tehetséges.

Szóval a párttaggyűlés résztvevői közül nem ismertem senkit. Kérdezték: melyik párthoz tartozom? Mondom: én azt hiszem, hogy egy kommunista párt van. Derültek rajtam, és közölték, hogy »rosszul hiszem«.

Vas Zoltán tartott lelkesítő beszédet... Elmondta azt is, hogy őt Debrecenből Rákosi elvtárs küldte egyenesen Budapestre (...) Azután elérékenyűlten bejelentette, hogy csak azok maradjanak itt, akik a Békepárt tagjai voltak. Maradtunk vagy hárman. A többiek nagyon lehangolódva elmentek.” Hegedüs András egy dologban téved, az időpontban. Kraici Kálmántól tudom, hogy ez a gyűlés Zuglóba érkezésem előtt egy-két nappal, tehát január 11-12-én lehetett.

Ha csinálunk egy hevenyészett névsort azokról, akik évekig szervezetünkhez tartoztak, abból kiderül, hogy 1945 induló hónapjaiban igen komoly pozícióink voltak még másutt is.

Békéscsaba: Blahut János MKP első titkár
Szarvas: Süle József első titkár
Orosháza: Dumitrás Mihály járási első titkár
Makó: Sulyok József városi párttitkár
Törökszentmiklós: Vas István párttitkár
Etyek: Lopusán András párttitkár, majd X. kerületi első titkár
Pázmánd: Csurgó Béla párttitkár
Esztergom: Martsa Alajos első titkár, utána megyei alispán
Dorog: Bottyán István párttitkár, később megyei első titkár
Pestújhely: G. Lencsés János (rövid ideig) párttitkár
Csepel: Mihala Gyula (rövid időre) titkár, később Nagy-Miskolc MKP-MDP első titkár

A demokratikus rendőrségnél is szép számmal voltak mozgalmi társaim:

Sarkad: Szabó Albert
Baja: Réti László
Kecskemét: Bánó Mihály
Karcag: Németh Lajos
Pesterzsébet: Gémesi Ferenc (első rendőrkapitány) utána Nolipa István
Pestújhely: Réti Sándor
Budapest: Hegedüs László előbb III. kerületi, utóbb miskolci rendőrkapitány
Budapest: Kraici Kálmán Zuglóban, majd Szolnokon és Debrecenben megyei főkapitány

Több rendőrt már nem sorolok itt föl, azokat sem, akik a ÁVO-nál és a honvédségnél szolgáltak. A gyári és üzemi mozgalmunk aktivistái sem maradhatnak említés nélkül.

Drahos Lajos – a Weiss Manfréd gyár üzemi bizottságának elnöke, később a parlament elnöke

Szabó Károly – Hazai Fésűsfonó ÜB elnök

Ratkó Anna – Textilmunkás Szakszervezet elnöke, később miniszter

Szabad Imre – Textilmunkások Szakszervezetének alelnöke, később a Kistext vezérigazgatója

Takács Sándor – a Vegyipari Szakszervezet elnöke, később a Ruggyanta Gyár igazgatója

Weisinger Mihály – Csepeli Posztógyár ÜB elnöke, később a W. M. Konzervgyár igazgatója

Kovács Lajos – a Hazai Fésűsfonó ÜB tagja, később a Csepeli Posztógyár igazgatója

Igaza lehetett Vas Zoltánnak, amikor egyik beszélgetésünkben elmondta, hogy ő országjárása során nagyon sok emberrel találkozott, aki mozgalmi múltját a mi szervezetünkben éreztette.

Zuglóból mi is tovább mentünk, méghozzá Pestújhelyre. Manó éppen jókor jött a korábban említett hírekkel. Éppen azután, hogy Leicht Erzi bátyja, Ék Sándor orosz tiszti egyenruhában megérkezett. Sándor barátom a Gromov őrnagy által vezetett propagandaosztályon dolgozott, és arra kért, hogy a felszabadult Pest környéki területeken szervezzek mozielőadásokat. A propagandafilmről, a vetítógépről, sőt az áramfejlesztőről is ők gondoskodnak.

Első stációnknak Pestújhelyet ajánlottam. Így esett, hogy miután Pestújhelyről

a kedvező válasz megérkezett, egy kisebb terepjáróval Gromov és Ék Sándor társaságában átkocsiztunk oda. Mögöttünk hatalmas teherautó poroszkált, azon az áramfejlesztő dinamó, vetítő és minden egyéb felszerelés. A tisztára takarított moziban barátaim vártak, a helyiség zsúfolt. A *P. 2. elvtárs* filmet és híryanagot vetítették, Gromov magyarázott, Ék fordított. Engem a teheráni konferencia filmkockái leptek meg. Az a jelenet, amikor Churchill átadja a királyától küldött díszkardot Sztálinnak, ő átveszi és ajkához emeli. Ez a kép jól emlékezetembe karcolódott, számomra azt jelentette, hogy az államérdek mennyire elhajolhat az én szocialista ideálomtól.

A községben éjszakáztam az újdonsült rendőrkapitány lakásában. Másnap Teri és Vera is átgyalogolt hozzánk, és odaköltöztek. Az volt a terv, hogy Rákospalotán újabb előadást szervezünk.

Két nap múlva dudált házuk előtt, gondoltam Gromovék érkeztek, de nem ők voltak, Péter Gábor lépett be a szobánkba azzal:

- Gerő megérkezett, szeretne veled beszélni, elviszlek most hozzá.
 - Tudom, hogy megjött, üzenem is Lencsésnével, hogy holnap felkeresem.
 - Ne várjunk addig, most gyere velem, itt a kocsim.
- Teri aggodalmas szemmel nézett Péterre és megkérdezte tőle:
- Mikorra jönnek vissza? A rendőrfőnök azt válaszolta:
 - Ebédre visszahozom.

Beszálltam a kocsijárába, sofőrjén géppisztoly. Régtől, még a bécsi kapcsolataim idejéből ismertem Gerőt. Közvetlen kapcsolat volt ez, mert tekintélyben nem sokat jelentett nekem Gerő. Ezt tudta ő is. De hát most érkezett Gerő Moszkvából, kíváncsi voltam, mindenképpen találkozni akartam vele. A kocsi-ban elbeszélgettünk, ám a Hősök terére érve Péter a lába elé nézve hebegi:

- Mielőtt Gerőhöz mennénk, felugrunk hozzám. Elfoglaltuk a nyilasok házát, az Andrássy út 60-at, ott rendezkedtünk be, gyere, nézd meg!
- Jó, nézzük meg! Bementünk az Andrássy út 60-ba. Péter így szólt:
- Meg kell mondanom neked, hogy előbb az irodámba megyünk, beszélni valónk van egymással.

– Az irodájában beült az íróasztala mögé, engem meg leültetett szembe. Először köntörfalazott, azután csendesesen, mintha szégyenkezne, így szólt:

- Nézd, én tudom, hogy te okosabb vagy nálam, de én ravaszabb vagyok. Úgyhogy – azt mondja – én most téged itt tartalak!

Egy pár szóval ellenvetettem, hogy furcsa eljárás ez, a két csoport egyesült, és mi ketten egyazon vezetőség tagjai vagyunk.

– Igaz, válaszolta Péter, de te Rákosi ellensége vagy, egyelőre itt kell maradnod.

- Hogyhogy itt tartasz? – mondom. – És milyen címen?
- Olyan címen – azt mondja –, hogy letartóztatlak!
- De mi az, hogy letartóztatatsz?!
- Jó, jó – azt mondja – hát nem „letartóztatlak”, ez nem jó szó, csak fogva tartalak, ha így jobban tetszik. És ne nyugtalankodj. Itt maradsz nálunk. Te most a párt foglya vagy, úgy bánunk veled, mintha a vendégünk volnál.
- De én ezt nem fogadom el! Magyarázatot kérek!
- Ne kérdezz semmit – azt mondja Péter Gábor –, most úgysem válaszolok. Majd később beszélgetünk.

III. „A PÁRT FOGLYA VOLTAM...” (1945-1956)

Az új korszak hajnalán

- A harmadik stáció: az Andrássy út 60-ban – A per – „Nézzük a tényeket!” – 1947, 1948, 1949: zárkatörténelem
- Summum ius, summa iniuria – A második „két nullás” per – Szabadulás: négyezer-kétszázhatvankét nap után

A harmadik stáció: az Andrássy út 60-ban

Aznap, amikor Budapestet az orosz katonák megtisztították az utolsó német-től, vetett fogságba Péter Gábor. Évfordulós napom volt ez amúgy is, huszonhat évvel azelőtt dugtam zsebre, tizenennyolc évesen a KMP tagkönyvét. Nem értettem az egészből semmit. Még annyira naiv voltam, hogy egyszerűen nem hittem el, hogy ez lehetséges! Amikor pár hónapja megegyeztünk, mindkét részről elfogadtuk a megállapodást, hogy ugyanabban a központi bizottságban vagyunk. Én képtelen voltam elképzelni, hogy ilyesmi egyáltalán megtörténhet. Mégis megtörtént.

Péter Gábor az előbb idézett „beszélgetés” után átvezetett a C-csoporthoz, amelynek főnöke Kurta volt, éppen akkor kis nyilasokkal foglalkoztak, nem mondhatom, hogy kesztyűs kézzel. Pince-cellámba csak később, úgy két hét múlva kísérték le. Fogságom első napjaiban a főnökséggel egyazon asztalnál ebédeltem. Középen ült Péter Gábor, jobbán Fehér Lajos, balkézt Száberszky, a volt Károly körüti bőrkereskedő. Arrébb egy, az illegális mozgalmából ismert arc, azután Szénási Géza ügyvéd, akinek a zuglói lakásán szemináriumainkat tartottuk. Ott az asztalnál ült még Bauer „kapitány” feleségétől, velük Dögl /Debrőczy/ Tibor ellenállási csoportjában találkoztam. Nem sorolom a többi rendszeres ebédelőt és vacsorázót, ezzel is csak a velem szembeni kivételes bánásmódot kívántam érzékeltetni.

Estére két-három csoportban politikai szemináriumokat tartottam az ügyeletes rendőrtiszteknek. Beszéltem a történelmi materializmusról, éjszakára az irodában aludtam. Furcsa és képtelen helyzet volt. Moldova ezt az egész történetet az *Elbocsájtott légió* című könyvében megírta. Osváth Feri bácsi kitalált személy, valójában én rólam van szó ebben a regényben, egy kissé kiszínezve. De biztosan van rajtam kívül más élő tanu is.

Fehér Lajos halála előtt körülbelül két hónappal meglátogattam lakásomon. Ő azt hitte, még nem találkoztunk. Beszélgetés közben mondtam neki.

- „Mi már ebédeltünk együtt.” Nagyon meg volt lepve. – Hol, mikor?
- Az Andrássy út 60-ban. Maga Péter Gábor első helyettese volt akkoriban, én pedig fogoly, de azért akkor még egy asztalnál ettünk. Távozása előtt fontos dokumentumokat adott át nekem, amelyek személyemre és az ún. „Demény-ügy-

re” vonatkoztak. Erről majd később.

Ez a kivételezett helyzet nem tartott sokáig, Rákosi megérkezett Budapestre, és persze azonnal, február 22-én beszédet mondott Csepelen. Abban már kifejezetten élesen támadott: „... a frakciók jelenléte számomra bizonyos fokig meglepetés volt... A deményistákra, a weisshausistákra és a rézneristákra és hasonlókra gondolok. Ezekkel az elemekkel komoly harcot vívtunk, és a börtönben is nagy súlyt fektettünk a frakciók elleni küzdelemre.”

A beszéd elhangzása utáni napon az emeleti szobából lekísértek az épület pincéjébe.

Szólnom kell egy levélről is. Gerő Ernő, akivel persze már sohasem találkoztam személyesen, 1945. február 15-én egy levelet írt Rákosinak még Debrecenbe. Ezt írta többek között: „... Igen erős ultrabaloldali irányzat van. Ez az irányzat főként két gyökérből táplálkozik... A deményisták is dolgoznak titokban, bár, természetesen, meglehetősen szétszűltek. Egyébként Deményt végül sikerült lefogni. Ez Péter barátunk érdeme.”

Igen, így lettem én – akaratlan – Péter Gábor aljas karrierjének egyik elindítója. Péter Gábor rögtön bizonyította képességeit és gátlástalanságát, nemcsak velem, hanem másokkal szemben is. Már korábban írtam: sokszor találkoztunk, még a nevét is én adtam a későbbi rendőrtábornoknak.

1944 májusában Frolimovics Sándornéhoz, Kun Erzsébethez mentem fel, akik akkor az Árpád fejedelem úton laktak. Frolimovicsné Kun Margit testvére volt, s így nagyon jó ismerősök, barátok. Mentésítő iratokat vittem az asszonynak és a két fiának. Itt van éppen a másik szobában Eisenberger, neki is kellenének iratok – mondta az asszony.

– Jó, mondtam, de milyen névre akarod?

– Mindegy, felelte, csak csináld..., de gyorsan. És akkor a szemem megakadt Frolimovicsék két fián, az egyiket Péternek, a másikat Gábornak hívták.

– Mondom: – Péter Gábor jó lesz?

Így történt ez, így lett Eisenberger Béniből Péter Gábor.

Fogságom hatodik napján barátaim és mozgalmi társaim több mint harminc aláírással levelet adtak át a Tisza Kálmán téren székelő pártvezetőknek. Közlöm a levelet.

39. dokumentum: *A Magyar Kommunista Párt t. Vezetőségének, Budapest*

„Tisztelt Pártvezetőség!

Eltársaink felháborodását és tiltakozását tolmácsoljuk, amellyel Demény Pál elvtársunk lefogását fogadták. Tesszük ezt annál is inkább, mert ebben az esetben nem egy személy elleni merényletről van szó, hanem egy mozgalommal szembeni álláspont megnyilvánulásáról. Mikor a Magyar Kommunista Párt elkezdte működését, mi mindnyájan – magától Demény elvtárstól kapott utasítás értelmében – teljes egészében feloldódtunk a Pártban és annak munkájában szívvel-lélekkel részt vettünk. Egy szempont vezetett bennünket: a munkásmozgalom egységének gondolata. Ebbeli törekvésünkben – úgy érezzük – hátbadöfte bennünket, amikor azt az elvtársunkat, akivel évtizedekig együtt dolgoztunk, akitől rengeteget tanultunk és aki minden idegszálával a munkásmozgály és a mozgalom harcát

irányította, elfogják és a legképtelenebb vádakkal illetik. Ezeket a vádakokat évek óta ismerjük, a reakció ideje alatt ezekkel szemben csak úgy tudtunk védekezni, hogy dolgoztunk tovább és azok, akik megismerkedtek velünk és közelebb jutottak hozzánk, maguk is meggyőződhatték ezek alaptalan voltáról. Tudtuk, hogy elkövetkezik az idő, amikor ezeket a vádakokat tisztázni lehet megfelelő fórum előtt. Demény elvtárs – tudomásunk szerint – közölte is azokat a feltételeket, amelyek között személyét és a mozgalmat tisztázni óhajtja. Érthetetlen előttünk, hogy a Vezetőség miért zárkózott el ez elől. Ehelyett egyszerű rendőrségi ügyet csinált belőle.

Annál is érthetlenebbnek találjuk ezt, mert a munkásmozgalmi erők elég fogyatékosak és mint Rákosi elvtársunk debreceni beszédében is kifejtette, a reakció sokkal mélyebb gyökereket vert az elmúlt 25 év alatt, semhogy egységét ilyen lépéssel veszélyeztessük.

Eltársaink remélik, hogy itt csak egy félreértésről van szó és a munkásmozgalom egysége a párt vezetőségének ugyanúgy a szívében fekszik, mint nekünk. Éppen ezért kérjük Demény elvtársnak azonnali szabadlábra helyezését és az ügynek egy bizottság előtt való kivizsgálását, amelyben a volt Demény-féle mozgalomhoz tartozó elvtársak is helyet foglalhatnak.

Kérjük a Párt Vezetőségét, hogy mielőbb intézkedjen, mert a jelenlegi körülmények ezt nagyon is sürgetik és az eredményes munkát csak gátolná a késedelem.

Bízva abban, hogy a Párt Vezetősége hivatása teljes tudatában méltányolja elvtársaink tiltakozását és kérését:

vagyunk elvtársi üdvözléssel:

kommunisták, akik Demény elvtárs irányítása mellett dolgoztak az MKP legális megalakulásáig.

1945. 2. 19.”

Az ötvenegy hónappal későbbi, Rajk és társai letartóztatásakor ilyen, vagy hozzá hasonló fellépésről nem tudok. Ennyi idő kellett, hogy lebunkózzák azt a fajta öntudatos merszet, ami a két háború között edződött nemzedék többségét még jellemezte. A Rajkot elveszejtő mechanizmus hasonlóképpen indult, mint az enyém. Drahos Lajos mondta el nekem, hogy februárban Kossa Istvánnal együtt utaztak Debrecenbe Rákosihoz. Ott szóvá tette Rákosinak, hogy őt és fiatal munkatársait mennyire nyugtalanítja a letartóztatásom, nem hinné, hogy bizonyíthatnak ellenem. Erre Rákosi felelete ez volt: „nem baj, ha nincsen bizonyíték, hamarosan Pestre jövök, akkor majd futószalagon gyártjuk azokat.”

Azt meg Kossa mondta el, hogy Rákosi már Moszkvában megemléltette, valamely módon el kell hallgattatni engem. Meg is tették.

A levélről és a szabadítási kísérletekről én már a pincebörtönömben értesültem. A zárkarendszert még nem alakították ki, labirintusok ágaztak szerte a fogdaszobákba, a középpütt kiásott latrinához és a mosókonyhához. Az előtérben iskolás dobogó, azon íróasztal, mögéje ültettek. Jegyeztem az érkezett letartóztatottak neveit, kipipáltam a kihallgatásra elvitteket. A dobogóra dobott pokrócon aludtam, csakhamar társaim is akadtak a szálkás deszkákra. Oda került Skolnyik József, a párt egykori titkára, akiről már írtam, azután Cseh János közműves, a ceglédi MKP-titkár, a debreceni nemzetgyűlés képviselője, és a pesterzsébeti Dobó István, ő csak a szabadulását követően lett képviselő, addig a kommunistákkal szimpatizáló szociáldemokrata kerületi titkár volt. A felsoroltak mindegyike „rendőrségi besúgó”, legalábbis a megkerült ávosok szemében. Valójában az őket irányító funkcionáriusok parancsai nyomán. A lényeg, hogy most itt voltak ők is, és egy pokrócon feküdtünk.

A mi kis előterünkben nyílt egy kisebb szoba, zárkaterem, amely elegendő lett volna mondjuk tíz-tizenkét embernek, de ott voltak körülbelül nyolcvan. Köztük ült elszomorodva Szabó Pál, az író. Akinek annyi bűne volt, hogy igazoltatáskor felmutatott egy igazolványt, amelyet a Bimbó utcai ellenállási csoporttól kapott. Tehát hogy egy a németekkel és a nyilasokkal szemben álló, de kvázi jobboldali társaság papírjaival dicsekedett. Én írtam Darvasnak egy cédulát, hogy itt van Szabó Pál, próbáljon csinálni valamit az érdekében. Egy rendőrrel sikerült is kijuttatni a levelet, Darvas be is jött, és valahogyan kivitte Szabó Pált. Itt volt Pénzes Géza, a SZUBME titkára, több baloldali fiatal, akik engedély nélkül kommunista pártot szerveztek. Meg volt itt egy csomó horthysta detektív, besúgó, házmester, ilyesmi – teljesen vegyesen. A házmestereket besúgással vagy a házbeli zsidók feljelentéseivel, vagy a gettózottak vagyonának széthordásával, ellopásával vádolták. Rákosinak erről is volt mondanivalója egyik beszédében.

„(...) égő szemű, néma figyelem, mert olyan mély és bátor elemzést ad Rákosi elvtárs a párt káderproblémáiról, amelyet ő sem adott soha.

»Lebecsülhetjük azt a súlyos örökséget, amit a Horthyék által kiépített óriási besúgórendszer még ma is jelent számunkra. – Rákosi elővette a papírlapot és kedvenc szavával élt: nézzük a tényeket! – A Horthy rendőrség besúgóhálózatához tartozott húszezer budapesti házmester, a szociáldemokrata és szakszervezeti funkcionáriusok nagy része. Ezek közismert tények. Az elmúlt évek nyomozómunkája azonban azt is kiderítette, hogy azok a kommunisták, akik annak idején kapcsolatba kerültek Horthy rendőrségével – vagyis letartóztatták őket –, gyanúsak. Persze nem mindenki. De ki tudhatja ma már, hogy ki igen, és ki nem? Mindenesetre jobb óvakodni a börtönviselt illegális emberektől. Nem lehet tudni, hogy kiket tart ma is közülük a kezében valamelyik müncheni, vagy washingtoni kémközpont.«” A narrátor nem más, mint Rákosi egykori pártfőigazgatója, Horváth Márton, ő közli ezt a beszédtrövedéket a *Holttengeri tekercsek* című önelemző és leleplező munkájában.

Hát ma már szinte érthetetlen, hogy ezt az „oly mély és bátor elemzést”, ezt a zagyaságot, hogyan viselték el a társai? Senki nem volt, aki megkérdezte volna, hogy húszezer budapesti házmesternek kellett besúgnia a nyolcvan, maximum két-háromszáz párttagot? Szegényeknek idejük sem maradt a bevett házeleje elsöprésére, mert nekik folyton sügni és sügni kellett...

És mit tehetett a budapesti rendőrség tizennyolc-húsz tagú politikai nyomozócsoportja ezzel az írdatlan mennyiségű adattal? Számítógépük még nem volt, fel sem találták, igencsak fáradságos munka lehetett ennyi beköppő adatait regisztrálni és feldolgozni.

Azután a szociáldemokrata és szakszervezeti funkcionáriusok megvádolása sem akármilyen! Ők országosan számolva összességükben nem voltak annyian, mint a Kossa Istvántól vezérelt SZOT és a Kovács István által vezetett budapesti pártbizottság alkalmazottai.

Miután csak úgy általában megrágalmazta a házmestereket, a volt legális funkcionáriusokat, sorra kerülnek az illegális munkát vállalt és börtönviselt kommunisták, akiktől „jobb óvakodni”... Korábban nem volt kivétel, itt már van: ő maga a vezér, Révai, Vas, Gerő, Kovács, Horváth, Péter, akik szintén voltak börtönben... Őket nem szervezhette be valamelyik müncheni vagy

washingtoni kémközpont? Miért nem?

A Rákosit hallgatók közül ekkor már senki nem mert sem ilyen, sem más kérdést feltenni. Egyáltalán, még kérdezni sem mertek...

Nem úgy, mint a kiszabadításomra szerveződött delegáció tagjai. Hadd idézzek egy szem és fültanút, Bors Frigyet. „Azt mondták a »hivatalos körök«, hogy Demény Pál mentésére vetemedtünk. Nos mondjuk csak ki bátran (akkor is megtörtént), hogy nem egy pusztá »mentési akció« volt az, hanem a magyar kommunista mozgalom becsületén ejtett folt letisztítása érdekében jó néhányunk vállalkozása. Kommunisták igazságkeresése, akik – a tények pontos ismeretében – el voltak rá hivatva, akiktől el is várták azt, hogy elvtársi alapon rendezzék le a kérdést. Nos ha szabad úgy neveznem, ezek közé a kiemelt személyek közé tartoztam én is, és Fejtő /Fingerhut/ Antal is. Csepelen kívül is sokan keresték az igazságot, de Csepelen rengetegen. (...) Még a felszabadulás előtt Házi Árpáddal beszélgettem, vitáztam sokat. Ő is ugyanazt a három területi szervezetet képviselte, mint én: mégpedig Pestszentlőrincet, Kispestet és Pestszenterzsébetet. Házi Árpád szinte megszállottja volt annak a hazugságnak, hogy Demény Pál rendőrkiem, és ezért igen sok időt elfecsérelt ez ügyben... A felszabadulás utáni hónapokban Kőből /Weisz/ Józseffel tárgyaltunk, sajnos eredménytelenül. Farkas Mihállyal is tárgyaltunk a pártközpontban, de őt elfogta a remegés, tulajdonképpen tárgyalóképtelenné vált. (...) Volt egy nagyon is emlékezetes tárgyalásunk a Parlamentben is. Bejelentkeztünk Rákosi Mátyáshoz. A csepeli kommunisták kijelöltek maguk közül nyolcvan főt, így mentünk el meghallgatásra. A tárgyalás le is zajlott, de praktikusán Rákosi Mátyás nélkül. Bár az elején megjelent a nyolcvan kommunista előtt. Jól emlékszem, mind a nyolcvanan benn ültünk egy nagy tárgyalóteremben, amikor Rákosi megjelent, Vas Zoltán kíséretében. Rákosi éles hangon kezdett. Neki kevés az ideje és a munkájában kifejezetten zavarja a megjelent nyolcvan tagú delegáció. Arra – szerinte nyilván – egyáltalán nem volt szükség! Valami hasonló volt a »tárgyalás« beindítása.

De nem úgy vélekedett az a nyolcvan küldött. Sajnos, ilyenkor akaratlanul is akad valaki, aki közbekiabál. Akinél elszakad a cérnaszál. Valami közbekiáltás történt. Valaki azt találta odakiáltani Rákosinak, hogy pedig ilyen célra ő is köteles időt szakítani. A bekiabálás nem volt olyan sértő, de Rákosi begorombult, sarkon fordult és gyorsabban, mint amikor bejött, kivonult a hátsó ajtón. Közben bevágta maga mögött az ajtót olyan hévvel, hogy Vas Zoltán, aki akkor Budapest főpolgármestere volt, utánafutásban előbb kénytelen volt azt kinyitni és csak azután tudott Rákosi után futni. Mi meg nyolcvanán ott maradtunk hoppon. Mindenesetre vártunk. Talán tíz perc telhetett el, és Vas Zoltán visszajött.

Vas Zoltán elvtársias, pártszerű modorban a következőket mondta, amire majdnem szó szerint emlékszem is: »Elvtársak! Ilyen közbeszólás elképzelhető, de hát ugye be kellett volna tartani a parlamenti formát. Akkor is, ha bármit is mondott volna, még ha sértőt is. Meg kellett volna várni, amíg ő befejezi és csak azután kellett volna hozzászólni. Most ő nagyon felháborodott és ki is jelentette, hogy nem hajlandó önökkel tárgyalni. De elvtársak, nekem van egy megbízásom, hogy én tárgyaljak önökkel, de nyolcvan emberrel én sem tudnám a tárgyalást levezetni. Egy lenne szemben nyolcvannal. Hanem arra kérem

önöket, hogy közfelkiáltással jelöljenek ki maguk közül két elvtársat, és az a két elvtárs holnap reggel 9 órakor keressen fel engem a főpolgármesteri irodámban. Ott hármában megpróbáljuk rendezni a dolgot.»

Ez az ajánlat elfogadható volt és pártszerű (még akkor is bíztunk a pártszerűségben). Néhány másodperc múlva mindenki kiabálta a két nevet: Fejtő /Fingerhut/ Antal és Bors Frigyes.

Másnap reggel 9 órakor hárman megkezdtek a tárgyalást. A téma: Demény rendőrkiem volt-e avagy mégsem? Ez volt a fő kérdés; Vas Zoltán semmit nem mondott olyant nekünk, amiben meggyőződés lett volna. Rákosi elvtárs mondja és sokan mondják, hogy rendőrkiem. Konkrétum ugyan nem volt, de ő sem tud mit mondani, tehát arra kért bennünket, hogy mi is higgyük el, mert nagyon hamis emberről van szó, mert mi sem tudhatunk mindent egy illegális mozgalomról, talán mi nem lehetünk félrevezetve? Miért nem? Demény sokszor elárulta az elvtársait és mi minderről semmit sem tudhatunk. Kértük, jelölje meg az eseményeket, a helyet, a neveket. Nos, nem tudott megjelölni semmit, senkit. Helyette ismétlésekbe bocsátkozott. Mondtuk neki, hogy egykori mozgalmi funkcionknál fogva (az intéző bizottsági tagságunkra gondoltunk) hivatottnak tartjuk magunkat a hallottak igazolására, vagy éppen cáfolatára. Vas Zoltán ki is jelentette, hogy konkrétumai nincsenek. Ilyenformán – egyáltalán nem ellenséges modorban – elvitatkoztunk másfél órát, lehet az is, hogy jóval többet. És abban a reményben állottunk föl, hogy a tisztázás érdekében tettünk elég lépést. Reméltük, hogy a beindult vizsgálat – annak hittük – folyamatában elég meggyőző ereje lesz annak a körülménynek is, hogy akkor, ott a főpolgármesteri hivatalban tulajdonképpen nem történt bizonyítás. Azt mondtuk, ha mégis rendőrkiem, akkor hát ítéljék el, de igazságtalanul nem maradhat lefogva! Igen, azt mondtuk, hogy ítéljék el, ha olyan ügyesen csinálta a besúgást, hogy még észre sem vettük. De nem tűrhető semminemű igazságtalanság, ha nincs bizonyíték, engedjék szabadon!”

Fogva tartóim ekkori bizonytalanságát mutatja, hogy nem bánták volna, ha megszököm és ezzel bizonyítom (helyettük) a bűnösségemet, kompromittálom a mozgalmunkat. Téves az a látszat, hogy lefogásom és elítéltetésem Rákosi személyes bosszúja. Nem. Ekkor, 1945 tavaszán még nem tudták igazán pontosan, hogyan fogjanak hozzá az én eltüntetésemhez, és valószínűleg sok egyéb fontos dolguk is volt. Ezért adtak két szökési lehetőséget.

Hetek óta ültem már a pincében, amikor jön Morvai őrnagy. Régebről ismertem, lakatos volt, az egyik zuglói gyárban dolgozott, régi kommunista, nagyon rendes ember. Megkérdezte tőlem, hogy nem akarok-e hazamenni feleségem Mogyoródi úti lakásába tisztálkodni és fehérneműt váltani.

– De – mondtam – akarok. Ezután kísértáltunk a Bosnyák térig, ott az őrnagy közölte, hogy ő most hazamegy, folytassam az utamat egyedül.

– Holnap reggel nyolckor itt találkozunk!

Hazamentem és megfürödtem, otthon aludtam. A feleségem éppen nem volt otthon, kinn járt Pestújhelyen, csak Ék Sándorné volt a lakásban. Reggel ruhát váltottam, és a megbeszélt találkozón pontban nyolckor ott voltam. Jött Morvai Ádám és együtt mentünk be az Andrássy út 60-ba. Ő az emeleti szobájába, én a pincébe. Ugyanez megismétlődött úgy tíz-tizen négy nap múlva, azzal a különbséggel, hogy Morvai a Bosnyák téri találkozón már ott sem volt. Vártam

fogtam magam, besétáltam szépen az Andrássy útra. A Köröndön vettem magamnak egy újságot, azután jelentkeztem a kapuőrnél.

– Ide nem lehet bejönni! – azt mondja a rendőr. Na – mondom neki – csak telefonáljon föl Péter Gábornak, hogy itt van Demény! Fölszólít Péter Gábornak, persze, hogy azonnal beengedtek. Mentem vissza a helyemre újságot olvasni.

Akkor nem tudtam meg, hogyan reagáltak Péter Gáborék a kétszeres szöktetési kísérlet fiaskójára. Olyan is előfordult, hogy Morvai felhozott a kapuig, kísértáltam, átmentem az utca túlsó oldalára, ott volt egy étkezde, ettem valamit, mentem vissza. De azután már ezt sem forszíroztam nagyon, mert eszembe ötlött esetleges szándékuk: talán le akarnak löni „szökés közben”, vagy valami hasonló. Úgyhogy ezek a kirándulások is abbamaradtak. Fogságom harmadik hónapjában még bíztam gyors szabadulásomban.

Később Száberszky rendőrfőtanácsos – aki aztán Péter Gábor bukásakor főbe lőtte magát – el is mondta nekem, hogy valóban a szökés és a szöktetés volt a hátsó szándékuk. De hát nem kellett nekem ehhez Száberszky, rájöttem erre én magamtól is. Száberszky azért lett öngyilkos, mert azt hitte, ő is sorra kerül főnöke után. Így is lett volna. Jól ismert ma már, ahogy ezt később a kisgazdákkal is csinálták! Amikor Nagy Ferencnek maga Farkas Mihály tanácsolta, hogy maradjon kinn Svájcban; ez az egyik kulcsmozzanata volt a Kisgazda Párt felszámolásának.

Egy idő után áttettek engem egy kiszárkába. Ez magánzárká volt: körülbelül kétszer három méter alapterület, benne egy priccs, két pokróc és kész. De még mindig nem a legrosszabb helyzet, mert könyveket kaptam és dohányozhattam. Itt is eltöltöttem néhány hetet. Közben én befejeztem, illetve kiadásra előkészítettem a negyvenes években írott *Materialista filozófiatörténet* című munkámat. Említettem már, hogy a háborús helyzet miatt Sopronba küldték le a kéziratot nyomtatásra. Most egyszercsak beállított Schaffer Rózsa ennek a könyvnek a kefelevonatával. Ott lenn a pincében szépen megcsináltam a korrektúrát, és írtam a könyvhöz egy előszót. Idézem, mert ez a *Néhány bevezető szó* kordokumentum.

„Lenin híres könyvének, az *Empiriokriticismusnak* lenyűgöző hatására az elmúlt években előadásokat tartottam munkásszemináriumokon a dialektikus materializmusról.

Előadásaim egyik sorozatát adom most közre. Arra kérem az olvasót, hogy olvasás közben ne felejtse el – ezt a könyvet a legsötétebb reakció idején, az országunkra oly szerencsétlen háború közepette írtam. – Jól tudom, hogy ez ártott a szabatoságnak, világosságnak, de kénytelen voltam – mint a gyakorlatban is – a reakciónak látszatengedményt tenni. De a valóságban semmit sem engedtem, az igazságot sohasem tagadtam meg.

Eppen ezért könyvemet változatlanul adom az olvasó kezébe, kérve elnézését, hogy több idézetnél nem neveztem meg a szerzőt, hogy néhány célzás már elavult.

Szerencsére elavult, mert Sztálin nagyszerű hadserege felszabadította országunkat és szabaddá tette a gondolatot is.

Szabadság! Ezt a szót senki sem érezheti jobban át, mint a gondolkodás történetéről író, mert ez a történet sohasem volt egyéb, mint harc az emberi gondolat szabadságáért.

Az első szabad májuson az új magyar munkáskádernek ajánlom ezt a kis

könyvet.

1945. május 1.”

Ehhez nem sok kommentár kell. Mégis megjegyzem, hogy a Sztálin nagyszerű tetteit méltató bekezdést „szükségből” írtam bele az előszóba. Azt hiszem, Szabócsky vagy Morvai mondta, hogy emlékezzek meg Sztálinról is. Négy évtized távlatából és a történetek ismeretében szinte komikus, hogy a börtönben ülőnek kell átéreznie a szabadság nagyszerűségét. Börtönben a Szabadság...?!

Május elseje háromszorosán emlékezetes számomra. Kora reggel valamelyik őrmester felvezetett Péter első emeleti sarokszobás irodájába. Ez nem volt kivételes dolog, mert ekkor időnként felvittek Péter Gáborhoz beszélgetni. Szabályosan felvezettek. Egy rendőr jött értem, felkísért, a végén meg le, vissza a zárkamba. Nem kihallgatások voltak ezek, mert engem egyetlen egyszer sem hallgattak ki, jegyzőkönyv soha nem készült, pusztán csak beszélgettünk egy-egy kávé mellett. Általában még egy-két tiszt jelenlétében, de néha csak kettesben. És hozzáteszem, hogy ezeknek a találkozásoknak a során soha nem vettem észre, hogy idegenül vagy hűvösen bánt volna velem Péter Gábor! Mindenkor tegeződve, barátságosan, szinte baráti hangnemben beszélt hozzám. Így volt ez ekkor is.

– Gyere – azt mondja Péter – hát a május elsejei felvonulást végig kell nézned! – Azt mégsem tehetem, hogy te ne lásd az első szabad május elsejét! – Gyere ide az ablakhoz – azt mondja –, nekem most el kell mennem, de te maradj itt, és nézd végig!

Fura helyzet: hányszor álmodtam én erről! Odaálltam az ablakhoz és lestem, mikor érnek az Izabella utca sarkára a vegyipari szakszervezet felvonulói. Az egész utat átívelő transzparens alatt, az első sorban ismerős arcok, köztük a leányomé. Különös, különös... És most láthattam, végignézhettem a politikai rendőrfőnök ablakából a hömpölygő tömeget, szeretteimet, barátaimat, a sok virágot, a lengő piros zászlókat, az éneklő szájakat.

Délben visszamentem a pincesoron épült magánzárkamba, falain könnyezett lefelé a víz, akkor írtam az előbb már idézett előszót.

A harmadik emlékem az a hosszú levél, amit társaimhoz írtam, és Éles Antal rendőrrel küldtem ki hozzájuk. Majdnem egészében idézem, mert jól jellemzi akkori lelkiállapotomat, reményeimet, terveimet. A levél eredetije is megvan még.

40. dokumentum: Levél a börtönből, 1945. május 1.

„KEDVES ELVTÁRSÁK”

Halk a hangom innen a pincemélyből. Pedig hangosan kiáltanám magukkal együtt: győzelem! És azt, hogy: béke. Azt is tudom, hogy a munkásosztály ünnepén nekem máshonnan kellene beszélnem és máshoz szólnom. Mégsem baj, hogy nem így van, és nem véletlen az, hogy én itt vagyok és jó elvtársak sora nem ott van, ahol képessége szerint kellene.

Ez annak a következménye, hogy mi, akik az országban a legerősebb és eredményesebb munkát végeztük a munkásság érdekében, mi aránylag a legkevesebbet szenvedtük, veszítettük. És most felvetik a kérdést, hogyan történhetett ez? Feleletünk egyszerű: mi a magyar munkásosztályból szervesen nőttünk ki, szervezetünk mindig a munkásság kifejezője volt. Az első magyar forradalom eredményeit és hibáinak tanulságait folytonosan felhasználtuk. Így mindenkor megértettük és felérettük azt, hogy mit és mikor kell

tenni a belpolitikában. De figyelemmel kísértük a külpolitikát, nem törekedtünk látszateredményekre, ezért volt munkánk jó és kevés veszteségű.

A legszigorúbb kritika elemzésével is meg kell állapítani, hogy hosszú évek során az eredményes békeharcot, sztrájkok sorozatát vezettük le, vagy azokban teljes erőnkkel részt vettünk. (...)

De ott voltunk minden tömegtüntetésnél. A március 15-i ünnepélyeknél, kardlapozásoknál. Ott a szeptember 1-én 1930-ban és az ezt követő utcai tüntetéseknél. És a legutolsó idők fegyveres alakulataiban, nyílt harcaiban. (...)

Börtönt szenvedtünk, internálást, üldözést. Ha kevesebbet, mint más baloldali csoportok, az jó taktikánknak köszönhető. Pedig milyen nehéz volt ezt végigcsinálni, miközben megrendeztük a tömegkirándulásokat, a gyönyörű hajókirándulásokat nagy propaganda lehetőségeivel, a kultúres-ték, teaesték, fagylaltdélutánok hosszú sorait, mind megannyi tömegagitáció és szűrés a reakció testébe.

Ugyanúgy kiálltunk, de hányszor, szóban és írásban a Szovjetunió, a spanyol, az osztrák, a jugoszláv elvtársaink mellett. És amikor a dicsőséges Vörös Hadsereg közeledett, a legerősebb szabotázsakciót végeztük, kiadtuk elsőnek a jelszót: éljen az általános sztrájk!

Eltársaim, hosszasan sorolhatnám elméleti és gyakorlati munkánkat. A sok előadást, szemináriumot, emlékünnepelet, az alkoholelles, az eszperantó, a természetbarát, az ifjúsági, az R gárdista, a párt ellenzéki, a szakszervezeti mozgalmakat, de nem akarom folytatni. (...) És mi most a legszebb ünnepünkön ünnepélyesen, de büszkén és keményen mondjuk ki: jó munkát végeztünk. Ezt sohase tagadjuk meg.

Eltársak, amit kevésszer hallottak, most mondom, büszke vagyok magukra és büszke lehet munkájukra az egész munkásosztály.

Az utóbbi hónapokban sokakat vissza is szorítottak, elkedvetlenítették, ne csüggedjenek. Nem tévedtünk, nem hibáztunk, a jelen máris igazol és a jövő a miénk. Csak dolgozzanak. Építsenek. Az üzemet, a szakszervezetet, a pártot, az országot. Ne felejtsek el egy percre sem, a gyárak a mieink, a párt a mi pártunk, az ország a mi országunk. Ha még ma egyik sem egészen, addig nem nyugszunk, amíg nem lesz teljesen a miénk.

Eltársaim, ne legyenek kishitűek, az ellenem és a maguk ellen intézett támadást vissza kell verni. Nem az én személyem miatt, a maguk érdekében, hanem a magyar munkásosztálynak ez az érdeke. Most fog eldőlni, hogy jó kezekbe lesz-e a sorsa, a jövője. Ezt az utolsó, ezt a belső harcot még kell vívni.

Itt megköszönöm eddigi tevékenységüket, eddigi támogatásukat. De elvárom további, sőt az eddiginél fokozottabb tevékenységüket, nyílt kiállásukat ügyem tisztázására. Mert ha előbb felsorolt munkánk helyes volt, akkor ezt nem kis mértékben annak a bátor taktikánknak köszönhetjük, hogy a fasiszta reakció legvéresebb banditáinak, a politikai nyomozó osztálynak és a csendőrségi nyomozóknak a saját fegyvereit visszájára fordítottuk. Ellenük szegeztük. Behatoltunk soraikba és felhasználtuk őket. Ha elméleti és gyakorlati munkánkra elégedetten tekintek, akkor a legbüszkébb éppen erre, a magyar reakció erőszakszerveinek félrevezetésére és munkánknak, elvtársainknak megvédésére.

Vállalom és maguknak is vállalni kell az ezért ért támadást. Hiszem, hogy közös erőfeszítéssel ezen is túlverekedjük magunkat, és sok belső hibát kijavítva, addig harcolunk, amíg a demokratikus rendszeren túl, a szocializmust meg fogjuk valósítani.

Addig éljen a mostani május elseje!

Éljen a nemzetközi munkásosztály harcosszövetsége!

Éljen a békét teremtő Szovjetunió!

A Magyar Kommunista Párt, a magyar munkásság!

1945. május 1

Harcos kézfogással elvtársuk:
Demény Pál

Májusban-júniusban új és új akciók, próbálkozások sorát vezették kiszabadításom érdekében.

Feleségem és leányom ügyvédet fogadtak, segítsen az is kiszabadításomban. Egy neves jogászra találtak, a Horthy-rendszerben a kommunisták és az ellenálló katonatisztek védőjére, Ujlaky Géza ügyvédre. Ez a levél sem érdektelen az akkori közállapotok jellemzésére, amikor még az hitték, hogy nálunk demokratikus államot hoztak létre a hatalomrakerültek.

*41. dokumentum: Levél Péter Gábornak
1945. június 4.*

„Igen tisztelt rendőrfőtanácsos úr!
Mint Demény Pál el. letartóztatásban lévő gyanúsítottnak az iratoknál igazolt védője, bátor vagyok figyelmébe ajánlati f. évi május 12-én, majd 23-án postán ajánlva feladott két kérvényt és a csatolt 33, illetve további 23 tanúvallomást pótló nyilatkozatot. Figyelemmel arra, hogy a 81/945 MB népbíróági rendelet 33. paragrafusa alapvető szabálya szerint senkit nem lehet 30 napon túl el. letartóztatásban tartani, és ezt a határidőt a népbíróság legfeljebb további 30 nappal meghosszabbíthatja, az kéretett, hogy az immár 1945. február 12. óta el. letartóztatásban lévő gyanúsítottat azonnal szabadlára helyezni méltóztassék. Azonban még a tanúk sem hallgattattak ki a Bp 9 par. ellenére. A gyanúsított máig sem állhatott illetékes bírái elé és védekezni ekép nem áll módjában, holott senki sem helyezheti magát a törvények fölé ma sem (...) Engedje meg, hogy arra a súlyos felelősségre hivatkozzam, amelyet bármely közhivatalnok a mai időkben is magára vesz, mert hiszem a törvények értelmében szabad és kell minden körülmények között eljárnia. Ezt a súlyos felelősséget megállapítja a Btk. 195. par. 3. és 4., bek, mely a bíróság előtt igényelhető kártérítést is megállapít a törvényellenes letartóztatás minden egyes napjáért. Végül elő kell adnom, hogy védecem hónapokon át pincében sínylődött. Most már az élelmet sem kapja meg, amit eddig kapott... Kérem tisztelettel: méltóztassék megengedni, hogy hetenként legalább egyszer 5 kg csomag beadható legyen. Erdemleges kérelmem pedig az: méltóztassék a 48 óra törvényes határidőt nagyon messze meghaladva, immár 4. hónapja el. letartóztatásban sínylődő gyanúsítottat a törvény értelmében haladéktalanul szabadlára helyezni és arról engem értesíteni. (...)

Budapest, 1945. június 4.

Tisztelettel:

Dr. Ujlaky Géza polgári és honvédelmi védő.”

Válasz nincs. Ügyvédem tévedett: voltak már olyan személyek és intézmények, amelyek már a törvények fölé helyezhették magukat...

Voltaire írta valahol: „A bírálatot megcáfolni oktan hiúság; a rágalmat elhallgattatni: kötelesség.” Majd hatvan aláírást, írásos „tanúvallomást” gyűjtöttek, kértek társaim, barátaim a mozgalom tagjaitól és kívülállóktól egyaránt.

42. dokumentum: Tanúvallomások Demény Pál ügyében

„Demény Pált megismertem 1936-ban mint igaz kommunistát és azóta is igaz forradalmi bolsevikinek ismerem. És ezt bátran vallom, mert a marxizmust, leninizmust az ő irányításán keresztül tanultam meg. Nekem semmi tudomásom nem volt arról, hogy létező illegális Kommunista Párt lett volna. De én tisztában vagyok azzal, hogy a Demény-csoportban olyan kommunista mozgalomra találtam, amely magáévá tette a munkásosztály forradalmi

elméletét. A Demény-csoportnak az volt az irányvonala, hogy adott esetben egyesül a náciellenes szervezetekkel. Ezt a gyakorlatban már meg is mutattuk. Hogy Demény Pálnak kivel volt összeköttetése, azt nem tudom, de azt tudom, hogy veszélyes pillanatokban azonnal figyelmeztetve lettünk. Innen származik az, hogy sorainkból nemigen fordult elő lebukás. Egy esetben megtörtént, de itt maga Demény is bukott. Azonban mikor visszatért, továbbra is akadályokat nem ismerve folytatta kommunista tevékenységét.

Az ellenállás szervezésében komolyan kivette a részét, továbbá tudomásom van arról, hogy nagyszámú orosz katonát, magyar katonaszökevényeket és zsidó munkaszolgálatosokat bújtatott és látott el élelemmel és iratokkal. Ezt annál is inkább tudom, mert szerény személyem is ezek közé tartozott.

Gál András bádogos

Pestújhely Báthori u. 3. sz.

Pestújhelyi K. P. vezetőségi tagja

Tanú: Berecz Bálint, ifj. Kleinesel /Kerekes/ Lajos"

„Demény Pált 1926 óta ismerem a csepeli Alkoholelleses Munkásszövetségén keresztül. Mint nagy tudású szocialista, igen nagy és mély hatást gyakorolt rám. Tudomásom volt arról, hogy Deményék nem a Hivatalos K. P.-ben, hanem a K. P. mellett frakciózva fejtették ki a tevékenységüket. Erre szükség volt azért, mert a hivatalos K. P.-ben sok volt a lebukás és Demény a párthíveit éppen a hivatalos K. P.-től való távoltartással mentette meg a lebukásoktól. De ezen mesterkedése nem jelenti azt, hogy Demény a párthíveit ne nevelje kiváló és korrekt kommunista szellemben. A Demény-mozgalomban – szinte kizárólagosan csak ott – komoly marxista oktatás és nevelés folyt (...)

(...) Demény Pálnak általam ismert múltjából ítélve Demény Pált ártatlannak tartom.

A fentieket felelősségem teljes tudatában töltöttem ki és azt bíróság előtt hajlandó vagyok esküvel igazolni.

Lajosmizse, 1945. május 14.-én

Horváth Pál

fonómaster

Lakás: Lajosmizse, Horthy Miklós u. 13."

„Én Demény Pált 1928 elejétől ismerem, a csepeli ifjómunkás szervezetnek voltam tagja és ott több ifjómunkás vezető taggal volt szoros összeköttetésben, sőt tudományos szocializmusra elsősorban ő tanított bennünket.

Az ifjómunkás mozgalom a Szoc. Dem. párt és a szakszervezetek kereteiben működött és ezt felhasználtuk fedőszervként, ameddig lehetett. Ekkor tértünk át a teljes illegálitásra, amire Demény Pál előre elkészített bennünket, úgy, hogy ebből senkit sem érhetett baj, erre Demény nagyon vigyázott.

Mi a magyar munkásosztályból szervezen nőttünk ki, szervezetünk mindig a munkásság kifejezője volt. (...)

(...) Nem törekedtünk látszat eredményekre, mint más illegális párt vagy csoport, amiben különböztünk a többiektől. (pl. az 1932 III. 14.-i csepeli hősi emlékmű vörösré festése, a rendőrkémen kívül mindenki lebukott), s így volt ez másokkal is. (...)

Mint ember, soha nem törekedett, hogy anyagilag összeszedje magát, bár képességei megoldhatták volna neki ezt. Ahogy én ismerem, mindig legszűkebb anyagi viszonyok között élt, különösen a válságos években, és dacára ennek, ő elsősorban akkor is az elvtársakon próbált segíteni, jómagam is részesültem ebben. (...) Még olyanok is lettek támogatva, akik máshová is tartoztak.

Az esetleges fegyveres felkelésre számítva, gyűjtöttünk fegyvereket, lőszert és kézigránátot, erre több mint 600 ember fel is készülődött.

Én Demény Pált nem találom bűnösnek, mert nem találom erre egyetlen terhelő bizonyítékot sem.

A fentieket esküvel a bíróság előtt is kijelentem!

Szigeti János

W. M. mázoló

Csepel Király ucca 70.

Csepel 1945. V. 2."

„Alulírott felelősségem teljes tudatában kijelentem és nyilatkozom a következőket.

Demény Pált 1934 óta ismerem, vele 1940-től sűrű mozgalmi kapcsolatban állottam. (...) tudomásom van arról is, hogy Demény a közvetlen környezetében lévő vezető elvtársak tudtával és beleegyezésével kapcsolatban volt egy általa megvesztegetett detektívvel, kitől a rendőrség bizalmas ügyeiről többször is tudomást szerzett. Ezt hasznosítva, az elvtársakat – ha szükség volt rá – többször visszavonulásra, vagy ha szükségessé vált, úgy szervezeteik átorganizálására készítette. Ezzel – a rendőrség stratégiáját ismerve – többször sikerült komolyabb lebukásokat elkerülnie. Ezzel a taktikával a hivatalos K. P.-nek, sem egyetlen tagjának soha nem ártott, de ozgalmának híveit viszont átmentette a veszélyeken.

Az elvtársak átmentése azonban nem kizárólagosan ezért sikerült, hanem az üzemek megszervezése körül kiforrott, gondosan ápolttaktika alkalmazása révén. Nem azért, mert csak elméleti oktatást adtak gyakorlat helyett, mert a szervezés is maga a gyakorlat, hanem gyakorlatban kifejlődött – a fasiszta szponok jelenlétével számoló – újszerű taktikával. Ez idő alatt a hivatalos K. P. sok-sok taktikai botlás után szinte teljesen felszámolódik. (...) A fenti adatok tudatában és azokban meggyőződve, Demény Pált nem tartom bűnösnek.

Csepel, 1945. május 1.

Szabadság

Bors Frigyes s. k.

vill. szer., W. M. Ű. B. tag.

Kispest, Árpád-u. 71.

„Tekintve, hogy munkás családból származom, én magam is ipari szakmunkás vagyok, így gazdasági helyzetem meglehetősen korán ébresztett öntudatra és így én is, mint sok hozzám hasonló, kik a munkásság közös ügyéért vállalnak minden harcot, találkoztam a munkásmozgalommal. 1939-ben az akkori viszonyok mellett természetesen csak legális keretek közé a Pestszentlőrinci Szoc. Dem. Pártba kerülhettem és itt kezdtem munkáimat. Itt természetesen találkoztam egy olyan egységgel, aki nem találta helyesnek a Szoc. Dem. Párt irányvonalát és az öntudatomnál fogva én magam is kifogásolhatónak találtam elgondolásukat, s ezen keresztül olvadtam be az illegális egységbe, amiről csak krb. 1940-ben tudtam meg, hogy Demény Pál a vezetője. Személyesen még akkor nem ismertem meg, mert éppen akkor volt azt hiszem börtönben. De akkor már tudtam, hogy az irány, melyen haladok, és amit tőle tanulok, az tőle ered. Akkoriban úgy kezelték, mint frakciót és én mégis úgy láttam, hogy munkájuk helyes. (...)

A fentieket a legjobb tudásom szerint és az eddigi belátásom alapján töltöttem ki, és ezért hajlandó vagyok felelősséget vállalni és esküvel igazolni a bíróság előtt is.

Hódosi Jolán

műhímező

Pestszentlőrincz, 1945. május hó 1-én"

„Egész politikai és magánélete beszél magáért, a magyar munkásosztálynak eszébe sem jutna vádat emelni egyik legkimagaslóbb vezetője ellen, aki ezer meg ezer munkást térített a marxizmus útjára, s akinek egész környezete a

legelszántabb ellenállás szellemétől volt áthatva (...)

Teljesen kiforrott kommunistának láttam, akinek ez az elve egész életét betöltötte, tiszta és önzetlen meggyőződéséhez az én megítélésem szerint kétség nem férhet. Hivatalosan előttem mindig frakciósként emlegették, röpíratok ezreiben igyekeztek befeketíteni. A börtönben meglepetéssel láttam, hogy egy szovjetrajongóval állok szemben, akinek szinte lelke volt mindaz, ami a Szovjetunióban történt s a világ egész politikai, gazdasági életét, háborút is a Szovjetunió álláspontjából ítélte meg. Mikor mozgalmának programja felől érdeklődtem, röviden csak annyit válaszolt, hogy az ő programja a Kommunista párt programja. Különállására nem is tudtam más magyarázatot találni, mint taktikai és szervezeti ellentéteket, közte és a hivatalos Kommunista Párt között...

És mindehhez hozzá kell tennem, hogy minden tetteiben, tudásszomjában, személyes érintkezésében és politikai magatartásában a legtisztább önzetlenség vezette. Mindenkit egyformán támogatott, engem, az idegent, sőt személyes ellenségeit is, anélkül, hogy valaha viszontszolgálatot várt volna...

A nyilas rémuralom idején Demény elvtárs amikor rejtékhelyemen élete kockáztatásával felkeresett, csak azért tette, hogy szükségleteim felől érdeklődjék. Nem azért, hogy lebuktasson.

Weisshaus Aladár s. k."

Weisshaus idézett nyilatkozata már későbbi keletű, mert ő egyenesen a felettem ítélkező népbíróság tanácselnökéhez intézte levelét, amelyért elismerés illeti meg. Egykori szegedi rabtársunk már az ő sorsa felől is döntött, amikor levelét megírta, de Weisshaus annál mindig sokkal becsületesebb, a szó igazi értelmében tisztább ember volt, mintsem hogy ez visszatartsa bármiben is.

Ezerkilencszáznegyvenöt minden további hónapját az ÁVO-nak immár a szomszédos házakba is átterjeszkedő pincebörtönében raboskodtam, eltekintve két rövid közjátéktól. Akkor sem szabadba, hanem villák szuterénjébe kerültem.

Augusztus elejének egyik késő estéjén, pontosan éjfélkor jöttem értem. A pincéből vittek fel, és beültettek egy kocsiba Péter Gábor mellé. Csillag százados vezette a kocsit. Kimentünk az épületből, ki a Hősök terére. Ott megálltunk. Útközben szemrehányást tesz nekem Péter, hogy barátaim eljártak érdekemben Zamercev városparancsnoknál. Az ő közbelépésének köszönhetem a mostani utunkat. – Elküldte egyik tisztjét hozzám, az leszidott, hogy miért tartok kommunistákat fogságban. Én jól bánok veled, te meg csak kellemetlenkedsz nekem. Most egy semleges helyre viszlek, ott előadhatod panaszodat.

Azt mondja Péter Gábor: – Szállj ki!

– Miért – kérdem. Le akartok...?

– Majd meglátod. – Szállj ki!

Ugye negyvenötben voltunk még, sötét éjszaka, a környék néptelen, kihalt, persze hogy megfordult a fejemben, hogy ezek most engem itt... kiszálltam. Kiszállt Péter Gábor is. Megérkezett mellénk egy másik kocsi. Péter odamegy, beszél valamit az utasával. Aztán visszaült a kocsijába.

– Te maradj itt – mondja nekem. És elhajtanak. Egy kis ideig ott álltam a sötétben.

Akkor az újonnan jött kocsiból kiszállt egy szovjet tiszt. Odalép mellém, és mutatja, hogy szálljak be a kocsijukba. Beszálltam.

A mai Gorkij fasorra, egy villába mentünk. A volt kereskedelmi miniszternek, Sztérenyinek a villája volt ez, ott rendezkedtek be az oroszok. Minden különö-

Szerényinek a villája volt ez, ott rendezkedtek be az oroszok. Minden különösebb magyarázat nélkül ott tartottak. A szobába, ahová szállásoltak, egymás után lépett be Skolnyik, Dobó, Cseh és Dancza. Együtt voltunk pár napig, ágyban aludtunk, jól kosztoltunk.

A pontos dátumra már nem emlékszem, valamikor a hónap utóján, valahogy a japán fegyverletétel napjaiban felvezettek egy emeleti szobába, inkább terembe, és ott Zamercev egyik tisztjével barátságosan elbeszélgettünk. Mutatja párttagkönyvét, 1927-es évből. Mondom, hogy az enyém régebbi keletű, még 1919-ben állították ki. Tudom – feleli rá. Azt hiszem, hogy szabadulsz, és a többiek is. – Vorosilov tábornok kíván veled beszélni.

Elég jó dolgunk volt a Fasoron. Ugyanúgy és ugyanazt ettük, amit a szovjet tisztek. feleségemtől tiszta ruhát hozattak, megnyíráttak. Nappal főleg kint voltunk a kertben, vagy elmentünk dolgozni egy kicsit, a Rottenbiller utcában építettünk valami garázt, nem volt különösebben megerőltető. Az előbb említett estéig senki sem szólt hozzánk, semmiféle tájékoztatást nem kaptunk.

Miután befejeztük a főtiszttel való beszélgetést, újabb szobába vezettek, könyveket, újságot, extra vacsorát kaptam, már hallani véltem a begyújtott autó motorzakatolását, amely telefonhívásra a közeli követségre vitt volna. Soha nem mentem a követségre, a motor zörgése megszűnt, leállt. Sok-sok év múlva Rajk Júlia mondta el, mi történt akkor.

A nekünk fordító tolmács a beszélgetés befejezése után azonnal szaladt Péter Gáborhoz, az telefonált Rákosinak. Rákosi meg elküldte jakut feleségét Vorosilovhoz azzal, ha engem fogad, és ilyen módon rehabilitál, akkor bekövetkezhet a pártszakadás. Vorosilov azonnal telefonált Berijának, aki azt válaszolta, hogy Rákosi álláspontja a mérvadó. Magyarországon az történik, amit Rákosiék mondanak. Kész! Mire én fölkészültem a találkozóra, mindez lezajlott. Úgyhogy nem fogadott Vorosilov mégsem.

A többiek szabadultak. Dobó – talán kárpótlásul – egy vidéki város párttitkára lett és nemzetgyűlési képviselővé választották; felesége, amikor megtudta, hogy férjét letartóztatták, öngyilkos lett. Skolnyik is kikerült, rehabilitálták, róla már írtam. Cseh János, a volt ceglédi párttitkár, laza fogságából megszökött, Kanadáig meg sem állt. A diósgyőri vasmunkás, Dancza Lajos kicsit zavaros ember volt, egyébként ő is tagja az ideiglenes nemzetgyűlésnek. Visszament Diósgyőrbe, későbbi sorsáról nemigen tudok.

Én viszont másnap visszakérültem Péter Gábor rezidenciájába. Ismét beültem Csillag százados autójába és ő visszavitt az Andrássy út 60-ba. Felmentünk Péter Gáborhoz, tanácsosa, Szaberszky volt benn vele. Azt mondja Péter Gábor:

– Tessék, itt van papír, tollad, látom, van.

– Mit akarsz még mindig velem – mondom neki –, hát már szabadlábra helyeztek! Az orosz fogházőrmester ugyanis azzal szőltott nem sokkal ezelőtt: – szabadul! – Eljöttek magáért a magyarok, hogy kocsival kivigyék! Sőt mi több, az értem jelentkező Csillag századost az én orosz őrmesterem – milyen jellemző ez! – visszaküldte az Andrássy út 60-ba, géppisztolyát tegye le, mert szabad embert fegyverrel nem kísérik.

– Igen – azt mondja Péter –, ők szabadlábra helyeztek. És én is szabadlábra foglak helyezni, csak előbb részletesen írd le, hogy mi minden történt veled az elmúlt hónap alatt a szovjeteknél.

Levittek egy zárkába, nekiláttam az írásnak. Megírtam, hogy káposztalevest ettem, a tisztálkodás így volt, a séta úgy volt, a munka meg amúgy... – hát persze, hogy nem írtam semmi érdemlegeset. Ha bármi lényegeset írok, azt mondják árulkodtam a szovjet hatóságoknak.

– Hát kérlek, ez nem elég! – mondja Péter Gábor. – Ha nem vagy hajlandó együttműködni, akkor itt kell, hogy tartsalak. Itt foglak tartani!

– Csinálj amit akarsz – mondom –, én többet nem írok!

Állta a szavát: ott tartott.

A második közjáték már a karácsony előtti napok valamelyikében zajlott. Egyik nap megint autóba ültetnek, a Húvösvölgy egyik villájáig meg sem álltak velem. A Bilkei-Papptól elkobzott gyönyörű villát is börtönné alakította ez a tébolyult Péter. Később ebben volt Rajk is, Szakasits, Tildy is, ez amolyan extra börtöne volt az ÁVO-nak. A felső részt változatlanul hagyták, és ha lehet, még pazarabbul rendezték be.

A pincerész olyan volt, mint a többi börtön. Ha mégis volt különbség, akkor itt még szűkebb, sötétebb, vizesebb cellákat építettek. Egy nagyon szűk kis cellába tettek.

Pár nap múlva, éppen karácsony előtti napon megjelent Péter. Felvittek. Ott várt rám a hallban és mondta:

– Nézz körül! Ezt ÉN csináltam –, és ragyog az arca. Eldicsekedett, hogy ez az új villabörtön a saját ötlete. – Hogy tetszik ez nekem? – Na, mit szólsz hozzá? – kérdi ismét tőlem, miután végigmotogatta az igazán gyönyörű börtönvillát, ahol minden csillog, és minden fala tele szarvasagancsokkal.

Hümmögtem. – Hát mit szóljak – mondom –, odalenn elég rondán néz ki, de itt fenn tényleg szép.

– Vacsoráztál? – kérdezi.

– Nem.

– Hogyhogy nem vacsoráztál? – Intézkedj! – azt mondja Csillag századosnak. – Hozzatok hamar valami vacsorát!

Hidegtálat hozatott, megrakva minden jóval. Volt azon sonka, szalámi, felvágottak közül többféle, szardínia. Vacsorához ültünk, azaz ültem, mert ő nem evett az ételből. Én azonban jóízűen harapdáltam a sonkát, a szendvicseket. Ő nem éhes, nem eszik – mondta. Csak nézett, kívárta csendben, amíg jóllaktam. Amikor befejeztem, benyúlt a zsebébe, kivette levéltárcáját és azt mondta:

– Holnap jó előadás lesz a Nemzetiben, hoztam két jegyet a részedre. Megnézhetnéd Terivel együtt. És kitette a két jegyet az asztalra.

– Végre, meggondoltátok magatokat? – kérdeztem kesernyésen és naivan. Még hozzáfűztem szavaimhoz:

– Ha hazamegyünk, gyere fel te is a lakásomba, megisszuk ott a feketét.

– Nem megyek fel, mert a feleséged haragszik rám, hogy sokáig bent tartottalak.

– Annál jobban fog örülni, hogy most kimegyek.

– Na jó, rendben – azt mondja Péter Gábor. Hanyagul a kabátzsebébe nyúlt, egy papírlapot vett ki abból, elém tette az asztalra, és amúgy mellékesen utasított: – Igaz is, előbb még itt ezt írd alá!

A gépiratról elolvasom, hogy az egy jegyzőkönyv, amelyben elismerem, hogy Schweinitzertől és Hain Pétertől a munkásmozgalomra vonatkozó információk

fejében pénzt fogadtam el.

Nem írtam alá. Szóval hát ez is csak beugratás volt.

– Úgyis tudod – mondom –, hogy ezt én nem írom alá.

– De ezt muszáj, értsd meg – azt mondja –, hát engem már támadnak a Parlamentben, meg Rákosi elvtársat támadják miattad! A kiscgazdák! Hogy mi van már veled, hogy én benn tartalak téged már majdnem egy esztendeje, pedig ehhez nincs jogom – ilyeneket! Írd alá, mert ez a helyzet másképpen nem oldható meg!

– Nem – mondom –, én ezt akkor sem írom alá. Mert nem felel meg a valóságnak.

– Akkor itt maradsz!

– Akkor itt maradok – mondom.

– Rendben. – Van valami kívánságod?

– Hát – mondom – illene most már, hogy adjatok egy télikabátot, mert decemberben járunk, odalenn elég hideg van.

Elküldött egy autót a lakásomra, elhozták a télikabátomat. Megvárhattam a szarvasagancsos hallban. Megkaptam a télikabátot, mentem vissza a pincébe.

Ma már tudom, hogy ez a közjáték jelezte, megkezdődött a Demény-per előkészítése.

A per

43. dokumentum: Részletek az MKP Központi Titkárság határozataiból

A Központi Bizottság 1945. nov. 21. jk.: „Csepelen, egyes budapesti kerületekben, sőt vidéken is a régi deményista frakció újra felütötte fejét. Ezzel a jelenséggel szemben minden eszközzel fel kell venni a harcot.”

A Központi titkárság 1945. december 1. jkv.: „A Központi Titkárság megbízza Rajk elvtársat, készítse elő a Demény ügyet a csepeli pártszervezettel való közlésre.”

A Központi Titkárság 1945. XII. 31. jkv.: „A Központi Titkárság megbízza Rajk elvtársat, hogy a Demény ügygel kapcsolatos anyagot dolgozza fel sokszorosításra. A K. T. elhatározza, hogy Pesterzsébeten és Csepelen taggyűlésen ismerteti a Demény-ügyet. A csepeli taggyűlést pénteken kell megtartani, ahol a Miniszterelnökhöz írt beadvány aláíróit ki kell zárni. A kizárási javaslattal a Csepeli pártszervezetnek kell kijönni. 20 embert kell kizárni, a többi szigorú megrovásban részesíteni és amennyiben funkciójuk van, egy évre eltüntetni minden funkciótól.”

M. K. P. főtitkárság 1946. május 4. jkv.: „A Főtitkárság kiküldi Orbán elvtársat politikai ügyésznek Demény Pál ügyében azzal, hogy Farkas elvtárral beszélje meg az egész kérdést és nézzék meg a Népbírók összetételét.”

Még két napig voltam budai börtönvillámban, illetve annak ronda pincéjében. Akkor ismét átvittek az Andrássy útra. Csak néhány napig maradhattam ott, mert tovább vittek a Markó utcába. A második emeleten kaptam egy magánzárkát.

Mondhatom, kellemes magánzárkát jelöltek ki számomra, szomszédaim: Kassai-Schallmayer, Szálasi propagandaminisztere, a következő zárkában maga

Szálesi Ferenc, velem szemben Reményi-Schellner Lajos, jobbról Kolozsvár-Borcsa Mihály. Nyilvánvaló, hogy szándékosan a legfőbb nyilasok közé raktak. Hallhattam, amikor vitték őket akasztásra, az egyikük, Kassai-Schallmayer be is nyitott hozzám. Az volt az utolsó kívánsága, hogy velem beszélhessem. Bevezetik a cellámba, kezet akar fogni – hát nem fogtam vele kezet.

– Az én kívánságom – azt mondja –, hogy őrizze meg az utókornak az üzenetemet: én forradalmár voltam, és forradalmárként halok meg!

Most mit mondjak erre? Egy „forradalmárnak”! Aki a németek pénzén volt forradalmár Szálesi Ferenc oldalán...

– Jó – mondom –, tudomásul vettem az üzenetét.

– Hogy micsoda képtelenségek jutnak az eszébe valakinek még közvetlenül halála előtt is! Hogy majd éppen én meséljem el könnyes szemmel az „utókornak”, hogy a Kassai-Schallmayer egy igazi forradalmár volt, egy lángelkű, tiszta ember, aki még az akasztófa árnyékában is hű maradt a meggyőződéséhez, az „ügyhöz”!

Nagy gyakorlatom volt a börtönéletben, mégis ez elég nehéz időszak volt. Én már mindent tudtam a börtönletről, nem először voltam magánzárkában sem. Könyveim voltak, folyamatosan olvashattam, beszélgethettem, ha volt kívül, és miről. Jól éreztem magam, már amennyire ez egy börtönben lehetséges. Az idő egyre csak múlt. Körülöttem a sok nyilas, és ügyem nem haladt előre.

Elkezdtem akkor egy éhségstrájkot. Aztán nem sokkal később egy másodikat. Ezt még az *Igazság* című lap is megírta 1946 májusában.

44. dokumentum: Igazság, 1946. május „Ismét éhségstrájkba kezdett... Demény Pál”

Demény Pál nevét a munkásmozgalmak résztvevői ismerik inkább. Az ellenforradalom évtizedei alatt a földalatti kommunista mozgalomnak volt egyik irányítója és szellemi vezetője. Több kommunista tárgyú könyvet írt, amelyekben a kommunista ideológia, a történelmi materializmus dialektikus vizsgáló módszerei alapos ismerőjének bizonyult.

Demény ismerősei és hívei azt hitték, hogy szellemi vezetőjük nagy szerephez és pozícióhoz fog jutni. Ehelyett az következett be, hogy Demény már egy évnél hosszabb idő óta lakója a legkülönfélébb börtöncelláknak. A leghosszabb időt az Andrássy út 60. sz. alatt töltötte. Néhány héttel ezelőtt átkísérték a Markó utcai fogházba. Itt nemrég ötnapos éhségstrájkot kezdett. Ez idő szerint újabb éhségstrájkot folytat Demény azért, mert a fogház kommunista igazgatója bizonyos kedvezményeket megvont tőle.

Azokat, akik a kommunista pártban Demény hívei maradtak, így több csepeli munkást is, mint deménysta szárnyat kizártak a pártból.

A kívülállók érthetetlenül álltak a Demény-rejtéllyel szemben. Azt kérdezik, ha bűnös, miért nem állítják bíróság elé? Miért tartották hosszú hónapokon át rendőrségi őrizetben? Miért nem adnak ki ellene vádiratot? És miért nem adnak felvilágosítást arról, mi is voltaképpen a földalatti kommunista szervezet ismert vezető tagjának bűne?

Mint értesültünk, hosszú előkészítés után most végre elkészült a munkáskörökben sokat tárgyalt Demény-ügyben a vádirat. (...)

A Demény-ügy tárgyalását nemcsak a munkástömegek között, de az egész politikai közvéleményben óriási érdeklődés előzi meg. Mindenki kíváncsi arra, mit szól Demény ezekhez a valóban szörnyű vádakhoz.

Amikor ez a cikk megjelent, akkor persze jöttek, hogy lebeszéljenek. Bálint

Lajos, az ÁVO főorvosa volt az, aki igyekezett lebeszélni. (Péter Gábor bukásakor őt is letartóztatták és elítélték.) Hogy ez mégsem helyes, hogy egy kommunista ilyesmit csináljon a párttal szemben. Valahogy aztán el is fogadtam ezt az érvelést. Öt nap után abbahagytam az éhségstrájkot. Valójában azért hagytam abba a tiltakozást, mert megígérték, hogy hamarosan kitűzik a tárgyalásomat. A Markóból nemsokára aztán átvittek a Gyűjtőbe.

A Gyűjtőfogház parancsnoka azokban az időkben Nagy József, egykori BESZKÁRT-asztalos volt, aki ugyan szervezett tagunk sohasem volt, de lazább formában azért a mi mozgalmi szervezetünkhöz tartozott. Ennek megfelelően elég kellemes fogadtatásban részesültem a Gyűjtőben. Nagy Jóska több olyan fogházórt és tisztviselőt hozott be a személyzetbe, akiket a mozgalomból korábbról már ismertem. Például így lett őrzőm 1946 telén a hadifogságból ejtőernyős partizánként hazaérkezett Lencsés János barátom is a Markó utcai fogházban. Egyik reggel így szólt be a zárkaajtómon: – Pali, ezt a képtelenséget én nem értem. Semmi közöm ahhoz, hogy itt van. – Bocsásson meg. De egy sor más munkásembert is hoztak, és ez egy elég groteszk helyzetet teremtett számomra, de egyben azt is jelentette, hogy nekem mindenben maximálisan kedveztek. Mindennap újságot kaptam, annyi látogatót fogadhattam, amennyit csak akartam, így tovább. Fölhelyeztek az irodára, megint taníthattam – ha nem is éppen politikai szemináriumot, de középiskolát végző rendőrtiszteknek a közismereti tárgyakat. Időnként felmentem Nagy Jóskaéhoz. Kiadósan elbeszélgettünk – ő persze Péter Gábornak is mindenről beszámolt, de ezt én is tudtam. Mivel pedig nekem is elmondott mindent, nem volt ez egy elfogadhatatlan üzlet.

Rövidesen orvosírnok lettem, ez különösen sokat jelentett, mert ennek révén szinte teljesen szabad mozgásom volt az egész börtönben. Még a női részlegbe is bejárhattam, mivel nekem kellett szétosztanom a gyógyszert a betegeknek. Elvileg persze az őrnöknek velem kellett volna jönniük, de ők lusták voltak, úgyhogy magam jártam keresztül-kasul a Gyűjtőn és rengeteg érdekes emberrel ismerkedtem meg.

Nagyon sok jobboldali politikus volt bent akkor, az ismertebbek közül: Kunder Antal, Antal István, Payr Hugó, Rátz Jenő, Baranyai Lipót, Hóman Bálint, Bélydy Alajos. Ezek egyfolytában kormányt alakítottak. tervezték, hogy melyikük milyen miniszter lesz. Jó néhány jobboldali kormány alakult akkoriban ott a Gyűjtő udvarán, krumplihámozás és tökpucolás közben. Persze, csoportokra szakadtak az urak, és a csoportok elég ellenséges viszonyban voltak egymással, mert voltak, akik ragaszkodtak a homogén nyilas, katonai kormányhoz, mások meg, mint például Payr Hugó, hajlandók lettek volna demokratikus elemekkel is koalícióra lépni – hát ez komoly elvi ellentét volt közöttük.

Payr Hugó egyszer még engem is meghívott az egyik ilyen kormányba!

– Ez jobboldali kormány lesz – azt mondja Payr –, de azért szó lehet róla, hogy munkaügyi miniszternek magát is bevesszük. Gondolkodjon rajta!

– Jó – mondom –, köszönöm, de én most egyelőre inkább pihenni szeretnék.

– De ugye azért nem sértettük meg az ajánlattal?

– Nem, dehogy, a viláért sem! – mondom. Csak pucolják tovább nyugodtan a krumplit!

Mulatságos volt az egész – de érdekes is egyben. Hogy ezek az emberek tényleg komolyan számítottak rá, hogy máról holnapra megváltozik a helyzet,

és ők visszakerülnek a hatalomba! Érdekes dolog a börtönpszichózis: ahogy a világtól való elzártság a legirrealisabb álmokba tudja kergetni a rabokat! Ritka volt az olyan értelmes kivétel, mint Antal István, aki azt mondta, hogy őt hagyják békén, ő nem alakít semmiféle kormányt – a többi viszont reggeltől estig ezzel foglalta el magát.

1946-ban tele voltunk még ezekkel a jobboldaliakkal – de ami engem nagyon megdöbbsentett: már akkoriban is egymás után és egyre nagyobb arányban kerültek be baloldaliak, sőt egyre-másra és komolyabb tömegben a kommunisták.

Én meg csak csendben vártam a peremre!

45. dokumentum: A m. Igazságügyminisztertől.

„19.975 szám.

Tárgy: Demény Pál bűnügye

1946. I. M. X.

Utasítom Vezető urat, hogy Demény Pál Nü. 2264/1946. számú bűnügyben a soronkívüliséget rendelje el.

Vádirat beadása után annak egy példányát terjessze fel.

Budapest, 1946. évi május hó 17. napján

A miniszter rendeletéből: dr. Benkő s. k. miniszteri o. tanácsos.

A kiadmány hitelül:

A népügyészség Vezetőjének,

A Budapesti Népügyészség Vezetőjétől.

1946. El. I. D. 695. szám.

Tárgy: Demény Pál bűnügye.

Folyó évi május hó 17. napján 19.975/1946. I. M. X. szám alatt kelt rendelethez hivatkozással Demény Pál elleni bűnügyben készített vádirat egy másolati példányát csatoltan felterjesztem, egyben jelentem, hogy a tárgyrovatban jelzett ügyben a budapesti népbíróság a főtárgyalást f. évi július hó 17. napjának d. e. 9 órára már ki is tűzte.

Budapest, 1946. évi július hó 13. napján.

Lásza Iroda!

Átirat a vádirat másolati példányával:

Magyar Igazságügyminiszter Úrnak,

a népügyészség vezetője

Budapest

A vádirat kézhez vétele előtt ügyvédem, Ujlaky dr. az alábbi levelet írta a nevemben a népbíróság elnökének:

46. dokumentum: Levél a népbíróság elnökének

Tanács-Elnök Úr!

A bpesti Népügyészség a Nbr. 15 §. 5. p. alapján vádat emelt ellenem. Az ügy a Tanácselnök Úr vezetése alatt álló V. Népbíróság elé lett szignálva. A vádiratot még nem kaptam kézhez és így észrevételeimet arra még nem tehettem meg. Már ezuttal is kijelentem, hogy teljesen ártatlannak érzem magamat és biztosan hiszem, hogy a tárgyaláson ez ki fog derülni és felmentést várok. De addig is, míg a tárgyalásra sor kerül, azon kérelmet terjesztem elő, hogy méltóztassék kórházi kezelésemet, avagy „megfigyelőbe” való elhelyezésemet elrendelni. Egy évig voltam a pol. rendőrségen letartóztatásban és itt is már négy hónapja vagyok vizsg. fogságban. Ez a hosszú fogság egészségemet tönkre tette, idegeimet teljesen felőrölte... (...)

A fogház orvosa már többször megvizsgált és kórházi kezelésemet javasolni fogja.

Kérésemet megújítva maradtam

Természetesen én ezekről a technikai részletekről akkor nem tudtam semmit. Az mindenképpen világos volt a számomra, hogy Rákosiéknak is kínos ez a rendezetlen, megoldatlan helyzet, amiben engem tartottak. Az eltűnésem már kezdetben is tiltakozást váltott ki, tudok róla, hogy az ügyemben a parlamentben is felszólaltak. A csepeli munkások is magyarázatot kértek, s láthattuk a korábban idézett néhány kis utasításból, hogy a pártközpont hogyan reagált ezekre a mentőakciókra. Mindenesetre a Csepelen történekről érdemes néhány dolgot felidézniem.

Már a felszabadulás másnapján, 1945. január 10-én elkezdték szervezni az MKP csepeli területi szervezetét. az alakuló ülésen megválasztották a vezetőséget, kommunistákat delegáltak a kibővített községi nemzeti bizottságba, és ugyancsak megválasztották a helyi párt valamennyi munkacsoportját, valamint az új rendőrség parancsnokát.

A vezetőség tagja lett: Kalamár József (elnök), **Fejtő /Fingerhut/ Antal**, Somogyi Antal (alelnök), **Mihala Gyula (titkár)**, Katona Antal (jegyző), Jakab Géza, Antal Imre (pénztáros), Horeczky József, Kovács Ferenc (ellenőr), **Apró Imre, Szigeti János (szervezők)**, Sterbacsek Ferenc és Sándri Antal (könyvtárosok). A vezetőség négy tagja tartozott hozzánk. A pártszervezet alakulását követően a kommunisták kezdeményezésére január második vasárnapján megtartották az első munkásgyűlést. A gyűlésen sok százan vettek részt, bizakodó és lelkes volt a hangulat. A gyűlésen Kalamár József elnökölt. A kommunisták közül az MKP nevében Mihala Gyula tartott beszédet. A szociáldemokratákat Ivanics István, a vasasokat Somogyi Antal képviselte. A fő téma a gyárak, vagyis az élet elindítása volt. Csepel ekkor, 1945 januárjában még elszigetelt fronthezelyzetben volt. A kommunisták kezébe került a rendőrség, a W. M. gyár és a közigazgatás. A pártközpont mégis elégedetlen volt. 1945 januárjának közepén (17-én) alig néhány napos érdemi működés-után feloszlatta a csepeli pártszervezetet.

Az új vezetőséget már a pártközpont választotta ki és Mályi Vilmos (titkár), Kalamár József, Somogyi Antal, Dégen Imre, Katona Antal, Florek Gyula alkotta. A pártközpont azután Köböl Józsefet küldte a pártszervezet élére, később a propagandamunkával Tömpe Andrást bízták meg. Újra kezdődött a pártszervezés, de ezt már a Tisza Kálmán térről dirigálták. Az első legális csepeli pártszervezet feloszlásával egy olyan esemény sorozat kezdődött el Magyarországon, melynek önkényes túlkapásai, törvénysértései, pártszerütlenségei példátlanok és megalázóak voltak, előbb a (csepeli) kommunisták mozgalmára, utóbb az egész ország népére. Ezt igazolja Köböl József visszaemlékezése. De hadd idézzek néhány bekezdést ebből az írásból.

„Már 1944 végén tájékoztatást kaptunk, hogy Budapest felszabadulása után a párttagok a Volksbund Tisza Kálmán téri székházában találkoznak.

Február közepén behívtak a Tisza Kálmán térre, és Kovács István közölte, hogy Csepelre kell kimennem. Ugyanis ott a deményisták alakították meg a pártszervezetet, ezért rendet kellene csinálni. Az utasítást részben ösztönösen, részben tudatosan maradéktalanul nem hajtottam végre. És ez később helyesnek mutatkozott

Csepelre kimenve meglehetősen pezsgő mozgalmi életet találtam, mindenneke-lőtt a Weiss Manfréd gyárban. Az eligazítás úgy szólt, hogy a csepeli pártszerve-

zetet fel kell oszlatni. A pártba csak a régi illegális kommunistákat szabad felvenni és csak azokat a deményistákat, akik önkritikát gyakorolnak deményista múltjuk miatt. Név szerint: Mályi Vilmosra és Kalamár Józsefre utaltak, mint akikre támaszkodni kell és lehet a munkában.

A pártszervezet tagjainak legaktívabb, legelevenebb része a volt deményisták-ból tevődött össze. A kis deményistákkal való beszélgetés során meggyőződtem arról, hogy a kommunista párttal nem ellenségesek, sőt legtöbbször úgy vélte, hogy ő a KP tagjaként tevékenykedett. Ezért az eredetileg kapott utasítástól eltérően semmiféle nagy önkritika kíváncsiságot nem támasztottunk. A deményisták politikai vonala ügyében – az azonnali proletárdiktatúra – konfliktusom nem volt.

Deménnyel egy ízben találkoztam Csepelen 1945 márciusában. Prémek kabátjában, kapkodó, ideges beszédmodorával nem tett rám jó benyomást.”

Köböl egyben-másban téved, és rosszul emlékezik. Az olvasó tudja, hogy 1945 márciusában már az Andrássy út 60-ban voltam. És ha már az emlékezetnél tartunk, megemlítem, hogy 1944-ben az ő nevét is én adtam Viderján lakásán. Többen, köztük Köböl-Weisz is, mint erdélyi menekültek kaptak névpapírt, hogy a rendőrség-csendőrség ne tudja ellenőrizni ezek valódiságát. Mindig olyan illetőségi helyet választottunk, ahol az oroszok már bent voltak. De azért megjegyzem: ez az áttetsző, pártszargonba burkolt butaság és szolgalelkűség a visszaemlékezőre vet rossz fényt, nem rám és mozgalmunkra. Az MKP központi vezetősége nagy gondot fordított Csepel „meghódítására”. Február 3-án a rendőrség épületében megtartott nyilvános gyűlésnek Gerő Ernő volt a szónoka. Február 23-án, a budapesti nagygyűlést megelőzőleg Csepelen a sportcsarnokban Rákosi-nagygyűlés volt. A sportcsarnok színültig megtelt. Szintén Köböl írta: „a munkások egy része, főleg az idősebbek, a beszéddel nem voltak megelégedve. Nem tartották elég hasznosnak, keménynek.” Akárhogyan is, Rákosi akarata teljesült.

Akkor is teljesült, amikor Rajk személyes feladatává tette, hogy foglalkozzon behatóan a „Demény-üggyel”. Nyilván egy olyan logika alapján osztották rá ezt a feladatot, hogy annak idején, 1944 októbertől-novemberig között ő kötötte meg az egyezséget velünk, akkor most hozza rendbe azt, amit elrontott. Ez az eljárás teljes egészében megfelelt a pártvezetésben meghonosodott szokásnak akkor is, később is. Rajk vállalta is a reá osztott szerepet. Ő természetesen pontosan tudta, hogy ez egy koncepció ügy, és azt is, miért van rá szükség. Mégis kénytelen volt vállalni. Máiig sem tudtam tisztázni, hogy miben is állt voltaképpen Rajk valódi szerepe, de néhány részlet azért dokumentálható. Így például a hírhedt-híres csepeli nagygyűlés, ahol Rajknak kellett elmondania, sőt bizonyítania, hogy kifizető-miféle áruló és rendőrhűgöngy is ez a Demény.

„Nézzük a tényeket!”

47. dokumentum: Rajk László 1946. január 4-i beszéde Csepelen

Jegyzőkönyv

„Felvétel 1946. január 4-én a Munkásotthon nagy termében tartott

Kommunista Párt értekezletén. Elnök Thaly elvtárs.
Előadó: Rajk László elvtárs, Tárgy: Demény ügy.

Thaly elvtárs üdvözölte a megjelent elvtársakat és a Szoc. dem. Párt megjelent vezetőseit. Bejelenti a mai pártnap napirendi pontját: Demény Pál politikai és erkölcsi arcának megvilágítása.

Rajk elvtárs előadása következik:

Üdvözlöm én is a csepeli munkásságot, elvtársainkat és a Szoc. dem. Párt megjelent tagjait.

Már régebb idő óta foglalkoztatja Magyarország munkásságát, elsősorban Csepel és még egy pár gyár munkásságát Demény Pál és mozgalmának kérdése. Ebben a kérdésben hónapok óta hangok hallatszanak oly irányban, hogy a K. P. Demény Páltól fél és merő féltékenységből letartóztatták és börtönben tartják. Mivel ellene vád nincs, ezért nem tárgyalják le az ügyét, s ezért nem mernek a munkásság előtt az ő ügyéről beszélni. (...)

Először is hadd válaszoljak arra, hogy miért nem tudtunk hamarabb kijönni Demény Pál kérdésével a széles nyilvánosság elé. Gondoljunk csak arra, hogy a felszabadulás előtti hetekben a börtönökből kiengedték a bűnözőket és az aktákat. Pest ostroma és bombázása következtében a Főkapitányság épülete teljesen megsemmisült. A Törvényszék összes aktáit Sopronkőhidára vitték, majd onnan Németországba. azoknak az iratoknak javarésze, mely igazolja Demény Pál rendőrbesúgó szerepét, megsemmisült(!) Ennek isszuk meg a levét. Nekünk a meglévő iratokon kívül valóságos kutatást kellett indítanunk, hogy előkerüljenek azok az iratok, melyekkel a vádat alá tudjuk támasztani. Nagy gonddal készítettük elő az iratokat, hogy egy ilyen ügyet nyilvánosságra hozzunk.

Semmi lelkiismeretfurdalásunk nincsen azért, hogy eddig az ideig Demény Pál vizsgálati fogságban ül. Emlékezzünk arra, hogy az elmúlt rendszerben hány jó elvtársunk ült sokkal tovább is vizsgálati fogságban, éppen azért, hogy most egy gazember, egy elvetemült figura, aki maga is egyike volt azoknak, akik előkészítették a jelenlegi ... hogy mennyi ideig ül vizsgálati fogságban, nem okoz nekünk lelkiismeretfurdalást.

Ezt válaszolom a fölvetett szempontokra röviden.

Most, hogy a legfontosabb iratok, jegyzőkönyvek a 30-as évekből össze vannak gyűjtve, ha hézagosak is, de elegendők arra, hogy a munkásság előtt bebizonyítsa Demény rendőrbesúgó szerepét.

Hogy Deménynek a magyar fasiszta politikai osztállyal kapcsolata volt, ezt a tényt nem nagyon kell bizonyítani, mert ő ezt nem is titkolta. Szűkebb munkatársainak be is vallotta, hogy őneki kapcsolata van a magyar politikai nyomozó osztállyal. (...)

Nézzük meg, hogy Demény hány nyomozóval tartott kapcsolatot!

Hain Péter, Wayadt Tibor, K. Horváth, Juhász testvérek, Hetényi, Schweinizer.

Most felolvassok az elvtársaknak egy pár vallomást, amit a nyomozók vallottak Deménnyel tartott kapcsolatukról. (...)

A volt Demény mozgalom vezetői azt mondják azonban, hogy mi erről nem tudunk. Azonban azért tartotta fent Demény Pál a kapcsolatot, hogy ezáltal lehetőséget teremtsen arra, hogy a sajátmaga párthíveit a lebuktatól védje, a rendőrséget félrevezesse és egy nagy forradalmi mozgalmat építsen.

Tehát a kérdés, amit bizonyítani kell, az, hogy Deménynek milyen szerepe volt a magyar munkásmozgalomban? Hogy tényleg besúgó volt-e, vagy pedig a forradalmi munkásmozgalmat szervezte? (...) De mi tényekkel is akarjuk bizonyítani, hogy nem forradalmi munkásmozgalmat szervezett, hanem a leggyalázatosabb besúgást és provokációt végezte. (...)

Nézzük meg először, milyen volt a magyar és német Gestapó felépítése! Nem volt olyan kis műhely vagy hivatali szoba, ahol a német kémrendszernek

egy megfigyelője ne lett volna. Nem, a besúgó hálózat mellett volt egy megfigyelő hálózat is kiépítve. Magyarországon is ez volt a politikai osztály felépítése. Demény nem kis spicli volt. Neki az intelligens besúgó szerepe jutott. Mert képzett is volt, azonkívül ravasz is. De nézzük meg azokat az adatokat, melyeket Demény Pál szolgáltat, nézzük meg, mint mond ő? (...)

1938-ban történt egy letartóztatás. (...) Elfogták őket. Az ítélet megfellebbezésénél saját maga vallomást tesz. Beszél arról, hogy a munkásmozgalomban mit neveznek Demény frakciónak. (...)

Most az a kérdés, hogy hogyan hajtotta Demény munkáját végre, hogyan tudta Demény megtéveszteni a becsületes munkásembereket. Olyan becsületes munkásembereket, mint Drahos és még többen. Bevonta őket tanulókörökbe. Deményt ők sokszor heteken, hónapokon keresztül nem is látták. Kiválasztott egy pár komoly, jellemes munkásembert, megszervezte belőlük a tanulóköröket. Ezek jelentették azt, hogy a munkásságnak bizalma volt Deménnyel szemben. A bizalmat Drahos és a többi becsületes munkás szerezte meg neki. Ő nem akart széles munkásmozgalmat szervezni. 1943 végéig csak tanultak. Ezek nem jelentettek veszélyt a rendőrségnek. (...)

1942-ben Demény felkeresi Wayandt Tibort. Wayandt: 1942 nyarán sűrűbben jár hozzám Demény. Eddig is meg volt közöttünk a kapcsolat, de ez igen laza volt. Demény akkor egy ajánlatot tett nekem. A rendőrség hallgatólagos beleegyezésével szervez egy erős csoportot. Egy ellenzéki kommunista pártot. (...) 1944 évben Demény hozzáfog ennek a csoportnak a megszervezéséhez, olyan szándékkal, hogy alapot teremthessen magának arra, hogy egyenlő félként fellépve zsarolhassa a Kommunista Pártot. Szervezetének a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet adta. A nemzetközi munkásmozgalomban ehhez hasonló szegycinteljes eset még nem történt, hogy egy 25 éves pártnak a nevét kisajátítsa. Ezzel a név kisajátítással Demény azt akarta, hogy a munkásság jelentős része vakon bízson ebben a pártban és csatlakozzon hozzá. Tehát ő ilyen módon akarta a munkásság széles rétegeit leállítani maga mellé. 1944 november 6-án együtt vagyunk és beszélgetünk. Megérkezik a megbeszélésre Molnár kiküldöttje, Dudás mérnök. Azt kérdezi tőlünk elvtársak, kik vagytok? Mondjuk neki, a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagjai és te ki vagy, kitől jössz? – kérdeztük tőle. Azt feleli, a Kommunisták Magyarországi Pártjától vagyok kiküldve. Azt üzeni a Kommunista Párt a Kommunista Pártnak, hogy vagy hozzájárultok az általános sztrájkhoz, vagy elsöprünk titeket. Mi persze megmondtuk, hogy ehhez semmi körülmények között nem járulunk hozzá. A dolognak a lényege az, hogy ezzel a frakcióval összejöttünk megbeszélésre. Mi kerestük az alkalmat, hogy a munkásosztály egységét megeremtsük. Demény ezt nem akarta, hanem azt, hogy neki egy bizonyos tömeget kell teremteni. Ez a munkája nem sikerült, mert az illegális kommunista párt erős volt. (...)

A következő tárgyaláson Gisitz Endre vett részt. Mi megkérdeztük tőle, elvtárs ti kik vagytok? Gisitz erre azt válaszolta, mi vagyunk az egyetlen törvényes magyarországi Kommunista Párt. Nálunk van a megbízólevél Új Moszkvából, kapcsolódjatok hozzánk.

Mikor látták, hogy erre nem vagyunk hajlandók, azt mondták, hogy kössünk egyezséget jegyzőkönyvileg, melyben elismeritek, hogy egyenlő tárgyaló felek vagyunk. Azt mondtuk, erről szó sem lehet. Az egész politikátok helytelen, kövessétek a mi utasításainkat. Ezt a megbeszélést egy harmadik követte. Akkor azt mondták Molnárék, »mi hajlandók vagyunk belátni azt, hogy rossz volt a politikánk. De jó szándék vezetett minket, s nagy tömegeink vannak. Állapodjunk meg abban, hogy a felszabadulás után az üzemek munkássága válassza meg, hogy kik legyenek a vezetőink«. Mi nem voltunk hajlandók belemenni, így a tárgyalás eredménytelen maradt. Az utolsó tárgyaláson maga Molnár is részt vett (aki nem volt más, mint Demény Pál). Azt mondtuk neki »Az utolsó alkalom az, hogy mi ide eljövünk veletek tárgyalni. Akartok-e velünk tárgyalni... vagy nem?«

Demény azt válaszolta, hogy nem. Mi erre felálltunk és kiindultunk, ekkor Demény utánunk szólt, mik a feltételek? Mi a következőket mondtuk:

- »1. Hivatalos elismerése annak, hogy az egész eddigi politikátok helytelen, munkásegységet bomlasztó frakció.
2. Hivatalos beismerése annak, hogy a Kommunista Párt nem ismeri el tagjaitoknak a múltban végzett munkáját, s csak akkor veszi fel tagjai közé, ha erre érdemesnek találja.
3. Bejelenti azt, hogy mint kártékony szervezet, azonnal feladjátok minden önállóságotokat és követitek utasításainkat.
4. Ha valakinek Deménnyel volt kapcsolata, az kijelenti, hogy minden összeköttetést megszakít vele.«

Molnár /Demény Pál/ mindent elfogadott.

Ha Deménynek van saját politikai felfogása, akkor nem fogadta volna el ezeket a feltételeket.

Ez volt Deménynek teljes politikai pályafutása.

És vajon volt-e ennek politikai háttere? Volt! Önéletrajzában ezt írja: 1929-30-ban kint járt Németországban, szoros kapcsolat fűzte Willie Münzenberghez. Hogy ez ki volt, azt hiszem, mindnyájan tudjuk. Willie Münzenberget 1934-ben kizárták a pártból. Ez az ember teljesen Trockij irányzatú volt. Nem volt ideológiai alapja. Sztálin a trockistákra azt a kijelentést tette, hogy Leninnek volt igaza, és éppen ezért maga döntötte el a vitát közöttük, a trockistáknak nincs ideológiai alapjuk. Ha megmaradnak az elgondolásuk mellett, akkor lezülленek kártevőkké.

De nézzük meg, mit csinált Demény a felszabadulás óta.

Múltbeli tevékenysége a következő volt:

1. Ifjúsági mozgalomban vett részt.
2. Frakciót szervez.
3. 1935-ben a rendőrség szolgálatába kerül.
4. 1936-ban az Örök forradalom címen újságot szerkeszt.
5. 1944-ben megszervezi akcióját.

Most pedig a felszabadulás után hajlandó a legsötétebb reakció szolgálatába állni.

A börtönből utasításokat ad ki, hogy mit kell a deményistáknak csinálni.

Elterjeszti azt, hogy a Magyar Kommunista Párt a felszabadítás után fordított november 7-ét csinált.

Többek közt »kénytelen vagyok azt megállapítani, hogy Magyarországon konszolidáció csak akkor lesz, ha a jelenlegi pártvezetők ki lesznek cserélve. A Kisgazdapártot és az angol irányzat embereit is fel kell használni a jelenlegi pártvezetés eltávolítására. Széles frontot kell kiépíteni a Kommunista Párt ellen.«

Delegációk küldése.

Egy beadványt írtak az angol Misszióhoz. Az angol reakciót akarják felhasználni a Kommunista Párt ellen. »Fel kell keresni Zsedényit – írja egyik levelében – s tudatni kell vele, hogy a munkásság vezére börtönben ül.«

A kormányhoz mentek delegációval. A kormány előtt egy beadványban a kommunista pártot a legsötétebb hitleri módszer gyanújával vádolják meg. Azt írják, hogy Deményt a Kommunista Párt elteszi láb alól s azt a hírt terjesztik el róla, hogy öngyilkos lett.

(...) Hadd szóljak most azokhoz, akik Demény táborában voltak. Mi nem akarunk a munkásosztályon belül kategóriákat felállítani. Csak egyenes, becsületes, tisztességes munkásembereket. Még akkor is, hogyha útjukba hiba vagy botlás történik. Éppen ezért mondjuk, hogy a mozgalomban mindenkit egyformán értékelünk, akár a szociáldemokrata pártban volt, akár kommunista, akár a deményisták között volt, de csak addig, amíg becsületes, jó szándékú és képviselője a munkás érdekeknek. De az olyanokat pártunk tagjai között meg nem tűrjük, akik a párttal szemben ellentáborot akarnak toborozni, az ilyenekkel szemben a legkíméletlenebbül

fogunk eljánni. Ez a pártból való kizárás.

Nekünk fáj a legjobban, hogy ha egy munkástársunkat meg kell bélyegezni, de kénytelenek vagyunk ehhez a módszerhez nyúlni. A tényeket napfényre hoztuk, de a tények bemutatása után vége a türelmünknek. Aki ezek után sem tartja be a Párt fegyelmi szabályait, az egy húron pendül Deménnyel és azoknak sem a párton, sem a munkásmozgalmon belül helyük nincs.

Itt Csepelen történtek zavarok, melyeket a párt nem tesz magáévá. Négy deményistát elbocsátottak és kizárásokat eszközöltek. Nem tudunk egyetérteni ezzel a határozattal, ami itt szombaton történt. Ne érjen vád senkit az elkövetett hibák miatt. Adják meg a módját annak, hogy ezek mint becsületes munkások továbbra is dolgozzanak. De azután az este után, aki hibát követ el, annak jogosan meg kell kapnia a büntetését. Mi a magunk részéről nem térhetünk napirendre olyan kérdés fölött, hogy idáig ment el egyes munkásemberek magatartása. Be kell jelentsem azt, hogy efelett nem térünk napirendre, a fő szerkesztőit a dolognak ki fogjuk zárni a pártból. (...)

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban ez az álláspontja a pártnak és elvárjuk a csepeli párttagjainktól, hogy ezt így fogadják el ők is. (...)

Volt, aki elfogadta, volt aki nem. Fejtő /Fingerhut/ Antal, Bors Frigyes, Viczián Sándor, Vida Lajos, Ruff Imre és mások biztosan nem, ők mellettem nyilatkoztak. Politikai vádiratom képtelenségeit most nem tartom fontosnak külön-külön megcáfolni. Egyet mondhatok: képtelen hazugság minden szava! Ezek egy részéről már az olvasó is tudja, hogy zagyvaságok és ostobaságok. Az igen éles és primitív hangnem ma is megdöbbsent, és a terv kiagyalói helyett is szégyellem magam.

Emlékezhetünk, a pártközpont belső utasítása értelmében ki kellett zárni a pártból húsz embert, deményistákat, potenciális deményistákat és állítólagos deményistákat.

48. dokumentum: *A Demény-ügy tárgyalása Csepelen Fogaskerek, 1946. január 12.*

„Lázás izgalommal várta Csepel munkássága január 4-én Demény Pál tárgyalását és ezzel kapcsolatban a csepeli frakciós csoport felszámolását. A taggyűlés 4 órára lett hirdetve, a színházterem zsúfolásig megtelt. Az MKP tagokon kívül megjelentek a Szociáldemokrata Párt vezetősége, továbbá az érdekeltek. (...)

Feltűnő érdeklődés mellett kezdte meg Rajk elvtárs, a Nemzeti Főtanács tagja Demény Pál munkásellenes rendőrbesúgó tevékenységének ismertetését. (...)

A lebilincselően érdekes előadás után a volt Demény-csoport tagjai szólaltak fel. Rajk elvtárs előadását és az elébük tárt adatok hitellességét elismerték, Deményt Pált megtagadták és hitet tettek az MKP és annak vezére, Rákosi Mátyás mellett.

Az MKP frakciós pártellenes tevékenységéért tagjai sorából törölte a következőket: Vida Lajos, Fingerhut Antal, Balla Lászlóné, Apró Imre, Bors Frigyes, ifj. Viczián Sándor, Perger Károly és Klement Józsefet; szigorú megrovásban részesítette. Rácz József, Máthé Lajos, Ruck Imre elvtársakat.

Az MKP központi vezetősége kíméletlenül elsöpri és kiközösíti mindazokat, akik a pártban bomlasztó tevékenységet fejtenek ki, a többség, a munkáosztály árulóivá válnak, a fejlődést, a demokratikus kibontakozást hátráltatják.”

A példastatuálás megtörtént, az „érdekelteknek” csak egy része volt ott: én

már tizenegy hónapja börtönben, elvtársaim a vádlottak padján ültek. Megőriztem egy a „taggyűlésre” szóló meghívót, eredetileg egy elvtársamnak volt címezve. Ott állt rajta az is, hogy pártbüntetés terhe mellett köteles megjelenni a gyűlésen.

Talán egyetlen dologra érdemes még kitérnem. A vád és a per legfőbb tárgyi bizonyítékeként fölemlített rendőr és csendőr vallomásokra, azok hitelességére, bizonyító erejére. A vallomások másolatai, ha töredékesen is, megmaradtak irataim között, így dokumentálni tudom mindazt, amit leírok. A nálam lévő jegyzőkönyvek néhány sorát idézem.

49. dokumentum: Jegyzőkönyvi részletek a Horthy-féle politikai rendőrség tagjainak vallomásaiból

(Kékkövi csendőrnnyomozó 1945. május 21.)

„Én mint csendőrségi nyomozó, szolgálatot teljesítettem 1942 március óta. Az 1943 év kora tavaszán Soroksáron a Szt. László úti községházán teljesítettem szolgálatot. Ekkor Juhász István vezetése alatt álló nyomozó csoportunk letartóztatta Deák György, Goldsteinné Bánó Magda és társait.

A lefogatás előzményeiről előadom, hogy annak elindítója az osztályunk fizetett kémje, B. 115-ös jelzést viselő kispesti Kovács Károly, aki kémiszolgálatba beépítette Nagy László csendőrmestert, s ezek kapcsolatát találtak Rózsa Pállal, Hauser Károllyal és másokkal.

(...) Így figyelve volt egy Csillag nevű, ez vette át Deáktól a röplapokat és így Deákhöz is eljutottunk. (...)

A vallomások során gyakran felmerült Demény Pál neve, de itt a fővádlott Deák vallomása döntő volt, aki kijelentette, hogy Deménytől függetlenül dolgoztak, mert ő nem volt hajlandó belemenni az ő általuk kívánt akciókba.

Dacára ennek, a vallomások alapján több deményistát le akartak fogni, s hallottam egy értekezleten, amikor Juhász kijelentette, hogy »No még beleverek a Demény Pali sovány pofájába«. A lefogatás, hogy miért nem történt meg, azt nem tudom.”

(Cser István rendőrfelügyelő 1945 október)

„Deményről úgy a rendőri, mint politikai körökben az volt a felfogás, hogy ő »kétarcú Janus«. Más az arca a kom. párt felé, de más akkor is, amikor nem párttaggal, hanem egy másfajta politikai beállítottságú emberrel beszélt. – Véleményem szerint ez nem áll fenn Deménnyel szemben, ezt csak azzal érdemelte ki, hogy természeténél fogva olyan kíváncsi hanghordozással beszélt. Azt azonban, hogy ezt valaki felismerje benne, ahhoz igen jól kell ismernie ezt az öreg politikai rókát.

Szerintem Demény Pál egy nagyon képzett baloldali exponens, azonban felfogását és meggyőződését nem kom.-hoz illő radikális formában, hanem emberileg átérezve „szalon” formában igyekszik érvényesíteni. Röviden csak annyit, amit egyszer a jó öreg Csocsótól hallottam Demény személyével kapcsolatban: »Ha minden bolsi úgy akarná az eszmét diadalra juttatni, mint ez a Pali, akkor nekünk más foglalkozás után kellene néznünk.« Ezt úgy értelmezte, hogy megnyerő beszédmodoránál fogva sokkal nagyobb lenne az eredmény, mint a jelenben is, sajnos a bőrünkön tapasztalható másfajta kom. módszerekkel.

A Visegrádi utcában lakott egy Demjén Pál József nevű volt riporter, író foglalkozású kom. exponens, aki a többszörös lebukás után Sombornak, ill. dr. Wayandnak a bizalmi embere lett. A mozgalmisták között is igen sokan összetévesztették Demény Pál íróval. Ez a Demjén Pál igen szorgalmas B. egénye volt osztályunknak. (...) Hosszú éveken keresztül Hlaván Ilona volt reá küldve Demény Pálra, ez egy szövőné volt. Kispsten lakott a Villany utcában. A legeredményesebben Ilona dolgozott Demény ellen.”

(Hajnácskői László csendőrezredes 1945. november 23.)

„A kémelhárító osztályon teljesítettem szolgálatot, az egyik feladatomból volt a szovjet és a kommunista kémelhárítás. Emlékezetem szerint 1938 őszén az akkori belügyminiszter, Keresztes-Fischer előzetes jóváhagyásával a kémelhárító osztály egy nagyobb szabású kommunista szervezkedés leleplezésével, a központi csendőri nyomozó parancsnoksággal együtt részt vett. (...)

A csendőri nyomozók Pesterzsébeten több kommunistát őrizetbe vettek. Az őrizetbevételnél volt egyik csendőri altiszt engem távbeszélőn felhívott és kért, hogy azonnal szálljak ki Pesterzsébetre [helyesen: Csepelre], mert az egyik őrizetes egy tiszttel valami fontosat közölni akar. A kapitányságon megjelenve az őrizettest elővezetve, ki Demény Pál volt, ő négy szemközt azzal az indoklással kérte elbocsátást, hogy Dr. Wayandnak a főkapitányság politikai osztályán ezt a rölapot besűgta. (...)

(Wayand Tibor 1945. november 22. és 25., 1946. február 15.)

„Demény Pál 1942 év nyarán kezdett el hozzám sűrűn járni. Addig is megvolt közöttünk a kapcsolat, de az igen laza volt. Én ugyanis nem tartottam különösen értékes beszélgetéseknek. Ez idő tájt állott elő azzal a tervvel, hogy a rendőrség hallgatóságos beleegyezésével szervez egy erőteljes csoportot, mint mondotta »Ellen Kommunista Pártot«. (...)

Demény tervét a magam részéről nem tartottam egészségesnek, mert amint neki mondtam, akár ő áll az ellenpárt élére, akár más állna oda, maga csak a háttérből irányíthatná a szervezkedést, a moszkvai kapcsolat hiányában fejlődésképtelen lenne.

Demény sem tőlem, sem Schweinitzertől anyagi juttatást nem kapott. Erre nem is volt szüksége, mert mint egy műszappan társtulajdonosa, szépen keresett. Az volt az érzésem, hogy azért ragaszkodik Sombor-Schweinitzhez és hozzám, mert igen nagyon félt a csendőröktől és velük szemben nálunk védelmet sejtett. (...)

Arról sem tudok, hogy Demény által közölt, Schweinitzernak szolgáltatott adatok alapján buktak volna le emberek, mert ezeket is nekem kellett volna feldolgoznom. (...)

Nem sokkal később Hain Péter csoportjában dolgoztam, aki megbízott több ízben azzal, hogy Deménynek – emlékezetem szerint – 10 P-t adjak át. Ilyen megbízatást több ízben is kaptam, amit természetesen minden esetben teljesítettem is. Határozottan emlékszem arra, hogy Hain Péter kisebb jelentésekért több esetben nem személyesen, hanem közvetve juttatott kisebb összegeket és azokat hetenként vagy kéthetenként juttatta. Talán három-négy hónapon át lehetett ilyen kapcsolatban, amikor Hain Péter beszüntette a juttatásokat, mondván, hogy Demény értéktelen ilyen szempontból, mert a kommunisták gyanakodnak rá és maguk közül kizárták.” (Hain Péter 1945. november 28-án aláírt jegyzőkönyvéből)

„A csepeli lebukásokkal kapcsolatban emlékszem arra is, hogy Demény a röpiratot felhozta Wayandnak és úgy állította be a dolgot, hogy komoly üggyről van szó és az ő kezében vannak a szálak. (...) Természetesen meg voltam lepve, amikor tudomásomra jutott, hogy Demény maga a röpirat készítője. Emlékszem még arra, hogy egy alkalommal Demény felesége Wayandnál és ennál is járt, hogy járjak közbe Demény szabadonbocsátása érdekében, amit azonban nem tettem meg, mert nem voltam híve az ilyen provokációnak. Más mondanivalóm nincsen.”

Hain Pétert, Wayand Tibort és Hajnácskői Lászlót nem sokkal vallomásaik aláírása, bírósági tárgyalásomon való tanuskodásuk után kivégezték. Becsapták és kijátszották őket ellenem. Azt mondták nekik, hogy ha ellenem vallanak, megússzák börtönnel, nem fogják őket felakasztani. Tollbamondásaikat Péter Gábor utasítására igyekeztem ellenem szóló vád- és bizonyítékanyagga preparálni, amint látni fogjuk, nem túl nagy sikerrel.

Persze becsapták őket: felakasztották mindet. Erről a mesterkedésről nekem még maga Wayand Tibor, a Horthy-rendőrség politikai csoportfőnöke is beszámolt. Együtt voltunk a Gyűjtőben, és a vasárnapi sétán kilépett a köréből, átcsúszott az enyémbe, mögém, és azt mondta:

– Demény, benn volt a feleségem, holnap kivégeznek.

– Ne beszéljen ilyet – mondom –, hát csak nem?

– De igen – azt mondja. – Pedig Péter Gábor nem ezt ígérte nekem. Azt ígérte, ha maga ellen vallok, akkor ...

És teljes nyíltsággal elmondta ott séta közben az egész históriát, akkor már a megtört emberek teljes nyíltságával. Tényleg fel is akasztották másnap.

Rákosiéknak kapóra jöttek a csepeli gyárakban 1946 januárjának elején kirobbant sztrájkok. Sajtóhadjáratot indítottak ellenem és a „deményisták” ellen. A *Szabad Nép* kezdte, a *Független Magyarország* folytatta.

50. dokumentum: *Szabad Nép*, 1946. január 6.; *Független Magyarország*, 1946. április 1.

„Az üzemek munkássága tiltakozik (...)

Az újpesti és Váci úti gyárak határozata elítéli a csepeli sztrájkokat

(...) A küldöttek kívánságára Kisházi elvtárs számol be az eseményekről.

(...) A dolgozók jogos elégedetlenségét felelőtlen elemek – akiknek jórészt a későbbi vizsgálat során kiderült, hogy nyilasok voltak – tüntetésre és sztrájkok szítására használták fel. Akciójukat a deményisták kis csoportja támogatta, amely politikai előnyt akart szerezni magának a pillanatnyi nehézségek által szült helyzetből. Amint kiderült, ez a csoport az elégedetlenséget szándékosan növelte azzal is, hogy a karácsonyi szünnapokat megelőzően elszabotálta a kenyér kiosztását és így 80 mázsa kenyér maradt a gyár élelemraktárában akkor, amikor a dolgozók egy része egy falat kenyér nélkül volt kénytelen ünnepelni. A Fegyver- és Gépgyárban meg a Ganz-kocsigyárban keletkezett sztrájkokra – a vizsgálatok adatai szerint – ugyan-csak a deményisták és az öntudatos munkások soraiban megbújt reakciók bujtattak! (...) Azt akarjuk, hogy végre rend legyen az üzemekben.”

A támadás a W. M. gyár gazdasági osztálya, mindenekelőtt annak vezetője, Bors Frigyes ellen irányult. Ez az osztály szervezte a gyár dolgozóinak és Csepel lakosságának élelmiszerrel való ellátását. Mivel a kirobbant „vadsztrájkok” igen rosszul érintették a pártvezetést, a jól bevált szokásuk szerint bűnbakot kerestek. Találtak is. Semmilyen lázításra nem volt szükség, mert a helyzet volt már-már elviselhetetlen. Csepel munkássága ellen az újpesti és a Váci úti gyárak munkásait próbálták felsorakoztatni, hogy tiltakozzanak: „a lelkiismeretlen izgatók akadályozzák őket országépítő munkájukban”.

Az események hatására engem Vácra, a fegyházba expedáltak, mert amint Nagy Jóska beszámolt róla, azt gondolják hogy a börtönből én irányítom a sztrájkot! Vác messzebb van!

A polgári ellenállás valamikori lapja a *Független Magyarország* igen aljas és útszéli támadást intézett ellenem. Ezt írták: „Hain Péter detektívjei kérlelhetetlen harcot folytattak a baloldal ellen. 1942-ben dr. Wayand Tibor detektívfelügyelőnél megjelent a politikai rendőrség besúgója, Demény Pál és jelentette: – Újpesten a munkások erősen szervezkednek. (...) Demény besúgója alapján 25-26 embert vettek őrizetbe, akiket az Andrássy laktanyába szállítottak.

Ezeknek az volt a bűnük, hogy a Szabad Népet olvasták és részt vettek a baloldali mozgalmakban. A nyomozás során néhány nap múlva Demény Pál segítségével sikerült elfogni a kommunista párt vezetői közül Rózsa Ferencet, Schönherz Zoltánt, Horváth Mártont, Rajk Lászlót és Kállai Gyulát. (...)”

Már csak két és fél hónap van hátra a tárgyalásig. Erősödnek a koncepciók elemek: már ott tartunk, hogy mindenkit én buktattam le. Ez a vádtechnika a Rajk-cirkusz idején újra előkerül. Rajk is mindenkit rendőrkézzre adott, akivel csak kapcsolata volt.

1946. július 17-én zajlott le a perem. Nevetséges és furcsa egy per volt. Az volt a cél, hogy valamiképpen „törvényesítsék” a fogvatartásomat. És lehetőleg nyilvánosan kompromittáljanak a mozgalmunk tagjai és mások előtt. A per szín helye a Markó utcai Fogház. Egy kis teremben körülbelül negyvenen voltak jelen, nagyon meleg nyári nap volt. a bíróság összetételét Farkas Mihály határozta meg. A politikai vádló és népügyész Orbán László. (A másik népügyész dr. Kálmán György.) Orbán személye és szerepe nem véletlen. Még 1933-34-ben ismertem meg őt. Mi vontuk be Orbánt az OIB munkájába. Aztán 1942-ben az történt vele, hogy valamilyen mozgalmi ügyben megvesztegette a horthysta rendőrség egy-néhány tagját, személy szerint Wayand csoportfőnököt. Egy utcai találkozásunk alkalmával nekem is ő mutatta meg Wayandot, úgy hogy nagyon helyesen és tisztességesen járt el Orbán, mert az 1942-es nagy lebukások idején néhány ember biztonságát, életét pénzért váltotta meg a teljesen korrumpálódott Wayandtól. Ugyanezt csináltam én is a következő években. De az ilyesmi nem maradt nyom nélkül, többen tudtak erről is, arról is a mozgalomban. De ez nem is volt titok, legalábbis úgy nem, hogy szégyellnünk kellett volna. Legalábbis akkor nem. Orbán később eltávolodott tőlünk, de Rákosiék felhozták Orbánnak ezt az „ügyét”. De már úgy, hogy ő kapcsolatot tartott fenn Hain Péteréssel. És nyilván neki is azt mondták, amit Rajknak: „elnézik” ezt a kis „kisiklást”, elfelejtik az egészet, de a peremben vállalnia kell a vád képviselését. Vállalta, így lett az én politikai ügyésem. És így született ellenem az egyik vádpont: hogy én kapcsolatban állottam a horthysta rendőrséggel.

A tanácsbíró Dr. Horváth, a népi ülnök Köből József volt. A tárgyalás állítólag nyilvános volt, de csak a számozott meghívóval rendelkezők lehettek jelen. Csak a pártközpont útján lehetett belépőkhöz jutni, no azért Déry Tibor végigizzadta a tárgyalásomat. Egy komédia volt az egész. Én csak nevettem végig, ahogyan felolvasták a vádiratot.

– Majd – azt mondja az egyébként elég rendes tanácsbíró – nem fog ilyen jóízűen mulatni, ha meghallja az ítéletet! Könnyű volt neki: ő már tudta, mennyire fog engem elítélni...

51. dokumentum: Vádirat

Budapesti Népügyészségtől

1946. NÜ. 2264/1. sz.

A Budapesti Népbíróságnak,

BUDAPEST.

A nyomozás iratait idezárva a következő
vádirat

benyújtásával küldöm meg.

1946. évi február hó 16. napja óta előzetes letartóztatásban lévő

Demény Pál

/1901. Budapest, anyja Goldschmidt Aranka, nős, író foglalkozású, budapesti Mogyoródi u. 79. sz. alatti lakos/ terheltet vádolom

az 1945. évi VII. t. c. által törvényerőre emelt

I./ Nbr. 11. §. 5. pontjába ütköző háborús bűntett

II./ Nbr. 13. §. 2. pontjába ütköző háborús

III./ Nbr. 15. §. 5. pontjába ütköző

népellenes bűntett elkövetésével, mert

terhelt 1919. óta részt vett a munkásmozgalomban. Az 1920-as évek második felében azonban a legálisan működő szociáldemokrata párttól, az illegálisan működő kommunista párttól önálló utakra lépett és külön frakciót alapított. 1936. évben a politikai rendőrség által történt megfigyeltetését megszüntetendő felkereste a rendőrség politikai nyomozócsoportjának vezetőjét, Hain Pétert és felajánlotta neki szolgálatait. (...)

Adatszolgáltatásai közül különösen kiemelendő:

1.) Budapesten 1936. évben a Podmaniczky utca egyik vendéglőjének különtermében szemináriumot tartott, általa toborzott hallgatóságnak. (...) A tettenért személyeket a rendőrség politikai osztályára kísérték, s őket politikai előéletükhöz képest rendőri felügyelet alá helyezték, vagy internálták, terheltet, mint előadót azonban másnap szabadlábra helyezték.

2.) Budapesten 1936-38 években több írásbeli tájékoztatást adott Hain Péternek, melyből őt a munkásság hangulatáról, és a munkásmozgalmak helyzetéről tájékoztatta.

3.) Budapesten 1938. év szeptemberében a nyomozás során közelebbről meg nem határozható időpontban az általa vezetett frakció „A Cseh Nép Nem Ellenségünk” címen terhelt által szövegezett röpiratot adott ki, „Szociáldemokrata Párt” terhelt a röpirat 3 példányát, még mielőtt annak létezéséről a rendőrség tudomást szerzett, felvitte Hain Péterhez... (...)

4.) Budapesten az 1930-as években, de a nyomozás során közelebbről meg nem határozható időpontban, egy ismeretlen csepli könyvkereskedő nevét, aki az általa írott könyveket vásárolta, kiszolgáltatta a rendőrségnek. (...)

5.) Budapesten 1940-es években, (...) terhelt Pintér István cukrászmun-kás, egy illegálisan működő Pest környéki munkásmozgalom szervezőjének nevét Takács Pál György politikai detektívnek kiszolgáltatta. (...)

6.) Budapesten, 1942. év tavaszán közölte Wayand detektívfelügyelővel, hogy a magyar kommunista párt „Szabad Nép” Rákosi Mátyás lapja címen illegális újságot jelentet meg. Ezzel előmozdítója lett annak a rendőrségi akciónak, mely a mind jobban terjeszkedő békepárti munkásmozgalmi szervezkedéseket visszaszorította és őket szervezeteiknek akcióképességük rováására menő széttagolására készítette.

7.) Budapesten 1942. év nyarán felajánlotta Wayand Tibornak, hogy „Ellenkommunista Pártot” szervez. (...)

8.) Budapesten 1942-43. években terhelt által vezetett frakció összekötésben volt a Deák-Mayer féle illegális szervezkedésekkel. Minthogy azonban utóbbiak a frakció tétlensége miatt önálló útra léptek, terhelt igen súlyosan megfenyegette őket. Fenyegetése után a rendőrség a Deák és Mayer féle szervezkedés tagjait elfogta, s bár ők terheltre, s az általa vezetett frakciókra igen súlyosan terhelő vallomást tettek, közülük senkit őrizetbe nem vettek. A lefolytatott nyomozás irataiba Wayand Tibor terheltnak betekintést engedett. A letartóztatott személyek a büntető intézetekből hozzátartozóikhoz intézett leveleikben „Pali bácsi rossz ember”, „Pali bácsi csirkefogó” kitételekkel utaltak arra, hogy leleplezésükben terheltnek része volt. A letartóztatott személyek közül többeket halálra ítélték, s bár őket nem végezték ki, többen a letartóztatás alatt elszenvedett megkínzásukba büntető intézetekben meghaltak.

9.) Budapesten 1943. évben terhelte közölte Wayand Tiborral, hogy a Soroksáron folyó illegális szervezkedés Scháberger nevű személyen keresztül göngyölíthető fel. Közlése nyomán a csendőrnnyomozó osztály Schábergeren keresztül leplezte le és göngyölítette fel a szervezkedést.

10.) Budapesten 1943. évben, (...) egy kommunista párt által terjesztett illegális röpcédulát küldött Wayand Tibornak azzal, hogy annak szerzőit igyekszik felkutatni és megnevezni.

11.) Budapesten 1944. év tavaszán a svábhegyi Gestapónál történt rövid fogvatartása alkalmával egy Katz László nevű (esetleg álnév) egyén megkérte őt arra, hogy kiszabadulás esetén a lakásában elrejtett 1 300 dollárt helyezze biztonságba. Kiszabadulás után a dollárokat fel is kutatta, meg is találta, s személyesen a svábhegyi Gestapónak beszolgáltatta.

12.) Budapesten 1944. év tavaszán Cser István detektívnek átadott egy kommunista röpcédulát azzal, hogy azt ismerősétől kapta, akivel több ízben fog találkozni, s róla közelebbi adatokat fog beszerezni.

Terhelte a vád tárgyává tett cselekmények folytán (8) belföldön részese volt emberek törvénytelen megkínzásának,

katonai jellegű alakulatnak személyek ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott,

demokráciaellenes törekvése, s a társadalom egyes régegei üldözését szolgáló hivatalos szerv besugójaként működött.

A vád tekintetében a főtárgyalásra a Nbr. 20. §. és a Bp. 16. §. 1. bek. értelmében a budapesti népbíróságnak van hatásköre és illetékessége.

Indítványozom terhelte előzetes letartóztatásának meghosszabbítását a főtárgyaláson hozandó érdemleges határozatig.

A megidézendők jegyzékét vádiratom végén közlöm.

Indokok:

Terhelte 18 éves kora óta részt vett a munkásmozgalomban. Emiatt több ízben szabadságvesztést szenvedett, így 1921. évben 2 évi fegyházra ítélték, majd internálták, úgy, hogy 1924 évben szabadult. Szabadulása után ismét részt vett a munkásmozgalomban, s élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki.

1920-as évek második felében önálló frakciót alapított, amely legalisan működő Szociáldemokrata Párt, s az illegálisan működő Kommunista Párttól függetlenül, s mindjobban azok irányvonalával szemben működött.

Terhelte az általa vezetett frakcióval nemcsak a munkásmozgalmak egységes irányát bontotta meg, de minden szabadságmozgalom legnagyobb ellenségeként a Sombor-Schweinitzer és Hain Péter vezette politikai rendőrségnek adatokat szolgáltatott a pokoli elnyomással szemben életük kockáztatásával a magyar nép szabadságáért szervezkedő mozgalmak leleplezésében, s akkor, mikor minden tisztességes magyar politikai mozgalom azt megakadályozandó, hogy Magyarország a német imperialista háború áldozatává essék, egyesítette erőit, s megalakította a Nemzeti Függetlenségi Frontot, terhelte az általa vezetett mozgalmat ebből kivonta, s ezzel bántotta a fasizmussal szemben kifejtett erőfeszítést.

A nyomozás adatai alapján a vádirat indítványi részében foglalt bűncselekmények tényálladáki elemeit valósítják meg.

A BTK. 69. §. 2. bek. szerint bűnsegédi bűnrészes az, aki a büntető vétség elkövetését szándékosan előmozdítja, vagy megkönnyíti. A nem vitás tényállás szerint vádlott már saját tapasztalataiból is tudomással bírt arról, hogy a politikai foglyokat a rendőrségen és csendőrségen bántalmazzák. A Deák és Mayer féle összeesküvés felgöngyölítését terhelte indította el. Az ő feljelentésére meginduló eljárás folyamán letartóztatottak halált okozó megkínzást szenvedtek, s minthogy ennek lehetőségéről terheltek a feljelentés megtételekor a fentiek szerint képzete volt, cselekmény elkövetésével szándékosan megkönnyítette a csendőrség és rendőrség közegei által elkövetett megkínzást. Ő tehát a feljelentés megtételével annak részesévé vált, ezzel tehát megvalósította a Nbr. [...] §. 5. pontjának tényálladáki elemeit.

A Népbíróságok és a NOT állandó gyakorlata szerint ugyanis, amennyire a besúgás folytán a besúgottakkal szemben kényszerintézkedések fogantatásának, s azokat a rendőrség és a csendőrség, mint katonai jellegű alakulatok hajtják végre, a feljelentő, besúgó által elkövetett cselekmény az Nbr. 13. §. 2. pontja alapján minősül, s háborús bűntettet képez. (...)

A vád tárgyává tett cselekmények terhelt részbeni ténybeli beismerésével, s a megidézni indítványozott tanúk vallomásával bizonyíthatók.

A vádemelés tehát indokolt.

Az előzetes letartóztatást azért kell fenntartani, mert elrendelésének okai jelenleg is fennforognak.

Budapest, 1946. május 29. napján

dr. Ferencz s. k.

vezető néppügyész

Dr. Kálmán s. k.

néppügyész

A tárgyalásra idézendők:

1.) Demény Pál terhelt a kebelbeli fogházból.

Tanúk:

2.) Cser István terhelt a kebelbeli fogházból.

3.) Hain Péter terhelt a kebelbeli fogházból.

4.) dr. Wayand Tibor terhelt a kebelbeli fogházból.

5.) Takács Pál Bp. VII. Salétrom u. 8.

6.) dr. Breszlauer Lipót Bp. Rózsa u. 61.

(csehszlovák követség)

7.) Temesi Béla (Bp. Főkap. pol. rend. útján)

8.) Juhász Antal, kebelbeli fogházból

9.) Bajai Ferenc, Bp. Almásy tér 3.

10.) Hazai Ferenc, idézendő KP bpesti területi bizottság Tisza Kálmán tér útján

11.) Ikladi Lajos, idézendő KP bpesti területi bizottság Tisza Kálmán tér útján

12.) K. Horváth Sándor kebelbeli fogházból

13.) Takács Pál György kebelbeli fogházból

14.) U. Kovács László kebelbeli fogházból

15.) Hajnácskői László kebelbeli fogházból

16.) Feldmann Jenő VII. Szövetség u. 37.B.

17.) Tényi Mátyás a fogház és toloncügysztyál útján idézendő.

Nos, a vádirat Rajk csepeli beszédéhez képest nem tartalmazott semmi újat, azt ismételte. Nem kell ahhoz a mozgalomban járatosnak lenni, hogy lássuk: a vádirat egy sor belső ellentmondást tartalmaz, és nem bizonyított. Azokról a pontokról most ne is beszéljek, ahol a „sértett” ismeretlen személy és a „besúgások” ráadásul „sikertelenek”.

A tárgyalásról a *Szabad Nép* tudósította a pártpolitika iránt érdeklődőket. A vádirat részletezésekor a napilap kiemelte az ellenkommunista párt 1942-es tervét, amely ha megvalósul, azon keresztül az illegális pártot komoly vérvesztés érte volna. A tárgyalást nagy érdeklődés kísérte. A pártújság szerint sem ismertem el bűnösségemet – hogyan ismertem volna el ezeket a szörnyűségeket –, „csak” azt vallottam, hogy 1937 őszén személyes biztonságom érdekében megígérttem Hain Péternek, hogy rendszeresen jelentéseket adok majd neki. Azzal érveltem, hogy így akartam félrevezetni a horthysta politikai rendőrséget. Nyilván, hogy tagadtam azt a pontot is, miszerint Wayandnak én jelentettem volna az illegális *Szabad Nép* megjelenését.

Tagadásával szemben a bíróságnak hivatalos jegyzőkönyvek állnak rendelkezésre – írta a *Szabad Nép*. Igaz, ezeket sem akkor, sem azóta nem látta senki. Ez is egy jellemző és gyalázatos módszere a koncepciós pereknek. Ezúttal az én bőrömrre, más esetekben máséra. Attól függően, hogyan alakult a koncepció.

A pártlap tudósítását végül így zárja: „csak azt ismerte el, hogy a Kommunista Párt és az SzDP embereinek »feláldozásával« saját maga és a csoportja helyzetét akarta megjavítani.”

Az utolsó tárgyalási napon Kőből /Weisz/ József kommunista „népbíró” kérdésinél a tanuk vallomásai alapján „kiderült”, hogy társai(m) közül többnek „súlyos” büntetéséhez járultam hozzá. Dr. Orbán, a politikai ügyész is teljesen megfelelt a pártközpont utasításainak és elvárásainak, amikor kijelentette: „... a dolgozók régen vártak erre a napra, amikor erre a hitvány árulóra lesújt a nép, a magyar nép bírósága... Fő bűne az, hogy Horthy pribékjeit a munkásmozgalom állásáról, a munkáspártok politikai felfogásáról rendszeresen tájékoztatta és ezzel lehetővé tette számukra, hogy a nagyobb összefüggéseket is meglássák. (...) A nemzeti függetlenségi harc élén haladó munkásmozgalom megfúrása és rendőrkézzre juttatása nemcsak a munkásságnak, de az egész magyar nemzetnek is mérhetetlen károkat okozott. (...)” És még mindig az újságok szerint: „védőnek egyetlen érve az volt, hogy nincsenek írásbeli bizonyítékok Demény besúgó voltára”. Ez nem zavarta az ítélelhozókat, ha bizonyítékaik nem is, utasításaik voltak. Négy és fél évi kényszerszolgálatra ítélték. Ez a cikk volt a sajtókampány csúcsa, ezután hosszú-hosszú hallgatás és csend következett. A „Demény-ügy” homályba veszett, én pedig börtöneimbe kerültem.

Szerencsére nemcsak a *Szabad Nép* tudósítója ült a tárgyalóteremben. Ott volt egyebek között Varannay Aurél, a *Reuter* budapesti tudósítója is. Ő más szellemben tudósított, mert mint éles szemű és bátor újságíró mindenütt ott volt, ahol valami érdemleges történt. Nos, ő így emlékezik a tárgyalásomra és az elítéltetésekre:

„(...) Amikor napirendre került a Dálnoki Veress Lajos féle ügy, jelentéseimben ismételt az „alleged conspiracy” (állibírólagos összeesküvés) kifejezést használtam. Egy délelőtti a parlament folyosóján megállított Rákosi Mátyás.

– Maga nem gondolja, hogy összeesküvés történt? – förmedt rám.

Nyugodtan válaszoltam: – A tudósító nem gondol, hanem jelent. Márpedig addig, amíg a bíróság nem ítélte el a vádlottakat, csak állibírólagos összeesküvésről jelenthet, mert az angol törvények szerint hatalmas kártérítésre lehet ítélni a szerkesztőséget, amely összeesküvőnek nevezte a vádlottakat, ha a bíróság mégis felmenti őket... (...)

Mindenről tudósítottam a *Reutert*, még az olyan kényes híreket is továbbítottam, mint a Demény-tárgyalás...

(...) ugyanis Demény Pált Péter Gábor, a politikai rendőrség főnöke csellel letartóztatta. Az ismeretség közöttük régi volt, mert Péter Gábor a háború alatt Demény ismerősénél bujkált. Szóval beállított Deményhez Péter Gábor azzal, hogy Gerő hivatja, mert szükség lenne rá. Demény beült Zuglóban Péter Gábor kocsjába, s az Andrássy út 60-ban szállt ki, mint fogoly. Ott aztán valamelyik pince cellában eltűnt. Én hallomásból ismertem Demény nevét, tudtam, hogy illegális kommunista volt, s arról is voltak értesülesem, hogy Csepelen nagyon eredményesen dolgozott az eszméért. Abban az időben több rejtélyes eltűnésekről kaptam hírt, s mint tudósító, utánanéztem ezeknek. Így tudósítottam a *Reuter* irodát Demény eltűnéséről is. Én úgy gondolom, hogy ezzel megmentettem az életét, mert akkor Rákosiék gyorsan összeütköztek valami pert, a tárgyaláson én

is ott voltam, tudósítottam arról. Így Demény neve a közvélemény birtokába került, tehát a politikai rendőrségnek ezután már el kellett számolni személyével.

A tárgyalás egyébként egy cirkusz volt. tulajdonképpen nem is tudom, hogy mivel vádolták. Mindegy. Elítélték. Az ilyen megalapozatlan ítéletek akkor nagyon gyakoriak voltak. Jog? Törvény? ... Azt hiszem, akkor ezek ismeretlen fogalmak voltak...”

Azt hiszem, senkit nem lep meg az, ha leírom, mi történt Varannay Auréllal. Mint a *Reuter* tudósítója, gyakran kereste fel az angol követséget. Hivatalosan is, magánemberként is. Részben a barátok miatt. De elkezdett körülötte fogyni a levegő. 1948 elején meg kellett válnia a KOKSZ-tól, csak tudósítói állása maradt meg. Nem sokáig. Amikor Tildy Zoltán köztársasági elnök lemondott, előző nap azt a hírt továbbította, hogy vejének, Csornoky Viktornak a lábába lőttek, amikor szökni próbált házi őrizetéből. Ezután Boldizsár Iván államtitkár felelősségre vonta azzal, hogy Péter Gábor nagyon dühös... Péter szerint azért közölte a láblövésről szóló hírt, mert a Horthy-fiú esetére emlékeztet... Boldizsár felszólította Varannayt, cáfolja meg a hírt. A tudósító azt válaszolta, jó, szívesen megteszi, de előbb látni akarja Csornoky!

A pohár betelt. Augusztus 1-én letartóztatták, s az Andrássy út 60-ba vitték. Elítélték nyolc hónapra, 1949. április 4-én szabadult. 1952 júniusában ismét elhurcolta az ÁVH. Ismét Andrássy út 60. Ott tudta meg, hogy a vád ellene: angol kém! Ítélet: 12 év! 1956. szeptember 22-én, nem sokkal 56. születésnapja után szabadult. Ma is él és dolgozik..., néha beszélünk telefonon.

Két rövid, de igen jellemző párbeszéd felidézésével lezárom dicstelen perem tárgyalását. Egy barátomnak a felesége, akit 1944-ben megmentettem, rokona volt Ferenczi főügyésznek, felment hozzá.

+ Csak nem akarjátok elítélni Deményt?!

- De bizony, el fogjuk ítélni.

- És mennyit fog kapni?

- Azt nem mondhatom meg, de négynél többet, ötnél kevesebbet.

Ugyanis öt évtől már a NOT-hoz, a legfelsőbb bírósághoz lehetett volna fellebbezni – hát ezt inkább el akarták kerülni. Így is fellebbeztem. Elutasították.

Az ítélethirdetés után este levittek a zárkából az új börtönparancsnok, Zypser szobájába – ott ült nála tanácselnököm, Horváth. És azt mondja nekem:

- Elnézését akarom kérni, de nekem ezt az ítéletet meg KELLETT hoznom, utasításom volt rá! De – azt mondja – ne vegye a lelkére, mert nemsokára szabadulni fog. Rövidesen választások lesznek és utána szabadul! Ezt az igazságügy-miniszter üzeni magának!

Tehát ezt a tanácselnököm mondja, a bírám, aki elítélt! Ott a börtönben a kommunista fogházparancsnok előtt!

1947, 1948, 1949: zárkatörténelem

Tárgyalásom után visszakerültem a Gyűjtőbe, onnan pedig Vácra. Most sem volt rossz dolgom, mert egy régi vágású ember, a szamosújvári intézet egykori igazgatója dirigálta a fegyházat. Jó néhány napon keresztül a kórházban pihentem, azután a magánzárkaosztály földszintjén az utolsó cellába kerültem. Zárkaajtóm a nyitástól a zárásig tárva állt, szabadon közlekedtem, a börtönkert-

ben virágot ápoltam. Előfizettem a *Szabad Népre*, vasárnaponként a börtöncsapatok labdarugó-mérkőzéseit néztem.

Nem kivételezés volt ez, csupán jobb bánásmód, még a köztörvényesek közül is többen hasonlóképpen éltek. Az 1946-os, 1947-es tömlőcéveim még a reformkorszakba estek: a bebörtönzötteket nemcsak büntetni, de javítani is igyekeztek. Szép lassan tapasztaltam, hogy az én megjavításomról lemondtak.

Amint azonban az egymást követő választások következményeként Rákosi hatalma növekedett, azon mértékben rosszabbodott a börtönlakók – velük az én sorsom is.

1946, 1947 és 1948 lassú évek voltak számomra. Kegyelmi kérvényemet elutasították.

*52. dokumentum: Végzés
Budapesti népbíróság*

Nb. XVII 1541/1946/6

VÉGZÉS

Háborús bűntett miatt Demény Pál ellen indított bűnügyben a budapesti népbíróság a vádlott védője által beadott fellebbezést visszautasítja
mert

az 5. sorsz. jegyzőkönyvből kitűnően a vádlott és védője az ítéletben 1946. július hó 17. napján megnyugodott s az 1947. augusztus hó 8-án vádlott fellebbezése elkésztetnek tekintendő.

Budapest 1947 évi október 8.

dr. Horváth s. k. tv. bíró

A kiadmány hitelül:
s. h. t.

Az igazságügyminisztertől.

37.749/1948. I. M. X. szám

Értesítem, hogy a kegyelmi kérelem nem volt teljesíthető.

Budapest 1948. évi április hó 12. napján. A miniszter rendeletéből: Dr. Bajor László s. k. miniszteri tanácsos.

A kiadmány hitelül:
sh. főigazgató

Dr. Sárvári Jenő

ügyvéd úrnak

Budapest,

I. Koronaőr u. 10.

1947 telén a váci fegyházban raboskodtam magánzárkában. Volt papírom és ceruzám, faragtam hát harminckét versikét közös emlékeinkről Teri születésnapjára, ez karácsonyra esett. Egyik zsebtolvaj „kollégám” kemény lapokra másolta azokat, mindegyikhez romantikus képet festett, a könyvkötészeten albumba kötötték. Ajándékuul egyebet nem küldhettem. Az albumot Mocsári őrmester kivitte, Teri azt jól őrizhette, mert amikor az ávosok őt is letartóztatták, azt meg sem találták. Korábban talán említettem, verset írni sohasem tudtam. Nem ismertem szerkesztését, nincsen fülem a ritmusra, és így nem csendülnek rímjeim... azért fontosak számomra mégis ezek a költemények és egyéb börtönleveleim, mert egykori érzelmeimet beprésem azokba az írásokba. A verseskönyvecskéből másolok néhány sort: Megint nőnek talpas fenyők nékem

új börtön nőtt/ Vác, itt nem jártam még soha/ klastrom karácsonyom/ rideg az öled fáj nagyon...

Versem címe *Kispesten*: (...) Kísértél el villamoshoz volt/ hogy gyalog indultam az útra csók a búcsú de kívártad/ az éjbe fordult mutatót/ te, örök várakozó

Függönyöd mögött lested jöttem/ nevettem mint rebbent szárnya/ én asszonyom újra árván/ fizetlen az áldozatod/ te, mélyen magányos.

Rákosiék elkezdtek a velük ugyan szövetséges, ám az egyeduralmi törekvéseiket gátló politikai pártok feltrancsírozását. Ideológiailag jobb- és baloldaliakra, esetleg centristákra osztották, gyakorlatilag meg börtönbe zárták őket. A lefogottakkal szemben pereket konstruáltak, hogy azzal dezavualják a szabadon hagyott fontos beosztású politikusokat és azok pártjait. Hiszen tudjuk: ezt tették Nagy Ferenc miniszterelnökkel, Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal.

Hazánk újkori történelmében ez a fajta politikai gyakorlat egészen ismeretlen volt. Csakhamar a saját bőrömn is éreztem a kívülről inspirált belpolitikai ridegülést.

1948 márciusában a jobb napokat is megért szakszervezeti vezetők első országos értekezletén az egyik felszólaló már ilyeneket beszélt: „A magyar nép a kommunizmus első fázisának, a szocializmusnak a közvetlen építéséhez fogott hozzá. Ez a feladat óriási problémákat állít az egész szakszervezeti mozgalom elé. A szakszervezet az a bogrács, ahol át kell főzni az egész munkásosztályt, hogy képes legyen felépíteni az új szocialista társadalmi rendszert.” A felszólaló Bíró Ferenc, Rákosinak az öccse, egyébként pedig a W. M. gyár igazgatója, még azt a vérlázító hazugságot sem átalotta kimondani: „mi elértük azt az életszínvonalat, amelyet az egész világ csodál”. A Rákosi fivér – aki annak idején félelemből másra magyarosította a nevét – csak egyet nem tisztázott: kire, kikre gondolt, amikor azt mondta, hogy „mi elértük...”

A kommunista párt vezetését megmarkoló „négyesfogat”, amelynek ostornyelese Rákosi volt, tiport jobbra-balra. Lendületét a saroglyába fészkeltek meg a szekér után futók segítették. Azt sem felejtethetjük, hogy ennek a szekérnek a bakján hajtó is ült, és az bizony negyvennyolcban egyre gyorsabban trappoltatta a fogatot.

A koncepciós perek egyik következő áldozata Rajk László volt. Az illetékes Belzebubok már akkor eldöntötték mártírságát. Óvatosan és hosszasan készültek erre, leleplezésében velem is spekuláltak. Ennek előjátékáról már beszéltem. Péter Gábor helyettesével, Szűcs Ernő ezredessel megesett beszélgetésemre gondolok. Szűcs akkor egyebek között azt mondotta, hogy most már hamarosan szabadlábra helyeznek, de előzőleg viselkedjek okosan. Mindez valamikor 1948 júniusában történt.

Szűcs tanácsát egy esztendővel későbbre értettem meg. A Szűccsel történt beszélgetés után a Gyűjtőbe vittek. Itt az egyik földszinti cellában találkoztam ismét Weisszhaus Aladárral és Kelemen Gyula újpesti szociáldemokrata párttitkárral. Szomszédomban raboskodott Mistéth Endre mérnök, a volt újjáépítési miniszter, Dr. Náray Szabó István műegyetemi tanár, Arany Bálint, a Kossuth-híd építője. A közeli zárkában a kisgazdák képviselői raboskodtak: Horváth János közgazdász, Dr. Jackó Pál jogász, Dr. Hám Tibor orvos, Dr. Vatai László református lelkész. Ők és sokan mások voltak a Magyar Közösség: orvosok, közhivatalnokok, tanárok. Majd mindegyikük olyan ember, akik hajlandóak

voltak arra, hogy a kommunista párttal együttműködve és demokratikusan újjáépítsék kicsiny országunkat.

Csakhogy szövetségeseikről negyvennyolcban, még kevésbé negyvenkilencben, már szó sem lehetett. A sztálini doktrína értelmében az osztályharcot élesíteni kellett. Ez a felfogás és annak otromba kivitele a Szovjetunióban is értelmetlen volt, nálunk teljesen időszerűtlen, bűnös és hazug. Mindaz, ami akkor történt, évtizedekre visszavetette társadalmunk fejlődését.

Kezemben van egy kis belépőkártyalap, ez áll rajta:

„140. Belépő-jegy Rajk László és társai bűnügyének főtárgyalására a Vasas Szakszervezet székházában.

VIII. Koltói Anna u. 5.

Név: Sipos Jánosné (A belépőjegy másra át nem ruházható.)

Dr. Jankó Péter
a Tanács Elnöke

A tárgyalás pontosan 9 órakor kezdődik. A helyeket a tárgyalás megkezdése előtt kell elfoglalni.”

1949 július elejének egyik éjjelén – előzőleg nemcsak cellatársaimat, hanem még a közeli fogházöröket is eltávolították – feltárukt az ajtó, Nagy Jóska igazgató nyitotta ki. Magamra kaptam darócruhámat és a belépett nyomozópáros – az egyik tagja Prinz detektívfelügyelő, akivel már régi ismerősök voltunk még a Horthy-időkből – felszólított:

– Álljon fel! – és bilincset tettek a kezemre.

– Induljon!

A kihalt folyosókon siettünk a kapuig, azt ugyancsak a fogházigazgató nyitotta, és szabályosan kiloptak a Gyűjtőfogházból. Autónk sebesen rohant, a Sztálin út 60-ig meg sem állt. Péter Gábor szobájába vezettek, a gnóm ott ült íróasztalánál, balra tőle a vezérkara és az orosz tanácsadók. Ott volt Szűcs Ernő és a többi főtiszt.

Péter Gábor magával szemben leültetett és barátságosan így szólt:

– Na, Demény, hát nyilván tudod: elfogtuk ezeket a nemzetközi kémeket, Rajk Lászlót és társait. Justus Pált meg a többieket is lefogtuk.

– Hát – mondom – én nem tudom. Honnan is tudnám, újságot nem olvashatok.

– Dehogyan tudod, fogházigazgatód, a Nagy Jóska adja neked az újságokat. De most nem ez a fontos, hanem az, hogy írd le mindent, amit az áruló Rajkról tudsz, Justust most elhagyhatod. Itt a papír és a ceruza, az őrmester elvtárs kivisz az előszobába, az írásodat beküldöd hozzám, már vissza sem jössz, én kiküldöm a kapukilépődet, mehatsz haza.

Átvezettek, leültem, és írtam. Nem teljesítettem Péter Gábor várakozását. A papírlapra leírtam szép sorjában a Rajkkal való találkozásaimat, a régebbieket még a Centrál kávéházban és a közelebbieket, az egyesületi tárgyalásainkat. Meg persze szépen belevettem Péter Gábort, Kovács Istvánt, Kiss Károlyt, úgy, ahogyan volt. Ezt is mind leírtam, pontosan a valóságnak megfelelően! Nem csoda, hogy nem felelt meg a feljegyzésem, egyszer-kétszer még kihallgattak.

Egyik délelőtti Szűcs Ernő szobájába vezettek, a nagydarab ember valamiféle puskával játszadozott, megnyugtatót, hogy nem lő le, de mindjárt hozzáfűzte:

– Miért nem viselkedik okosabban? Emlékszik, tavaly ilyenkor megígérttem

szabadulását, ez csak magán múlik. Persze, az ő ígérete is hazugság volt, akkor már – 1949. július 6-án – letartóztatták Vera lányomat, Gimes Endrét és még két barátomat. Őnek is Rajk ellen kellett volna tanúskodniuk.

Aznap a késő esti órákban újfent Péter szobájába vezettek, körötte a díszes társaság, egy jegyzőkönyvvezetővel megtoldva.

– Na – azt mondja Péter –, mennyi az idő?

– Nem tudom – mondom – elvetted az órát.

Előveszi a zsebóráját, megnézi.

– Fél egy. – Látod, mi még ilyenkor is dolgozunk! Most mit csináljak, sajnáljam érte?

– Na Demény! – kezdi el ismét Péter Gábor. – Most azt akarjuk tudni, hogy mi a véleményed Titóról!

Látam, hogy elő van készítve a jegyzőkönyv, hogy egyenesen írják amit mondok.

– Hát – mondom – már itt tartatsz több mint négy esztendeje, fogoly vagyok, honnan lehetne véleményem Titóról?

– Attól te még tudod jól, hogy mi a helyzet! Meg az előzményeket is ismered, tudod, hogy mi volt, hogy volt!

– Annyi a véleményem, hogy amennyiben Tito valóban szembekerült volna a Kominternnel, vagy az Internacionáléval, vagy nem tudom, mivel, akkor tényleg helytelen dolog volt, amit tett, mert ezzel az egységet bomlasztotta – valami ilyen komolytalan dolgot, általánosságokat mondtam.

– Ez nem elég, konkrét és határozott véleményt mondjál Titóról, meg az egész Tito-bandáról! Szent Isten, gondoltam, már itt tartunk? „Tito-banda”?

– Ennél többet nem tudok mondani erről. Mert be voltam zárva, nem tudtam tájékozódni.

Ekkor az egyik idegen tanácsadó leintette további kihallgatásomat.

Még egyszer megpróbálkoztak velem, akkor már megelégedtek volna azzal, ha Justus Pálra mondok terhelő vallomást. Azt sem tudtam megtenni. Kényszerítő eszközöket nem alkalmaztak ellenem, időközben valószínűleg lemondtak arról, hogy a Rajk-perbe belekeverjenek. És ha már a belekeverésnél tartunk, hadd idézzem Rákosi Mátyásnak egy 1949. szeptember 3-án kelt levelét, amelyet Klement Gottwaldhoz írt: „... Két héten belül megkezdjük a Rajk-perben vádoltak első csoportjának tárgyalását. A vádiratot egy hét múlva nyilvánosságra hozzuk. Ezzel kapcsolatosan nehézségek adódnak: ha mi a kémek ezen csoportjába azokat is besoroljuk, akiket Angliából küldtek Magyarországra, akkor a tárgyaláson tucatszámra merülnek fel olyan csehszlovák nevek, akik általam ismertek. Ezek az emberek kivétel nélkül szabadlábban vannak. A csehszlovák nyilvánosságot a tárgyalásnak ez a része teljesen váratlanul fogja érinteni. Előre látható, hogy ez esetben a megnevezett személyek élesen tiltakozni fognak a tárgyaláson szóba kerülő dolgok ellen, és ezzel közös frontra lépnek a titóistákkal, akik természetesen fáradságot nem kímélve azon lesznek, hogy a velük szemben felhozott vádak hitelességét lerombolják.”

Mindez már előszó volt a Slánsky-per tizenegy akasztottjának forgatókönyvéhez.

Saját tapasztalataim alapján azt gondolom, hipotézisem az tehát, hogy amikor

engem Szűcs Ernő 1948 júliusában először kihallgatott, Rákosi és legbizalmasabbjai sztálini utasításra ugyan, de már tervezték a Rajk-per első stádiumát.

Az 1947 szeptemberében életre hívott Kommunista és Munkáspártok tájékoztató Irodája néhány hónapi működése után már elítélte és kizárta Jugoszlávia Kommunista Pártját a szervezetből. Tito komolyan vette a Balkán-konföderáció megvalósítását, Sztálin élesen ellenezte azt, mivel hatalmi szférájának csorbítását féltette a kis államok blokkjától, amelyhez Magyarország és Csehszlovákia is csatlakozhat. A jugoszláv vezetők propagandisztikus lejáratására Sztálinék a mindenre kapható Rákosit és a magyar felső pártvezetést választják ki. A nagypolitika eseményei és a Rajk-ügyben követett menetrend pontosan egyeztethető. Igaz, én mindig a börtönbe éppen újonnan beérkezettek politikai, vallási és nemzeti hovatartozásából mértem le egyebek között azt, mi történt a kinti világban... És persze abból tájékozódtam, amit az új rabok nekünk, régieknek elmondtak.

Ha a nagypolitika eseményeit, a letartóztatások és ítélezések időpontjait most már utólag egyeztetjük, jól látható, hogy a koncepciós perek újabb hulláma az 1949-es parlamenti választások befejezése után kezdődött. 1949. május 16-án fogták el Szőnyi Tibort, Szalai Andrást, a következő napon Major Frigyeszt és másokat, május 30-án Rajk Lászlót. Ezután Justus Pál a rádió alelnöke következett, majd a délszlávok egyik vezetője, a futballista Ognyenovics Milán és a jugoszláv követségen tanácsosként szolgált Brankovics Lázár került a börtönbe. A kommunisták lefogása a nyári hónapokban meggyorsult. Ezután fogták le a Hitlerék elől Csehszlovákiából Londonba menekült, majd onnan visszatért antifasisztákat, a francia ellenállás magyar résztvevőit, a spanyol polgárháború egykori harcosait, mintegy kétszázötven-háromszáz többségükben funkcionárius párttagot, katonákat és rendőrfőtiszteket. Az elfogottakat megalázták, kegyetlenül bántalmazták, jogellenesen sok évi börtönre ítélték, másokat internáltak, némelyiküket agyonverték, megőrjítették, többüket felakasztották, agyonlőtték.

Nehogy a Rajk-ügy időszakában jelentősen felduzzasztott számú ávosok kényér nélkül maradjanak, újabb kémeket, megbízhatatlanokat kerestek. Sokakkal együtt 1950 júliusában letartóztatták feleségemet, Klement Károlyt asszonyával, Jankával együtt, Lencsés Jánost és még három mozgalmi barátomat. A családomat és mások hozzátartozóit ért példátlan megtorlások ellenére nem sikerült sem engem, sem másokat közülük belekeverni a Rajk-ügybe. Azért nem hagytak ki bennünket a per forgatókönyvéből, de ez egy teljesen mellékes szál lett végül is. A Rajk-per közzétett szövegében mindössze néhány sor az, amelyben mozgalmunkat igyekeztek kompromittálni, a következőképpen:

„– Elnök: Igen. Felmutatok Önnek még valamit. Ez is az Ön írása? – Tessék megnézni!

– Rajk: (az emelvényhez lép és megnézi az iratot) Az én írásom.

– Elnök: Gischitz Endre, a budapesti területi titkárságra bejárhat. Meghosszabbítva, Rajk. A Magyar Kommunista Párt Budapesti Bizottsága. Ki ez a Gischitz Endre?

– Rajk: A Demény frakciónak egyik vezető tagja volt.”

Még egy emlékem van a Rajk-ügyről. Azt hiszem, akkor már végeztek a per előkészítésével, és talán folyt is már a per, erre nem emlékszem egészen pontosan. Mindenesetre felvittek megint Péter Gáborhoz. De akkor már nem

kihallgatásra, csak egy kisebb barátságos beszélgetésre. És akkor megkérdeztem tőle:

– Tulajdonképpen miért fogtátok le Rajkot?

– Tudod – azt mondta Péter Gábor –, muszáj volt. Mert mint belügyminiszter, külön pártszervezetet létesített a Belügyben. És az volt a törekvése, hogy mi is olvadjunk be az ő pártszervezetükbe. Hát most csak képzeld el, hogy az ÁLLAMVÉDELMI – és ütötte a mellét –, hogy az ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG pártszervezetei beolvadjanak a B. M. pártszervezetébe! Ez azt jelentette volna, hogy mindnyájan az ő fennhatósága alá kerülünk, még ÉN is!

És – folytatta tovább – Pálffy, az meg a H. M.-en belül a Kat. pol-ban próbált egy teljesen önálló vonalat vinni! És mirőlünk tudni sem akart! Hát ezt már nem lehetett tovább hagyni.

A Tito- és a jugoszlávellenes politikai koncepció lejárátásakor ezekért is eshetett a választás Rajkra, Pálffyra és barátaikra.

Szóval ennyire egyszerűen egy belső hatalmi harcról szólt ez a történet?! És ezt nekem Péter Gábor ilyen szépen, nyugodtan, nyíltan elmeséli...! Mint régi elvtársának! Ott ülünk sarokszobájában, én darócban, fogoly vagyok, ő piros csíkos nadrágban tábornok...

A Sztálin út 60-ból a Fő utcai ÁVO-börtönbe, onnan megint a Gyűjtőbe kerültem, később pedig ki, Vácra. Aztán megint a Gyűjtő, megint Vác. Közben majd két évre internáltak Kistarcsára. Nem is érdemes az állomásokat felsorolni, mert állandóan ide-oda dobáltak. Kétszer-háromszor jártam meg a Gyűjtőt is, Vácot is. A változás inkább csak annyi volt, hogy a helyzet fokozatosan rosszabbodott mindenütt, mert közben egymás után vette át a börtönöket az ÁVO. Hogy milyen poklokat jártunk meg Kistarcsán, arról lányom emlékezését idézem föl röviden.

„Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.” A kapu, ahová felírhatták volna Dante sorait, negyvenkilenc júniusában még fel sem épült. A drótkerítéssel szögelt terep belsejében még vizes falak meredtek az égnek, az újonnan épülő barakk első emeletén rabmunkások vakoltak még, a földszinten már ott voltak az első internáltak. Miért fordultak olyan gyorsan a rabomobilok? Mert a Sztálin út 60 tömlöcodvai már tömve vannak, és újabb áldozatokra éhesek. A lefogottakból még az inkvizítorok sem képesek bűnöket kicsikarni, így hát internálták őket. Három-négy-öt esztendőre. A koncepciók perekben kivégzettek, bebörtönzötteinek feleségét, lányait, barátnőit, titkárnőit, kártyapartnereit és szomszédasszonyait gyűjtötték ide egybe. A huszonéves Vera lányom társaságában volt Révay Kálmánné, Sólyom Lászlóné, Beleznai Istvánné, Szalai Andrásné, Justus Pálné és még sokan mások, kommunista és szociáldemokrata asszonyok. Mozgalmunkból vele voltak a csupa szív Klement Janka, Csongor Rózsa és rémületes pincefogságából hozzá került az édesanyja is.

Vera írta lefogatásáról: „(...) De az első éjjel, amikor bevittek és rámondítottak, hogy »fasiszta kurva«, akkor felmondták idegeim a szolgálatot, s egy ideig nem tudtam semmiről. Akkor 24 éves voltam és egy-két óra múlva, amikor a kihallgató megrúgott és megpofozott, mert nem emlékeztem arra, amire valóban nem emlékeztem, levettem szemüvegemet, hogyha tovább pofoz, ne törjön el. Úgy látszik, elment a kedve, s többé nem nyúlt hozzám se ő, se más. Közölte, hogy internálni fognak... Elküldtek Tarcsára, ott is fogdába, elkülönítettként.

egy évig kintről se élelem, se levelezés, se dohány... A könyvnelküliség volt borzasztó, igaz, hogy imakönyvet és bibliát kaphattam volna, de ezekre nem vágyódtam. az egyik éhségstrájkom után beadták a SZK(b)P történetét. Végre felkerültem az „ezredbe”, ami csodálatos volt a fogda után, mert reméltem, hogy láthatom anyámat, férjemet, csomagot kaphatok és írhatok. Egy beszélőm volt férjemmel, 1950 augusztusában. Ugyanazon hónapban több más elvtársal együtt letartóztatták őt is. Anyámat is. Most már csak őt vártam. Két hónapi pincézés után megérkezett. Mert lestem – megláttam. Csont-bőrré soványodva, sántikálva vánszorgott be az ezred kapuján... megoldottuk, hogy találkoztunk. Látott és elmondta nekem, hogy én is, apám is meghalt, neki az ÁVO-pincében levettették. Nyári ruha volt rajta és a meztelen lábán szandál. Titokban levittem neki az elkülönítőbe saját holmimat, hogy ne fázzon, ezért megbüntettek. Nemsokára együvé kerültünk, egyszer jött a röntgen-autó és megállapították, hogy a régebben – a fehérterror Szerb utcai börtönében – szerzett tbc-je kiújult. Kórházba vitték egy időre. Soha senkitől sem kapott ételmezt, se levelet...

Négy év után megláttam apámat. Megöszült és furcsán járt. Mosolyogni próbált, de amikor meglátta anyámat, már nem tudott. Nehéz léptek mögöttem, a férjem jött, a vállán emberi roncsot hozott: Weisshaus Aladárt. Így vonultunk a tárgyalásra ott, Kistarcsán. Jónás volt az elnök. Megkérdeztem, hogy beszélhetek-e a védőmmel, de egy ávos tiszt azt felelte, hogy nem. Egy papírlapról megtudtam, hogy demokráciaellenes szervezkedésben vettem részt... Megkérdezték, bűnösnek érezzük-e magunkat, apám is, én is, azt mondtam, hogy nem. Anyám akkor már ájult volt. Apám tíz évet, anyám négyet, én öt évet kaptam. Az internálást beszámították. Kinyílt a kapu, a rabomobilban már ott ült a férjem, ő hét évet kapott. És elhagytuk Kistarcsát, ahol majdnem négy évig egy hatvanas létszámú zárka szobaasszonya voltam, mert jól tudtam sürolni, szerettem a tisztaságot, és az életet még ott is szépnak tartottam.”

Summum ius, summa iniuria

Vácott – 1951 decembertől 1952 szeptemberig – megint: magánzárka. Kétszer három méter a zárka, benne egy fapriccs. Kényelmesen sétálhattam egyedül, velem nem csinálták, amit a többiekkel, akiket a sétaidőben futtattak, tornáztattak, a hatvan-hetven éveseket is. De velem elég rendesen bántak, még könyveket is kaptam, meg egy kicsit rendesebb ruhát.

Egy nap bejött a cellába egy civilruhás nyomozó, hogy menjek vele az irodára. Egy pillanatig azt hittem, hogy szabadulok, ilyenkor majdnem minden esetben azt hitte az ember, hogy ..., de más történt. A fegyházigazgató vár.

– Holnapután lesz Barai Gyula tárgyalása – monta nekem –, oda kell vitetnem magát.

– Mi történt a Barai Gyulával, miért lesz tárgyalása? – kérdeztem.

Barai szociáldemokrata volt, a kispesti famunkások elnöke, ismertem.

– Áruló volt – mondta a nyomozó –, rendőrbesúgó. A saját maguk rendezte kultúresteket bementa a rendőrségnek.

– De hát ez nem igaz – mondtam.

– Nem baj – felelte –, el kell hogy menjen a tárgyalásra és azt kell mondania, hogy igaz.

– Én – mondtam határozottan – nem megyek el a tárgyalásra.

– Muszáj mennie. Ez az utasítás.

Másnap megint felvittek az irodára, megint az igazgatóhoz.

– Na – kezdte megint –, meggondolta magát a Barai-ügyben?

– Nem – válaszoltam. Nem megyek el a tárgyalásra. A tárgyalás napján már az igazgató jött le a zárkámba.

– Nézze – mondta –, mindenképpen muszáj mennie. És ráadásul megbilincselve. Itt a parancs írásban és beszéltem telefonon az igazságügyminiszterrel is, nincs kibúvó! Kocsival megy, nem fogják bántani, de a bilincset végig fenn kell tartani.

– Márpedig – mondtam ismét – én akkor sem megyek.

– Hát akkor mit csináljunk?

– Megtagadom a parancsot! – mondtam.

– De akkor muszáj megbüntetnem. Három nap sötétzárka – azt mondja. – Ennyit mindenképpen adnom kell! – felelte a Marosvásárhelyről jött fogházigazgató.

– Jó – mondtam, megegyeztünk!

Lekísért az őr a sötétzárkába, és azt mondta:

– Tessék, itt van gyertya, gyufa, használja. Majd, ha jön az ellenőrzés, hangosan csörgetem a kulcsomót, akkor oltsa el a gyertyát!

Vittem magammal a könyveimet, a pokrócomat – egész jól éreztem magam a három nap sötétzárkában! És a formások sem szenvedtek csorbát.

A már megszokott Vácról a Gyűjtőbe kerültem és 52-53-ban elég huzamosan időztem ott. Eszembe ötlöttek korábbi – 46-os és 47-es éveim, amikor jó dolgom volt ott mint orvosírnoknak. De most már a Gyűjtő is más volt, az ÁVO ezt is átvette. Nem voltam magánzárkán, és ez is segített.

Először hármas zárkában voltam Bulányi György szerzetes meg Márkus György műegyetemi tanár társaságában. A mérnöktanárt azért csukták be, hogy kompromittálják vele Vas Zoltánt.

Nemsokára a csillámüzembe kerültem be dolgozni. Az volt a dolgom, hogy cipeljem a zárkákba a csillámlemezeket, amiket a rabok hasogattak össze vékonyra. A csillámlemezeket vasalókba építették be szigetelőnek. Elég sokat mászkálhattam így, biztosítva volt a mozgáslehetőségem, megismerhettem a börtön nagy részét, és a hírekhez is hozzájuthattam.

Egyszer a zárt osztályon – ha valaki oda belépett, kigyulladt a piros lámpa, mert oda senki idegennek nem volt szabad bemennie, de én oda is vittem a csillámot – egy zárkában három öregembert találtam: a szociáldemokrata párt volt vezetőit: Szeder Ferencet, Takács Ferencet, Büchler Józsefet – így együtt.

A szomszéd zárkában – oda nem kellett bemennem – a majdnem megvakult Kertész Miklós, a magántisztviselők elnöke raboskodott, arrébb meg Vas-Witteg, Száva István és így tovább: ott végig az egész zárkasoron szocdem vezetők!

Elég siralmas volt így látni őket. Nagyobb részüket ismertem, még azokból az időkből, amikor az ifjúsági mozgalom egyik vezetője voltam náluk. Persze, ők is azonnal felismertek. És nekem estek, hogy én hogy kerültem ide... De főleg: ők hogyan és miért jutottak ideig, ők, akik az egyetlen legális baloldali

munkáspártban dolgoztak, együtt a kommunistákkal! Legtöbbjük 1945 után is magas pozícióban volt, és most egyik napról a másikra rabok lettek. Teljesen érthetetlen volt számukra a lefogatásuk.

Többen közülük ott is haltak meg a börtönben, Szeder Ferenc is többek között. Valóban képtelen életsorsok...

Másik élményem: egyik nap a sétán mellém állt egy jóképű, magas úriember és azt mondta:

– Mi tulajdonképpen druszák vagyunk. Sétáljunk együtt!

Mert akkoriban megengedték, hogy kettesével sétáljunk és a párok egymás között még beszélgethettek is.

– Druszák vagyunk? Miért, hogy hívnak?

– Esterházy Pál!

Akkor egy ideig Esterházy herceggel sétáltattam. Sokat beszélt, nagyon barátságosan.

– Kérlek szépen – kezdte elbeszélését –, én már olyan gazdag voltam, hogy már nem tudtam mire költeni a pénzemem. Jön a titkárom, azt mondja: „Herceg, ennyi és ennyi a tiszta jövedelme!” – Jó – mondtam –, akkor veszünk megint egy házat!

– „Nem jó”, válaszolja a titkárom. – „Mert huszonhat háza van Pesten!” – Hát akkor mit csinálunk? – Vegyünk birtokot! Na de már az is annyi volt, hogy nem tudtam számontartani! Itt kétszázötvenezer hold, ott négyszázezer, amott is százhatvanezer, akkor még Csehszágban is, Bajorországban is, hát ennek sincs semmi értelme! Most képzeld el ezt a lehetetlen helyzetet, nem tudtam mit csinálni a pénzzel.

– Hát ilyen gondokkal is osztoztam én ott a rabtársakkal.

Később aztán főként a „jugoszlávokkal” voltam együtt, olyanokkal, akik Tito-kapcsolataik miatt kerültek be. Vagy ténylegesen délszláv származásúak voltak, vagy csak valamilyen kapcsolatuk révén kerültek be. voltak köztük valóban Tito-pártiak, meg voltak éppenséggel Tito-ellenesek is. Gyakran egymással veszekedtek, miközben egyformán döbbenetes helyzetben voltak mind: rettenetesen éheztek!

Vittem nekik annyi csillámot, amennyit csak tudtam, hogy kereshessenek valamennyit, spájzolhassanak hónap végén egy kis szalonnát, kenyeret, dohányt – kevés volt számukra a rabkoszt. Este nyolckor lámpaoltás volt, és a „jugoszlávok” ott könyörögtek az öröknek, hogy felejsék el a villanyoltást. Ha megtették az örök, akkor még éjfélig hasogatták a szerencsétlenek azt a rohadt csillámot.

Volt azután egy másfajta réteg: az új rendszer kisebb funkcionáriusai, akiket korrupciós ügyek miatt hoztak be. Csak egy példát említek, Szávai rendőrszázados és Révay főhadnagy eseteit. Szávai mesélte: – Nekem mint párttitkárnak rengeteg előadást kellett tartanom. Nem győztem már a felkészülést, de idő se volt rá: szombaton késő este szóltak, hogy vasárnap délelőtt politikai előadás lesz. Most mi a fenét csináljak? No hát úgy oldottam meg a dolgot, hogy felmentem az emelvényre és elkezdtem: „Kedves elvtársak! Sztálin elvtárs azt mondta...” Erre persze kitört az ötperces taps. Azalatt ki tudtam találni két új mondatot. Elmondtam azt is, aztán megint: „Rákosi elvtárs, a mi nagy vezérünk...”

Megint ötperces taps! Így aztán valahogy csak eltelt a másfél órás előadásom.

– Mert tudod – folytatta az elbeszélést –, nekünk szabályos tervünk volt, amit teljesíteni kellett, no meg túlteljesíteni! És negyedévről negyedévre emelni is kellett a tervet! Kinn volt a táblán: januártól márciusig ennyi meg ennyi letartóztatás; akkor már áprilistól júniusig nyolc százalékkal magasabb volt a terv, a túlteljesítés meg még magasabb volt, újabb hat százalékkal... Nálunk ezt így kellett csinálni. Ha nem volt elég bűnügyünk, akkor egyszerűen kimentünk, és lefogtunk annyi embert, amennyi éppen kellett. Ha nem volt elég, kimentünk a Nyírségbe, letartóztattunk kulákokat.

– Tudod – mesélte –, kulákokhoz sokat jártunk. Felmentünk a padlásra, persze üres volt, teljesen tisztára volt már söpörve. Akkor Révay elővette a zsebéből a zacskó búzát, szépen elhintette a padláson, és már ott volt a bizonyíték, hogy van búzája a kuláknak! Csak hát a többit ugye eldugta vagy felette! Jegyzőkönyv, letartóztatás, bíróság, ítélet... internálás vagy börtön.

Mi, politikaiak nem voltunk élesen elválasztva a közbüntényesektől, eléggé közös életet éltünk. Eleinte érdekelték ők is, számomra ez is egy teljesen ismeretlen világ volt. Beszélgettem velük.

– Téged miért ítélték el?

– Kirakatbetörő vagyok – válaszolta egyikőjük. És legutóbb betörtem a Sugár áruház kiratába, összeszedtem a zsákomba egy nagy csomó cipőt, és csak a végén vettem észre, csupa jobb lábas cipőm van! A rohadtak: csak a jobb lábas cipőket rakták a kirakatba! Éktelen dühös lettem!

A méregtől is lehetett, meg hát ittam is előtte, álmos is voltam, késő éjszaka volt: szépen elaludtam őt a kirakatban. Reggel a rendőr kopogtatott rám: „Hát te mit csinálsz itt?” – Három évet kaptam.

– És előtte hányszor ültél már?

– Azt hiszem, hétszer vagy nyolcszor! – mondta nekem.

Későn jött politikai fogoly volt Király Béla. 1945 után az egyik legmagasabb rangú magyar katonatiszt, akit először kötél általi halálra ítélték, utána életfogytiglanra enyhítették büntetését. Azzal vádolták, hogy a testvérének mesélt el fontos katonai adatokat, az meg tovább adta az amerikaiaknak. Persze, egy szó sem volt igaz abból.

Túlélte a börtönt, 1956-ban kiszabadult, katonai szerepet vállalt Nagy Imre oldalán... Most Amerikában él, nyugalmazott egyetemi tanár.

A legfelső emeleten tartották a Rajk-per életben maradt elitéljeit. Ott volt Justus is, beszélni ugyan nem tudtam vele, csak láttam: sétatájkánál, sorakozóiknál integetett lefelé.

A mosoda íroka Kardos György volt, a Magvető Könyvkiadó későbbi igazgatója. A lakatasműhely íroka Berkési András, az író. A legelőkelőbb részleg a leíró iroda volt, ott egész sor olyan ember gyűlt össze, akik aztán később magas beosztásba kerültek. Nem kívánom felsorolni őket, különben is szerepelnek a börtönmemoárokban. Kisebb kommunisták nagyon nagy számban voltak benn, 1953 táján még egyre-másra csak hozták őket és általában annyi volt a bűnük, hogy nem tapsoltak kellő lelkesedéssel.

Voltak aztán olyanok is, akik már soha nem jöttek ki. Sok olyan sétán vettem részt, ahol csupa halállal köröztünk a börtönudvaron.

Az egyik ilyen alkalommal, egy vasárnap séta közben jön az őrmester:

– Radó Zoltán! Lépjén ki! Itt a pénze, a felesége küldi spájazlásra!

Kilép Radó – éppen mögöttem sétáltam –, azt mondja:

– Jó, köszönöm, aláírom, de nekem nemigen fog már kelleni ez a pénz. Holnap akasztanak. A Gyűjtőben nem volt ritka az akasztás.

Radó Zoltán kitűnő kommunista vezető volt a felvidéki mozgalomban, utána meg a londoni emigrációban dolgozott. Hazajött és a Standard gyár vezérigazgatója lett, amikor pedig Rákosiéknak szükségük lett egy új kémügyre, letartóztatták őt, ipari kémkedésért. Külföldi érdekeltségű volt a Standard, és a vezetői a vád szerint kijuttatták a technológiai dokumentációt. Így is volt, de cserébe megkapták az új technológiát! És előzőleg engedélyezték a dokumentáció kiküldését, az engedélyen rajta van Rákosi és Gerő aláírása! Máig megvan ez az akta! Csak épp a bíróságot nem érdekelte. Radó Zoltánt kötél általi haálra ítélték és kivégezték. Ártatlanul!

A Gyűjtőben a politikai osztály fő házimunkása, nagyhatalmú kisistene egy volt SS, aki Rommel oldalán végigverekedte Afrikát, meg az ég tudja, mit még. Kivételes helyzetet élvezett a Gyűjtőben, külön szobában lakott, prímán kosztolt, és ő jelölte ki azokat, akiket időnként meg kellett verni. Legvadabbul a kommunistákra utazott, már egyszerűen alapbeállítottságánál fogva is, ő volt a kommunista rabok réme! Rab létére is komoly hatalom, az ávosok legfőbb képviselője volt köztünk!

Egyszer megszökött a Gyűjtőből egy fogoly. Visszahozták, kivezénytelték a rabtársait, és a szemük láttára verték agyon ezt a szerencsétlent. Miközben ez az SS házimunkás, meg az ávosok sorra verték a felsorakoztatott kommunista foglyokat!

Feltűnően sok volt az értelmiségi rab. Sok orvos, mérnök, de náluk is sokkal népesebb csoportban voltak a papok, főleg a katolikus papság soraiból. Igen érdekes, vegyes összetételű csoport volt. Az egyik végletet Justh prépost képviselte. A híres író család egyik tagja, aki arról volt nevezetes, hogy rettenetesen káromkodott.

– Hogy beszélhetsz ilyen szörnyen – kérdeztem tőle nem is egyszer. – Még hozzá prépost létedre!

– Úgy – válaszolta –, hogy prépost vagyok, de eredetileg huszártiszt voltam, a szerelmes jóistenit!

Szóval, az első világháború után, amikor nem volt túl nagy üzlet katonának lenni, akkor a család átirányította papi pályára, és prépostot csináltak belőle valahol a Balaton partján. Ettől volt, hogy nagyon nyíltan beszélt Justh prépost a papi hivatásról:

– Nekem volt az első utánfutós kocsim Magyarországon! – mondta egy más alkalommal. – Az utánfutóba beraktam a szakácsomat, és úgy jártam Olaszországot, Spanyolországot: gyűjtöttem a magyar templomok javára. De tudod, úgy rendeztem a dolgot, hogy azért jutott az adományokból nekem is!

– Pap voltam – folytatta tovább –, de azért éltem a világomat. Jó barátom a szomszéd faluban volt plébános, minden két hétben összejöttünk vele és kölcsönösen meggyóntuk egymásnak, hogy hány szeretőnk volt az elmúlt két hétben! Föloldoztuk egymást és kész!

Ez volt az egyik extrém típus. De persze voltak egészen másfajta papok is. Főleg a jezsuiták. Intelligensek és műveltek voltak. Hat-nyolc nyelvet beszéltek.

Otthon voltak a történelemben, filozófiában... Ilyen volt a kassai születésű báró Csávossy Elemér jezsuita rendfőnök, aki akkor már a hetvenen is túl járt. Én akkor egy filozófiai munkán dolgoztam, és sokat köszönhetek nekik, mert eleven lexikon volt a fejük, és készségesen segítettek mindenben. Miközben szakadatlanul tanultak még ott is! Amikor egy alkalommal bementem a rendfőnök zárkájába, hát látom: oroszul tanul.

– Hogyhogy, miért tanulja az orosz nyelvet?

– Mert nálunk mostantól be nem látható időig ők lesznek a protektorok, és én beszélni akarok velük. És mert az övéké a jövő!

– Ugyan kérem, csak nem gondolja, hogy akár ők, akár a kormányzatunk megtűri a jezsuitákat?

– Már miért nem? Alkalmazkodunk hozzájuk, mi a hitünket védjük, tartjuk és terjesztjük. Ezzel pedig nem gyengítjük, ellenkezőleg, erősítjük a világi államot. Annak létét mint realitást elismerjük, megbuktatására sem törekszünk. Ez az én véleményem, gyakorlati megvalósításához természetesen Róma beleegyezése szükséges.

Ez érdekes volt, a jezsuita rendfőnök szájából, aki papi ember létére együttműködést ajánlott a kommunistáknak és éppen itt, a börtönben... Furcsállottam szavait, már azért is, mert nemrégiben pergett le a Mindszenty-per. Meg is kérdeztem tőle:

– Az esztergomi hercegprímás nem hiszem, hogy elfogadta volna a maga pozícióját.

– Ugyan kérem, hagyják ezt a zalai plébánost. Korlátozott eszű, műveletlen világi pap, nem való ő a prímási székbe. Egyetértően hallgattam szavait, bár nem voltak újak, sem keményebbek azoknál a korábban hallott véleményeknél, amit szintén két jeles jezsuita – Kertai és Mócsy páterek – fejtettek ki nekem közös zárkánkban, miközben a maguk készíttette kártyákkal blattoltak.

A későbbi heteinkben, amikor sikerült egy-egy tomista könyvhöz jutnom, többször fordultam kérdéseimmel a tudós jezsuitához. Ő mindenkor szívesen és tudományos igénnyel választot. Szavaiból azt azért külön megjegyeztem: „övék a jövő”.

Hát ilyen tarka társaság között éltem a Gyűjtőben, azután évekre Kistarcsa következett, megint magánzárkában.

Egyszer aztán elérkezett Péter Gábor ideje is. Régtől nem számláltam a napokat, a heteket sem, még a hónapokat sem tudtam bizonyosan. Azt hiszem, 1952-öt írtak akkor már. Az őrtnyokból vontatott énekszó furakodott cellámba, a járőrök farkaskutyái vonítottak, telihold lehetett. Fapriccsemen ültem és révedeztem.

A két-háromnaponként esedékes ötperces magányos sétáim egyikén, amikor már vezettek visszafelé a házimunkáseltárs egy miniatűr kiadású, eredeti német nyelvű *Faust* kötetet nyomott a markomba. Nekiestem. Már késő délután lehetett, amikor a szomszédos zárkából női sírás, zokogás és vad sikoly hallatszott. Átkopogtam, visszakopogtak. Igyekeztem jelbeszédre fordítani az addig ritmus nélküli kopácsolást. Sikertelenül. WC-papírra, nagyon féltett ceruzahegyemmel felírtam a morzét, könnyített magyarázó szavakkal. Vagyis – ..., c: céklarépa = -, -, d = délkelet, s így a zászlórúd. Az esti küblizésnél cédulámat az etetőnyíláson sikerült besurrantanom.

Csakhamar megindult és egyre jobban a morzekopogás. Ebből megtudtam, hogy Korda Gabi újságírónt azért hozták az ezredből a fogdába, mert Marosi hadnagy felszólítására sem vállalta, hogy fogolytársnőinek beszélgetéseit elvamosolja. Magánzárkával és vasra veréssel akarták erre kényszeríteni. Ekkor szünet állt be. Azután újra indult a kopogás.

„A felesége és a lánya is velem van.” Nem akartam elhinni. Visszakopogtam: mondja a neveiket. Válasz: Teri és Vera. Mióta? Szól a fal: két és három éve. Lehetséges ez?

Nem tudom, mennyi idő múlt el, egyszer csak megzörgették zárkám ajtaját és az őr beszólt: maga mit csinál ott? Már egy órája figyelem, csak ül és motyog valamit, feküdjön le, reggeledik. Ruhástól végigdültem a priccse, már három éve nem vetkőzöm. Fűtőeszköznek nyoma sincsen, elkoszolódott öltönyömet csak nyári éjszakákon dobom le a padlóra. De mikor van itt nyár?

Rabruhám nem volt, civil ruhában voltam, és saját fehérneműmben. Körülbelül három éven keresztül ugyanabban: egyazon ingben és alsónadrágban. De szabad volt közben kimosni és megszárítani, úgy, ahogy tudtam és hordtam tovább. Volt olyan nap, hogy kétszáz poloskát öltem meg, kiszámoltam, mert időm volt, és valamivel úgyis le kellett kötnöm a figyelmemet.

Az élelmünk nagyon gyenge volt. Reggel levest kaptunk, egy híg rántottlevest, de volt úgy, hogy csak malátakávé. Ebédre káposztafőzelék volt, amiben nagy hernyók úszkáltak, vagy krumpli, de nem friss, hanem szárított, és valami ilyen krumpliféle volt vacsorára is. Szombaton délben beadták a levest és valami levesszerű főzeléket, meg melléje egy darab lekvárt, és akkor ez szolgált vasárnapra is, mert vasárnap reggeltől hétfő reggelig ki sem nyitották az ajtót. Gyakran éhezünk. Plusz élelem az én részemre nem jöhetett be – akik kinn a táborban voltak, azok általában kaphattak, azt hiszem, havonta lehetett nekik egy élelmiszercsomagot küldeni, de nekem semmit. És ha szabad is, ki küldhetett volna nekem?

A magánzárkásokat egyenként sétáltatták. ez persze elég körülményes volt, és mivel sokan voltunk magánzárkások, nemigen jutott rá idő. Naponta három perc volt az előírászerű sétaidő, azalatt egy párszor körülszaladhattam az udvart, vagy gyors léptekkel egyszer körüljárhattam, és máris vissza a zárkába. Volt úgy, hogy egy hónapig is elfelejtettek levinni. Úgy hogy én a Kistarcsán eltöltött évek alatt összesen öt órát, ha sétáltam.

A magánzárkának az a lényege és célja, hogy senkivel nem érintkezhet a fogoly, teljes elzártságot jelent a kül- és börtönvilágtól egyaránt. Ennek a feladatának nagyjából tényleg meg is felelt. Egyetlenegy emberrel nem lehetett beszélni, de még csak nem is láthattam embert. Éveken át így élni, ez pszichikailag nagyon megerőltető. Igaz, a céljuk is ez volt. Én kibírtam. Mert elég módszeresen védekeztem. Nagy segítség volt, hogy tudtam: nekem igazam van.

Másrészt pedig nem éltem tétlenül, nagyon tudatosan lekötöttem magamat különféle dolgokkal, olyanokkal, amit fejben is lehet művelni. Azonkívül nagy néha könyveket is kaptam, elég szűkösen és a börtönparancsokság válogatása szerint, de mégiscsak könyveket. Időnként beadták az *Ogonyok* című szovjet lapot. Néha szovjet és bolgár írók könyveit is beadogatták. Aki az ötvenes éveket átélte, az ismeri jól ezt a fajta irodalmat, csapnivaló. Éveken át, hónapról

hónapra ugyanazokat kaptam, ha kaptam! De ott azért még ezek is könyvek voltak, és segítséget jelentettek a magány ellen. Én leginkább azzal szórakoztam, hogy lefordítottam ezeket németre, meg amennyire tudtam, angolra. Fejben.

Volt a kistarcsai magánzárka osztályon egy rendes kommunista házimunkás, Blitzer Vilmosnak hívták, régi mozgalmi ember, a harmincas években KIMSZ-titkár volt. Élettörténete jellemző és érdekes. 1930-ban az egyik esti lapban megjelent egy szovjetellenes cikk, amire válaszul az Aradi utcában a KIMSZ-isták tüntettek. Lehettek vagy harmincan, negyvenen az ifjúmunkások. Ott volt Blitzer is. Nem sokkal később, az aprelovkai kongresszuson beszámolt Blitzer egyebek mellett erről az akcióról is, hogy harminc-negyven ifjúmunkás tüntetett, és így tovább. Mire valaki a küldöttek közül közbekiabált: „Nem annyian voltak, több százan!” Másnap az értekezleten már háromezer tüntetőről beszéltek. Amikor Blitzer a kongresszusról Bécsbe utazott, észrevette: teljes csend veszi körül, az elvtársai szóba sem akarnak állni vele. Igen, mert közben elkészült a KI VB-nek írt jelentés, hogy Budapesten sok ezer munkás tüntetett egy pesti újság szovjetellenes cikke miatt! Mire Blitzer Pestre érkezett, a *Kommunista* című sokszorosítványban leközölték, hogy Blitzer áruló, aknamunkát folytat, kisebbiteni próbálja az eredményeinket... Mert rendőrspicli, és ezzel készen volt Blitzer. Persze, 1945-ben aztán igazolnia kellett volna magát, de hát hogyan igazolhatja magát az ember egy ilyen helyzetben? Hogyan? Hiszen a volt társai, akik vezető pozícióba kerültek, ellene vallottak! Úgyhogy becsukták tíz évre.

Hogy ne lássanak teljesen egyoldalúnak, hadd idézzem a másik oldalt, hadd hívjam tanúnak az akkori internáló tábornok főparancsnokát: Kopácsi Sándort. Külföldön kiadott könyvében írja: „(...) 1949 közepén Veres József belügyi államtitkár behívott irodájába. – Itt van Kopácsi a kinevezése. Holnap reggeltől maga lesz az internálási ügyek igazgatója. Tudtam, hogy ilyen internáló táborok vannak az országunkban, ide azokat zárják, akiknek nincs ítéletük, de akiknek szabad mozgása zavarja a politikai vezetést.

Három tagú bizottságnak voltam kapitány-igazgatóként a vezetője. A másik Décsi Gyula jogász ezredes (ÁVH-s), a harmadik Bodonyi, ő is jogász, aki szintén az ÁVH-hoz tartozott. Ő az adminisztratív ügyekben volt specialista, a minisztérium funkcionáriusaként a régi rendszerből örökölték.

A »trojka« megkapta a dossziékat (...) megállapítottam, hogy a táborok foglyai munkások és mezőgazdasági dolgozók voltak. A feladat az volt, hogy ügyüket megvizsgálva hat hónappal meghosszabbítsuk internálásukat. Az ezredes egyenként kézbe vette a papírokat anélkül, hogy nekünk megmutatta volna, röviden ismertette az ügyeket. – Van megjegyzés? – Nincs. De hiába is lett volna. Könnyedén visszautasította, ha volt.”

Olvasunk csak bele mozgalmunk egyik tagjának, Klement Károlynak a visszaemlékezésébe, hogyan ír a főparancsnokkal való találkozásról.

„Letartóztatásom alapja a zsebemben lévő internálási végzés, melynek indoka az volt, hogy a nyomozás befejezéséig internálásom szükséges. Ez kissé megnyugtató, mert, ha így van, akkor néhány héten belül szabadulok. Kommunista tevékenység miatt már voltam régebben internálva, akkor büntetésem időtartamát mindenkor előre közölték. Az első időben minden nap vártam a szabadulást, s ez a várakozás közel öt évig tartott... Voltak foglyok, akikre egyszerűen csak vigyáztak, voltak, akikre nagyon vigyáztak, és voltak szigorúan elkülönített

foglyok... Én a hetesbe kerültem. Rajtam kívül három embert találtam ott kuporogva... Szigorúan betartottam, hogy a rám eső egy négyzetmétert foglaljam el... Csajka is kevés volt, akkor még csak két emberre jutott egy, kanál sem volt..

Elkészült az úgynevezett fogda. Ez a táboron belül, kőfallal elkerítve külön világ volt. A fogdába különleges foglyok kerültek. Magam sem tudom, hogy én miért voltam különleges, de bekísértek a II. emeleti 12-es zárkába, s amikor a vasajtó becsapódott mögöttem, úgy éreztem, ezt nem lehet kibírni még egy órát sem. Fent a plafon felé volt egy kis hatvan centiméteres drótbélésű homályos ablak, alig jutott be valami fény. A zárka egy méter hatvan x kettő méter húsz centiméter nagyságú volt. Berendezése: fából a pricc, lécekből és három centiméteres hézagokkal készített párnafa. Ezen kívül egy vizeskancsó, egy kübli, egy csajka, valamint egy zubbony és egy elhasznált nadrág, szalmazsák és takaró helyett. Tizennégy zárka sorakozott egymás mellett, szemben ezekkel újabb tíz zárka, bennük huszonnégy ember. Egy napon értem jöttem azzal, hogy elvisznek, s az összes holmimat vigyem... Hevesen kezdett dobogni a szívem, talán szabadulok, vagy ha nem, talán a közösbe kerülök... Lekísértek a földszintre, ott sült ki, hogy sem a szabadba, sem a közösbe nem kerülök, hanem egy dohos, sötét vizes zárkába jutottam. Már két-három napot tölthettem ezen a helyen, amikor lépések közeledtek. Kinyílt a zárka ajtaja, s a főfoglár mellett arany váll-lapos egyenruhás magasrangú személy állt. Mögötte egy fiatalabb segédtsízt féle. Amikor kinyílt az ajtó, engem megcsapott a frissen borotvált arc illata, őt megcsaphatta az én borotvátlan, mosdatlan bűzös szagom, s láthatóan visszahőkölt az ajtóban és egy lépést hátrált. A főfoglár eközben jelentette: »Ez az!«

A láger főparancsnokot is megragadhatta ez a látogatás, mert könyvében emígy emlékezett meg erről a találkozásról.

„Az első látogatásom egyikét Kistarcsán ejtettem meg. Hatalmas terület épületekkel, barakkokkal, szögesdróttal körülvéve. Átmentem az udvaron, mindenütt internáltak. Ha megálltam egyiküknél, vigyázzba vágta magát és kérte, hogy ügyében vizsgálatot rendeljek el. (...) A tábor belsejében volt egy zárt kisebb terület, ezt külön ÁVH-sok őrizték. Ez a »purgatórium«. A lefoglottak külön egyéni cellában voltak. Az elsőben talákoztam egy illegális kommunistával, aki a háború alatt a híres »Demény« frakcióhoz tartozott. (Ők éppen úgy, mint mi, harcoltak a németek ellen, éppen úgy, mint mi, a Szovjetunióban látták a dolgozók egyetlen hazáját. Szemináriumaikon több száz kommunistát neveltek. Egyetlen bűnük az volt, hogy más csoporthoz tartoztak, mint amelyiket Rákosi irányított.) (...) A következő cellákban talákoztam olyanokkal, akiknek egyetlen bűnük volt, hogy a két párt egyesülése előtt Justus Pál szemináriumait hallgatták. (...) A táborból visszatérve beosztottamat hívtam, átadtam neki egy listát és kértem, hogy azok dossziéit keresse ki. Egy óra múlva százötven dosszié volt előttem. Többségük munkás és paraszt. Borzasztó volt látni, hogy egy országban, ahol a hatalom a munkásoké és parasztoké, ez lehetséges legyen.”

Mondom tovább a magam sorsát. Egy szép napon, 1953 januárjában két ávéház kölyök invitált a lágerudvaron parkoló autóbá. Szememre tették a fekete szemüveget, és le sem vették addig, amíg süppedő szőnyegekzen haladva el nem értünk a nagy, hatalmas tölgyfaajtó elé. Kinyitották előttem, és én azonnal

ráismertem Richter gondnok volt szobájára. A hatalmas barokk íróasztalnál persze nem ő ült már, rosszabb: Farkas Vladimír. Nem kívánt ismerősöm a Rajk-per idejéből. Abban az időben Péter Gábor kiskutyája, most láthatóan felnőtt újabb feladatához. A prímet azonban nem ő vitte, hanem az apja, aki az asztal mellett állt tábornoki ornátusban. Farkas Mihály mellett még ott volt Piros László belügyminiszter.

Alighogy beléptem, az idősebb Farkas kenetteljes hangon rákezdte:

- Na Demény, akar segíteni a pártnak?
- Hát - mondtam neki - mit tudnék én segíteni ennyi év után?
- Pedig megérné - azt mondta. - Hűvösvölgyi villát nem kap, de minden egyebet igen.

Csak hallgattam. Mi lesz ebből megint?

- Figyeljen ide! - folytatta az idősebb Farkas - mondjon el mindent nekünk szépen, amit Eisenberger Benőről gondol.

- Azt gondolom róla - válaszoltam -, hogy le van fogva.

- Honnan tudja?

- Ha maga Péter Gábort Eisenberger Benőnek nevezi - mondtam neki -, akkor csakis itt lehet valahol fogságban.

- Na kitalálta! - Hát akkor írjon le róla mindent. Mert most már köztudomású róla, hogy Horthyék rendőrspiclije és kém, cionista kém volt, már nagyon régtől fogva. Írjon le nagyon aprólékosan mindent, amit tud, és akkor azonnal szabadul. Nemcsak hogy hazamehet, de nagyon jó dolga lesz! A Farkasoktól csinos szobába vezettek, snájdig rendőrtiszt kérdezte meg, hogy vacsorára kacsasültet vagy sült csirkét óhajtok-e enni, és hogy mi a kedvenc cigarettám.

A finomságok mellé árkus papírost is kaptam, és a tiszt felszólított, hogy írjak. De mit írjak? Nyilvánvalóan úgy gondolták, hogy tele vagyok bosszúvágygyal, és örömeimben most könnyen elkövetek valami marhaságot. Bár utáltam Péter Gábort, de azt nem írtam róla, amit éppen látni akartak tőlem.

Azt megírhattam, hogy ismertem, kapcsolatban voltunk, többször találkoztunk, és hogy még az illegális nevét is én adtam neki. No leírtam egy sor ilyen érdektelen dolgot, de kompromittálót nemigen. Mert egyébként nem is tudtam róla semmi olyasmit! Erőltették még egy darabig a dolgot, hogy legalább azt írjam le, hogy rendőrspicli volt Eisenberger, úgy, ahogyan a Justus ügyben kívánták. Na hát, dehogyis írtam le. Mert először is nem volt az. Másodszor meg eszem ágában sem volt magamat terhelni ilyen hazugsággal! Ha netán azt írom le, hogy rendőrspicli volt, rögtön jön a következő kérdés, honnan tudom én azt? - Bizonyára onnan, hogy én is az voltam, ismertük egymást, kollégák voltunk...

Amikor látták, hogy ezúttal sem mennek semmire velem, az első napok kényelmes zárkaszobájából, a paplanos ágyból és a sültcsirkés vacsorák mellől feldobtak a fogház negyedik emeletére. Hát nem dobtak, hanem egy ávos őrmester vezetett, némán, mint a hal. A folyosókon végtelenített piros szőnyegek, hogy nesz se hallják. Minden hajlatban piros lámpa, amikor kigyullad, kísérem álljt parancsolt, falhoz fordított, meg ne láthassam, ki surrant a hátam mögött. Az emeletek közepén rácsajtók, előttem kitárták, mögöttem láthatatlan kezek bezárták. Végre a zárkában. Sívárabb bármely eddiginél. A szokásos fapriccs, azon két takaró. Kübli és egy vizeskancsó. Semmi más. az ablak itt is

elhomályosított és mindenkor bezárva. Ajtó felett dróthálóban villanykörte, az állandóan égett.

Elátkozott kastély ez, Kafka ide iskolába járhatott volna. A zárkákban kommunisták, szocialisták, demokraták. A hazugság vára ez. Parancsnokai szűkölve figyelik, hogy innen foszlánnyi igazság se jusson a külvilágba, mert akkor ők kerülnek dögrovásra.

Őreink – csupa sarzsi – emberi szót sohasém ejtenek ki, egymást figyelmeztetve is csak pisszentenek. Pssz-re kapom be a csajka étkem, egy pssz-re adom ki a vizeskancsóm, Pssz-re sétálhatok este, és e jellel fürdetnek két percnyi ideig. Az itt megvalósított örült börtönkoncepció Péter Gábor képzelőerejét, Farkas Mihály gonoszságát is meghaladta, ezt ők csak másolhatták és importálhatták.

Már az itt átsétált harmincadik napon mégis: kilyukadt a Fal. Csendben feltárukt az ajtó és azon az újaváltású őrmester lépett be. Ismertem 45-ből, az Andrassy útról. Mögötte egy fiatal tizedes. Néhány tétova lépés után megnyílt az őrmester szája:

– Mondja, maga is cionista kémnek tartja Péter Gábort?

– Nem – volt a válasza. – Megkönnyebbülten fordult a fiatalabb társához: – Na látod, ő csak tudja! És már mentek kifelé. Ám estére a vacsorám bővebb, és hozzá sarkos volt a kenyerem.

Azt, hogy miként pattant vissza a bumeráng Péter Gáborra, jóval később, Rákosi egykori miniszterelnöke mesélte el. 1952 december legvégén együtt mentek moszkvai tanácskozásra. Azon – más vezetők jelenlétében – Berijá ráripakodott Rákosira: – Hol a maga ébersége, azt sem tudja, hogy rendőrfőnöke imperialista kém?

Hazatérve, január első munkanapján közölte Hegedűs Andrással: – Lefogatott Péter Gábort mint cionista kémét.

Lassan reám tavaszodott, az esti ötperces sétáim langyult levegője a hírhez. Holnap újra előlről: reggel hattól este nyolcig, ablaktól ajtóig és az oldalfaltól haránt a másikig lépkedve telik az időm. Pihenőnek ott a deszkám éle, szemem lehunyom, elbóbiskolok, kopog az ór: – nyissa a szemét! És mégsem és mégsem győzhetnek le!

Köröttem a falak holtfehérek, a vasajtó ónszürke, meleg színekkel festem át azokat. Ülök a priccsemen és elhatározom: a mai napra a Délszigetek rendeltetek. Órák és napok hosszt illesztgetem, rendezgetem, törlöm és sorolom a Délszigetre jellemző szavaimat. Így: mangó, narancs, citrom, gardénia, hibiszkusz, ananász, banán, kókusz... És csak tovább: vörös jázmin, lila gyertyavirág és sárga makomádó. Gauguin festhette a kék vadovadót és rajta a zöld galambot... Elmosolyodom. Az ór bekoppant: – mit nevetgél?!

Hol is hagytam abba, igen, a lányoknál. Lány, leány, lány, lánykám... nekem is van, mi van vele? Harmadnapon még mindig az I betűvel játszom, akárcsak Zweig sakkozója a Gestapo börtönében, és nem szorítanak a falak, már nem ugat a csend.

Amikor utolsó teljesen értelmetlen, eredménytelen kihallgatásra rendelték, az előbb bemutatott őrmesterem lefelé menet odasúgta: – egyetlen szót se valljon, mert akkor vége van!

Visszatértemkor ceruzát kértem tőle. Egy hüvelykujjnyira faragottat és még tanácsot is kaptam: – dugja el a kenyérbélbe. Amikor ő állt szolgálatban, minden

WC-papíromra írtam. Ha ellenőrzés jött, ajtómat megrúgta, ceruza el, papír a küblibe. A délszigeti világ szavaival teleírt papírost a talpbetetem alá dugtam, évek múltán találtam rá, ma is megvan.

Egy napon az ór közölte: – Sztálin a múlt héten meghalt, most jobb lesz magának. Úgy is lett. Júniusban átkerültem Kistarcsára, harmadszor. Megint felvezettek egy ifjú kihallgató tiszthez, aki fényképet tett elém:

– Nézze meg. Ismerős?

– Ismerős.

– Mi a neve?

– Simon Jolán.

– Az. Na, üljön le oda! – öt méterre tőle.

– És mondjon el mindent Simon Jolánról!

Simon Jolán Péter Gábor felesége volt. Én viszont Kassák Lajos feleségéről kezdtem beszélni, őt is Simon Jolánnak hívták. Esztendőkön keresztül jó kapcsolatban voltunk, ismertem az életét. Az ávós tiszt szorgalmasan jegyzetelt. Fél óra alatt el is jutottam odáig, hogy ... akkor, ha jól emlékszem, harmincöt vagy harminchatban öngyilkos lett...

– Micsoda lett?!

– Öngyilkos – válaszoltam. – Megmérgezte magát gázzal.

– Kiről beszél maga?!

– Simon Jolánról! Kassák Lajos feleségéről!

Rám kiabált: – hagyja abba! A kihallgató tisztnek fogalma sem volt arról, hogy ki az a Simon Jolán, vagy ki az a Kassák Lajos! Akkor aztán végképp békén hagytak már. Sikeresen kimaradtam Péter Gábor ügyéből is. Péter Gábor életét viszont kollégájának, Berijának kivégzése mentette meg. Előtte még visszavittek a Gyűjtőbe, ott még egyszer és utoljára kihallgattak. Péter Gábor feleségéről, a varrónő Simon Jolánról gyűjtöttek adatokat.

A második „két nullás” per

Kistarcsai fogságomról csak újabb perem képtelenségeit mondom el. 1953. október 19-én a reggeli órákban bejött a zárkamba egy úriember.

– Én vagyok az ügyésze – mondta. – Itt a vádirata, olvassa el és írja alá, hogy átvette.

– Aláírni aláírom – mondtam neki –, de elolvasni nem kívánom.

– Nem kívánja elolvasni?!

– Nem.

– De hát egy óra múlva tárgyalás! Rendes tárgyalás, lesz ügyvédje is!

– Jó, köszönöm – mondtam –, akkor egy óra múlva úgyis meghallom a vádiratot, minek olvasnám el? Visszaadtam neki a paksamétát aláírva, a mai napig sem olvastam el.

A tárgyalás a kistarcsai internáló tábor egyik irodájában zajlott le. És milyen jellemző a korszakra, hogy mindenre akadtak becstelen emberek, akik a maguk pozícióért börtönbe és halálba küldtek ártatlan embereket. Hiszen a vádiratomat aláíró Alapy – az egykori érsekújvári ügyvédecse – volt a Rajk-per ügyésze, míg az ítélkező bíróm, Jónás, az Egerből-koncert felruccant ügyvéd, egy sor

koncepció per gyalázatos végrehajtója. Sorsa jellemző és jelképes: 1956-ban félelmében öngyilkos lett, miután felesége kirúgta, és szeretője sem fogadta be.

A tárgyalás kb. fél óra alatt lezajlott, a hallgatóság három ávéhás tiszt volt, a pártjelvényes ügyvédem enyhe ítéletet kért. Amikor Jónás felolvasta, hogy demokraciellenes szervezkedéssel vádolnak, és még azt is megkérdezte, hogy bűnösnek érzem-e magamat, mi mást felelhettem: nem! Nehezen dönthettem meg a demokráciát immáron kilenc éves elzártágomban. Azt is kifogásoltam, hogy vádlott társaimnak nem mindegyikét ismerem. Válasza lakonikus volt: nem baj, azokat is el kell ítélnem!

53. dokumentum: Vádirat

A Fővárosi ügyészségtől.

1953. ü. 002645/1. sz.

Megyei Bíróságnak,

Budapest.

A nyomozás iratait a következő
vádirat

benyújtásával küldöm át.

Az 1951. január hó 10-e óta rendőrhatalósági őrizetben lévő;

I. r. Demény Pál,

szül. 1901. aug. 29. Budapest, atyja: Andor, anyja: Goldschmidt Aranka, nős: Liska Terézzel, 1 gyermeke van, művezető, érettségít tett, volt munkaszolgálatos, vagyontalan és büntetett, budapesti (XIV., Mogyoródi út 79. sz.) lakos, az 1950. aug. 17-e óta rendőrhatalósági őrizetben lévő:

II. r. Weisszhaus Aladár,

szül. 1887. dec. 21. Budapest, atyja: Sándor, anyja: Egri Julianna, nőtlen, tisztviselő, 8 gimnáziumot végzett, katona volt, vagyontalan és büntetett, budapesti (X., Pongráci út 17. sz.) lakos vádlottakat a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésének és vezetésének büntetével (Bhő. 1. pont, 4. bek.) az 1950. július hó 31-e óta rendőrhatalósági őrizetben lévő

II. r. Lencsés János,

szül. 1907. november 27. Budapest, apja: Lipót, anyja: Auspitz Teréz, nős: Kun Margittal, 4 gyermeke van, vegyészmérnök, egyetemet végzett, munkaszolgálatos volt, vagyontalan és büntetlen, budapesti (II., Eszter u. 18. sz.), az 1950. július 31-e óta rendőrhatalósági őrizetben lévő

IV. r. Reinitz Egon,

szül. 1923. szeptember 7. Budapest, atyja: József, anyja: Schweith Rozália, nős: Schaffer Edittel, 1 gyermeke van, papírontó munkás, 4 gimnáziumot végzett, katona nem volt, vagyontalan és büntetlen, budapesti (VIII., Dobozi u. 37.),

az 1949. július hó 6-a óta rendőrhatalósági őrizetben lévő:

V. r. Vida Lajosné,

szül. Demény Vera, szül. 1925. május 7. Budapest, atyja: Pál, anyja: Liska Teréz, férjzett, gyermektelen, gépirónő; érettségít tett, vagyontalan és büntetlen, budapesti (II., Mártírok útja 65.),

az 1950. aug. 9-e óta rendőrhatalósági őrizetben lévő:

VI. r. Demény Pálné,

szül. Liska Teréz, szül. 1901. december 24., Oravicabánya, atyja: József, anyja: Liska Petronella, 4 polgárit végzett, férjzett 1 gyermeke van, htb. vagyontalan és büntetlen, budapesti (XIV., Mogyoródi út 79. sz.)

az 1947. március hó 10-e óta rendőrhatalósági őrizetben lévő

VII. r. Mélik Endre,

szül. 1904. november 26. Brassó, atyja: Endre, anyja: Szabó Anna, nős:

Molnár Gizellával, 1 gyermeke van, műszaki tisztviselő, érettségít tett, katona volt, vagyontalan és büntetett, budapesti (XIII., Váci út 10. sz.) lakos vádlottakat.

a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetével (Bhő. 1. pont, 2. bek.), az alábbi tényállás alapján

vádolom.

Demény Pál a 30-as évek elején kommunista ellenes frakciót alakított, melynek célja a munkásosztály egységének megbontása, és az illegalitásba működő K. M. P. munkájának megbénítása volt. (...)

A frakció tgjai a Deménytől kapott utasítás alapján különböző akciókat vettek, majd később el is ítélték. A kapcsolatot azonban a börtönből is fenntartotta illegális úton a frakció tagjaival és felszólította őket, hogy a frakciót keltsék életre és hozzanak létre illegális szervezkedést. (...)

A frakció tgjai a Deménytől kapott utasítás alapján különböző akciókat indítottak Demény kiszabadítása érdekében és megalakították az illegális segítség-szervezetet. Ez utóbbi rendszeres anyagi támogatásban részesítette Demény Pált és családját, rendszeres illegális összejöveteleket rendezett.

Demény 1946-ban illegális levélben utasította a frakció tagjait, hogy vegyék fel a kapcsolatot Weissshaus Aladárral, aki már korábban illegális szervezkedést hozott létre, melynek célja a dunai népek összefogása volt, az M. K. P. programjával és célkitűzéseivel szemben. Demény azt kívánta a frakció tagjaitól, hogy Weissshausnak adják át a szervezkedés irányítását.

Ezt követően Demény felszólította a frakció tagjait arra is, hogy vegyék fel a kapcsolatot a trockista Justus Pállal is, és annak segítségével lépjenek be az Sz. D. P.-ba, melyet mint legális szervezet használnak fel romboló tevékenységük leplezésére.

A frakció tagjai, elsősorban a jelen bűnper vádlottai Deménytől kapott utasítás alapján érintkezésbe léptek Weissshaus Aladárral, aki három illegális összejövetelen vett részt, melynek során ismertette politikai célkitűzéseit és a Szovjetunió, valamint az M. K. P. ellen izgatott.

Ugyancsak a Deménytől kapott utasítás alapján Justussal is illegális tárgyalásokat folytattak, (...)

Ezenkívül a szervezkedés tagjai a dolgozók soraiban különböző izgató és lázító híreket terjesztettek, küldöttségeket szerveztek különböző fórumokhoz Demény kiszabadítása érdekében, Demény könyvét propagálták, sőt annak külföldön való megjelentése érdekében lépéseket is tettek, hogy így a nyugati közvéleményt Demény mellé állítsák. Egyben azt akarták elérni a nyugatiak előtt, hogy a frakciót Magyarországon ártatlanul üldözik.

Weissshaus Aladár vádlott 1928-ban népellenes frakciót alakított, a tagok számára szemináriumot tartott és lapot indított, melyben a kommunisták ellen lázított.

1946-ban illegális pártot szervezett „magyar szocialista népmozgalom” elnevezés alatt, melynek célja a kelet-európai föderáció létrehozása volt. A Deményisták kérésére három esetben tartott politikai előadást ellenséges nézeteiről és tárgyalt a szervezkedés tagjaival a szervezkedés vezetésének átvételéről.

Lencsés János vádlott 1933-ban lett a Demény-féle frakciónak tagja. A felszabadulás után, mint a szervezkedés tagja, több alkalommal részt vett a Demény kiszabadítása érdekében a különböző fórumokhoz indított küldöttségekben. Az illegális segítség-szervezet vezetője volt és Deményt anyagiilag is támogatta. (...)

Reinitz Egon vádlott 1941-ben lett a Demény-féle frakció tagja. Demény letartóztatása után belépett a szervezkedésbe és három alkalommal kapott illegális úton levelet Deménytől. Az őhöz intézett egyik levélben érkezett Deménynek az az utasítása, melyben az illegális szervezkedés létrehozására szólította fel a frakció tagjait. Ennek alapján jöttek össze első alkalommal

1945 márciusában, mintegy 25-30-an és tárgyalták meg Demény kiszabadításának lehetőségeit.

A vádlott több személyt bevont azokba a küldöttségekbe, és maga is részt vett, melynek Demény kiszabadítása érdekében a különböző fórumokhoz mentek. (...)

Részt vett a Demény Vera által szervezett illegális ifjúsági szervezetben is, ahol Demény iránti hűségéről tett bizonyosságot. Havi 20.- Ft-t támogatta az illegális segélyszervet. (...)

Vida Lajosné vádlott a szervezkedés legaktívabb tagja volt. Állandó szoros kapcsolatot tartott fenn a szervezkedés tagjaival és közölte velük Deménynek illegális úton érkezett utasításait. Részt vett az illegális megbeszéléseken, a Weissshaussal folytatott tanácskozásokon. Felvette Justus Pállal a kapcsolatot és összehozta őt a szervezkedés tagjaival, hogy az Sz. D. P.-be való belépés lehetőségeit megtárgyalják.

Kapcsolatba lépett Varannay Auréllal, a Reuter iroda budapesti tudósítójával, aki a Vidánétól kapott adatok alapján az egyik angol lapban cikket írt Demény mellett, hogy a külföldiek előtt Demény személyét népszerűsítse.

Demény Pálné vádlott volt a közvetítő Demény Pál és a szervezkedés tagjai között. A szervezkedés illegális megbeszéléseit igen gyakran lakásán tartották meg. (...)

Mélik Endre vádlott 1933-ban lépett a Weissshaus féle mozgalomba, és 1943-ban szervező munkát is végzett annak érdekében. Részt vett a Weissshaus által tartott szemináriumokon.

1946 nyarán tagja lett a Weissshaus által létrehozott illegális szervezkedésnek és annak két illegális megbeszélésén vett részt.

A vád tárgyává tett tényállást a vádlottak részbeni beismerő és egymást terhelő vallomásaikkal bizonyítom.

A fontos államérdekre tekintettel a közlési tilalom és zárt tárgyalás elrendelését indítványozom.

Tárgyalásra a Bp. 23. §-a alapján a budapesti megyei bíróságnak hatásköre és illetékessége van.

Tárgyalásra idézendők a vádlottak a kistarcsai internálótáborból.

Budapest, 1953. évi október hó 13.

Dr. Alapy Gyula s.k.
fővárosi ügyész
A kiadmány hit.

Dr. Avar Jenő s.k.
ügyész
shiv. tisztv.

Helyben volt a tárgyalás, mint korábban említettem. Ott a feleségem, és a lányom is, mint vádlottak. Lehozták Weissshaus Aladárt is, akihez a vádirat állításaival ellentétben mozgalmilag semmi közöm nem volt, és akinek gerincgyulladás volt, ott szedte össze a táborban. Olyan beteg volt már, hogy a házimunkás hozta le. Meg odahozták Mélik Endrét, aki korábban erdélyi újságíró volt, és akit életemben soha nem láttam ezelőtt. Hallgatóság: három ávos, közülük kettő egyenruhában, egy civilben. Jónás tanácselnök teljesen mechanikusan, ripsz-ropsz, úgy kutyafuttában vezette a tárgyalást.

A vádbeszéd rövid volt, aztán kihallgatás, de az is csak egészen formálisan. Közben előkerült az úgynevezett ügyvédem, nagy pártjelvénnel a zakóján. Könnyed volt, és mondanivalóját így indokolta:

– Kérem Demény felmentését, mert a cél úgyis az volt csak, hogy megszűnjön párttagsága. – Miután ennyi éve börtönben van, az már úgyis megszűnt automatikusan. Valószínűleg ő sem olvasott bele a vádiratomba, ilyen szöveget talán akkor nem mondott volna.

Jónás a „védőbeszédet” figyelembe se vette, ásított egyet és kihirdette az ítéletet: tíz év fegyház, a népi demokrácia ellenes szervezkedésért.

54. dokumentum: Ítélet

A budapesti megyei bíróság.

B. III. 002645/1953-4. sz.

A Népköztársaság nevében!

A budapesti megyei bíróság Kistarcsán, 1953. évi október hó 19. napján megtartott zárt tárgyaláson meghozta a következő ítéletet:

A fogvalevő;

I. r. Demény Pál vádlott – aki 1901. augusztus 29-én Budapesten született, (...) –

bűnös

a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése bűntettében.

A megyei bíróság ezért:

Demény Pál vádlottat 10 (tíz) évi börtönre és teljes vagyonek Kobzásra ítéli és a közügyektől 10 (tíz) évre eltiltja.

A fogvalevő;

III. r. Lencsés János – aki 1907. november 27-én Budapesten született, (...)

IV. r. Reinitz Egon – aki 1923. szeptember 7-én született Budapesten, (...)

V. r. Vida Lajosné szül. Demény Vera – aki 1925. május 7-én született Budapesten, (...)

VI. r. Demény Pálné szül. Liska Teréz – aki 1901. december 24-én Oravica-bányán született. (...)

VII. r. Melik Endre – aki 1904. november 26-án Brassóban született, (...)

bűnösök

a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntettében.

A megyei bíróság ezért;

Lencsés János vádlottat 4 (négy) évi börtönre és teljes vagyonek Kobzásra ítéli, a közügyektől 5 (öt) évre eltiltja,

Reinitz Egon vádlottat 3 (három) évi és kettő hónapi börtönre és teljes vagyonek Kobzásra ítéli, a közügyektől 4 (négy) évre eltiltja.

Vida Lajosné vádlottat 5 (öt) évi börtönre és teljes vagyonek Kobzásra ítéli, a közügyektől 5 (öt) évre eltiltja.

Melik Endre vádlottat 6 (hat) évi és 6 (hat) hónapi börtönre, valamint teljes vagyonek Kobzásra ítéli, a közügyektől 10 (tíz) évre eltiltja.

A szabadságvesztés büntetésbe Demény Pál vádlott által 1951. évi január hó 10. napjától, Lencsés János vádlott által 1950. évi augusztus hó 7. napjától, Reinitz Egon vádlott által 1950. évi július hó 31. napjától, Vida Lajosné vádlott által 1949. évi július hó 6. napjától, Demény Pálné vádlott 1950. évi augusztus hó 9. napjától és Melik Endre vádlott által 1947. évi március hó 10. napjától a mai napig rendőrhatalósági őrizetben töltött időt teljesen beszámítja és így Reinitz Egon és Melik Endre vádlottak büntetését kitöltöttnek veszi. Kötelesek vádlottak a bűnügyi költséget az államnak megfizetni.

A megyei bíróság az iratokat az ítélet jogerőre emelkedése után a fővárosi ügyészségnek megküldi.

Demény Pál vádlottal szemben összbüntetés kiszabása, esetleges indítványtétel végett.

Indoklás:

A megyei bíróság a tárgyalás adatai alapján a következő tényállást

állapította meg:

A.

I. r. Demény Pál vádlott kispolgári családból származik. Iskolai elvégzése után a vegyészeti iparban mint laboráns dolgozott és irodalommal is

foglalkozott. 1919 februárjában tagja lett a K. M. P.-nak és az ifjómunkás mozgalomban vett részt. 1921-ben baloldali magatartása miatt két évi fegyházra ítélték, utána pedig egy évig internálva volt. A kapcsolatot a K. M. P.-val nem tartotta és kiszabadulása után belépett a szociáldemokrata pártba, ahonnan 1932-ben kizárták. 1936-ban sajtóvétség miatt 3 hónapi fegyházra, 1938-ban pedig röpirat terjesztés miatt 2 évi börtönre, 1946-ban népeellenes bűntett miatt 4 évi és 6 hónapi börtönre ítélték. (...)

B.

A burzsoázia a tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom különböző eszközeit vette igénybe, a marxista, leninista munkásmozgalom elnyomására. A burzsoázia készséges segítői a jobboldali szociáldemokraták voltak, akik kezükbe kerítve a szociáldemokrata párt vezetését, igyekeztek elnyomni minden baloldali hangot és mozgalmat. Az osztályellenesség ezenkívül mindent elkövetett, hogy a rendőrségi besúgók pártba való becsempészésével és a pártellenes frakció bomlasztó munkájának támogatásával gyengítsék a kommunista pártot. Az egyik legveszedelmesebb frakció kialakítása és romboló működése Demény Pál vádlott nevéhez fűződik. A frakció tagjait neve után deményistáknak nevezték.

A frakciók működésében közös vonás volt, hogy a reakciót szolgálták ki. Hol baloldali, hol jobboldali álláspontot képviseltek, de a cél egy volt, mindenkor a Kommunista Magyarországi Pártja célkitűzéseit és akcióit gáncsolták. Természetes tehát, hogy a frakciók kiépítésében mindenkor benne volt a rendőrség keze is. A frakciókon keresztül lehetett a leghatásabban zavarni a Párt mindenkorai politikai vonalát, a frakciók révén buktatták le a forradalmi kérdéseket, csempészték be rendőrszpicliet a pártba és megtévesztettek sok becsületes munkást. A frakciós csoportokat rendszerint az illegális pártból kizárt, vagy leleplezett áruelők szervezték.

Demény Pál 1932-ben egy pártellenes frakciót alakított, amely eleinte 40-50 főből állt és később nagyobb méretűvé vált. A frakció célja a munkásosztály egységének megbontása volt és a frakció megtévesztve a baloldali munkások egy részét, elvonta őket a K. M. P.-tól. (...) A frakció számára könyveket részben Bécsből hozatta, részben pedig maga írt brossurákat, amelyek ellentétben voltak a kommunista párt irányvonalával, és ezt tanították a pártellenes frakción belül. (...)

Mikor a függetlenségi mozgalom az antifasiszta erők összefogásáért harcolt, a frakció a függetlenségi mozgalom ellen lépett fel. A frakció azt a nézetet vallotta és terjesztette a munkásság között, hogy az antifasiszta erők nagyon gyengék és jóformán nem is léteznek, mert a burzsoázia a németek oldalán áll, és hogy nálunk jobban félnek a Szovjetuniótól, mint a németektől. Ezzel a frakció az antifasiszta erők egységes kialakulását gátolta. (...)

Demény Pál vádlottat múltbeli besúgó tevékenysége miatt 1945 februárjában a rendőrség őrizetbe vette. Demény Pál azonban sem ebbe, sem későbbi elítélésébe nem nyugodott bele, sem abba, hogy az általa irányított és szervezett frakció nem tud ismét felépülni. A börtönben is megtalálta a megfelelő kapcsolatot a külvilággal különböző személyeken keresztül. (...)

Így leveleket küldött feleségének, Reinitz Egonnak, Lencsés Jánosnak, Klement Károlynénak, Bors Frigyesnek, Mihala Gyulának, Schaffer Rózsinak, Gimes Endrének, Justus Pálnak és Vida Lajosnak (...) ... küldöttségileg mentek a kisgazdapárthoz és a parlamentbe. Így a mentőakció mellett a frakciót is újjászervezték. ... egy illegális segélyszervezetet is létesítettek, (...) Demény a frakció történetét is megírta, és arra kérte a frakció tagjait, hogy mindenki írja hozzá a rá vonatkozó részt, hogy azután adják azt ki. A kisgazdapárttal a kapcsolatot Dudás Józsefen keresztül tarották, s rajta keresztül Pfeifer Zoltánhoz is eljutottak, akivel Vida Lajos is tárgyalt Demény kiszabadítása érdekében. A frakció tagjai megbeszélést folytattak Demény Pálnéval együtt, hogy Demény könyvét külföldön is kiadják. (...)

Demény későbbi leveleiben arra is kérte a frakció tagjait, hogy menjenek el a SZEB-hez és annak angol, amerikai és francia tagjaihoz is és kérjék azok segítségét. A deményisták el is mentek a SZEB-hez és a szovjet hatóságokhoz adtak be kérelmet Demény érdekében.

A frakció álláspontjának az volt a lényege, hogy a kommunisták ellen propagandát kell kifejteni, hogy lejárassák őket. Azt híresztelték, többek között, hogy a demokratikus pártokban a jobboldali elemek vannak túlsúlyban és a baloldaliakat börtönbe vetik, amit Demény letartóztatásával próbáltak alátámasztani. Azt is híresztelték, hogy Deményt a kommunisták azért vették őrizetbe, mert attól félték, hogy Demény vezető szerephez jut. Igyekeztek a frakciót úgy feltüntetni, hogy a deményisták az igazi kommunisták. (...) 1946 őszén Demény a börtönből üzenetet küldött, hogy a frakció tagjai vegyék fel a kapcsolatot Weissshaus Aladárral, tudják meg, hogy Weissshaus milyen erővel rendelkezik, hogy azokat kapcsolják magukhoz. (...) Ekkor Weissshaus kifejtette álláspontját, hogy egy délkelet-európai szocialista Uniót kell létrehozni és azt is közölte, hogy magyar szocialista népmozgalom elnevezés alatt pártot akar létrehozni. (...) a dunai konföderáció létrehozását propagálta a nyugati imperialisták irányítása mellett. (...) Weissshaus Aladár frakcióját 1928-ban szervezte meg és 1932-ben nagyobb arányokat öltött. Rendszeresen tartott szemináriumokat és lapot is indított. 1942-ben kapcsolatba került Mélik Endre vádlottal, aki értelmiségieket szervezett be a frakció részére. Mélik Endre a felszabadulás előtt rendszeresen látogatta Weissshaus szemináriumát. (...) Weissshaus Deményt 1939-ben a szegedi Csillagbörtönben ismerte meg, amikor is értesült arról, hogy Demény Pál is egy frakciót vezet. (...) A felszabadulás után a deményisták felkérték Weissshaut, hogy létesítsen kapcsolatot a Demény frakcióval. Weissshaus a deményisták kérésének eleget tett és három alkalommal jött össze a deményistákkal. Az első összejövetel Demény Pálné lakásán volt, ahol a frakció 4-5 tagja volt jelen. Weissshaus itt ismertette politikai állásfoglalását és kifejtette a délkelet-európai szocialista unió tervét. Deményisták kérték arra, hogy vállalja el a Demény frakció vezetését is, majd újabb összejövetelt beszéltek meg. (...)

Mélik Endre a felszabadulás után is részt vett a Weissshaus frakció szemináriumain, ahol Weissshaus kritika tárgyává tette a szovjet jóvátételi összeget, a jóvátétel időtartamát, valamint a forint stabilizációját. Kifejtette, hogy az M. K. P. nem érvényesíti a demokráciát a pártéleten belül. A frakció tagjai úgy értékelték a helyzetet, hogy a szovjet katonai megszállás csak pár évig fog tartani, és lehetősége lesz a reakciónak, hogy a demokrácia vívmányai ellen támadást indítson. Weissshaus ezzel kapcsolatban kifejtette az alakítandó párttal kapcsolatos elgondolásait, amellyel Mélik Endre vádlott teljesen egyetértett. Ezzel kapcsolatban Weissshaus kifejtette, hogy szükség van az ő csoportjára, mert ha a reakció lábrakapna, az ő csoportja tagjait nem lehetne „moszkvai ügynököknek” nevezni.

II.

Ügyész a vádat a vádirat szerint tartotta fenn.

III.

Demény Pál vádlott tagadta bűnösségét, Lencsés János vádlott erkölcsileg érezte magát bűnösnek, Reinitz Egon beismerte bűnösségét, Vida Lajosné vádlott tagadta bűnösségét, Demény Pálné vádlott bűnösnek érezte magát, de olyan mértékben, ahogy a vádirat tartalmazza, Mélik Endre vádlott beismerte bűnösségét. A védekezést illetően utal a megyei bíróság a jegyzőkönyv tartalmára. Védekezésük lényege az volt, hogy nem jött létre olyan államellenes szervezkedés, amelynek alapján bűnösségüket meg lehetne állapítani.

A bíróság ezt a védekezést, valamint az egyes vádlottak magyarázó nyilatkozatait nem tette magáévá. Utal az ítékezés állandó gyakorlatára, amely szerint minden olyan erőcsoportosulás, amely alkalmas a népi demokrácia

megdöntésére, megvalósítja a BHÖ. 1. pontjában meghatározott büntettet. A Demény és Weisshaus által a felszabadulás után irányított és mozgatott frakció pedig ilyen erőcsoportosulásnak minősül. (...)

Engels azt tanítja, hogy az öntudatlan folyamat a tudatosnak a kifejezője. Sztálin szerint a pártnak tudatosan kell odalépni, ahová az élet öntudatlanul halad. Amikor a frakciók tudatosan akadályozzák a munkásmozgalmat, akkor a mozgalomban olyan szerepet töltenek be, amely bűnös és elítélendő. Nem csak a vádlottak és a frakció vezetői, hanem a kizsákmányolók is felismerték, hogy a harc egysége milyen erőt jelent és hogy csak egységes harc eredménye lehet a győzelem. Amikor a vádlottak szétforgácsolták a munkásosztály erejét és hátbatámadták a pártot, akkor nem kétséges, hogy tevékenységük túlmegegy az egyszerű pártkérdésen. Mikor már a megvalósulás felé halad a munkásosztály hatalmának kivívása, és a döntő fordulat előtt áll az osztályharc kérdése. Demény akkor indította meg harcát és így akadályozta a hatalom megszerzését. Ezért rendkívüli nagy cselekményének társadalomra veszélyessége.

A vádlottak közül többen arra hivatkoztak, így különösen Reinitz Egon, hogy az általuk kifejtett akciók legálisak voltak. Voltak ugyan olyan akcióik, amelyek legálisnak „tűntek fel”, de nemcsak Demény kiszabadítása volt a cég, hanem elsősorban az, hogy a frakció megkapja az irányító erőt. (...) Vádlottak nem az összes megszálló hatalmak ténykedését tették vita tárgyává, hanem csak a Szovjetunió ténykedését bírálták, mert szemben álltak a Szovjetunió célkitűzéseivel.

A védelem arra is hivatkozott, hogy a vádlottak a területekre rótt bűncselekményt nem követhették el, azért, mert Weisshaust e vád alól felmentették. A bíróság Weisshaus ügyét elkülönítette, a többi vádlott bűnösségét pedig a tárgyalás adatai alapján állapította meg. Reinitz főleg a személyi támogatásról beszélt, ez azonban szintén a frakció erősítését jelentette, mert minden forint, ami összegyűlt és ezúton Deményhez került, kifejezésre juttatta a segélyezőknek a frakcióhoz való tartozását.

IV.

A fenti tényállás alapján a megyei bíróság Demény Pál vádlott bűnösségét a kifejtettek szerint a BHÖ. 1. pont (1) bek.-ben felvett, míg Lencsés János, Reinitz Egon, Vida Lajosné, Demény Pálné és Mélik Endre vádlottak bűnösségét a BHÖ. 1. pont (2) bek.-ben felvett büntettségben megállapította.

V.

A büntetés kiszabásánál a bíróság figyelemmel volt arra, hogy a frakció tagjai nemcsak a felszabadulás után törtek a dolgozók államára, hanem már a felszabadulás előtt is a munkásosztály árulóivá lettek. Súlyosbító körülményként értékelte valamennyi vádlottal szemben a folyamatosságot, enyhítőként értékelte Reinitz Egon, Demény Pálné és Mélik Endre vádlottakkal szemben a beismerést. (...)

VI.

A büntetés kiszabása az alábbi törvényhelyeken alapul: I. r. Demény Pál: BHÖ. 11 pont (1) bek., Btá. 38. és 39. §-ok; (...) Budapest, 1953. évi október hó 19. napján.

Dr. Jónás Béla s. k. tanács elnöke,

Dr. Borsányi Gyula s. k. szakkbír,

Juracsik János s. k.

Kmetti Béla s. k.

Kupecz Karola sk. k. ülnökök.

Ez az ítélet I. r. Demény Pál, IV. r. Reinitz Egon, V. r. Vida Lajosné, VI. r. Demény Pálné, VII. r. Mélik Endre vádlottakkal szemben jogerős és végrehajtható.

Budapest, 1954. május 12.

Dr. Jónás Béla s. k. a tanács elnöke

A tárgyalás után még megengedték, hogy röviden beszéljek a feleségemmel

és lányommal. Azután őket vitték Kalocsára, engem pedig a Markóba, onnan a Gyűjtőbe, majd Vácra.

Vácott 1954 májusától 1956 októberéig többéves magánzárkámot elhagytam, és már ismét átlagos rabbá minősültem. Másod- vagy harmadmagammal fogyasztottam napjaimat, nappal könyveket forgattam, dolgoztam, estéinkben beszélgettünk.

1954-ben, 1955-ben és 1956-ban, mikor Rákosi már kezdett visszaszorulni, sokat javult az én helyzetem is. Végre közös zárkába tettek. A közös zárka mellé kaptam még egy külön kis cellát is, ahol napközben dolgozhattam. Ott írtam cirka ezer oldal filozófiai szöveget, megpróbáltam felállítani egy teljes dialektikus materialista rendszert. Cenzúrázott lapú füzeim ma is megvannak, tanúsíthatják, miként próbáltam túllépni a börtönfalakon, hogyan felejtettem környezetemet, és hogyan bírkóztam az életemért. Ezzel az írással, a hármas filozófiai rendszeremmel, szabadulásomat követően már keveset foglalkoztam, azt hiányosnak, kidolgozatlanak tartottam. De akkor nagyon is megvolt az értelme munkámnak, lekötötte időmet.

Készültem, ismét a szocializmus eszményítésével foglalkoztam, optimizmusommal abban reménykedtem, hogy annak megújításában részt vehetek. Börtönbe zárva mi mást tehettem? – az elméleti felfrissülést kívántam segíteni. Fogságom utolsó hónapjaiban éppen Spinoza könyveit olvastam, vagy újrалаpozgattam. Újra és újra megcsodáltam erkölcsös mondanivalóját, éles eszét, geometriai módszerét.

Beleéltem magamat az akkori időkbe, bölcséletébe és arra gondoltam: miért ne utánozhatnám őt? Így született az eddigieknél totálisabb materialista filozófia rendszerem terve. Elővettem említett füzeim, és azokba színes ceruzahegyekkel, grafitpalával rendszerszerűen berajzoltam elképzeléseimet. Műszavakat szerkesztettem, azok megformálásához igénybe vettem a nagyobb tudású és a nyelveket jobban ismerő rabtársaimat éppúgy, mint az emlékezetemet, valamint friss börtönolvasmányaimat. Kérdeztem, beszélgettem egy-egy témáról, többen megmosolyogták igyekezetemet. Zárkámba visszatérve gondosan feljegyeztem a hallottakat. Annyit érzek, hogy a számomra akkor elérhető elméleti munkák nagyon laposak, éppenhogy elmélet nélküliek voltak.

Börtönóráim múlását naponként ellenőriztem. Kicsiny naptárakat vonalaztam, a dátumokat azokba írtam. Ma is őrzöm ezeket a kis cédulákat.

1954. augusztus 4. szerda: francia, filozófia, munka
 augusztus 13. péntek: francia, filozófia, olvasás
 szeptember 5. vasárnap: írás, filozófia, olvasás, levél Terinek, Verának (négy év után az első)
 szeptember 13. hétfő: filozófia, írás, munka, lap Teritől, Verától (akkor szabadultak Kalocsáról)
 szeptember 23. csütörtök:

filozófia, munka, Imre öcsém halálának évfordulója.

1955. május 7. szerda: filozófia, olvasás, írás, Vera születésnapja.
 május 28. szerda: filozófia, olvasás, levél Teritől, Verától; Filozófia I. rész befejezve, munkateljesítmény 149 %.
 június 20. hétfő: filozófia, olvasás, csomag Verától, Teritől.
 1956. február 13. hétfő: írás, olvasás, a 12. év kezdődik a börtönben.

március 21. szerda:

a kömmün 37. évfordulója, 200 ív papírt vásároltam.
április 26. csütörtök: ügyészi kihallgatás, könyvek érkeztek.
május 31. csütörtök: írás, olvasás, filozófia: 400 oldal kész, szünet.
Vérnyomás 160, súly 63 kg.

A félelem mindenkor elképzelhetetlenül buta dolgokat szül. Példaként az 1954. május 1-jét megelőző estét idézhetem fel a Gyűjtőfogházból. Amikor munkámat befejezve kiléptem az egyik zárkából, láttam ám, hogy a házimunkások hosszú sora írógépekkel a kezükben valamiféle központi hely felé tartott. A különös menetet látva megkérdeztem kísérőmtől:

– Miért viszik el a csillagirodákból a gépeket?
– Nohát azért, hogy ne csináljanak azokon gyalázkodó röplapokat az ünnepre meg Rákosi elvtársra – válaszolta fegyőröm.
– És kik gépelnék azokat, maguk vagy a politikai tisztek – kérdeztem tovább.
– Nem is tudom, de ébereknek kell lennünk, az ellenség itt belül van. – De ne kérdezzen ilyeneket tőlem, én is megzavarodok. – Most egymás után engedik ki a nagyidősöket, azzal, hogy ők nem is voltak bűnösök. – Azt hiszi, hogy én nem tudom, hogy ezek a szociáldemokraták, de kegyed sem az ellenségünk? – De hát mit tegyek, abból élek, hogy fegyőr vagyok.

– De nem sokáig már, elmegyek én, el én, villamoskalauznak.

1954 elején még igen szűkmarkúan és dogmatikusan válogatták össze olvasmányainkat a börtönök politikai tisztei, de a rákövetkező két évben sokkal levegősebbek lettek könyveink is. 1955-ben száznál több könyvet olvashattam már el, jó részük szerzőit és címeit is megőrizték börtönfüzeteim. Nem sorolom fel ezeket, több írásomban amúgy is megtettem már, ám megemlítem, hogy Tolsztoj *Háború és békéjé*t már el sem olvashattam – az átkozott emlékü L. fegyházigazgató az irodájába hivatott, és két ÁVH-s tiszt jelenlétében szabadított.

Szabadulás: négyezer-kétszázhatvankét nap után

Most, hogy feleségem és lányom újra szabadok lettek, volt kire és hova gondolnom és aggódnom. Számukra bántóbb és vigasztalanabb rabságom, mint saját magam számára. Naponta eszembe jutott, mennyire várták mindketten a felszabadulást! Teri, az erdélyi bányászcsaládból Csepelre elszármazott munkás lány kiábrándultan, elidegenedve szenvedett rabságom közel tizenkét esztendejében. Durva bántalmazásába, megaláztatásába és bánatába lassan bele is pusztult, akárcsak a hirosimai sugárfertőzöttek.

Miért tették ezt vele, és miért börtönözték be őt is évekre? Ki tud és ki fog erre nekem válaszolni?

Lányom élete sem volt irigylésre méltóbb édesanyjánál. csakhogy ő fiatalabb volt. A légópincékből kikerülve – még az érettségit is ott tette le – a szabad világra nyitotta szemét. Gyermekekortól csoportjainkkal járta a hegyeket, velünk énekelte a forradalmi dalokat, az erdei tisztásokon hallgathatta mind azt a szépet, amit az eljövendő szocializmusról kihirdettünk. Ült a Sztálin út 60 előtti padon, és leste a híreket felőlem. Politikussal, ügyvédekkel, újságírók-

kal tárgyalt, érettem megalázkodott mindhiába. Az egyetemről eltanácsolták, a jobb munkahelyekről szintén. És ő mégis reménykedett, addig, míg ő is börtönbe nem került.

Azt is a szocializmus érdeke kívánta, hogy fiatal életét megtörjék?

Magam vigasztaltam, talán fennhangon mormoltam: kártevőink hamarosan megbuknak, nincs messze az idő, amikor találkozhatom Terivel és Verával. Addig marad a levél-találkozás.

54. dokumentum: *Levelek*

Drága Palikám!

Leveledet elég későn kaptuk meg. (...) Ne haragudj a késésért. Utolsó percben kaptam a lapot, hogy én is mehetek beszélőre, gondolhatod, hogy örültem. (...) Mi is reménykedtünk, hogy a telet már együtt töltjük. Vera nyugtalan, azt mondja, ha itthon lennél, neki is könnyebb lenne. Még benned sem volt annyi alkotni vágyás, mint Verában. De hogy ezeket meg tudja valósítani, itthon kellene lenned. (...) Badacsonyra kellett volna mennem dolgozni, de egészségileg és erőbelileg nem bírom... a szám jobban duzzad (...). Csak te legyél egészséges nekünk, Vera és én is sokat akar Veled a hegyekben csavarogni. Addig pedig sok szeretettel csókol Teri.

Drágám! Jó volt látni Téged, s szerintem fiatalabb vagy, mint utolsó találkozásunkkor. Hát még 20 évig fiatalnak is kell lenned (...) Fáradt voltam, mert 16 órázás után munkából egyenesen mentem Hozzád (...). Már csak 2 vizsga van hátra (...). Az egyetemről még nem jött válasz (...) Most főleg gyerekekkel vagyok jóba. Tegnap Pali (Justus Pál) lányának vittem virágot születésnapjára. Ha megyek nyaralni, fel akarom keresni azt az öreg tanárt, aki latinra tanított [Weiss Haus Aladár]. Most Hévízen van, ott gyógyítgatják. Anya meg kijár Vilma (a volt zongoratanárnő) férjéhez [Hébelt Ede]. Eléggé megöregedett, 37 éve, hogy anyát ismeri (...). (...) nagyon remélem, hogy ősszel már együtt túrázunk. Hova megyünk először? Rengeteg puzsi Vera. 1955. július 19."

1955 őszén még nem túrázhattam Verával. Zárkából munkahelyemre menet elszomorodottan tekintettem a fák sárguló és lehulló leveleire. Megint Teri és Vera magára hagyatottságára gondoltam. Dühömben meg azt gondoltam: azok a barmok miért nem engednek ki, nem látják, hogy napjaik megszámláltattak?

55. dokumentum: *Levél, 1955 december*

„Drága Palikám!

Nem tudom írásban eléggé kifejezni hiányodat. Különösen az utóbbi hónapokban állandóan érzem, hogy hiányzol. Betegeskedem, és tudom, ha itthon lennél rendbe hozatnál, mint már néhányszor. (...) (...) asztmás lettem és az a meggyőződés, Te megtalálnád az orvosságot, amitől jobban lennék. Kedves soraidat köszönöm, hasonlóan érzek, mit Te, csak nagyon fáj, hogy már nem sokat fogunk együtt élni (...) Kávét szoktam időnként inni. Bárcsak már Veled innám. Minden jó lenne, csak te itthon lennél már. Addig is kimondhatatlan szeretettel csókol Teri.

Édes, drágám, mit írjak, mit írjak, hogy mikor olvasod (...) emlékszel erre a kis versre? Máskülönben is most a fő számok a versek (...).

Ma csendes vasárnap és én Rilket próbálok fordítani. Pedig ideg-elmét kellene tanulnom, de az iccaka csak 3 órát aludtam (...) Dolgozom, még mindig szeretem csinálni, mindig érdekes a sok kis beteg emberke. Tanulok, havonta vizsgázunk (...). tanítok egy kisfiút, aki 9 éves korára nem tudott

10-ig számolni (...). (...) ne félts, ha van is zökkenő, boldogság is mindig van. És Anya miatt ne aggódj nagyon (...) De gyere már azért. Nagyon, nagyon várlak, most bokáig járunk a hóban, de utána itt a tavasz és Veled szeretnék csavarogni (...).

Nagyon nagy szeretettel még mindig a kislányod: V."

"A szocializmus: ugrás a szükségszerűségből a szabadság birodalmába" – ígérte valamikor Engels. Reményt adó szavait én magam is számtalanszor elismételtem előadásaim százain, ezerein. Ezen töprengtem az utolsó börtönszilveszter éjszakámon, meg azon: mit csinál Teri meg Vera a mai éjszakán.

Dohos szalmazsákon feküdtem, fejem alatt a törölközővel letakart pozdorjavánkos. A korai villanyoltás után nem aludtam el, az udvari ívlámpától megvilágított vasajtóra bámultam, ám folytonosan az engelsi mondatra gondoltam, arra, hogy családom, magam és sok-sok tízezer ember sorsa hogyan illik össze ezzel a mondattal. Nyugtalanul forgolódtam, csak nem került álom a szememre, kellemetlen gondolataim egyre csak vissza-visszatértek. Hogyan történhetett meg mindez? A hatalom birtoklása nem indok a kegyetlenségre! Tovább elmélkedtem és forgolódtam, amikor szakadozott eszmefuttatásomat, mint már máskor is, a cellajtómat ért rúgás szakította meg. Kinyílt az etető ajtó, és az őr bekíáltott:

– Miért nem alszik, már újév van?

Az újév volt számomra az új: 1956 január elseje. Reggelre csomagolópapíromból újabb féltényérnyi naptárt hajtogattam, ma is féltve őrzöm az előbbiekkal egyetemben. Az előző naptárocskám utolsó bejegyzése ceruzával és gyorsírásos jellel:

"1956. december 31. szombat: filozófia, olvasás, írás.

Orvosi vizsgálat: vérnyomás 170,

súly: 66 kg. Levél nem jött."

A minden évemben szokásos ünnepi számvetésemet ezúttal is elvégeztem. Valahogy így: Nagy Pétertől Sztálinig csupán kettőszáz esztendő telt el. A történelem mércéjén számolva ez nem nagy idő. Péter, akire Sztálin példaképként tekintett, előképe volt az ő és kegyencei cselekedeteinek. Lenin halála után a jót a rosszal elegyítették: számunkra sok tettük érthetetlen, rideg és idegen. Amit én megértettem: az 1917 második forradalma volt, annak hívője lettem. Eszméit fenntartás nélkül propagáltam hazánk munkásmozgalmaiban. Eszméim ellenzői lecsuktak negyvenöt előtt, meghamisítói negyvenötben. Ha 1945-ben Magyarországon vezető szocialisták és haladó szellemű polgárok kerülnek az államvezetésbe, akkor is újraépítik a pesti házakat, hidakat, gyárakat, és akkor is felosztják a földeket. Talán gyorsabban és ügyesebben is, mint az megtörtént. Nem teszik meg mindazokat a szörnyűségeket európai hazánkban, mint amit a Rákosi-csoport megtett. A civilizált Európához tartozott Magyarországon korábban ilyesmik elképzelhetetlenek voltak. Angliában, Svédországban és a szomszéd Ausztriában munkáspárti kormányok vezették az államot, mégsem tudok arról, hogy bárki hívüknek kötelel, börtöncellát, internálást rendeltek volna.

Nem tudok szabadulni a gondolattól: miért és hogyan történhetett mindez itt, Európa közepén?

Utolsó szilveszteri számvetésem igen szomorú volt. Ünnepnep lévén a rabok délutáni sétáját letudták, ebédidőben beadták a vacsorai lekváradagokat, kenjük

fel azt maradék kenyérünkre. Cellám ajtaját őrsparancsnoki segédlettel alul-fölül lepántolták, nagykulccsal másnapig bezárták. Hogy ne felejtsem el: rab vagyok!

Bizony sok olyan nap borult fölém, amikor könyvet nem adtak, papírost nem kaptam, munkát sem végezhettem. Órákon át járkálhattam a cellámban, ülhettem durva fapriccsemen, bámulhattam a fehér falakon mászkáló poloskákat. Hangtalan dudorásztam, költeményeket recitáltam, verset és prózát írtam a fejemben, igaz, egyetlen embernek tetszettek: saját magamnak. Társalogtam, emlékszem, hogy Apáczai Csere hollandus feleségével is elbeszélgettem, gyakran és hangtalan társalogtam gyermekkoromról.

Valamikor 1956 elején levittek az egyik börtönüzembe. Akkor jutott valakinek eszébe, hogy „de hiszen maga vegyész volt valamikor!”. Lehelyeztek a gombkésztítő üzem festődéjébe. Én festettem a kész gombokat kékre és pirosra.

Akkoriban már kevesen voltak politikai foglyok, már kiengedték a legtöbbjét; Király Bélát is, én meg csak egyre vártam a sorsomra.

Lányom levelet írt Vas Zoltánnak abban a reményben, hogy majd ő segít a szabadításomban.

56. dokumentum: Levél Vas Zoltánnak 1956. szeptember 9.

Tisztelt Vas elvtárs

Apámat 1945. február 12-én letartóztatták. Egy év után került csak sor ügyének tárgyalására. 1946 júliusában 4 1/2 évre ítélték. Büntetésének kitöltése előtt 1950 októberében Kistarcsára szállították. Itt az Internálótábor fogdáján 3 évet töltött magánzárkán. 1953. október 19-én egy a táborba kiszállt bíróság elé állították (Anyámmal s velem együtt) s öt újabb 10 évre elítélték.

Nem tartom magam alkalmasnak, hogy akár a bíróság ítéletével, akár a Párt véleményével vitába szálljak, de mint gyermeke s mint Anyám nevében is – a naponta olvasott szocialista törvényesség értelmében – feltétlenül kérem büntetésének azonnali megszakítását, vagyis azonnali szabadlábra helyezését. Annál is inkább, mert jelenleg 56 éves és az 1945 előttről együtt 18-ik évét tölti börtönben. Azt hiszem, hogy egy emberi életnek ennyi már elég, ráadásul a szíve is beteg.

Tudom, hogy munkakörénél fogva nem Vas elvtársra tartozik ez az ügy, de azért fordulok mégis Önhöz, egyrészt mert Ön ült 16 évet, tehát meg tudja érteni, mit jelent 18-at (s még kellene 5-t), másrészt, mert letartóztatásom előtt, amikor felkerestem, a Párt álláspontját képviselve ugyan, de legalább emberségesen beszélt velem, s akiről kijövelelem után is azt hallottam, hogy emberségét nem veszítette el abban az időben, amikor legtöbbször bizony igen.

Nagyon kérem, hogy legyen segítségemre, hogy Apám azonnal kijöhessen és legalább hátralévő éveit beteg Anyámmal együtt élje szabadlábon, ő maga intézhesse tovább az ügyét vele.

Tisztelettel

Vidáné Demény Vera

Cím: Vida L.-né Budapest,
VI. Székelly B. u. 26.

A levelet a reá érkezett válasz és annak módja miatt érdemes közölni. Vas Zoltán a levél hátsó oldalára idegesen kapkodó és kusza kézírással a következőket írta: „Édesapja utolsó tíz éves ítélete, amennyire én ösmerem, koncepció provokáció. S ha így van, véleményem szerint sor kell kerüljön édesapja ügyének

sürgős felülvizsgálatára. Ilyen értelemben megkeresem Non elvtársat. Remélem, hogy válaszom kielégíti, üdvözli Vas Zoltán.”

És még mindig nem szabadítottak. Pedig már Rajkné is szólt Gerőnek, az egyik szeptemberi vagy októberi temetésen. Rajkné azt mondta Gerőnek: „Hogy micsoda dolog, hogy Demény még mindig bent van!” Gerő azt felelte rá: „Én már intézkedtem.” Ezt persze csak utólag tudtam meg. Ami Gerő válaszát illeti, ez valószínűleg nem volt igaz.

Egyszer egy alkalommal javában festettem a gombokat, rotyogtak az üstök, hatalmas gőzfelhő: és jöttek értem. Ez már október 14-én volt, már a Rajk-temetés után. Vittek fel a börtönigazgatóhoz.

Az irodájában két civil ruhás fiatalember is ült, nem tudtam, kicsodák.

– Hát most akkor szabadul – mondta nekem a börtönigazgató.

Na, hát ezt már jó néhányszor mondták nekem az elmúlt tizenegy év alatt. Úgyhogy most meg már nem akartam elhinni. Ez érdekes: még akkor sem akartam elhinni, hogy most tényleg szabadulok!

– Hát – mondtam – ott lenn a műhelyben forrnak a festékek, és a gombok benne...

– Nem baj – válaszolta az igazgató –, maga azzal most ne törődjön! – Menjen és csomagoljon össze.

– Volt kifogása az itteni bánásmód ellen?

– Nem volt, különösebb nem.

– Na induljon, csomagoljon gyorsan, most szabadul, az elvtársak hazaviszik.

Visszamentem zárkamba, akkor behozták oda a letétes holmimat, abban volt kopott kézitászkám és elnyűtt öltönyöm. Pontosan négyezer-kétszázhatvankettő nappal ezelőtt történt, hogy Péter Gábor az autójába ültetett. Felöltöztem. Szabadulásomat csak abban a pillanatban hittem el, amikor a fiatalabb béemes a börtönkapu előtt kikapta a kezemből a táskámat és azt mondta:

– Demény elvtárs, ne maga vigye!

És hozta ő. Három kiló, ha volt az egész... Beültünk a börtön előtt várakozó autóba.

Azt gondoltam: – na, ha már ezeknek is elvtárs lettem, akkor valóban szabadítanak, de most legalább haza vigyetek, ne az állomásra!

De megint elfogott a kétség, mivel kocsink nem hazafelé vette az irányt, hanem felkanyarodott az Árpád-hídra és Budára tartott. A Fő utcáig meg sem álltunk, és én újra ott voltam, ahol előtte már annyiszor: börtönben. Az igaz, hogy jól berendezett nagyzárkába kerültem, az ajtaját is nyitva hagyták, vacsorámat tálcán szervírozták. Nem nagyon tudtam rájönni, hogy mi van még hátra, mi lehet a céljuk ezzel a kitérővel? Késő estére ezt is megtudtam. Megint jött a már ismerős őrmester. Akkor, legutóbbi ittlétemkor egy szót sem szólt, most már ő is beszélt. Jött a fodrász, rendbehozta a hajam. Már éjjel is lehetett, amikor két tisztiruhás felállásra szólított és megjegyezte:

– A bajtárs majd mértéket vesz, ebben a ruhában mégsem engedhetjük haza. Mert addig innen nem mehet ki, amíg egy rendes öltönyt nem kap! Másnap reggelre elkészült az új öltönyöm, új fehérneműt is kaptam. Az őrmester a nyakkendőt úgy adta oda, hogy odavezetett egy folyosói szekrényhez és felszólított: „Demény elvtárs vegye ki a legszebb nyakkendőt, már nincsen Rákosi!”

Október 15-én délelőtt azután már tényleg hazatérhettem, a Székely Bertalan

utca egyik házának sötét földszinti lakásába. Éppen Teréz napja volt, feleségem névnapjára érkeztem haza. Ebben a nyomorúságos lakásban albérletben laktak. Vera segédápolóként dolgozott az elmeorvosintézetben, hatszáz Ft-os fizetéssel, ebből éltek ketten. Ők 1954-ben szabadultak, Vera 1800 napot, feleségem kevesebbet raboskodott. Kárpótlás és rehabilitáció addig semmi. Este megnéztük a terézvárosi búcsút.

Másnap felhívtam Nonn Györgyöt, akkoriban ő volt a főügyész. Rehabilitációm és egy találkozót kértem tőle. Kelletlenül válaszolt, végtére október 24-ben állapodtunk meg.

Még egyáltalán nem tudtam pótolni tájékozódásomban mindazt, amit a tizenegy év alatt elvesztettem, és máris jött a nagy kavargás, a lázadás. Elámulva és megfélemlítve járkáltam Pest utcáin. Izgulva és sok mindent érthetetlennek találva hallgattam a rádió híreit. Jöttek sorban a barátaim. Elsőként Drahos Lajossal találkoztam. Aztán a többiek.

Én nem foglaltam állást, csak bámultam városom felbolydult utcáira. Azt láttam, hogy az okatlan börtönök, a hamisságok és elfojtások visszaütnek. Azt is láttam, hogy nem jól ütnék. Érzelmek uralták az értelmet. Szubjektív érzéseim épp elég alapot adtak, könnyű lett volna utat engedni haragomnak, de próbáltam inkább az objektív megítéléseim talaján maradni. Ehhez viszont nem tudtam eleget a kinti világról!

Hát nekem fogalmam sem volt például az Írószövetségről! Két hete még azt sem tudtam, hogy van ilyen! Fogalmam sem volt, hogy mi van a diákok mozgalmának a hátterében. Én nem ismertem személyesen Nagy Imrét sem, azt sem tudtam pontosan, hogy kicsoda. Szóval, idegen voltam én ehhez az egészhez. Azt viszont pontosan tudtam, hogy ha valaki tizenegy évig börtönben volt, és most egyszerre csak kinn találja magát, az nem foglalhat állást csak úgy, egyik napról a másikra! Minket, kicsi családomat és barátaimat hajtott tovább rendíthetetlen hitünk: hitünk a humanista szocializmusban és kommunizmusban.

Amikor a Székely Bertalan utcából kísértáltunk az Andrássy útra, ott néztük végig, hogy drótkötelekkel vontatják a ledöntött Sztálin szobrot, és hogy a tömeg ujjong.

Hát jó, szép. De az én helyzetemben mit szólhatott volna hozzá az ember? Nem szóltam semmit.

November első napjaiban jártam a peremvárosokat, ahol tehettem, a munkafelvételt és a fegyelmezettséget, valamint a szovjetbarátságot ajánlottam. Barátaim, társaim egy kivételével mindegyike ott voltak az új munkáspárt megalapításánál és szervezésénél. Ha kellett, tengernyi sérelmük ellenére is fegvert fogtak. Három barátom, Gischitz, Klement és Kraici a Parlamentben 1956. október 19-én levelet nyújtott át Kádár Jánosnak.

57. dokumentum: Levél

A magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány
Elnökének,

Budapest.

Tisztelt Kádár elvtárs!

Már megkísérleltem Önnel – a Pártközponton keresztül – a személyes érintkezést felvenni, de eddig eredménytelenül. Most ezúton kérem, hogy

osztályharcunk jelen és gyorsan változó fázisában adjon erre mihamarabb alkalmat. Mégpedig a következőkért:

A magam szerény képességével és erőmmel, valamint a velem barátilag együttérző elvtársaim segítségével az alább felsorolt problémák megoldására konkrét javaslatokat szeretnék tenni: s azok gyakorlati végrehajtásában résztvenni:

a) a magyar- szovjet barátság magasabb szinten történő helyreállítása és kimélyítése.

b) az ipari termelésben és a közlekedésben a munka megindítása, a munkafegyelem megszilárdítása és a termelékenység fokozása.

c) a honvédség és a karhatalom újjászervezése.

d) a szocialista kommunista ideológia hatékonyságának növelése.

Tisztelt Elvtárs. Mivel jól tudom, hogy rendkívüli erőfeszítései közepette Ön minden idejében elfoglalt, még néhány perces megbeszélést is megköny nyíteni kívánom az alábbiak közlésével.

1.) Úgy magam, mint elvtársaim, az Ön kormányprogramját a mai történelmi helyzetben elfogadjuk és megvalósításában támogatni kívánjuk.

2.) Ehhez semminemű feltételt, követelést, vagy kérelmet nem fűzünk, sem magam, sem barátaim politikai pozícióra nem reflektálunk.

3.) Nem képviselek és nem képviselünk szervezetet, frakciót, vagy pártot, kizárólag a munkásmozgalomban évtizedeken át kiforrott barátság, hasonló érzelmek, gondolatok, valamint az elmúlt tizenkét évben jogtalanul és hibásan alkalmazott üldöztetésünk tart minket egybe. De legfőképpen a szocializmus eddig elért eredményeinek féltése és a védekezés, a reakció felülkerekedése ellen.

Az elmondottakhoz az álláspontom, álláspontunk megvilágítására engedje meg még a következőket hozzáfűznöm:

Mozgalmunk a Kommunista Ifjúsági Mozgalomból, illetve a Kommunista Magyarországi Pártjából nőtt ki az 1920-as évek végén. Nem voltunk erősek és sok hibát követtünk el. Azonban mindenkor becsületes kommunisták voltunk és soha, semmilyen formában az osztályharcot, a proletariátus nemzetközi felszabadításának ügyét, a Szovjetunióban épülő szocializmust el nem árultuk. Úgy gondoltuk, hogy a fasiszmus nyomására széttört kommunista mozgalmat megfelelő időben egyesítjük, vagy ehhez hozzájárulunk. Ezt 1944. november 7-én meg is tettük. (...) Ön jól tudja, hogy e megállapodást nem mi szegtük meg, hanem azok, akik ily katasztrófába sodorták a szocializmus ügyét Magyarországon, megoldásul engem, családomat és barátaimat bebörtönözték, épp úgy, mint Önt. Szervezeteinket, mozgalmunkat, elvtársaink hitét szétverték.

Arra kérem Önt a tizenkét év távlatán át és Pártja nevében, ha már nem is a szervezetünknek, de mozgalmi múltunk elismerésével egyenként nyújtson kezét a fent jelzett megállapodás értelmében és biztosítom, hogy áldozatkész, tisztességes és hasznos munkatársakat fog nyerni. (...)

Úgy gondolom, hogy az ellenem és elvtársaim ellen konstruált provokációs pereket és az azokban hozott törvénytelen ítéleteket már nem a jogi fórumoknak kell megbélyegezni és bennünket rahabilitálni – megtette ezt a történelem. (...)

Mindezek előrebocsátása után ismételve kérem a személyes találkozót, hogy azon az Ön és pártja válaszát és direktíváit megismerhessem.

Elvtársi tisztelettel:

Budapest, 1956. november 18.

Amikor láttam, hogy a fennálló politikai rendszer fölbomlott, ám a szocialista társadalomra szükségük lesz: rendíthetetlen optimizmusommal abban reménykedtem, hogy annak megújításában részt vehetek. Tévedtem!

IV. „ÉS HA MÉGIS ÁRTATLAN?”

1956 és ami utána következik

– A jogi rehabilitáció – Függelék

A jogi rehabilitáció

58. dokumentum: Törvényességi óvás

Legfőbb Ügyészség
4614/1956.

Hivatalos másolat:

Legfelső Bíróság Elnökének.
Budapest

Demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés bűntette miatt a budapesti megyei bíróság B. III. 002645/1953 sz. és a Legfelsőbb Bíróság B. IV. 001148/1954. sz. ítéletével

Demény Pált	10 évi börtönre, (...)
Lencsés Jánost	3 évi és 6 hónapi börtönre (...)
Reinitz Egont	3 évi és 2 hónapi börtönre (...)
Vida Lajosnét	5 évi börtönre, (...)
Demény Pálnét	4 évi börtönre (...)
Mélik Endrét	6 évi 6 hónapi börtönre (...)

ítélte jogerősen 1953-ban.

A fenti ítélet ellen a Bp. 225. §-a alapján

törvényességi óvást

emelek és indítványozom annak megállapítását, hogy az ügyben hozott ítélet törvényt sértő. Ennélfogva indítványozom, hogy a Legfelsőbb Bíróság a megtámadott ítéletet helyezze hatályon kívül és a Bp. 227. § (3) bek. alapján meghozott érdemi határozatában bűncselekmény hiányában mentse fel valamennyi vádlottat az összes vádak alól.

Indoklás:

Az alapeljárás során a bíróság a következő tényállást állapította meg: (...) A bíróság Demény Pál bűnösségét a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében felvett, míg Lencsés János, Reinitz Egon, Vida Lajosné, Demény Pálné és Mélik Endre vádlottak bűnösségét a BHÖ. 1. pont (2) bekezdésében felvett bűntettben állapította meg. A bíróságnak ez a megállapítása törvényt sértő. A pártellenes frakció együtt tartása önmagában nem képezhet államellenes bűncselekményt. Ami a frakció tevékenységét illeti, az ítélet megállapítása szerint is Demény Pál kiszabadítása érdekében kifejtett mozgalomban jelentkezett főként. Nem nyert beigazolást konkrétan az sem, hogy a vádlottak különböző izgató vagy lázító híreket terjesztettek volna. Ezt a tényállást csak igen tág fogalmazásban érintette és nem tekinthető bizonyí-

tottnak az sem, hogy a vádlottak egyike, másika demokratikus államrend elleni gyűlölet keltésére alkalmas kijelentéseket, vagy más cselekedeteket tett volna.

Kétségtelenül megfelel a valóságnak, hogy a vádlottak többsége összejöveleket tartott. Azonban ezeken az összejöveleken történő megbeszéléseknek nem volt államellenes jellege. Fő célkitűzésük Demény Pál kiszabadítása és Demény Pálné anyagi megsegítése volt. Természetesen emellett összefogták a volt Demény-pártfrakció egyes tagjait és egyes alkalmakkor politikai kérdéseket is megtárgyaltak. Azonban ez a tevékenység nem minősíthető szervezkedésnek, még abban az esetben sem, hogyha alkalmas volt különböző frakciós elemek összekovácsolására. (...) Egyébként a vádlottak összes tevékenysége 1946-1947-ben elkövetett cselekményekre korlátozódott. A bírósági felelősségre vonás 1953-ban történt, amidőn már az egész deménysta frakció társadalmi veszélyessége jelentősen csökkent, ezen oknál fogva sem volt alkalmas a tevékenység a bűnösség megállapítására. Mindezek figyelembe vételével indítványozom valamennyi vádlott felmentését.

Budapest, 1957. évi január hó 11. napján

Dr. Szénási Géza s. k.
legfőbb ügyésze.

a Magyar Népköztársaság

A kiadmány hitelül:
irodavezető.

59. dokumentum: Ítélet

B. törv. eln. 127/1957/9. szám

ANÉPKÖZTÁRSASÁGNEVÉBEN!

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnökségi tanácsosa Budapesten, az 1957. év december hó 14. napján tartott ülésen meghozta a következő

határozatot:

Szervezkedés büntette miatt Demény Pál és társai ellen indított bűnügyben a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsa megállapítja, hogy a volt budapesti megyei bíróság B. III. 002645/1953/4 szám alatt hozott két ítélete, valamint a Legfelsőbb Bíróság B. IV. 001148/1954/13. számy ítélete törvénytörő. Az elsőfokú ítéleteket, úgyszintén a másodfokú ítélet vonatkozó részét hatályon kívül helyezi és Demény Pál vádlottat a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezés és vezetés büntette miatt, Lencsés János, (...) vádlottakat a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntette miatt ellenük emelt vád alól felmenti.

A felmerült bűnügyi költséget az állam viseli.

Indoklás:

A bíróság az alapeljárás során a következő tényállást állapította meg: Demény Pál iskolái elvégzése után a vegyészeti iparban mint laboráns dolgozott és irodalommal is foglalkozott. 1919 februárjától tagja a K. M. P.-nak és az ifjúmunkás mozgalomban vett részt. (...) Kétségtelen, hogy a Demény Pál által alakított pártellenes frakció alkalmas lehetett arra, hogy a munkásegységet megbontva a KMP egyöntetű erőteljes működését károsan akadályozza, azonban a frakció tagjainak a felszabadulás utáni együtt tartása önmagában nem valósít meg államellenes bűncselekményt. Demény

Pál és vádlott társainak az ítéleti tényállásból kitűnő magatartását tehát abból a szempontból kell vizsgálni, hogy tevékenységükben a frakció együtt tartásán túlmenően, felismerhető-e a társadalomra veszélyes olyan cselekmény, amely a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésnek minősül, vagy esetleg más büntett törvényi tényállását valósítja meg. (...)

Mindezek figyelembevételével a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsa az iratok alapján arra a megállapításra jutott, hogy a vádlottak felmentésének van helye. Ezért a Bp. 227. §. (1) és (3) bekezdése alapján a törvényességi óvással megtámadott ítéleteket, azok törvénysértő voltát megállapítva, hatályon kívül helyezte és Demény Pál, Lencsés János, Reinitz Egon, Vida Lajosné, Demény Pálné, Mélik Endre, Klement Károly és Vida Lajos vádlottakat a szervezkedés büntette miatt ellenük emelt vád alól bűncselekmény hiányában (Bp. 180. §. b. (pont) felmentette.

A bűnügyi költségre vonatkozó rendelkezés a Bp. 245. §. a(1) bekezdésen alapszik.

Budapest, 1957. évi december hó 14. napján.

Dr. Lee Tibor s. k. az elnökségi tanács elnöke, dr. Egyed Lajos s. k. előadó, dr. Sztodolnik László s. k., dr. Elek Gábor s. k., dr. Molnár László s. k., dr. Vida Ferenc s. k., dr. Radó Zoltán s. k., dr. Rácz György s. k. dr. Buday Ferenc s. k., dr. Izsák Sándor s. k., dr. Szimler János s. k. az elnökségi tanács tagjai

A kiadmány hitelül:
irodavezető.

60. dokumentum: Kárpótlás

Igazságügyminisztérium
Szalay utca 16. szám

DEMÉNYPÁL

Budapest.

Rózsa Ferenc u. 72. II. em. 1.

Értesítem, hogy az Igazságügyminiszter Elvtárs a budapesti Megyei Bíróság B. III. 002645/1953. számú ügyében kitöltött szabadságvesztés büntetésért 20 000.- Ft kártalanításban részesítette. A kártalanítás összegének kiutalása iránt a Budapesti Fővárosi Bíróság Gazdasági Hivatala útján intézkedtem.

Budapest, 1963. évi május hó 31. napján.

A kiadmány hitelül:
irodavezető

Dr. Badi Dénes s. k.
osztályvezetőhelyettes
mb. osztályvezető

Függelék

Demény Pál korabeli és 1945 utáni írásai

1. *Társadalmi Lexikon* (szerkesztette: Madzsar József)
Bp., 1928. (történelmi és politikai szócikkek)
2. *Kultúra és politika*
100 %, 1928. 1. évf. 8. szám
3. *A szocializmus elmélete. A módszer.*
Pestszenterzsébet, 1930. A szerző saját kiadása
4. *Történelmi materializmus*
Pestszenterzsébet, 1931. A szerző saját kiadása
5. *Az imperialista Japán*
Budapest, 1932. A szerző saját kiadása
6. *Dzsingisz-kán útja*
Budapest, 1933. A szerző saját kiadása
7. *Pártharcok Németországban*
Budapest, 1933. A szerző saját kiadása
8. *Traktor zsebnaptár*
Budapest, 1933. A szerző saját kiadása
9. *Éljen a háború!*
Bp., 1934. Traktor Könyvvállalat kiadása
10. *Traktor zsebnaptár*
Pestszenterzsébet, 1934.
11. *Afrika ébred*
Budapest, 1935. A szerző saját kiadása
12. *Traktor kiskönyv*
Budapest, 1936. Traktor Könyvvállalat kiadása
13. *A Földközi-tenger A világpolitika ütközőpontja*
Bp., 1937. *Világesemények* sorozat 1. szám, Pantheon kiadás
14. *Traktor Naptár*
Budapest, 1937. A szerző saját kiadása
15. *Materialista Filozófatörténet*
Sopron, 1945. A szerző saját kiadása
16. *Arábia belép a világpolitikába*
Budapest, 1948. (kézirat)
17. *A budapesti munkásmozgalom és az ellenállás néhány adata*
Budapest, 1971. (kézirat)
18. *Évek I-II-III. kötet*
Budapest, 1975. (kézirat)
19. *Ezer magyar szocialista I-II. kötet*
Budapest, 1976-1977. (kézirat)
20. *A csepeli posztógyár története*
Budapest, 1978-1979. (kézirat)
21. Déry Tibor, a munkásmozgalom, az ellenállás
Kritika, 1978. 1. szám (beszélgetés Déry Tiborné, Déry Tibor és Demény Pál között)

22. *Börtöneim* I-II-III. kötet
Budapest, 1981-1982. (kézirat)
23. Ellenállók, antifasiszták 1944
História, 1983. 2. szám
24. *En, Baruch Spinoza* I-II. kötet
Budapest, 1983-1984. (kézirat)
25. Emlékeim a pártalapítóról
Kritika, 1986. 2. szám
26. Lengyel József
Kritika, 1986. 7. szám
27. Kassák Lajos
Kritika, 1987. 3. szám
28. Az októberi forradalom 70. évfordulója
Kritika, 1987. 10. szám
29. A csepeli Mihala Gyula emléke
Olvasó Nép, 1987. 2. szám
30. Emlékeim
Tekintet, 1988. 1. szám

ÁLLAMI BIZTOSÍTÓ

Megfelelő anyagi háttérrel aktívan élhetünk nyugdíjas korunkban is. Az Állami Biztosító a CSÉB biztosítással rendelkező ügyfeleinek most olyan új biztosítási formát ajánl, amely megőrzi nyugdíjas éveinek anyagi biztonságát.

Az ÉVGYŰRŰ nyugdíjkiegészítő biztosítást bárki megköltheti, ha rendelkezik valamilyen CSÉB biztosítással. Az új biztosítás havi díját fizetésének meghatározott százalékában maga az ügyfél állapíthatja meg.

Cserébe az Állami Biztosító nyugdíjba menetelkor ügyfelének a következő adómentes szolgáltatásokat nyújtja:

- a tőke értékének (amely a befizetett díjakkal és ezek kamataival azonos) megfelelő életjáradékot, vagy
- a tőke értékét egy összegben,
- kívánság szerint az előző kettő kombinációját.
- Mindezek mellett a tőkeérték szolgálhat kórházi ápolás, temetési segély, vagy egyéb szolgáltatás fedezetéül is, külön megállapodás szerint.

Az ÉVGYŰRŰ biztosítás jellemzői tehát, hogy

- **MINDENKI SZÁMÁRA LEHETŐSÉGET NYÚJT NYUGDÍJA KIEGÉSZÍTÉSÉHEZ.**
- **RUGALMASAN IGAZODIK AZ ÖN MINDENKORI JÖVEDELMÉHEZ.**
- **A BEFIZETETT DÍJ 20 SZÁZALÉKA AZ ÉVES JÖVEDELEM-ADÓBÓL LEVONHATÓ.**
- **NYUGDÍJBA MENETELKOR VAGY VÉGLEGES MUNKAKÉPTELENSÉG ESETÉN ÖN ÉLETE VÉGÉIG JÁRADÉKOT KAP, ILLETVE EZT EGY ÖSSZEGBEN IS KÉRHETI.**

Engedje meg, hogy néhány példával bemutassuk az ÉVGYŰRŰ nyugdíjkiegészítő biztosítás jellemzőit. A példák kidolgozásánál az alábbiakat feltételeztük:

- az éves kamat mértéke 9 százalék,
- a fizetése emelkedésének éves mértéke 5 százalék,
- a díj a fizetés 10 százaléka.

1. példa

40 éves nő 8000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítást fizetni. 55 éves korában 327 000 Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 2900.- Ft havi járadékot kap.

2. példa

45 éves férfi 15 000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítását fizetni. 60 éves korában 1 158 000 Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 11 680 Ft havi járadékot kap.

3. példa

Ha ugyanez a férfi fizetésének nem 10 százalékát, hanem csak 3 százalékát teszi ÉVGYŰRŰ biztosításba, akkor 60 éves korában 435 000.- Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig havi 3 500.- Ft járadékot kap.

A következő két példa fiatalabb szereplői lakásra gyűjtenek, ezért csak havi 4, illetve 5 százalékot tudnak megtakarítani a nyugdíjkiegészítő biztosításra.

4. példa

25 éves nő 5 000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítást fizetni. 55 éves korában 482 400.- Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 4 150.- Ft havi járadékot kap.

5. példa

30 éves férfi 7 000.- Ft-os havi fizetéssel kezdi az ÉVGYŰRŰ biztosítást fizetni. Nyugdíjba menetelkor 844 300.- Ft-ot vehet fel egy összegben, vagy élete végéig 8 260.- Ft havi járadékot kap.

Reméljük, e néhány példán többféleképpen is sikerült bemutatnunk az új nyugdíjkiegészítő biztosítás előnyeit. További részletes információkkal munkatársaink örömmel állnak rendelkezésére.

Állami Biztosítás

AZ ELTE ÉS AZ MKKE TÁRSADALOMELMÉLETI FOLYÓIRATÁNAK MELLÉKLETE

Felelős kiadó: Poszler György

Szerkesztőbizottság

Bihari Mihály	társelnökök
Palánkai Tibor	
Ancsel Éva	
Hankiss Elemér	
Miklós Tamás	felelős szerkesztő

Szerkesztők

Bajomi Iván	
Bruszt László	
Magyar Bálint	sorozatszerkesztő
Sasfi Csaba	
Tallár Ferenc	
Tengelyi László	

Szerkesztőség: Budapest, V., Egyetem tér 1-3. 1053

Előfizetés a tőlünk igényelt csekken vagy egyébként
az alábbi számlára való átutalással

MNB 218-98055

OTP 6017 ELTE-Medvetánc

OTP V., Deák Ferenc u. 7-9.

Egy év (négy szám) előfizetési díja postaköltséggel: 208 Ft

A folyóirat előállításának költségeihez hozzájárult
az MTA-Soros alapítvány.

ISSN 0230-3361

„Budapesti Népjogsegységtől.
1946.Nü.2264/1.sz.
A Budapesti Népbíróságnak,
Budapest.

A nyomozás iratait idezárva a következõ
vádírat
benyújtásával küldöm meg.
1946. évi február hó 16. napja óta elõzetes letartóztatásban lévõ

Demény Pál

/1901. Budapest, anyja: Goldschmidt Aranka, nõs, író foglalkozásu, budapesti Mogyoródi u. 79. sz. alatti lakos/ terheltet

vádolom
az 1945. évi VII.t.c. által törvényerõre emelt
I./ Nbr.11. §.5. pontjába ütközõ háborus büntett
II./ Nbr.13. §.2. pontjába ütközõ háborus büntett
III./ Nbr.15. §.5. pontjába ütközõ népellenes büntett elkövetésével, mert
terhelt 1919. óta résztvett a munkásmozgalmakban.
Az 1920-as évek második felében azonban a legálisan mûködõ szociáldemokrata párttól, az illegálisan mûködõ kommunista párttól önálló utakra lépett és külön frakciót alapított...”

